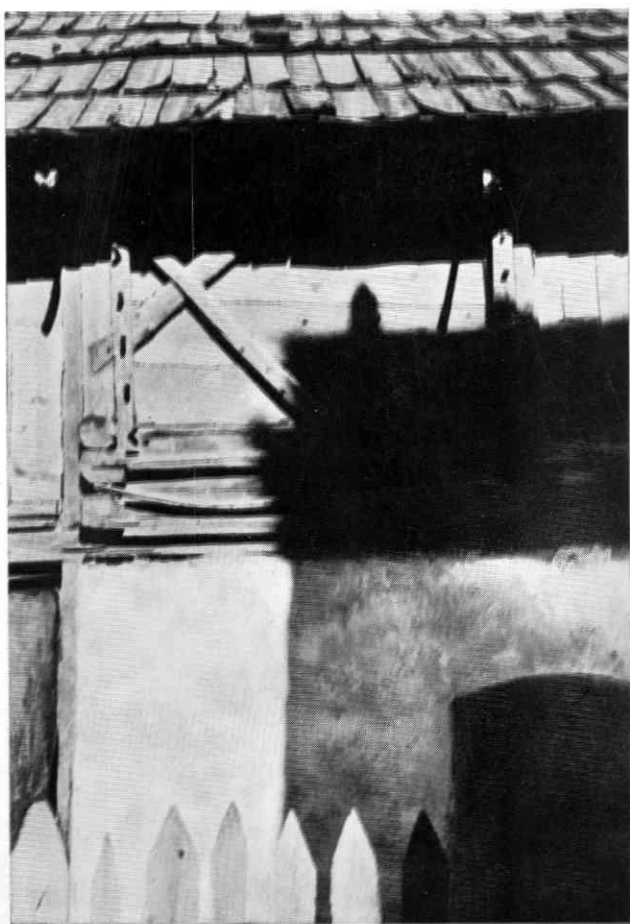


91921

LETNIK
XX
1967

SLOVENSKI ETNOGRAF



IZDAL IN ZALOŽIL SLOVENSKI ETNOGRAFSKI MUZEJ
LJUBLJANA

1968



» Slovenski etnograf «

izhaja letno v eni knjigi — paraît une fois par an

Uredništvo in zamenjave — Rédaction et échange:

Slovenski etnografski muzej, Ljubljana, Prešernova 20,
poštni predal 73, telefon 22-475

Uprava — Administration:

Slovenski etnografski muzej, Ljubljana, Prešernova 20

Za znanstveno vsebino člankov odgovarjajo vsi avtorji

SLOVENSKI ETNOGRAF

LETNIK XX

1967

UREDNIŠKI ODBOR

SLAVKO KREMENŠEK, BORIS KUCHAR, MILKO MATIČETOV,
SERGIJ VILFAN, VALENS VODUSEK

ODGOVORNI UREDNIK BORIS KUCHAR

IZDAL IN ZALOŽIL SLOVENSKI ETNOGRAFSKI MUZEJ V LJUBLJANI

LJUBLJANA

1968

90921
+

Downloaded from <http://ajphaphapublications.org/> on June 10, 2015

PO 530/1971

VSEBINA

TABLE DES MATIERES

Boris K u h a r, Ob dvajsetletnici Slovenskega etnografa	3
Anläßlich der Zwanzigjahrfeier des »Slovenski etnograf«	
Fanči Š a r f, Domovi v Drašičih — s posebnim pogledom na stanovanjsko raven	6
Die Heimstätten in Drašiči mit besonderem Augenmerk auf die Wohn- kultur	
Ivan S e d e j, Ljudske prvine v urbanizmu koprskega obrobja	38
Les elements populaires dans l'urbanisme et l'architecture de la péri- phérie de Koper	
Slavko K r e m e n š e k, Vaščani v obmestju	46
Villagers in the Environs	
Angelos B a š, Izraba prostega časa pri starejših gozdnih delavcih na Južnem Pohorju po osvoboditvi	76
The Spending of the Free Time by the Older Forest Workers in the Area of the Southern Pohorje Mountains since the Second World War	
Marija M a k a r o v i č, Glavna gibala v razvoju slovenske kmečke noše v 19. in 20. stoletju	92
Les principaux moteurs dans le développement du costume du paysan slovène dans les 19 ^e et 20 ^e siècles	
Petar V l a h o v i č, Prilog proučavanja krsne slave	120
Beatrags zur Erforschung des Festes des Hauspatrons	

ZBIRKE — COLLECTIONS

Zmaga K u m e r, Rudeževa zbirka slovenskih ljudskih pesmi	129
Die Sammlung slowenischer Volkslieder von Jožef Rudež	
Pavla Š t r u k e l j, Afriška zbirka vzhodnosudanskih plemen Bari in Čir v Slovenskem etnografskem muzeju	143
The African Collection of the Tribes Bari and Chir from Eastern Sudan in Slovene Ethnographical Museum	

POLEMIKA — POLEMIQUE

- Vilko Novak, Slovenci v nemških etnoloških priročnikih 173
Die Slowenen in deutschen völkerekundlichen Handbüchern

POROČILA — COMPTES RENDUS

- Vladimir Murko, Končna usoda litrarne zapuščine Matije Murka, zlasti posnetkov srbskohrvaških epičnih pesmi 181
Das Schicksal des literarischen Nachlasses Matijas Murkos
- Slavko Kremenšek, XIV. kongres Zveze združenj folkloristov Jugoslavije v Prizrenu 185
Quatorzième congrès de l'Union des Associations des folkloristes yougoslaves
- Boris Kuhar, Deveto posvetovanje entologov 187
Neuvième conférence des ethnologues yougoslaves
- Vlasta Koren, Etnografski oddelek pokrajinskega muzeja za Pomurje v Murski Soboti 189
Die volkskundliche Abteilung im Museum des Murgebietes in Murska Sobota
- Razstave Slovenskega etnografskega muzeja v l. 1967 193
Les expositions du Musée ethnographique slovène

RAJNIKI — PERTES

- Franjo Baš 198

KNJIŽNA POROČILA IN OCENE — COMPTE RENDUS CRITIQUES

- Günter Wiegmann, Alltags und Festspeisen, Wandel und Gegenwärtige Stellung. Marburg 1967 (Boris Kuhar) 199
- S. A. Tokarev, Istorija ruskoj etnografii. Moskva 1966 (S. Kremenšek) 201
- Adalbert Riedl, Die Hirtenzunft in Burgenland. Eisenstadt 1962 (Sergij Vilfan) 203
- Populus revisus, Beiträge zur Erforschung der Gegenwart. Tübingen 1966. (Boris Kuhar) 204

Gaetano Perusini, Il costume popolare Udinese dal secolo XIV al secolo XIX. Udine 1966 (Marija Makarovič)	206
Jovan Trifunski, Proučavanje vo kičevskata kotlina. Skopje 1965 (Branko Pleše)	206
Deutsches Jahrbuch für Volkskunde XII. Berlin 1966 (Angelos Baš)	207
Ethnologia Europaea. Paris 1967 (S. Kremenšek)	208
Narodopisne aktuality. Stražnice 1965 (S. Kremenšek)	210
Zeszyty panstwowego muzeum etnograficznego w Warszawie. Warszawa 1966 (Marija Makarovič)	211
Zbornik radova prvog jugoslovenskog simpozija o agrarnoj geografiji u Mariboru. Ljubljana 1967 (Angelos Baš)	212
Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu 28—29. Beograd 1966 (Angelos Baš)	213



OB DVAJSETLETNICI SLOVENSKEGA ETNOGRAFA

Boris Kuhar

Pred nami je jubilejna XX. številka Slovenskega etnografa. Leta 1948 je Etnografski muzej založil in izdal prvo številko časopisa za etnografijo in folkloro. Ustanovitelj in urednik pok. ravnatelj Boril Orel je v prvi številki objavil uvodnik z optimističnim naslovom: V novo obdobje. Tako so z etnografskim muzejem vsi slovenski etnologi dobili spet svoje glasilo in nadomestilo za Etnologa, ki je usahnil ob koncu druge svetovne vojne. Naslov uvodnika pa ni veljal le Slovenskemu etnografu kot strokovni publikaciji, temveč tudi delu Etnografskega muzeja in vseh ostalih etnografskih institucij v Sloveniji ter stroki kot celoti.

Prav gotovo pomeni za slovensko etnološko znanost pomemben mejnik prav leto, ko je izšla prva številka Slovenskega etnografa. Prva najtežja povojna leta obnove so bila za nami. Nastale so nove znanstvene institucije, tudi za narodnopisno področje. Etnografski muzej je začel s širokopoteznim raziskovalnim delom. Na delo so šle prve strokovne ekipe, ki so monografsko raziskovale naše kraje. Če se z nekaj stavki ustavimo vsaj samo pri naši osrednji etnografski muzejski ustanovi, ki je vsa leta neposredno povezana s Slovenskim etnografom, moramo ugotoviti velik in viden napredek. Zgovorno pričajo o delu že prispevki sodelavcev Etnografskega muzeja v naši reviji, ki si je ustvarila močan ugled doma in v tujini. Polovico naklade Slovenskega etnografa, to je nad 500 izvodov, roma v važnejše etnološke in tudi druge sorodne institucije v 30 deželah na vseh petih kontinentih. V zameno zanje dobi Slovenski etnografski muzej skoraj vso važnejšo svetovno etnološko literaturo. Tako se muzejska knjižnica vsako leto obogati skoraj za tisoč novih knjig in revij. En sam podatek o njej: leta 1948 je štela knjižnica 4.525 knjig, sedaj jih ima že nad 15.000. Omeniti pa moramo tudi pomnožitev strokovnih sodelavcev v muzeju. Pred dvajsetimi leti so bili v takratnem Etnografskem muzeju 3 strokovni delavci — vseh uslužbencev pa je bilo le 7. Danes ima muzej 5 znanstvenih sodelavcev, 1 višjega kustosa, 2 kustosa in arhitekta, vseh stalnih uslužbencev je 17, razen tega pa ima še več stalnih zunanjih sodelavcev. Tako, je postal Slovenski etnografski muzej tudi največja znanstvena etnološka raziskovalna institucija, obenem pa je tudi med največjimi muzejskimi ustanovami v Sloveniji. Ob izidu prve številke Slovenskega etnografa je imel muzej 5.531 predmetov, sedaj jih ima že nad 15.000, število pa še hitro narašča.

Muzej ima samostojno dokumentacijsko službo z bogatim gradivom. V arhivu je okrog 30.000 fotografij z negativi, okrog 10.000 prostoročnih in tehničnih risb, nad 15.000 terenskih zapisov. Bogat je tudi arhiv za diapozitive. Na novo je ustanovljena filmoteka in fonoteka. Dopolnjujemo zbirko hišnih arhivov itd.

Muzej ima tudi svoj studio za dokumentacijo.*

Žal mora muzej vse to znatno povečano dejavnost razvijati v Ljubljani v istih, neustreznih prostorih, kot pred dvajsetimi leti. Moramo pa omeniti nove postojanke, ki jih je muzej pridobil v zadnjih letih. To so: grad Goričane, ki ga muzej obnavlja že nekaj let in v njem ureja svoje zbirke kultur Afrike, Azije, Amerike in Oceanije. Muzej v gradu Goričane je postal postojanka, ki privablja iz leta v leto več obiskovalcev in ki se razvija v pomembno središče za prikazovanje in tudi preučevanje tujih kultur pri nas. Muzej obnavlja tudi grad Lisičje pri Škofljici. V njem bodo urejeni študijski depoji in postavljene tudi posamezne tematske razstave. Muzej strokovno upravlja tudi Jurčičevo rojstno hišo na Muljavi; tu smo prikazali stanovanjsko kulturo iz srede 19. stoletja. Iz soseščine pa smo prenesli k hiši posamezne objekte (kašče, čebelnjak), zgradili tudi nove objekte (terilna jama) in tako je tudi tu na prostem zrasel manjši muzej ljudske arhitekture tega predela Dolenjske. Vodimo tudi graščino Praproče — rojstno hišo pisatelja Louisa Adamiča. V načrtu imamo, v tej graščini pridobiti in urediti nove prostore za muzejske razstave.

Omeniti moramo tudi živahno razstavno in drugo muzejsko dejavnost naše ustanove. V zadnjih letih prireja Slovenski etnografski muzej v svojih razstavnih prostorih v Ljubljani, v svojih depandansah, v muzejih in drugih institucijah po vsej Sloveniji kot tudi zunaj meja letno okrog 20 občasnih in tudi potujočih tematskih razstav. V številu obiskovalcev se je že približal številki 100.000.

V novo obdobje Slovenskega etnografa, Slovenskega etnografskega muzeja in slovenske etnologije nasploh! Nakazuje nam ga prehojena pot zadnjih dvajsetih let, odseva nam že s strani dvajsetih številk Slovenskega etnografa. Etnološka znanost se je medtem povsod po svetu, predvsem pa še v Evropi močno razvila. Slovenski etnograf je bil vedno tisti barometer, ki nam je zgovorno kazal, kje smo na tem področju Slovenci. Skozi Slovenski etnograf se je zrcalilo delo ne samo našega muzeja, temveč tudi Inštituta za slovensko narodopisje pri SAZU, Glasbeno-narodopisnega inštituta, etnološke stolice na univerzi kot tudi tistih pokrajinskih muzejev, ki so premogli kustosa-etnologa. Razen sodelavcev Slovenskega etnografskega muzeja so bili glavni sodelavci Slovenskega etnografa tudi iz pravkar omenjenih institucij. Želja uredništva je, da bi ostali tudi v bodoče in še več: k sodelovanju iskreno vabimo vse slovenske poklicne etnologe kot tudi znanstvenike sorodnih ved.

Pred slovensko etnološko znanostjo so zahtevne in obširne naloge. Gre za večjo uveljavitev naše stroke, za njeno predmetno razširitev od obravnave predvsem ljudske kulture kmeta k raziskovanju tudi drugih socialnih slojev. Gre za razširitev časovne dimenzije preučevanj tudi na sodobno življenje. Vse to nam narekujejo spremembe v strukturi prebivalstva in njegova vse večja mobilnost. Nočemo več samo mrtve inventarne vede, temveč znanost, ki nam bo lahko podala celovito, tudi današnjemu času ustrezno podobo našega ljudskega življenja. Etnologija je veda, ki nam zaradi raznolikosti svojih predmetov in tudi metodološke pestrosti prinaša pomembna dognanja o kulturi in družbenih oblikah preteklosti in sedanjosti. Želeli bi, da bi bil Slovenski etnograf tudi v prihodnje tisti, ki bo reprezentiral našo stroko in ji pomagal tudi v naši sodobni družbi do čim večje uveljavitve.

»Praktiki« in »teoretiki« naše stroke bodo tu vedno našli svoje mesto za razčiščevanje nejasnih vprašanj okrog predmeta in metode. Prepričani smo, da bodo v prihodnjih številkah Slovenskega etnografa še bolj kot že v tej jubilejni, razširjeni tudi etnološki predmetni okviri. Ob že tradicionalnih, tipičnih oblikah, in pojavih ljudske kulture iz preteklih obdobij, bomo morali vključevati tudi sodobno problematiko. Ob kmetu bomo proučevali tudi današnjega delavca, obrtnika iz industrijskih naselij kot tudi današnjega »meščana«. Upravičeno lahko pričakujemo, da nam bodo sodobna etnološka preučevanja prinesla nove, lepše perspektive za delo Slovenskega etnografskega muzeja, za Slovenski etnograf in za našo etnologijo nasploh.

ZUSAMMENFASSUNG

ANLÄSSLICH DER ZWANZIGJAHRFEIER DES »SLOVENSKI ETNOGRAF«

Der Autor erinnert daran, wie vor zwanzig Jahren die Revue »Slovenski etnograf« (»Der slowenische Ethnograph«) erschien und damit alle slowenischen Erforscher der Volkskunde wieder ihre Zeitschrift, anstelle des am Ende des II. Weltkrieges eingegangenen »Ethnologen«, erhalten haben. Das Erscheinen der ersten Folge der Revue »Slovenski etnograf« bedeutet für die slowenische ethnographische Wissenschaft gewiß einen bedeutungsvollen neuen Zeitabschnitt. Der Autor schildert das Wirken und den Aufstieg unseres zentralen volkskundlichen Museums — des Slowenischen Ethnographischen Museums, das seit Jahren unmittelbar mit der Zeitschrift »Slovenski etnograf« eng verknüpft ist. Über 500 Exemplare dieser wissenschaftlichen Revue wandern regelmäßig in sämtliche bedeutenden ethnologischen und verwandten Einrichtungen in 30 Ländern auf allen fünf Kontinenten.

Zum Abschluß folgt das Arbeitsprogramm der Zeitschrift für die Zukunft. Der Schriftleiter ruft alle Berufsethnologen und die Wissenschaftler verwandter Zweige zur Mitarbeit auf.

DOMOVI V DRAŠIČIH

S POSEBNIM POGLEDOM NA STANOVANJSKO RAVEN

Fanči Šarf

V oktobru 1965 je ekipa Slovenskega etnografskega muzeja v okviru rednih letnih raziskovanj delala v Drašičih nad Metliko v Beli Krajini. Namen raziskovanja je bilo ugotoviti stanje ljudske materialne, socialne in duhovne kulture, pa tudi ugotoviti problematiko nekaterih področij ljudske kulture in postaviti izhodišča za nadaljnja raziskovanja, ki jih bo muzej opravljal daljši čas.

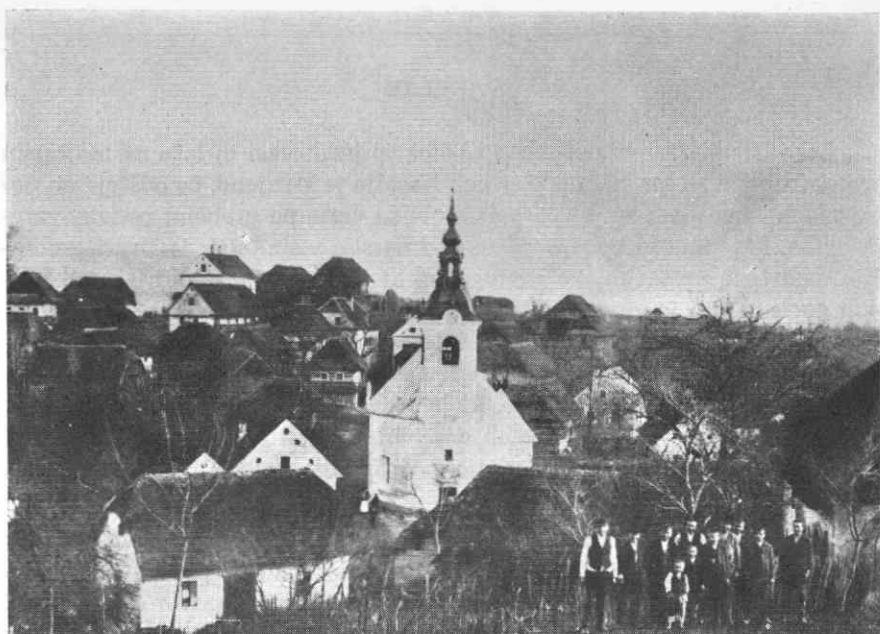
Del tega muzejskega načrta je bil uresničen že v letu 1966, ko smo temeljiteje raziskovali razvoj drašičkih domov, kolikor so nam omogočali arhivski viri¹ in podatki, zbrani v vasi.² Izpolnjenih je bilo več statističnih in drugačnih anket s podatki, ki so deloma zajeti v tem prispevku, pa tudi z drugimi, ki jih bo mogoče uporabiti pri nadaljnjih raziskovanjih. Poleg dela ljudske materialne kulture (stavbarstva in notranje hišne opreme) skušamo v tem spisu prikazati tudi poglavitne gospodarske razmere, ki so vplivale na razvoj domov. Glavni namen prispevka pa je prikazati današnjo stanovanjsko raven Drašičanov in pojasniti vzroke tega stanja.



Sl. 1. Drašiči — lega vasi

¹ Franciscejski kataster s protokolom iz leta 1823 in reambulančni kataster s protokolom iz l. 1873, DAS, Ljubljana.

² Za številne podatke, pomoč in razumevanje pri delu v vasi se najlepše zahvaljujem vsem vaščanom, posebej pa še Jožetu Bajuku št. 17, Antonu Nemaniču št. 40 in Martinu Plutu št. 48.



Sl. 2. Gručasti del vasi l. 1903 in l. 1967

NASELJE

Lega. Drašiči so ena od večjih belokranjskih vasi in leže na majhnem hribu, približno 6 km SV od Metlike. Naselje je strnjeno, če odštejemo nekaj hiš, postavljenih zunaj vasi. Domovi se vrste po grebenu podolgovatega hriba, katerega vrh meri 279 m nadmorske višine. (sl. 1) Drašičani sodijo med tiste belokranjske prebivalce, ki imajo svoje domove sredi vinskih goric in jim je vinogradništvo poleg manj razvite živinoreje in poljedelstva glavni vir za preživetje. S trto je poraslo vzhodno in južno pobočje hriba, ob vznožju pa vinogradi prehajajo v njive in travnike. Nato je širok pas brezovih steljnikov, ki loči drašičko območje od metliškega. Na severni strani hriba so tik ob domovih manjši sadni vrtovi, za njimi pa koloseki,³ ki tu in tam prehajajo v izrazitejši gozd. Ta obdaja Drašiče tudi na zahodni strani.

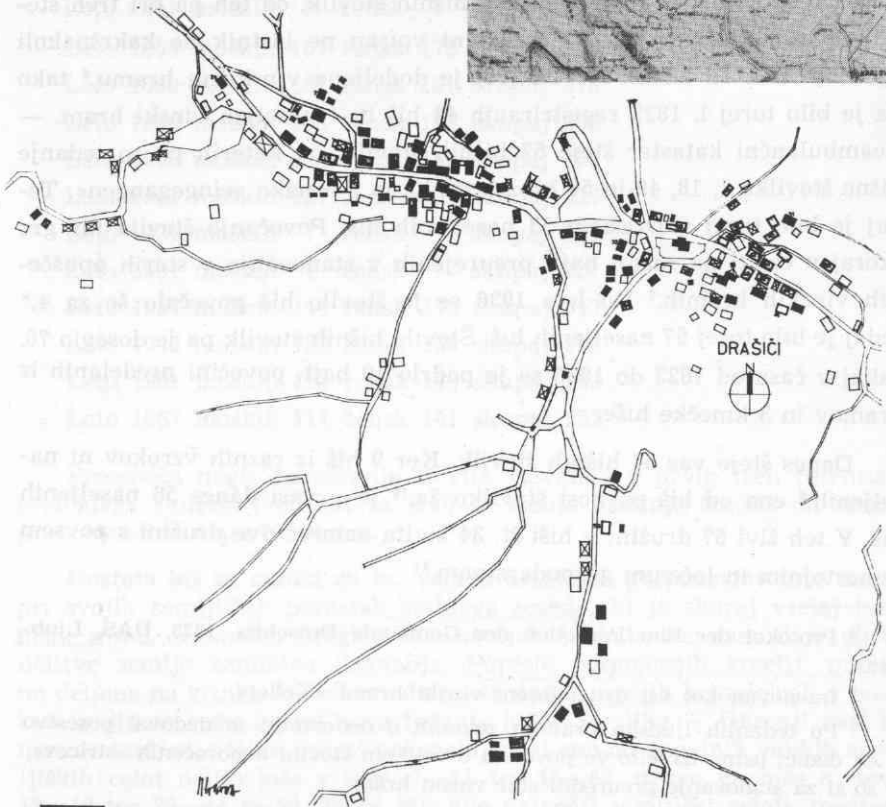
Oblika drašičkega hriba je določila naselju današnjo podobo. Zahodni del hriba, kjer pripelje v vas cesta z metliške strani, je podolgovat, rahlo grebenast; tu se je razvil prvi, v 18. stoletju skoraj izrazito obcestni del vasi. Konec tega dela hriba se spušča v manjše sedlo; tu je vaška cerkev z nekaj hišami, ki so začetek drugega, gručastega dela vasi na kopastem grebenu onkraj sedla (sl. 2). Od cerkve vodi pot na jug proti Božakovemu; ob tej poti je še nekaj domov, ki so odmaknjeni od vasi (sl. 3). K Drašičem je svoječasno spadal še zaselek Vinomer, dve kmetiji sredi poti med Metliko in Drašiči. Tu se je po drugi vojni razvilo državno posestvo, ki z Drašiči ni povezano.

Drašičani delijo naselje v Gorénjo, Dolénjo in Blázevo vas. Gorenja vas je prvi, obcestni del, ki pa se spet deli: vaščani ob poti blizu najvišjega vrha hriba so Gorénjčani, drugi, ob poti, ki se že rahlo spušča, so Koteláni. Dolenja vas je gručasti del vasi okoli cerkve in na kopastem vrhu hriba. Tudi ta se deli: okoli cerkve žive Guštinčani, na koncu vasi pa Pávlovčani.⁴ Blaževa vas je repasti podaljšek vasi ob poti proti Božakovemu; tu domačije niso tako strnjene kot v drugih dveh delih vasi, vendar so domovi z vasio organsko povezani. Veže jih pot skozi vas in še bolj vaška skupnost, ki je v Drašičih izredno močna.

Navedeno drugo podrobnejšo delitev vasi vaščani po drugi vojni opuščajo. Tudi ime Kotél ima danes že drugoten pomen; ne pomeni namreč le dela vasi, temveč je nekaka manjvrednostna oznaka za hiše v tem delu, zakaj tu je do danes ostalo največ starih lesenih nepredelanih hiš.

³ Slab gozd, porasel z gabrovim, kostanjevim, jelševim in leskovim grmičevjem. V teh kolosekih si vinogradniki nasekajo kolov za trtje (odtod ime).

⁴ Navedeno delitev vasi navaja geograf Marko Šuklje v diplomski nalogi Gospodarska in socialna struktura Drašič v Beli krajini, 1937. Vaščani so podatke potrdili.



hiše 1. 1823



gospodarska poslopja 1. 1823



hiše po 1. 1823



gospodarska poslopja po 1. 1823



hiše po 1. 1823 prezidane iz gospodarskih poslopij



cerkev, kapelica



stavbe 1. 1823, ki jih ni več

Sl. 3. Tloris vasi

Razvoj vasi glede na velikost. Od arhivskih virov, ki bi govorili o draški domovih, sta bila na voljo le dva katastra iz 19. stol.: starejši franciscejski iz leta 1823 in drugi reambulančni iz leta 1873. V protokolu franciscejskega katastra⁵ je vpisanih 48 hišnih števil, od teh pa pri treh številkah (tedanja štev. 21, 37 in 38) ni vpisan ne lastnik ne kakršnakoli zgradba. Ena od hišnih števil (20) je dodeljena vinskemu hramu,⁶ tako da je bilo torej l. 1823 registriranih 44 hiš in 1 naseljen vinski hram. — Reambulančni kataster šteje 57 hišnih števil, od katerih pa so tedanje hišne številke 1, 18, 49 in 54 brez lastnika in z oznako »eingegangen«. Tedaj je bilo torej v Draščih 53 naseljenih hiš. Povečanje števila hiš gre skoraj v celoti na račun bajt, preurejenih v stanovanja v starih opuščeni vinskih hramih.⁷ Do leta 1936 se je število hiš povečalo še za 4,⁸ tedaj je bilo torej 57 naseljenih hiš. Število hišnih števil pa je doseglo 70, zakaj v času od 1823 do 1936 se je podrla 10 bajt, povečini predelanih iz hramov in 3 kmečke hiše.

Danes šteje vas 64 hišnih števil. Ker 9 hiš iz raznih vzrokov ni naseljenih,⁹ ena od hiš pa nosi številko 2a,¹⁰ je v vasi danes 56 naseljenih hiš. V teh živi 57 družin; v hiši št. 34 živita namreč dve družini s povsem samostojnim in ločenim gospodarstvom.¹¹

⁵ Protokoll der Bau Parzellen der Gemeinde Draschitz, 1823, DAS, Ljubljana.

⁶ Imenovan kot vsi drugi leseni vinski hrami »Keller«.

⁷ Po tedanjih ljudsko pravnih zakonih o dedovanju je dedoval posestvo le en dedič; ustno izročilo ve povedati o velikem številu neporočenih »stricev«, ki so si za stanovanje preuredili star vinski hram.

⁸ M. Šuklje, diplomatska naloga 1937. Avtor je posvetil domovom le krajše poglavje.

⁹ Hišne številke 23, 24 in 47 imajo tri opuščene lesene bajte, v katerih je rod izumrl ali so otroci poročeni zunaj vasi. Hiša s št. 31 je opuščena, ker se je lastnik z družino po drugi svetovni vojni izselil v Ameriko. Hiša s št. 35 se je podrla, ker jo po smrti zadnjega lastnika ni nihče vzdrževal. Hišno št. 43 ima šola, št. 44 ima požgana Pezdirčeva hiša, št. 61 ima v hišico predelana nenaseljena zidanica, last kmeta Daka Milčinoviča, št. 63 pa ima zadružno posestvo Vinomer.

¹⁰ Zgrajena je bila potem, ko so leta 1962 delili nove hišne številke, ki naj bi se ujemale z vrstnim redom hiš v vasi.

¹¹ L. 1880 je prejšnji lastnik te do tedaj premožne kmečke hiše hišo prodal nekemu Vivodinčanu iz sosednje Hrvatske, ta pa jo je zapustil dvema sinovoma, ki naj bi v hiši (trocelični!) zadružno živela s svojima družinama.

Za ugotovitev gibanja števila vaščanov so nam na voljo naslednji podatki:

Leto 1817	moških	?	žensk	?	skupaj	284
Leto 1851	moških	?	žensk	?	skupaj	332
Leto 1869	moških	187	žensk	172	skupaj	359
Leto 1880	moških	184	žensk	191	skupaj	375
Leto 1890	moških	165	žensk	193	skupaj	358
Leto 1900	moških	126	žensk	182	skupaj	308
Leto 1901	moških	127	žensk	200	skupaj	327
Leto 1921	moških	?	žensk	?	skupaj	355
Leto 1931	moških	?	žensk	?	skupaj	327
Leto 1937	moških	144	žensk	173	skupaj	317
Leto 1948	moških	122	žensk	160	skupaj	282
Leto 1961	moških	117	žensk	146	skupaj	263
Leto 1967	moških	111	žensk	141	skupaj	252

Preseneča naglo naraščanje števila vaščanov v prvih treh četrtinah preteklega stoletja (več kot za 1/4!) in stalno padanje števila od konca prve svetovne vojne do danes.

Gostota hiš in vzroki za to. Večina drašičkih gospodarjev ima danes pri svojih zemljiških parcelah stalnega soseda, ki je skoraj vselej tudi hišni sosed. Natančen pregled franciscejskega katastra nam daje glede delitve zemlje zanimiva dognanja. Parcele posameznih kmetij, prvotno deljene na grude, le redko v delce, si slede v večjih kompleksih v enakem vrstnem redu kot njihove tedanje hišne številke. V Gorenji vasi bi nam sestavljanje takih parcel pokazalo, da si eno od prvotnih velikih zemljiških celot delijo hiše s štev. 1—11 ter 45—47, drugo pa hiše s štev. 12—19 ter 39—44 in 50. To bi bili dve največji zemljiški celoti, medtem ko bi ostale posestnike lahko razvrstili po 2 do 5 skupaj. Kasno, a intenzivno cepljenje zemlje nam potrjujejo še drugi podatki. Hišne številke 14, 15, 16 in 17 so še leta 1823 pripadale Simoničem, številke 1, 3, 4 in 5 Kostelcem, 33, 34, 35 in 36 Petrašičem itd. Še zgovornejše so navedbe solastnine dveh, treh ali več lastnikov na nekaterih parcelah travnikov ali gozdov.¹² Navedem naj le nekaj primerov: hiše s številkami 1—11, 40, 45, 46 in 47 imajo tri skupne parcele, vsaka po 42, 12 in 166 kvadratnih sežnjev; hiše s številkami 1, 4 in 5 imajo pet skupnih parcel, od katerih imajo na treh parcelah vsaka po 1/3 deleža, na dveh parcelah pa ima štev. 5 po 1/2, štev. 1 in 4 pa vsaka 1/4 deleža. Številka 7 in 8 imata 7 skupnih parcel, številka 9 in 10 imata 8 skupnih parcel, številka 2 in 3 imata 11 skupnih

¹² Ausweis über die gemeinschaftlichen Eigenthümer, Protokoll franciscejskega katastra, DAS, Ljubljana.

parcel itd. Takih in podobnih kombinacij več hišnih posestnikov kot so lastnikov skupnih parcel je bilo leta 1823 kar 29. Vsi pa bi nam potrjevali cepljenje prvotnih večjih zemljiških kompleksov, ki so pripadali enemu posestvu. Cepljenje je trajalo tako dolgo, dokler niso Drašičani občutili hudih posledic delitve zemlje, zakaj vse tja do zadnje četrtine 19. stol. so živeli le od zemlje. Vsaka delitev je zmanjševala velikost posestva ene hiše in povečevala drobno razkosanost zemlje. Še danes imajo vaščani svoje zemljiške parcele razkosane tako na drobno, da jih to občutno obremenjuje pri delu in zmanjšuje pridelek.¹³ Tako stanje zasledimo že leta 1823. Posestvo hišne številke 43, ki je merilo skupno 6 ha 86 a, je obsegalo 42 majhnih kompleksov z 71 parcelnimi številkami. Posestvo hišne številke 16 je bilo prav majhno (2 ha 87 a), pa je imelo po 23 parcelnih kompleksov z 38 parcelnimi številkami. Kosanje zemlje se je po letu 1823 še nadaljevalo, saj imamo danes v vasi 12 posestnikov več, kot jih je bilo tedaj. Razumljivo je, da je med temi 12 kar 9 hiš z manj kot 2 ha zemlje, torej bajtarjev, če vzamemo za merilo njihove zemljiške premoženjske razmere.¹⁴ Značilno intenzivno kosanje posesti je najtesneje povezano z delitvijo stavbnih parcel, t. j. z razvojem vasi. Hiše so tesno druga ob drugi; na enem prvotno obsežnejšem dvorišču sta postavljeni vsaj dve hiši, ki sta leta 1823 imeli del svoje zemlje še v skupni lastnini. Delitev dvorišč, se pravi postavljanje hiš in določanje gostote hiš, je šla najprej vzporedno z vaško potjo, ko pa tu ni bilo več prostora, pravokotno nanjo. Lepe zglede za to lahko najdemo zlasti v Gorenji vasi in Kotélu.¹⁵ Težko je reči, kdaj so se ta posestva delila; vsekakor pred letom 1823. Danes so si sosedje le redkokje še v daljnem sorodstvu. Ugotovimo pa lahko, da se vas po sredi 19. stol. ni več toliko razvijala z delitvijo posestev in s postavljanjem novih hiš na matičnih dvoriščih in vrtovih, temveč bolj s postavljanjem kajž ob robu vaškega jedra. Te hiše so bile — po danes že preživetlem pojmovanju — bajtarske, z malo zemlje, največkrat pridobljene od moževega ali ženinega doma, prav redko kupljene. Tak primeri so: Marija Guštin št. 1, Marko Juratovič št. 2, Anton Pečarič št. 2a, Alojz Žugelj št. 7, Marija Kostelec št. 26, Anton Bučar št. 28, Miha Babič št. 45, Ana Rinčof št. 47, Ana Jurjevčič št. 54, Marija Pavlovič št. 56, Ivan Kostelec št. 59 in Anton Žugelj št. 60. Skoraj vse te hiše danes izgubljajo naravo bajt, kakršno so imele do druge vojne. Njih razvoj ni več odvisen od zemlje.

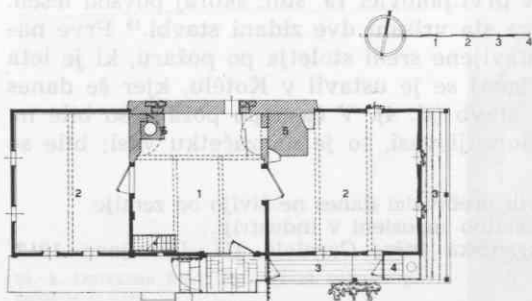
¹³ Srednji kmet Jože Bajuk št. 17 ima n. pr. 8 ha 32 a zemlje vpisane na 72 parcelnih številkah.

¹⁴ Pojem bajtarstva, ki je bil vse do druge vojne tesno povezan z velikostjo posestva, se danes povsem izgublja. Eden od teh »bajtarjev« ima danes osebni avto in televizijo, drugi osebni avto, medtem ko je tretji osebni avto v vasi last največjega kmeta.

¹⁵ Delile so se naslednje hiše: Ivančič št. 3 — Nemanič št. 9 — Dragovan št. 11 in Kostelec št. 5 (dve hiši ob cesti in dve na vrtovih prejšnjih hiš), dalje Škrinjar št. 8 in Mohorčič št. 4 (ob cesti), Kraševce št. 12 in Guštin št. 16 (ob cesti), nato pa se je od št. 12 cepila še Štefaničeva hiša št. 14, postavljena na vrtu prednje Kraševčeve hiše.

DOM

Splošen prikaz. Dom, njegova postavitvev in ureditev ter stopnja njegovega nadaljnega razvoja nam daje široke možnosti za ugotovitev človekovega gledanja na življenje. Z ničimer si človek bolj ne določi lastne življenjske ravni kot z ureditvijo doma; z njo si odmeri udobje ali neudobje, si olajša ali oteži vsakdanje delo. Kmečki dom je poleg tega še izraz kmetove gospodarske moči in njegovih prizadevanj ter zlasti v preteklo-



Sl. 4a. Jančičina hiša, Drašiči 16

Sl. 4b. Tloris zgornje hiše (1 veža z ognjiščem in svinjskim kotlom, 2 prednja in zadnja hiša)

Nasproti te hiše stoji hlev, sl. 11

sti izraz skromnosti ali bahavosti. Zato je dom posredno tudi izraz človekovega mišljenja in ocenjevanja samega sebe in njegove okolice.

Draški domovi so skromni. Skromnost ugotavljamo ne toliko po številu stavb, ki spadajo k domu, kot po številu in obsegu prostorov v hiši pa tudi v gospodarskih stavbah.

Domovi bajtarjev in prav malih kmetov (do 3 ha zemlje) — teh je 17¹⁶ so brez gospodarskih prostorov (5 primerov) ali imajo vrhhlevno hišo (6 primerov) ali imajo poleg hiše samostojno postavljen hlev (5 primerov) ali pa imajo poleg hiše še skedenj (1 primer). Vsi imajo še svinjake bodisi samostojno postavljene ali pa pridružene hlevom. Domovi srednjih in velikih kmetov¹⁷ sestoje iz hiše, hleva, skednja, svinjakov, ponekod pa še iz kozolca in vinskega hrama ali zidanice. Poslopja so razporejena gručasto v sklopu dvorišča, le hram ali zidanica je v vinogradu. Skupno ime za vsa poslopja je stanje

Hiša. Belokranjsko hišo je precej natančno opisal Lokar.¹⁸ Njegov opis je dragocen, ker prikazuje stanje ob koncu 19. stol., vendar je premalo zemljepisno opredeljen. Ko govori o belokranjski hiši, misli predvsem na ravninske hiše, in ker so bile le-te v času, ki nam ga opisuje, še skoraj vse lesene, predstavlja te hiše. Drašiči in številne sosednje vasi na slovenskem pa tudi hrvaškem ozemlju južno od Gorjancev niso ravninske vasi; kot izrazita vinogradniška naselja se razlikujejo od vasi v ravnini. Razlika je predvsem v tem, da so hiše v vinogradniških vaseh v svojem spodnjem delu dosledno zidane iz kamna. Ker je teren skalnat, ni dopuščal podkletitev pod zemljo, ker pa je nagnjen, je večina hiš z zgornje strani, kjer je vhod v hišo z dvorišča, pritličnih. Hiše, postavljene na raven teren, so nadstropne z obeh strani; te imajo vhod na prednji dvoriščni strani, od tam so do nadstropja speljane stopnice, na vrhu združene s hodnikom, ki vodi do konca prednje podolžne in ene čelne fasade. Zaradi kleti se zde tudi tiste hiše, ki so na vhodni strani pritlične, nadstropne in jih zato kot stavbe le ne moremo uvrščati med najnižje razvite hiše. Spodnji del hiše je namenjen za gospodarske potrebe, predvsem za vinogradništvo, ne za stanovanje. Kleti — najmanj po dve — so Draščanom in sosedom potrebne za shranjevanje vinskega posodja in vina pa tudi za shranjevanje poljskih pridelkov. Vhod v kleti je iz niže ležeče cestne ali dvoriščne strani; vsak prostor ima svoj vhod.

Zgornji del hiše je bil še v prvi polovici 19. stol. skoraj povsod lesen. V mapi franciscejskega katastra sta vrisani dve zidani stavbi.¹⁹ Prve nadaljnje zidane hiše so bile postavljene sredi stoletja po požaru, ki je leta 1849 zajel celo Gorenjo vas. Ogenj se je ustavil v Kotélu, kjer še danes lahko najdemo največ lesenih stavb (sl. 4). V času po požaru so bile na novo postavljene vse hiše v Gorenji vasi, to je na začetku vasi; bile so

¹⁶ Med njimi je 11 hiš, katerih prebivalci danes ne živijo od zemlje.

¹⁷ Med temi so 4 gospodarji stalno zaposleni v industriji.

¹⁸ Dr. Janko Lokar, Belokranjska hiša, Carniola III, Ljubljana 1912, str. 1—27.

¹⁹ Danes ne stoji nobena več.

zidane iz kamna, ki ga je na domačih tleh na pretek (sl. 5). Strah pred ognjem je tedaj v veliki meri preprečeval postavljanje lesenih hiš. V nadaljnjih dveh, treh desetletjih so zamenjali stare lesene hiše z novimi zidanimi štirje gospodarji v Dolnji vasi, dva pa sta si v tem času postavila novi zidani hiši. Te hiše izražajo neko mogočnost, bahavost; njihovi lastniki so bili premožnejši kmetje (4 primeri), vinski prekupčevalec (1) in vaški župan (1). V tem času so v Belo krajino prihajali prvi tuji zidarji — Italijani (baje Furlani); ti so leta 1875 postavili prvi dve hiši s predeljeno vežo in kuhinjo. Ena teh dveh hiš ima poleg zadnje hiše še kamro (sl. 6, tloris št. 2). Do tedaj so imele hiše v Drašičih predelitev veže od kuhinje le nakazano z letvami, ki so kot nekakšna pregrada ločile prostor za kuhanje od vhodnega prostora. Običajni tloris (sl. 4b), (veža — prednja hiša — zadnja hiša), s tem ni bil bistveno spremenjen. V času od 1875 do prve svetovne vojne nahajamo v vasi še dve delni izjemi, ki presegata okvir običajnih hiš. Jože Simonič, trdnejši kmet, si je dal leta 1910 sezidati novo hišo, ki se od drugih loči po tem, da ima namesto navadnih lesenih stopnic in hodnika, ki ga vidimo pri vseh nadstropnih hišah, arkadni prizidek, število stanovanjskih prostorov v nadstropju pa je povečano za kamro poleg prednje hiše (tloris: veža — kuhinja; prednja hiša — kamra; zadnja hiša). Tudi to hišo so sezidali »Italijani«. Po tem vzorcu si je leto za tem dala sezidati novo hišo Marija Kostelec, Drašiči 26; ker pa ni imela posestva in družine, je njena hiša manjša za zadnjo hišo. Prostori so tu razdeljeni na 4 skoraj enake dele: veža — kuhinja; hiša — kamra.

Čas po prvi svetovni vojni, ki je bil v gospodarskem pogledu na splošno sprva ugodnejši, v ljudsko stavbarstvo v Drašičih ni prinesel posebnih sprememb. Gospodarsko so bili kmetje prešibki in njihovi domovi se v tem času niso skoraj nič spreminjali. Leta 1933 je Antonu Nemaniču, Drašiči 40, pogorela lesena trocelična hiša in novejšo gospodarsko poslopje, ki ga je bil s prihranki v Ameriki postavil njegov oče. Po zgledu gostilniške hiše v Metliki je Nemanič na novo postavljeno zidano hišo po širini predelil s hodnikom, po dolžini pa oba konca še s prezidi. Tako je dobil 3 sobe in kuhinjo, neodvisno od veže. (sl. 6, tloris 1). Tudi ta hiša je bila, kot vse



Sl. 5. Dolskina hiša, Drašiči 13, zidana po požaru l. 1849

dotedanje, postavljena brez načrta. Zidali so jo metliški zidarji. To je bila prva hiša v vasi, ki se je izneverila običajnemu tlorisu. Tri leta za tem je bila v vasi postavljena Vograjska hiša (Bučar Anton, Drašiči 28).²⁰ Tloris te hiše je kopija individualnih delavskih hiš, ki so jih v tem času postavljali okoli industrijskih središč (sl. 6, tloris 4). V tem času med svetovnimi vojnama pa je bilo v vasi prezidanih 8 hiš; vse prezidave so spremenile vežo, ki se je zaradi tako pridobljene kuhinje zmanjšala za polovico.

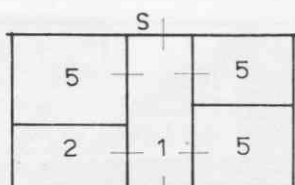
Druga svetovna vojna drašičke hiše ni bistveno prizadela. Požgane so bile doslej še neobnovljena Pezdirčeva hiša v Dolenji vasi, dve hiši malih kmetov na začetku vasi in dve hiši bajtarjev zunaj vasi. Pezdirčevi so se preselili v hišo umrlega sorodnika (Drašiči 52), drugi pa so si s pomočjo obnovitvene zadruge v Metliki postavili nove zidane hiše, grajene po načrtih, izdelanih po želji lastnikov. Tlorisi se zgledujejo po novejših delavskih hišicah (sl. 6, tloris 3). Tem hišam se je leta 1961 pridružila še podobna, na novo zgrajena pol kmečka, pol delavska hiša Antona Pečariča, Drašiči 2a.

Prav v zadnjem času sta se dve hiši v vasi prilagodili gradnji najmodernejših enodružinskih hiš z vsemi najsodobnejšimi prostori. Obema je bila zgled nekmečka hiša, lastnika pa sta trdna kmeta, eden od njiju celo največji kmet v vasi.²¹ Ta je želel obdržati naravo kmečke hiše, tej pa dodati nove prostore (dnevna soba za goste, kopalnica, več spalnic (sl. 7 in sl. 6, tloris 8). Ker niso upoštevali funkcionalnosti posameznih prostorov in ker so premalo upoštevali strani neba, načrti, ki so bili izdelani na lastnikove predloge in želje, niso bili posrečeni. Hiša stoji na robu pobočja in ima na južno stran lep razgled v dolino. Dnevno sobo za goste je določil lastnik takoj ob vhodu; dostop iz kuhinje pa gre v ta prostor skozi troje vrat. Poleg tega si je s kuhinjsko shrambo (na južni strani!) zaprl možnost razgleda iz dnevnice v dolino. Dnevni prostor za družino je določil v kuhinji, zato je ta razmeroma velika, poleg tega pa je določil prostor v razširjeni predsobi za poljske in vinogradniške delavce, ki nekajkrat na leto jedo pri gospodarju. Naravo dnevnice je obdržala tudi hiša s kmečko pečjo, ki pa ima, enako kot kmečke hiše v starih hišah, vdolana okna v dveh stenah in vrata v drugih dveh. Zaradi te razbitosti sten v prostoru ni mogoče namestiti nobenega sodobnejšega pohištva. Dostop v hišo je mogoč iz veže pa tudi iz zakonske spalnice, saj je leta prehodni prostor med kuhinjo in hišo. S keramičnimi ploščicami so obloženi sanitarni prostori in del kuhinje, medtem ko je ostali del kuhinje obložen z macesnovo oblogo. Hiša ima centralno kurjavo in razkošne stopnice v nadstropje, kjer sta predvideni dve (še nedodelani spalnici).

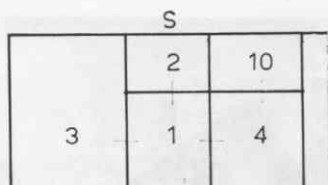
Drugo najnovejšo drašičko hišo si na starih temeljih postavlja Anton Oberman, Drašiči 22. Hiša je nadstropna; v nadstropju so predvidene spal-

²⁰ Namesto stare lesene, ki se je podrla. Zidal jo je in izdelal načrt zidarski mojster iz Novega mesta. Lastnica, Drašičanka, je služila na Hrvaškem, se poročila z nekim starim lekarnarjem, ki je kmalu umrl, njej pa zapustil sredstva, s katerimi si je nato v domači vasi sezidala omenjeno hišo.

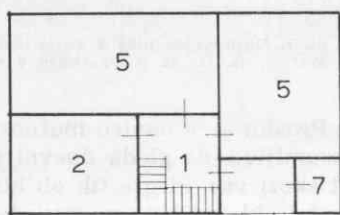
²¹ Martin Plut, Drašiči 48, si je poleg stare hiše postavil novo.



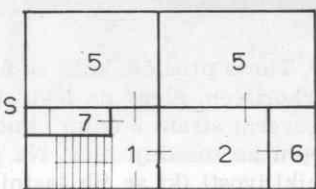
tlf. 1



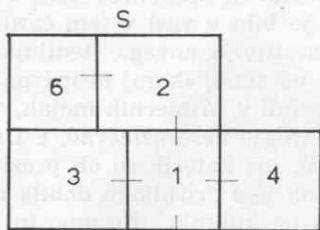
tlf. 2



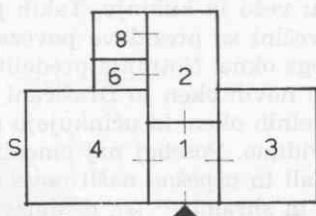
tlf. 3



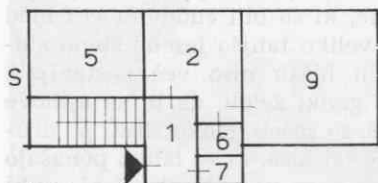
tlf. 4



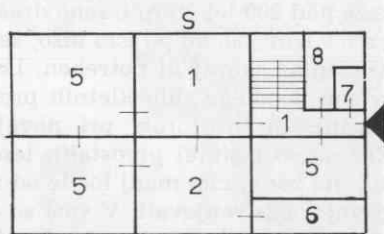
tlf. 5



tlf. 6



tlf. 7



tlf. 8

Sl. 6. tloris 1 Anton Nemanič, št. 40; tl. 2 Katarina Guštin, št. 36; tl. 3 Anton Kraševcevec, št. 6; tl. 4 Anton Bučar, št. 28; tl. 5 Alojz Stankovič, št. 49; tl. 6 Jože Bajuk, št. 17; tl. 7 Anton Oberman, št. 22; tl. 8 Martin Plut, št. 48
S = sever; 1 veža, 2 kuhinja, 3 prednja ali stara kiša, 4 zadnja ali nova hiša, 5 soba, 6 shramba, 7 stranišče, 8 kopalnica, 9 klet, 10 kamra



Sl. 7. Najnovejša hiša v vasi; lastnik Plut Martin, h. št. 48 (Glej tloris 8 na sl. 6)

nice. Tloris pritličja kaže sl. 6, tloris 7. Prostor je v okviru možnosti dobro izkoriščen, glede na lego pa je nerazumljivo, da gleda dnevni prostor na severni strani z enim oknom na pot skozi vas, ki gre tik ob hiši, in z drugim na sosednji hlev. Na južni strani je klet. Glede na navedene pomanjkljivosti (ki se jih lastnik zaveda) se bo hiša po prestavitvi kleti v drugo gospodarsko zgradbo še spreminjala.

V tem zadnjem povojnem času moremo zaslediti v Drašičih tudi precej predelav starih hiš. Tu gre skoraj izključno za predelitev veže v dva prostora: vežo in kuhinjo. Takih primerov je bilo v vasi v tem času kar 16. Po večini so prezidave povezane z namestitvijo novega štedilnika in trodelnega okna. Notranja predelitev ostaja na zunaj skoraj neopazna; pri vstavitvi novih oken so Drašičani namreč ostali v primernih mejah, velikih trodelnih oken, ki učinkujejo marsikje drugje nesorazmerno, v Drašičih ne vidimo. Posebej naj omenim dve hiši, pri katerih so ob prezidavi veže iskali in uspešno našli nove rešitve. Ena je s prizidkom dobila novo kuhinjo in shrambo²² (sl. 6, tloris 5), druga pa kuhinjo, shrambo in prostor za kopalnico²³ (sl. 6, tloris 6).

Pri razvoju drašičkih hiš ne smemo prezreti še nekaterih drugih prvin, kjer gre bodisi za zunanost bodisi za notranje prostore. Sl. 8a nam kaže nad 200 let staro leseno drašičko hišo z značilnim izrezljanim lesenim g a n k o m , sl. 8b pa isto hišo, še vedno leseno, s prenovljeno zunanostjo. Komentar skoraj ni potreben. Lesene ganke, ki so bili čudovita vez med vrhom debelega zidu kletnih prostorov in veliko tanjšo leseno steno stanovanjskih prostorov, pri novejših zidanih hišah niso več postavljali. Ker pa so lastniki preostalih lesenih hiš z ganki želeli, da bi se njihove hiše na zunaj čim manj ločile od zidanih hiš, so začeli ganke zlasti po drugi vojni odstranjevati. V vasi so danes le še tri hiše, ki se lahko ponašajo s starimi izrezljanimi ganki. (sl. 4a). Kjer pa so se novejši, okrnjeni ganki pri drugih hišah še obdržali, imajo izrazito funkcionalen pomen: bodisi da vodijo k vhodu v hišo, ali k stranišču na vogalu hiše.

²² Alojz Stankovič, Drašiči 49.

²³ Jože Bajuk, Drašiči 17.



Sl. 8a (zgoraj). Mohorčičeva hiša pred predelavo; lastnik danes Miha Zabčič, št. 25
b (spodaj). Ista hiša, na zunaj prenovljena leta 1954

Vzporedno s predelavo starih odprtih vež z ognjišči, ki jih je dovolj natanko opisal Lokar, se je dosledno preselil vzdani svinjski kotel iz veže v klet ali v posebno svinjsko kuhinjo pri novejših gospodarskih prostorih. Vzdani svinjski kotli v veži so bili pravzaprav prehodni in sicer komaj za dobrega pol stoletja. Zidani štedilniki, postavljeni v največ primerih hkrati s prezidavo veže, se do danes niso spreminjali, le v nekaterih premožnejših hišah so jih obložili s keramičnimi ploščicami. Prvi trije zidani štedilniki v vasi so bili postavljeni nekaj pred prvo vojno, zadnji železni štedilniki znamke »Tobi« pa letos. Le-te kupujejo v zadnjih letih hiše, v katerih vse doslej niso mogli predelati vež. Takih hiš, kjer stoji železen štedilnik v veži, je v vasi 8, (sl. 9) medtem ko ima 6 hiš železen štedilnik v kuhinji oddaljeni od veže, in 1 hiša poleg peči v prednji hiši. Vidimo torej, da je v vasi razmeroma veliko železnih štedilnikov; vsi so bili kupljeni v zadnjih dveh desetletjih.

Napačno bi bilo, če bi hiše z železnimi štedilniki uvrščali med revnejše ali celo bajtarske; takih je, če vzamemo za merilo zemljo, ki spada k hiši, le 5. V treh od teh žive na pol kmečke, na pol delavske družine in si hiše šele preurejajo. Druge hiše z železnimi štedilniki so hiše srednjih in večjih kmetov. Namestili so jih v zadnjem povojnem času. Hiše z zidanimi štedilniki so bile bodisi postavljene po vojni, bodisi predelane v času, ko se železni, zlasti Tobijevi štedilniki še niso uveljavili.

Hiše brez štedilnikov, kjer še danes kuhajo v peči, so v vasi še 4. Ena od teh, ki se vse od postavitve pred letom 1823 do danes ni v ničemer spremenila in torej tudi še nima štedilnika, je kmečka hiša last Marije Guštin, Drašiči 10 (sl. 10a). Po drugi vojni je zaostajala v razvoju zaradi slabega gospodarjenja, pred vojno na račun novega gospodarskega poslovanja, še preje pa zaradi delitve zemlje med dva dediča in nato novega dokupovanja zemlje; danes spada k hiši skoraj 6 ha zemlje. Druga hiša brez štedilnika, last Katarine Guštin, Drašiči 36, je do danes ostala taka, kakršno so leta 1875 postavili furlanski zidarji. K hiši spada 13 ha zemlje; lastnik je ob koncu vojne odšel v Ameriko, doma je ostala neporočena teta, ki si raje kuha v peči kot na štedilniku. Podobno je pri hiši, zidani leta 1911 (Marija Kostelec, Drašiči 26); 82-letna lastnica brez družine in posestva ni imela možnosti, da bi si bila po drugi vojni preurejala hišo. Četrta hiša brez štedilnika, last Janeza Križana, Drašiči 20, je lesena, dvo-celična bajta, preslaba, da bi jo kazalo preurejati. V hiši živita stara zakonca (otroci so v službi v Nemčiji in si tam ustvarjajo družine in domove), ki si počasi s svojimi silami in z delno pomočjo otrok raje preurejata zidanico v novo stanovanjsko hišo.

Slehera od drašičkih hiš ima krušno peč za peko kruha in segrevanje prednje hiše pozimi. Peči so hkrati s prezidavami vež ali pa tudi samostojno v zadnjih desetletjih prenovili skoraj v vseh hišah. Stare vdolbene pečnice in polkrožno obliko vrhnjega dela peči so zamenjali s pečnicami kvadratnih in pravokotnih oblik.

Če vzamemo končno za merilo še število stanovanjskih prostorov in njih razporeditev kot eno od meril za presojo doma v ožjem pomenu, moramo morda še najočitneje ugotoviti, da so drašički domovi zelo skromni



Sl. 9 (zgoraj levo): Kraševčeva veža z ognjiščem in emajliranim štedilnikom, sl. 11 (zgoraj desno): Jančin hlev s svinjakom, sl. 12 (v sredini levo): Nemanjškov svinjak, sl. 13 (v sredini desno): Jurčin skedenj z dero in kozolcem, sl. 14 (spodaj levo): Nemanjškov hiš z dero, sl. 15 (spodaj desno): Plutova obnovljena zidanica

in na splošno zaostali za razvojem kmečkih hiš drugje na Slovenskem. V vasi so danes še 3 lesene dvocelične hiše (veža z ognjiščem, hiša); lastnik ene teh hiš si ureja novo stanovanje v zidanici. Troceličnih hiš (veža z ognjiščem, prednja hiša, zadnja hiša) je 18; od teh je 8 lesenih, 8 zidanih in 2 polleseni in polzidani hiši. Štiriceličnih hiš (veža, predeljena v vežo in kuhinjo, prednja in zadnja hiša) je 25; od

teh sta 2 leseni, 23 zidanih. Večceličnih hiš (veža, kuhinja, 2 ali 3 sobe za spanje, shramba, ponekod stranišče ali prostor za kopalnico) je 10; vse so zidane. Dve od teh — že omenjeni kot najnovejši drašički hiši — imata predsobo, kuhinjo, dnevno sobo, več spalnic, kopalnico, angleško stranišče (ena celo 2!).

Vidimo, da še danes po številu močno prevladujejo tro- in štiricelične hiše, torej hiše, značilne za naše podeželje v 19. in v prvi polovici 20. stol. Draščani so se v preteklosti zadovoljili z najosnovnejšimi, najskromnejšimi dosežki pri ureditvi svojih domov in so to skromnost z redkimi izjemami obdržali do danes.

Gospodarska poslopja. V okviru tega prispevka moremo gospodarska poslopja obravnavati le kot dopolnilo doma in sicer predvsem z vidika, koliko so v svojem razvoju pripomogle, da je življenje in delo Draščanov danes lažje in udobnejše in se razlikuje od tistega v preteklosti.

O hlevih za živino lahko rečemo, da so se v zadnjih dobrih sto letih iz dvanajstih hiš, kjer so bili nekoč v enem od spodnjih kletnih prostorov, preselili v samostojne zidane stavbe, postavljene na dvorišču ne daleč od hiše. Ker je nad hlevom vselej prostor za krmo, je samostojno postavljen hlev ugodnejši. Hiša je s tem pridobila novo klet, in ker se je z novim hlevom odmaknilo tudi gnojišče vsaj nekoliko dlje od hiše, so se higienske razmere nekoliko izboljšale. V zadnjem času, ko so postavili v vasi prve novejšje poldelavske hiše, za hleve spet rabijo enega od kletnih prostorov hiše.

Samostojno postavljene stare lesene hleve (sl. 11) so Draščani do danes skoraj vsi zamenjali z novejšimi zidanimi,²⁴ zakaj skrb za živino je na splošno večja od pozornosti in zahtev do stanovanjske ravni za lastno družino. V zadnjih desetletjih skušajo drašički gospodarji gospodarske prostore združevati; hlevu radi pridružijo še skedenj, listnik, svinjake s svinjsko kuhinjo in kolnico (prostor za vozove). Tako imamo danes v vasi 6 kmetov, ki so postavili novejšje gospodarske prostore pod skupno streho. Tako gospodarsko poslopje je ideal vsakega kmeta, toda le redki so se z dobrim gospodarjenjem povzpeli do tega.

Leseni, samostojno postavljeni svinjaki ob strani dvorišča, (sl. 12) največkrat bliže hiši kot hlev, so v Draščih še zelo pogosti. Vidimo jih take, kakršni so bili v času, ko se je svinjska krma še dosledno pripravljala v veži hiše. Svinje redijo še danes pri vsaki hiši, omenjene samostojno postavljene lesene svinjake na dvorišču ima še dobra polovica hiš. Le kmetje, katerih svinjaki so zaradi slabega stanja zahtevali obnove, so jih po drugi vojni začeli pridruževati hlevom, bodisi z dograditvijo, če je hlev ostal nepredelan (takih primerov je nekaj manj kot četrtnina), ali pa so svinjaki združeni s hlevom, če je bil hlev predelan ali na novo postavljen. Tudi teh primerov je približno četrtnina. Gospodarji, ki so za svinjake pridobili nov prostor, so te navadno združili še s svinjsko kuhinjo.

Skedenji za mlatev izgubljajo pomen; samostojno postavljenim lesenim skednjem, ki danes še stojijo (14 primerov), je usojen propad, zakaj

²⁴ V vasi je še pet lesenih hlevov; vsi so last malih kmetov.

kmetje si postavljajo manjši zidan skedenj le še v sklopu drugih gospodarskih prostorov. Novi prostor, ki je obdržal le še staro ime pod skedenj, rabi danes za pripravo živinske krme in za shranjevanje raznih gospodarskih naprav, ne za mlatev. Hkrati s podi bodo propadle tudi dere za sušenje žita, ki so bile navadno nad prvim odprtim delom skednja (sl. 13). Strojna mlatev od leta 1952, ko je vas dobila elektriko, je pomen skednjeve bistveno zmanjšala.

Ko zolzec v za sušenje sena in žita v Drašičih do začetka našega stoletja niso poznali. Prvi kozolec topelar je bil ob koncu 19. stol. prenesen v vas iz ravninske vasi pri Metliki, nato so si ga postavili še trije ali štirje gospodarsko trdnejši kmetje in ga združili s skednjem. Uvajanje kozolcev pa je šlo tudi v obrnjeni smeri: starim skednjem so ob strani dodali 1—2 okni kozolca (sl. 13).

Omenim naj še zidanice za shranjevanje vina, ki so že v 2. pol. 19. stol. začele intenzivno izpodrivati starejše lesene hise (sl. 14) ter kaščo, ki v vasi sploh nikjer več ne stoji samostajno. Za kaščo kot samostojno postavljeno leseno zgradbo moremo ugotoviti, da jo je imelo v vasi do prve vojne le 8 večjih kmetov, medtem ko je imel po eno ali celo več zidanic do druge vojne skoraj vsak srednji in večji kmet. Zidanice so stare lesene hise zelo uspešno zamenjale, saj so kmetje v zidani stavbi lahko pustili vino vse leto, medtem ko so ga morali nekoč iz starih lesenih hisov pred poletjem zvoziti domov v klet pod hišo. Veliko zidanic je bilo uničenih v minuli vojni; danes jih stoji le še 15. Hisov je 15. Hisi bodo prej ali slej povsem izginili, zidanica pa dobiva še dodatno vlogo: postaja prostor za prehodno bivanje domačih, zlasti ob delih v vinogradih in pri pogostitvi gostov. Lepa zidanica s takih prostorom je gospodarju ponos (sl. 15). Danes imajo take zidanice štirje kmetje.

Če pogledamo franciscejski kataster, vidimo, da je bilo tedaj — glede na gospodarska poslopja — od 45 hiš 7 hiš združenih s hlevom v spodnjih prostorih, 35 gospodarstev s samostojno postavljenim lesenim hlevom in 3 bajtarji brez hleva. Skedenj je imelo le 9 gospodarstev, lesenih vinskih hisov pa je imela vas kar 52. Te navedbe nam potrjujejo, da so stara lesena gospodarska poslopja dosegla vrh svojega razvoja sredi 19. stol., po tem času pa so zečela propadati. Zidane hiše in za njimi opečne strehe, ki so bile pred ognjem dosti varnejše kot lesene, so veliko bolj omogočale varno shranjevanje pglavitnih živil in boljše obleke ter se je s tem potreba po kaščah bistveno zmanjšala. Podi, ki so bili s svojo zahtevnejšo konstrukcijo dosegljivi le gospodarsko trdnejšim kmetom, so po številu dosegli višek v času, ko so si Drašičani začeli nekoliko pomagati z zaslužkom v tujini (konec 19. in začetek 20. stol.), saj je nekako v tem času vas premošla 10 podov več kot danes. Po stanju, v kakršnem so danes ohranjeni stari leseni podi, lahko ugotovimo, da so obsojeni na propad. Isto velja za samostojno postavljene lesene svinjake.

Združevanje čimveč gospodarskih prostorov pod skupno streho ima tolikšne prednosti, da lahko pričakujemo nadaljnji razvoj samo v tej smeri.

GLAVNE GRABENE IN KONSTRUKCIJSKE ZNAČILNOSTI

V Drašiče so že od nekdaj prihajali tesarji iz ravninskih belokranjskih vasi iz okolice Metlike (Poljci) ali Gradčani (iz Gradca). Po drugi vojni delajo ostrešja tesarji iz Metlike. Podobno velja za metliške zidarje, ki so potem, ko po prvi vojni tuji zidarji niso niso več prihajali v te kraje največ prevzemali gradbena dela v Drašičih.

Zidava spodnjega kletnega dela drašičkih hiš in zidanih hlevov ter starejših zidanih hiš glede gradiva ni povzročala posebnih težav, saj je kamna v vasi in okoli nje v izobilju. Najboljši je trd kamen. Do konca prve svetovne vojne, tu in tam pa tudi še potem, so zidali brez apna in cementa. Surovo obdelan kamen so vezali z malto — mortom —, narejenim iz blata in žitnih plev. Za lesene stavbe so rabili največ hrastov in kostanjev les, ki so ga po starem prežagali po dolžini le na polovico in tako dobili polbruna, imenovana holc panti. Stavb iz takih polbrun v vasi ni več. Danes še stoječe lesene stavbe so narejene iz tesanih brun, starejše vezane v vogalih v križ, mlajše, postavljene v 19. stol., pa imajo stenska bruna vložena v izžlebljen pokončni vogelni steber. Med stenska bruna so pri hišah in hlevih vlagali mah, bruna pa povezovali s kostanjevimi klini, mozniki. Te stavbe pa tudi stari leseni podi imajo ostrešje (cimper) delano na starejši način na škarnice, medtem ko so hkrati z zidanimi stavbami začeli že v drugi polovici 19. stol. uvajati novejša ostrešja, imenovana cimper na glajte.

Staro, dokaj preprosto izdelano ostrešje na škarnice je bilo prilagojeno slamnatim streham, ki so zahtevale gosto položene močne letve; te so si delile nalogo kasnejšega nosilnega strešnega trama glajta. Slamnate strehe so do konca prve vojne s prav redkimi izjemami pokrivala vse stavbe v vasi. Danes je v vasi še 31 slamnatih streh (7 na hišah, 7 na hlevih, 14 na podih, 1 na svinjaku in 2 na hisih). Navedeno število slamnatih streh je razmeroma veliko, saj so v vaseh v drugih slovenskih območjih slamnate strehe marsikje le še izjemne.

Za strehe so Drašičani rabili največ pšenično slamo (po rebrih, to je po sredi strehe), le za kap in šop (spodnji rob in vrh) so devali rženo slamo. Vrh so nato še obložili s pezdirdjem in obtežili s kamni ali preklami. Krovci, ki so opravljali to delo, so prihajali iz okoliških vasi.

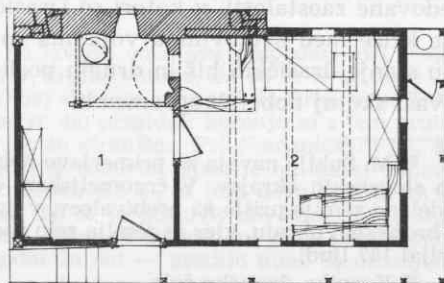
Če bi ugotavljali, pri katerih gospodarstvih in zakaj so se slamnate strehe do danes ohranile, bi dobili odgovore, ki jih že poznamo. Vse hišne slamnate strehe so na nepredelanih dvo- ali troceličnih hišah in prav tako so slamnate strehe na gospodarskih poslopih znamenje, da hiša iz raznih individualnih vzrokov še ni mogla slediti razvoju gospodarsko močnejših naprednejših hiš.

Za gradbene načine ne moremo reči, da so specifični samo za Drašiče. Lokar nam kaže enako leseno gradnjo in enaka ostrešja za povsem drug del Bele krajine. Gradnja zidanih stavb danes se ne razlikuje od gradnje kjerkoli drugje na Slovenskem.

GOSPODARSKE, DRUŽBENE IN DRUGE OKOLIŠČINE, V KATERIH SO DRAŠIČKI DOMOVI NASTAJALI IN SE RAZVIJALI

Opisano stanje drašičkih domov, posebno še to, da je njih razvoj počasnejši in manj izrazit kot razvoj domov na ostalem slovenskem ozemlju, ima svoje vzroke, ki jih podajamo le v okvirnih obrisih.

Razkosanost in zmanjševanje posestev zaradi delitve zemlje med več dedičev smo že omenili. Za sredo 19. stol., to je za čas, ko so Drašičani



Sl. 10a. Rajkočeva dvocelična hiša Marija Guštin, Drašiči 10.

Ob hiši novo gospodarsko poslopje

Sl. 10b. Tloris zgornje hiše z vrisano notranjo opremo: v veži omara, polica za vodo in ognjišče, v »hiši« za vrati peč, postelja, visoka in nizka omara ter miza s klopmi

najhuje občutili, da njim odmerjena zemlja ne more več preživljati bistveno naraslega števila ljudi v vasi, moremo reči, da so Drašičani zašli v revščino, katere posledice so očitne še danes. Izključna odvisnost od zemlje in svojih pridelkov jih je prisilila k najbolj skrajnemu varčevanju, saj je na 1 km² obdelane zemlje (sem prištevamo njive, travnike, vrtove in vinograde) prišlo okoli 175 ljudi.²⁵ Edini dohodek, ki ga je drašički kmet imel, je bil izkupiček za vino, ta pa ni zadostoval niti za nujne izdatke (davek, obutev, dodatki za obleko, sladkor, sol, olje). Mnogi so bili prisiljeni, da so se zatekli prav k prodaji vinogradov, zakaj edino za to so se oglašali kupci (Poljci iz okolice Podzemlja in Gradca, Metličani in Hrvatje). Ti so kupili velik del vinogradov, ležečih v katastrski obč. Drašiči, in je tako ostalo Drašičanom od skupno 121 ha vinogradov v tej k. o. le 24 ha (njiv in travnikov imajo Drašičani približno polovico od vseh v k. o.). Iz tega stanja so Drašičani iskali rešitev v odhodu v Ameriko. V nekaj desetletij (od leta 1870 do 1910) je odšlo v Ameriko 117 gospodarjev in njihovih odraslih otrok iz Drašičev, od katerih jih je 62 ostalo tam. Ta rešitev v okoliščinah, kakršne so ostale doma (dolгови, propadajoče hiše in gospodarska poslopja), ni bistveno odpomogla slabo stoječemu gospodarstvu Drašičanov, še posebno ne, ker se je leta 1887 pokazala trtna uš in do leta 1893 uničila skoraj vse drašičke vinograde.²⁶ Izseljenci, ki so bili vezani na domače posestvo, so se vračali in s prihranki sicer deloma obnovili svoja poslopja, predvsem gospodarske zgradbe, vendar spet le do najosnovnejše stopnje; presežek, ki pa je bil prav redkokje, so določili za dokup zemlje, ki je je vsem primanjkovalo.

V času med svetovnima vojnama so Drašičani iskali zaslužka v glavnem po Sloveniji in bližnjih hrvaških mestih, vendar se ti razseljenci (22 moških in 55 žensk) povečini niso več vračali za stalno domov in njihov zaslužek ni vplival na izboljšanje razmer doma. Vaščani so še v tem času živeli skrajnje slabo, ne da bi bili intenzivnejše iskali kakršenkoli dodaten vir zaslužka doma. Prav zanimivo je, da se v Drašičih ni razvila nobena domača obrt, da se niso — razen ene, dveh izjem — lotili prekupčevanja in trgovanja z vinom, ali se oprijeli kakih obrtniških del (n. pr. zidarstva, tesarstva, krovstva). Te ugotovitve kažejo neko pasivnost, ki pa je verjetno prav tako posledica izredno slabega življenja (slabe hranjenosti, bolezni, zlasti jetike, in v ne malo primerih alkoholizma, kateremu so se vda-jali v obupu). Neaktivnost pa je bila nedvomno tudi posledica splošne podedovane zaostalosti, v kateri so Drašičani vseskozi živeli. Leta gospodarske krize med svetovnima vojnama so očitno opazna tudi ob evidentiranju stanja drašičkih hiš in drugih poslopij, saj prav v tem času ne vidimo v vasi skoraj nobenih sprememb.

²⁵ M. Šuklje navaja za primerjavo nekaj analognih števil iz nekaterih drugih slovenskih okrajev. V črnomeljskem okraju je pred drugo vojno na 1 km² obdelane zemlje prišlo 85 prebivalcev, v gornjegrajskem 63, v dolnjelendavskem in brežiškem okraju, kjer je zemlja zelo rodovitna, je 1 km² obdelane zemlje preživil 137 ljudi.

²⁶ Kronika drašičke šole.

Šele spremenjene razmere po drugi svetovni vojni so Draščanom omogočile, da so si domove vsaj delno izboljšali. Prve spremembe — preureditev črnih vež v sodobnejše kuhinje s štedilnikom — so izvršene skoraj do kraja. Za nadaljnji razvoj hiš si bodo morali Draščani poiskati bolj individualnih rešitev. Pogoje za to jim določajo predvsem naslednje spremembe: (1) Doraščajoči in dorasli otroci so si poiskali zaslužka v mestih; število vaščanov, ki jih preživlja zemlja, se je bistveno zmanjšalo. (2) Posamezni gospodarji ali sinovi so odšli na sezonsko delo v Nemčijo in s prihranki okrepili gospodarstvo doma. (3) Cena vinu se je v primeri s cenami potrošnih predmetov pred vojno nekoliko vzdignila, poleg tega pa se je zaradi uporabe umetnih gnojil in boljšega obdelovanja povečal pridelek. Isto velja za druge kulture, ki so omogočile tudi povečano živinorejo. (4) Otroci, ki so ostali doma, pa tudi gospodarji manjših posestev ali kajž, so se zaposlili v Metliki ter po delu v tovarnah delajo še na domači zemlji. Poleg tega zaposleni otroci skrbе za nakup industrijskih živil za vso družino in svojo oskrbo. Življenjska raven se je na splošno vzdignila; zlasti opazna je pri prehrani, obleki in potranji hišni opreми, še bolj pa pri gospodarskem inventarju. Stanovanjskih in gospodarskih stavb iz tega dodatnega zaslužka doslej še niso vidneje spreminjali. Za to je potrebno nekoliko več časa; zaslužek v Metliki traja komaj slabo desetletje, pri mnogih pa šele nekaj let.

Od mlajše generacije, ki je odšla iz vasi za zaslužkom v mesta, si drašički domovi nimajo dosti obetati; po večini si mladi ljudje ustvarijo družine in domove zunaj domače vasi. Njihov odhod lahko po eni strani ocenimo kot ugodnost, ker si sami služijo kruh, po drugi strani pa zaradi zaposlitve v industriji občutno manjka delovna sila doma. Zaposlitev v tujini, največ v Nemčiji, je koristila predvsem tistim drašičkim domovom, kjer se je zaposlil gospodar. Takih primerov je bilo v vasi 6; vsi, razen enega, ki si je s pomočjo obnovitvene zadruge v Metliki sezidal po drugi vojni novo hišo in torej ni imel tolikšne potrebe po izboljšavah, so si s prihranki popravili hiše ali gospodarska poslopja.²⁷ Ta način iskanja možnosti za izboljšanje življenjske ravni je bil prav gotovo še najuspešnejši, privoščiti pa so si ga mogli žal le redki, ki so imeli doma vsaj za silo zadostno delovno silo. Nekoliko okrepljena živinoreja in zlasti v zadnjih letih izboljšano vinogradništvo doslej še nista omogočila, da bi si Draščani lahko popravljali domove. Potrebno bo vsaj še eno desetletje, da se bo sila, ki jo danes vlagajo pretežno v gospodarstvo, obrestovala in šla v korist poslo-

²⁷ Če pogledamo izboljšave, ki so jih izvedli omenjeni gospodarji pri svojih domovih pretežno s prihranki od dela v tujini, vidimo, da so le-te odvisne od stopnje razvoja, do katerega so se njihovi domovi povzpeli že pred tem. Tako so npr. pri Klopčarjevih (Franc Stariha, št. 46) prezidali kuhinjo in s tem pridobili nove prostore za shrambo, kopalnico in stranišče. Pri Nemaničevih (št. 40) so hišo zunaj na novo ometali in napravili vodovod. Hišo je na zunaj obnovil tudi Mohorčič (št. 4), medtem ko je Kraševac (št. 6), ki ima novo hišo po drugi vojni, nabavil nekaj strojev. Žabčič (št. 25) si je postavil nov hlev in dokupil nekaj zemlje, čeprav stanuje z družino v leseni dvocelični hiši. Obermanovi (št. 22) — na delu v Nemčiji sta gospodar in zet — gradijo novo že omenjeno hišo na starih temeljih.

pij. Podobno velja za zaslužek v industriji, ki rabi za dodatek k življenju na domači zemlji.

IZKORIŠČANJE PROSTOROV V HIŠI

Tudi to poglavje bo potrdilo, da so Drašiči v pogledu razvoja stanovaljske kulture zaostala vas, zaostala celo v belokranjskem merilu in še bolj v splošno slovenskem. Predvsem mislim tu na prenos dnevnega bivalnega prostora iz nekdanje kmečke hiše s pečjo v kuhinjo s štedilnikom. Koliko je ta prenos res naprednejši in ustrenejši glede na zdravstvene in higienske razmere, je vprašanje, dejstvo pa je, da je v večini slovenskih pokrajin ta zamenjava skoraj do kraja izvedena, v Drašičih pa komaj dobro na začetku. Ta zaostanek utegne imeti za posledico preskok razvojne faze, v kateri je kuhinja glavni bivalni prostor družine, saj imata obe najnovejši hiši v Drašičih poleg sodobne kuhinje še dnevno sobo. Res je v Plutovi novi hiši ta soba nesrečno postavljena in kar prevelika kuhinja z jedilnim kotom sili družino, da se zadržuje v njej, toda dnevna soba — za zdaj še »za goste« — je v hiši. Pri Obermanovih kaže, da bo dnevna soba imela vlogo nekdanje kmečke hiše, in pričakovati je, da bodo tem zgledom sledile nadaljnje predelane ali na novo postavljene hiše.

Na splošno lahko v tem pogledu zasledimo v Drašičih tri ali celo štiri prehodne oblike. Ohranjene dvocelične hiše v vasi, med njimi tudi kmečke, kot npr. že omenjena hiša Marije Guštin, št. 10, so nam najboljši dokaz, da so imele družine v 18. in deloma še v 19. stol. po večini le dva prostora: vežo z ognjiščem in hišo. Ker so v teh hišah vsi družinski člani (razen doraščajočih dečkov in fantov, ki so spali na senu) spali v hiši, je bilo kljub minimalnemu pohištvu v tem prostoru tesno. Vlogo bivalnega prostora je imela pozimi veža, v tej so opravljali številna opravila, ki so zahtevala zadrževanje v tem prostoru; tu so imeli potrebno manjše gospodarsko orodje, tu je bil, bodisi v peči, bodisi na ognjišču pred pečjo, živ ogenj. Tu je bilo glede na to, da so kuhali in pripravljali hrano za ljudi in krmo za svinje, kuhali žganje ali prali perilo, tudi v zimskem času dovolj toplo, da so ob večerih posedali in se zlasti ob nedeljah tudi zbirali pri sosedih, če so se hoteli kaj pogovoriti. V poletnem času jim je dnevni prostor nadomeščalo dvorišče, posebno prostor ob zidu pred stopnicami, ki so vodile na hodnik in k vhodu v hišo. Tudi razna opravila, kot npr. popraviljanje orodja in vsa dela ob pospravljanju poljskih pridelkov, so opravljali na dvorišču, tako da je bila veža poleti le za gospodinjco. Čas, ko hiša še ni imela vloge dnevnega prostora, živi bolj v ustnem izročilu kot v doživetju Drašičanov. Le-ti so, tudi če vprašamo starejše, preživljali svoj prosti čas in družinsko življenje v prednji (tudi stari) hiši; to je bilo omogočeno, ko so hiše dobile še tretji prostor — zadnjo ali

²⁸ Ime »stara hiša« in »nova hiša« izvira nedvomno od hiš, ki so kasneje pridobile tretji prostor »novo hišo«. Domači imeni za ta dva prostora pa sta se prenesli tudi v hiše, ki so imele obe »hiši« zgrajeni istočasno

n o v o hišo.²⁸ Navedena dela (kuhanje, pranje, priprava hrane za svinje, kuhanje žganja itd.) so sicer opravljali v veži še potem, ko se je družinsko življenje v celoti preneslo v prednjo hišo. Ta je poleg tega rabila še za spanje doraščajočim otrokom, starim staršem, teti ali stricu. Tu se je družina zbirala ob jedi, tu so pozimi opravljali nekatera dela kot predenje, luščenje koruze in fižola, trganje perja in popravljanje manjšega gospodarskega orodja. Tudi zakol prašiča (razen prvih posegov) so opravljali v hiši; to je ostalo v navadi do danes. Prednja hiša je bila dalje zbirališče najetih delavcev ob jedi, pa tudi zbirališče sosedov ob nedeljah. Posebno praznično družinsko ozračje je bilo v božičnih dneh, ko se je vsa družina obvezno zbirala v hiši. Največ so se zadrževali na peči ali ob njej. Poleti so zaradi dela na polju in v vinogradih v hiši samo kosili in večerjali, le otroci in onemogli stari starši so se zadrževali tu. Tako je bilo v Drašičih v vsaki hiši prav do zadnjih povojnih let. Reči moramo, da je kmečka hiša s krušno pečjo v kotu za vrati in z veliko javorovo mizo in klopmi v nasprotnem kotu dosegla najvišjo stopnjo funkcionalnosti in da je še tako moderna kuhinja z jedilnim kotom nikoli ne bo mogla preseči. Doba, ko se je družina zbirala v hiši in tu preživljala svoj prosti čas, tudi Drašičanom ostaja v tistem spominu, ki zajema bistvo družinskega življenja. Res so k temu pripomogle še druge okoliščine, predvsem zbratnost vseh družinskih članov in zaposlitev samo v okviru doma, nedvomno pa je bil prostor tisti, ki je dajal vse možnosti za globlje doživljanje družinskega življenja.

S pridobitvijo kuhinje s štedilnikom se je družinsko življenje ponekod preneslo iz prednje hiše v novo kuhinjo. Ker pa so drašičke hiše dolge in ozke (povprečno 13×5 m), je predelitev veže v dva prostora, od katerih je prvi izrazito prehodni, dajala za kuhinjo le majhen prostor, ki marsikje zadošča komaj za štedilnik in manjšo gospodinjsko mizo. Prvi del — veža — zavzema glede na vhodna vrata v obe hiši še vedno vsaj polovico prostora. Dosledno je kuhinja prevzela funkcijo bivalnega prostora v hišah, sezidali pol l. 1933, dalje v hišah, kjer so ob prezidavi spremenili tloris, ter v redkih hišah, ki so nekoliko širše. Vseh teh skupaj je v vasi komaj 21. V ostalih hišah je glavni družinski prostor še danes prednja hiša, bodisi zato, ker je nova kuhinja premajhna, ali pa je sploh še nimajo. Toda tudi pri hišah, v katerih se družina mudi v kuhinji, se oprema prednje hiše ni spremenila in je še vsak čas mogoče, da npr. najeti delavci ali domači po potrebi jedo v hiši. Le štiri najnovejše hiše imajo sobe namenjene samo za spanje.

Zadnja ali nova hiša je tu boljši prostor kot drugod na Slovenskem.²⁹ V njem spijo gospodar, gospodinja in kateri od najmanjših otrok. Ta prostor je opremljen z novejšim, boljšim pohištvom, ima vzorčasto poslikane stene in zavese na oknih. Zato pripravijo imenitnejše gostije, posebno če imajo goste, v tem prostoru. Porod in krstno slavlje kakor tudi mrliški oder, če je pri hiši smrt, je vselej v zadnji hiši. Ker je ta pro-

²⁹ Lokar, n. d. str. 10 pravi, da »zadnja hiša« ni namenjena za stanovanje, in jo opisuje kot manj pomemben prostor.

stor navadno hladnejši kot prednja hiša, imajo marsikje boljše nedeljsko kosilo, zlasti na praznik sv. Petra in Pavla, ko je vaško proščenje, v zadnji hiši.

Če je v hiši poročna gostija, izpraznijo navadno vse prostore razen kuhinje in jih opremijo z izposojenimi mizami, klopmi in stoli. Poročne gostije so v Drašičih še danes zelo bogate.³⁰

Vidimo torej, da drašička hiša nima obsežnejših možnosti, da bi vlogo posameznih prostorov spreminjala, posebno pa nima možnosti, da bi kuhinja nadomestila hišo, saj so današnje kuhinje, razen pri novejših hišah, veliko pretesne, da bi številnejše družine mogle stalno bivati v njih.

Veliko potrebo čutijo drašičke gospodinje po shrambi, zakaj nove kuhinje so poleg tega, da so tesne, tudi pretople, da bi lahko hranili v njih živila, npr. mleko, kruh, moko i. pod. Zato je shramba, kjer jo imajo, skrajnje izkoriščena za vsa živila in tudi za večjo gospodinjsko posodo. Hiš, ki imajo jedilne shrambe, pa je v vasi le 13.

STANOVANJSKE RAZMERE GLEDE NA HIGIENSKO RAVEN

V zvezi z domom več prvin odloča o možnostih za boljše ali slabše higienske razmere. To so predvsem voda, kopalnice, stranišča in greznice ter ležišča. Ob popolnejšem orisu hiše kot stanovanja ne moremo mimo njih.

Preskrba z vodo je bila, dokler niso imeli vodnjakov, vezana na 6 manjših studencev, ki so od vasi oddaljeni 5 do 20 minut. Do začetka 20. stol. so bili v vasi trije ali štirje vodnjaki, ki pa so zadrževali kapnico le ob zadostnem dežju. Kamniten teren ali obzidava vodnjakov s kamni sta zbrano vodo slabo zadrževala. Leta 1908 je bil v vasi sezidan prvi betonirali vodnjak,³¹ ki je oskrboval z vodo lastnika in nekaj sosedov. Do začetka minule vojne je približno polovica hiš v vasi imela svoje štirne. Prve vodnjake so imeli gospodarsko močnejši kmetje, od bajtarjev in malih kmetov le redki. Souporaba vodnjaka je bila zlasti med sosedi splošno v navadi in je delno še zdaj.

Danes je v vasi le 8 naseljenih hiš, ki nimajo svojega vodnjaka. To so hiše, ki se iz nekdane bajtarske razvijajo v podelavsko hišo ali pa bodisi kmečke, bodisi bajtarske, v katerih stanujejo stari brez družin. Le-ti hodijo po vodo k sosedom ali na studenec. Po minuli vojni so začeli najnaprednejši napeljevati hišne vodovode na črpalke. Tako ima danes v vasi 10 hiš tekočo vodo v kuhinji, ena pa tudi v stranišču in kopalnici. Kapni-

³⁰ Na zadnjem ženitovanju 1966, ko sta se poročila brata Nemanič, Drašiči 40, je bilo okoli 100 gostov.

³¹ Napraviti si ga je dal oče Jožeta Bajuka, Drašiči 17, za njim pa še nekateri trdnjejši kmetje. V tem času se je namreč priženil v sosednjo vas Vidošiči neki »Kranjc«, doma z Dolenjskega. Ta je zidal vodnjake pa tudi nove kamnite hleve namesto starih lesenih.

ca, napeljana v vodnjak z ene ali več streh, je povsod precejena skozi pesek.

Kopalnico, ki je že v rabi, ima v Drašičih ena hiša (Plutova), medtem ko imajo še 3 gospodarji v prizidkih pripravljen prostor zanjo. Starejšemu rodu se kopalnica ne zdi potrebna, mlajši pa bi jo skoraj povsod želeli imeti.

Stranišča so največkrat ob zunanjem vogalu hiše, do katerega vodi hodnik. Približno dobra polovica teh v vasi je lesenih, druga so zidana. Skoraj vsa imajo betonirane greznice. 12 hiš ima stranišče poleg hleva ali svinjaka; so lesena, po večini brez greznic. 6 hiš ima stranišče znotraj hiše (dva imata angleško), ena je brez stranišča.³²

Natančnejša analiza vseh podatkov o vodnjakih, kopalnicah in straniščih bi pokazala, da je bila višja ali nižja raven v tem pogledu močno odvisna od posestnih razmer v preteklosti in dodatnega zaslužka po drugi svetovni vojni, da pa to dvojje le ni bil edini pogoj zanjo. Pri posameznikih lahko ugotovimo močno osebno prizadevanje za doseg določene dobrine ali pa tudi odklanjanje iz neke ravnodušnosti ali celo malomarnosti. Za čas pred drugo svetovno vojno lahko ugotovimo, da sta imela vodnjak dva od bajtarjev, medtem ko je bil en kmet z nad 10 ha zemlje brez njega. Danes je npr. edina hiša v vasi brez stranišča last večjega kmeta. Na splošno pa se število vodnjakov le giblje vzporedno z velikostjo posestva, saj sta od 11 bajtarjev (do 2 ha zemlje) imela vodnjak le 2, pri 26 malih kmetih (2—5 ha) je bilo 12 vodnjakov, od 16 večjih kmetij (5—10 ha) je bilo takih, ki so imele vodnjak, prav tako 12, in od 4 kmetov z nad 10 ha zemlje so imeli vodnjak 3.³³

Notranja oprema. Če gledamo hišo kod bivalni prostor in jo hočemo tudi s tega vidika čimbolj spoznati, je stanovanjska oprema bistveno dopolnilo prostoru, stanovalcem pa eno do pomagal za bolj ali manj udobno življenje. Na prvem mestu so tu ležišča, ki jih danes občutimo kot temeljni pogoj osebnega udobja. V Drašičih je bilo to vprašanje prav do nedavnega tako zelo nujno, da bi na podlagi statističnih in drugih ugotovitev mogli govoriti o usodnih posledicah. Tu mislim predvsem na jetiko, ki

³² Kmečka hiša z nad 10 ha zemlje in 4 družinskimi člani (Ivančič, št. 3). Za stranišče jim deloma rabi prazen hlev ali pa gredo k sosedu.

³³ Poraba mila ne sodi povsem k opisovanju domov, v zvezi z vodo pa utegne biti zanimiv še podatek o porabi mila, ki nam lahko higiensko raven vasi še bolje osvetli. Letna poraba mila je bila pred drugo vojno v Drašičih tako majhna, da ni dosegla niti količine mila, porabljenega v Šentjurju pod Kumom, ki jo navaja Möderndorfer (Slovenska vas na Dolenjskem, str. 87, Ljubljana 1938). Tu je bila poprečna poraba mila 1,70 kg letno na osebo, v Drašičih pa 1,25 kilograma. (Poprečna poraba mila je bila tedaj v Sloveniji 5,5 kg na leto na osebo, v Franciji 7 kg, v Nemčiji 10 kg). — Danes je to stanje v Drašičih neprijetno drugačno. Porabijo približno 4,5 kg mila na leto na osebo. V nekaj več kot polovici hiš v vasi rabijo za umivanje toaletno milo, medtem ko v dobri tretjini hiš še danes rabijo pretežno milo, ki ga sami skuhamo. (Podatke za čas pred vojno povzemam po M. Šukljetu).

se je vse do minule vojne selila od hiše do hiše in zahtevala neverjetno dosti žrtev.³⁴

Pred drugo svetovno vojno, ko je v vasi stalno živelo 313 ljudi, so imeli vsi skupaj 158 postelj (v 117 sobah); poprečno sta torej spala po 2 v eni postelji. Ustno izročilo ve povedati, da so bile v preteklosti razmere v tem pogledu še slabše. Mnogi kmečki fantje danes še živče starejše generacije so prvič spali v postelji po poroki, pa še tedaj vedno skupaj z ženo. Spanje v hlevih pozimi in na senu poleti je bilo zanje do poroke splošno v navadi. Danes se je to stanje bistveno izboljšalo, ne moremo pa reči, da je povsem zadovoljivo. Statistični podatki za leto 1967 so naslednji: 252 ljudi — 194 postelj v 118 sobah.³⁵ Bilo pa bi napak, če bi številčne podatke povsem sorazmerno dilili med hiše ali družine. Več hiš ima po enega ali po dva stanovanca in prav toliko postelj, več večjih družin pa še vedno nima zadosti postelj. Po eno odvečno ležišče imajo 4 hiše v vasi.

Pričakovali bi, da so bili premožnejši domovi v preteklosti s posteljami bolj oskrbljeni od revnejših, pa nam statistika kaže, da je pred drugo svetovno vojno pri bajtarjih (do 2 ha zemlje) prišlo na eno posteljo 1,5 oseb, pri malih kmetih (2 do 5 ha) 2,4 osebe, pri srednjih kmetih 2 osebi, pri največjih posestnikih pa 1,8 oseb. Statistika ljudi in postelj kaže danes, da pride povprečno na eno posteljo 1,25 oseb; izboljšano stanje ne gre toliko na račun novih postelj kot na račun zmanjšane števila vaščanov.

Danes, ko velikosti posestva ne moremo več jemati za edino merilo premoženjskih hišnih razmer, je oskrba s posteljami še toliko bolj stvar individualnega osebnega prizadevanja in gledanja na življenjske potrebe. V vasi je nekaj trdnih kmetij, ki bi ob drugačnem gospodarjenju lahko izboljšali stanovanjske razmere, pa tega ne storijo; je dalje nekaj bivših bajtarskih ali revnejših kmečkih hiš, ki so danes na poti preoblikovanja v podelavske hiše in jim še ni uspelo doseči višje stanovanjske ravni; je pa tudi nekaj takih, ki sploh nimajo možnosti za to. To so predvsem manjši in srednji kmetje z večjimi družinami, v katerih še ni nikogar, ki bi se lahko zaposlil zunaj kmetije. Tako je v vasi danes le 24 hiš, ki imajo toliko postelj kot družinski članov. V vsakem pogledu pa izročilo najbolj pojasnjuje in opravičuje današnje stanje.³⁶

³⁴ Zadnji primer, ugotovljen spomladi 1967, dokaj zgovorno pričuje o posledicah nizke stanovanjske ravni. V hiši, ki sem jo kot zgled nepredelane lesene dvocelične kmečke hiše že omenjala (Marija Guštin, Drašiči 10), so v zadnjem času zboleli za jetiko vsi trije družinski člani. Gospodar, ki je leta 1966 odšel že bolan na delo v Nemčijo, da bi si prislužil sredstva za obnovo hiše, je tam od jetike umrl, žena in devetletni sin pa sta kmalu po moževi smrti odšla v bolnišnico z enako diagnozo. Opremo stanovanja njihove hiše kaže tloris sl. 10 b.

³⁵ Poprečna prostornina prostora za spanje je okoli 32 m², v najrevnejših hišah okoli 28 m³, v največjih 56 m³. Če vzamemo kot minimalno predpisano prostornino 20 m³ za odraslo osebo in 10 m³ za otroka, vidimo, da Drašičani še danes nimajo niti 3/4 predpisane prostornine za spanje.

³⁶ 75-letni Ivan Kostelec, trdnější in naprednější kmet, spi z ženo v skupni postelji, čeprav je v hiši prazna odvečna postelja.

Prve bogatejše neveste so imele v bali po dve postelji šele po letu 1935, revnejše pa komaj po drugi svetovni vojni. Skupaj z dvema novima posteljama se je spremenila tudi oprema postelj. Le-ta je obstajala do tlej iz plevnice, v kateri je bilo koruzno perje in v boljših hišah še iz tuhne (pernice), pokrite nato z dvema plahtama (rjuhi iz domačega platna) in prešito odejo. Dve postelji v bali sta po novem imele fedrmodroc (spodnjo in vrhnjo žimnico). Če so Drašičani kupovali nove postelje za otroke, so te še po drugi vojni opremljali po starem. V zadnjem desetletju te nadomeščajo kupljeni divani, ki v vasi niso redki.

Za nevesto, ki pride k hiši, je še danes obvezno, da pripelje s seboj novo kuhinjsko in sobno opremo. To je domala povsod še danes edina prilika, ko novejša oprema zamenja v hiši staro. Danes je ta oprema povsem sodobna: dve postelji, 2 posteljni omarici, 2 visoki omari za obleko, sobna mizica in stoječe ogledalo, za kuhinjo pa trodelna kuhinjska omara, miza in stoli. Poleg tega spada k bali še posoda in posteljnina.

Visoke omare za shranjevanje obleke so zamenjale kofance (mizarske skrinje z ravnim pokrovom, ki so imele pri premožnejših nevestah vložke ali so bile poslikane) šele po letu 1900. Tudi te so vpeljavale neveste. Starejše od kofancev so škrinje (tesane skrinje s strešnim pokrovom), ki so nekako do srede 19. stol. rabile za shranjevanje obleke, danes pa so po podstrešjih ali v kletih in rabijo za shranjevanje žita, fižola, semenja ali suhega sadja. Velike skrinje te vrste nadomeščajo kašče in stoje v kleti, če je ta dovolj suha, ali na podstrehi. Medtem ko so se te ali one skrinje še do danes precej ohranile, moramo ugotoviti za zibke, da so bile do druge vojne še splošno v rabi, danes pa jih nikjer več nimajo. Ker sprememba funkcije pri zibki ni bila mogoča, so jih povsod razbili. Nadomeščajo jih otroški vozički in posteljice z ograjo.

Kot dodatek hišni opremi naj omenim radijske sprejemnike, od katerih jih je 5 prišlo v vas med letoma 1950 in 1955, 25 med letoma 1955 in 1960, 12 med letoma 1960 in 1965 ter 4 po letu 1965. 11 družin v vasi še nima radia. V dveh hišah imajo televizijski sprejemnik.

Glede čistoče moramo reči, da je v danih razmerah danes na zadovoljni ravni. Razen v redkih hišah imajo v vseh prostorih red; postelje so postlane in pregrnjene s pregrinjali, navlake ni opaziti. Tla ribajo v kuhinjah vsako soboto, v sobah pa po potrebi. Red vlada tudi zunaj hiš.

SKLEP

Usodna cepitev zemljiških posesti v preteklosti je Drašičane izučila, da že dolga desetletja deduje dom z vso zemljo le en dedič. Ta izplača brate in sestre v gotovini, ki pa navadno ni velika. Vendar tudi te v preteklosti, še med svetovnima vojnama, mnogi mladi gospodarji niso zmogli. Za-

radi takih in podobnih hišnih obveznosti (bala hčeram ali sestram, ki je v navadi še danes) so domala vse drašičke domačije zašle v dolgove.

Danes stojijo drašički domovi na trdnjših temeljih kot kdaj v preteklosti. Dolgov, ki so skoraj stoletje težili življenje, danes ni več. Z novimi možnostmi, od katerih je zlasti pomembna večja gospodarska moč in zaposlitev mlajše delovne sile v industriji v Metliki, se drašičkim domovom obeta nov razvoj. Vendar vas po vsej verjetnosti svoje današnje podobe ne bo bistveno spreminjala, zakaj razdalja 6 km od Metlike je le tolikšna, da bodo v prvem času novih gradenj mladi Drašičani raje iskali lokacijo v bližnji okolici Metlike kot v domači vasi. Po nekaj desetletjih se utegne to stališče spremeniti. Danes je na vidiku celo opuščanje še nekaterih hiš, v katerih danes živijo stari brez potomcev, medtem ko so 4 hiše že opuščene. Tudi ta pojav lahko jemljemo za prehodni; vas ima lepo in ugodno lego, dovolj dobre komunikacije in predvsem lepe vinograde, ki bodo vedno bolj pritegovali domačine pa tudi okoličane. Oglašajo se prvi kupci, ki bi želeli stare hiše in zidanice spremeniti v poletne hišice. Ob tem čakajo krajevne urbaniste in arhitekte nove pomembne naloge.

Hiše bodo prej ali slej začeli prezidavati zunaj dosedanjih okvirov. Drugih možnosti namreč nimajo. Z dodajanjem novih celic so si pomagali že nekateri hišni lastniki in reči moramo, da niso slabo rešili vprašanja. Prednja fasada ostaja pri tem nespremenjena, višina prav tako; novi prostori so ob zadnji fasadi skoraj neopazno dodani k starim. Če se bo razvoj nadaljeval v tej smeri, se ni bati, da bi se skazila današnja dokaj enotna vaška podoba.

Nerešena pa ostaja spremenjena funkcija hiše, ki po taki ali drugačni prezidavi ali dozidavi nikjer več ne ostane kot dnevni prostor. Zaradi peke kruha ostane povsod v hiši krušna peč, ki zavzema edini kot brez oken. Namestitev sodobne spalnice v tem prostoru dela vtis neenotnosti in neskladnosti prostora z njegovo funkcijo. Za namestitev ene ali dveh postelj in omar ob praznih stenah med okni pa je tega prostora zares škoda, saj je njegova prvotna funkcija zahtevala, da je bil ta prostor glede na strani neba in pogled skozi okna najlepši. Zakaj bi torej še nadalje ne ostajal kot dnevni prostor, pa četudi na nov način povezan s kuhinjo? Tu bi kazalo Drašičanom pa tudi drugim vaščanom iskati novih možnosti, v vsakem primeru boljših od današnjih, ko jim nekdanja, tako funkcionalna kmečka hiša ostaja neizkoriščena, ali vsaj ni tako izkoriščena, kot bi lahko bila. Vsi sodobnejši načrti za nove hiše imajo dnevni prostor, se pravi, vračajo se k starim kmečkim hišam, istočasno pa ga hiše, ki ta prostor že imajo opuščajo. V tem je nedvomno neka nelogika, morda premajhna skrb naših arhitektov, ki bi prav ob preurejanju starih kmečkih hiš lahko v marsičem pomagali našim podeželanom. Drašički, pa tudi drugi belokranjski domovi, ki imajo za seboj izredno trdo in hudo utesnjeno razvojno pot, bi bili take ali drugačne pomoči še posebno potrebni.

ZUSAMMENFASSUNG

**DIE HEIMSTÄTTEN IN DRAŠIČI MIT BESONDEREM AUGENMERK
AUF DIE WOHNKULTUR**

Der Aufsatz befasst sich mit der Entwicklung der Heimstätten in Drašiči bei Metlika in Bela Krajina, stellt die heutige Wohnkultur dar und erläutert die Ursachen dieses Zustandes. Die Dorfbewohner trieben bis vor 10 Jahren vornehmlich Weinbau, teilweise auch Viehzucht und Ackerbau.

Die Zahl der Häuser stieg vom Jahre 1823 bis zum Jahre 1967 von 44 auf 64; die Einwohnerzahl betrug im Jahre 1817: 284, im Jahre 1880: 375; nach diesem Jahre begann sie zu fallen, so dass im Jahre 1967 das Dorf 252 Einwohner zählte. Parallel mit dem Ansteigen der Zahl der Heimstätten teilte man den Grundbesitz, welcher jedoch bereits bei der Anfertigung der ersten Katastralmappen im Jahre 1823 so zerstückelt war, dass ein mittlerer Hof (etwa 7 ha) über 40 kleine Grundstücke mit 70 Parzellennummern zählte. Ein so zerstückelter Grund behindert beträchtlich die Arbeit und verringert den Ertrag.

In der 2. Hälfte des 19. Jahrhunderts geriet das Dorf in eine grosse Armut, deren Folgen noch heute sichtbar sind. Die ausschliessliche Abhängigkeit vom Bodenertag zwang die Dorfbewohner zur äussersten Sparsamkeit, es kamen ja auf 1 km² angebaute Erde (Felder, Wiesen, Gärten und Weinberge) etwa 175 Leute. Wegen solcher Zustände suchten die Einwohner von Drašiči ihr Heil in der Auswanderung nach Amerika. In den Jahren 1870—1910 wanderten 117 Grundbesitzer und deren erwachsene Kinder nach Amerika aus, von welchen 62 dort blieben. In den gegebenen Umständen (Schulden, verfallende Häuser und Wirtschaftsgebäude), brachte jedoch dies keine wesentliche Aufbesserung der schlecht stehenden Wirtschaft im Dorfe, besonders da im Jahre 1887 die Reblaus dazukam, welche bis zum Jahre 1893 fast alle Weingärten von Drašiči vernichtete.

In der Zeit zwischen dem ersten und dem zweiten Weltkriege suchten die Einwohner von Drašiči Verdienstmöglichkeiten in ganz Slowenien und in den benachbarten kroatischen Städten. Diese Aussiedler (22 Männer und 55 Frauen) kehrten im allgemeinen nicht mehr für ständig heim. Bis zum Ende des zweiten Weltkrieges wechselten die Heimstätten in Drašiči kaum ihr Aussehen. Die Häuser sind noch heute unterkellert; die kleineren Bauern hatten hier Stall und Keller, die grösseren zwei Keller. Der obere Wohnteil war nach alter Bauart aus Holz, bei älteren Häusern zweizellig: Flur mit Herd und »Haus« (Bild 10a und Grundriss 10b). In den meisten Fällen war jedoch der Grundriss im 19. Jahrhundert schon dreizellig — Flur, »Vorderhaus« und »Hinterhaus«. Der aus Holz geschnitzte Gang bildete einen ästhetisch wirkenden Übergang zwischen den unteren, dickeren, gemauerten und den oberen, dünneren, hölzernen Wänden (Bild 8a). Die ersten gemauerten Häuser entstanden Mitte des 19. Jahrhunderts nach einem Brande, welcher im Jahre 1849 den ganzen westlichen Teil des Dorfes einäscherte (Bild 5). Nach diesem Vorbilde liessen sich im 19. Jahrhundert noch die 4 grössten Bauern, der Dorfbürgermeister und der Weinhändler ihre Häuser mauern. Im letzten Viertel des 19. Jahrhunderts erschienen nämlich in der Bela Krajina die ersten fremden Maurer »Italiener« (Friauler), welche im Jahre 1876 im Dorfe das erste vierzellige Haus erbaute: der Flur war geteilt in den eigentlichen Flur und in die Küche mit Herd. Nach dem Muster dieses Hauses entstanden bis zum ersten Weltkriege noch 2 gemauerte Häuser. Darauf gab es bis zum Jahre 1933 keine wesentlichen Veränderungen im Dorfe. Danach jedoch brannte einem der mittleren Bauern sein hölzernes dreizelliges Haus ab, worauf er sich nach dem Muster des Gasthauses aus dem nahen Pfarrdorf ein neues Haus erbaute, das erste, dessen Grundriss nicht ortsüblich war (Bild 6, Grundriss 1). Einige Jahre später erbaute sich eine Einheimische, welche als Witwe eines wohlhabenden Apothekers in das heimliche Dorf zurückkehrte, ein gemauertes Haus (Bild 6, Grundriss 4), gebaut nach dem Muster individueller Arbeiterhäuser, wie sie in jener Zeit rund um die

Industriezentren entstanden. In der Zeit zwischen den beiden Kriegen wurden aber im Dorfe auch 8 Häuser umgebaut; alle Umbauten veränderten den Flur, welcher sich zugunsten der so gewonnenen Küche um die Hälfte verkleinerte.

Nach dem zweiten Kriege begann sich der Lebensstandard merklich zu erhöhen. Die heranwachsenden und erwachsenen Kinder suchten sich ihren Verdienst in den Städten; die Zahl der Einwohner, welche von der Landwirtschaft lebten, verringerte sich wesentlich. Einzelne Grundbesitzer oder deren Söhne gingen zur Saisonarbeit nach Deutschland und verbesserten mit den Ersparnissen die Wirtschaft zu Hause. Die Weinpreise stiegen den Verhältnissen angemessen und auch die Viehzucht vermehrte sich. Die erwachsenen Kinder, welche zu Hause blieben aber auch kleinere Grundbesitzer und Keuschler, bedienten sich im nahen Pfarrorte, welcher in den letzten 10 Jahren seine ersten Fabriken erhielt. Der höhere Lebensstandard ist wesentlich bemerkbar bei der Ernährung, Kleidung und Inneneinrichtung der Häuser, noch wesentlicher beim Wirtschaftsinventar, weniger jedoch bei den Häusern und anderen Gebäuden. Die grössten Änderungen erfuhrte der Flur mit Herd. Nach dem Kriege wurden mit den Umbauten der Flure noch 16 neue Küchen gewonnen, in welchen sich ein gemauerter oder eiserner Sparherd befindet. Einige stellten den Sparherd einfach in den Flur. So gibt es heute im Dorfe nur noch 4 Häuser, in welchen im Ofen gekocht wird. Einige Häuser von Arbeitern — Kleinbauern am Dorfrande wurden nach dem Muster von Arbeiterhäusern erneuert (Bild 6, Grundriss 3) und die zwei reichsten Bauern erbaute sich neue, moderne Häuser, deren Grundriss jedoch nicht gelungen ist (Bild 6, Grundriss 7 und 8).

Im Kapitel »Benützung der Räume im Hause« stellt die Verfasserin fest, dass im 18. und teilweise auch noch im 19. Jahrhundert, als viele Häuser zweizellig waren, der Flur die Funktion des Wohnraumes hatte. Im Sommer hielt man sich hauptsächlich im Hofe auf. Als das Haus noch einen dritten Raum, das »Hinter« - (oder »Neue«) »Haus«, erhielt, wurde das »Vorder« - (auch »Alte«) »Haus« der Hauptraum, wo man im Winter verschiedene Arbeiten verrichtete und wo sich die Familie zum Essen versammelte. Das »Neue« oder »Hinterhaus« ist in Drašiči und in den umliegenden Dörfern der bessere Raum, in welchem der Hausherr und die Hausfrau schlafen, wo die besseren Möbel aufgestellt sind, wo an den Fenstern Vorhänge sind und wo gefeiert und gegessen wird, wenn man Gäste hat. Mit der Gewinnung der Küche mit Sparherd verlagerte sich manchmal das Familienleben aus dem »Vorderhaus« in die neue Küche. Da aber die Häuser in Drašiči lang und schmal sind (durchschnittlich 13 m × 5 m), verblieb nach der Teilung des Flurs für die Küche nur ein kleiner Raum, in welchem die Familie viel eingeeengt ist als früher im »Haus«.

Die Verfasserin behandelt in der Folge die Wohnzustände im Hinblick auf die Hygiene, vor allem auf die Versorgung mit Wasser, auf Aborte und Senkgruben, sowie auf die innere Einrichtung, besonders auf die Betten. Alle Dorfbewohner gebrauchen heute filtriertes Tropfwasser, obwohl noch nicht alle eigene Zisternen besitzen. Nach dem zweiten Weltkriege begannen die Fortschrittlichsten in die Häuser Wasserleitungen mit Pumpen einzuführen. So haben heute 10 Häuser im Dorfe fließendes Wasser in der Küche, ein Haus jedoch auch im Abort und im Badezimmer. Drei Besitzer haben in Anbauten Räume für Badezimmer und Aborte vorbereitet. Beiläufig die Hälfte der Häuser im Dorfe hat hölzerne Aborte, die Übrigen sind gemauert. Gewöhnlich befinden sie sich an der Ecke des Hauses, bis wohin der Gang führt. Die Senkgruben sind grösstenteils betonierte.

In Drašiči war das Problem der Liegestätten in der Vergangenheit so arg, dass wir auf Grund von statistischen und anderen Angaben fast von verhängnisvollen Folgen sprechen können. Die Tuberkulose griff bis zur Zeit nach dem zweiten Krieg von Haus zu Haus und forderte ausserordentlich viele Opfer. Vor dem zweiten Kriege, als im Dorfe ständig 313 Leute lebten, gab es insgesamt 158 Betten. Früher waren die Zustände diesbezüglich noch schlechter. Viele Bauernburschen der heute noch lebenden älteren Generation schliefen das erstemal im Bett nachdem sie geheiratet haben, doch auch damals noch immer

gemeinsam mit der Frau. Das Schlafen in den Ställen im Winter und auf den Scheunen im Sommer war für sie vor dem Heiraten eine allgemeine Gewohnheit. Im Jahr 1967 wurden im Dorf 252 Leute und 194 Betten festgestellt. Die Vermögensverhältnisse sind nicht immer die einzige Ursache dieses Zustandes. Die Ausstattung im Hause ändert sich bei der Heirat. Erst im Jahre 1935 hatte die Braut im Dorfe in ihrer Aussteuer 2 Betten statt eines.

Der Beitrag bespricht auch die hauptsächlichen Konstruktionscharakteristiken der Wohnbauten sowie auch die Wirtschaftsgebäude (Ställe, Schweineställe, Scheunen, Harfen, Gaden, Weinberghäuschen und Speicher), jedoch ohne in Einzelheiten einzugehen.

Zum Schlusse wird hervorgehoben, dass man eine weitere Entwicklung der Häuser in Drašiči auf Grund von Umbauten und Anbauten ausser dem bisherigen Rahmen erwarten kann. Mit Zugabe neuer Zellen an der hinteren Fassade halfen sich schon manche Hausbesitzer aus (Bild 6, Grundriss 5 und 6), welche das Problem gut lösten. Die Verfasserin empfiehlt, dass das bäuerliche »Haus« noch weiter den Charakter des Tagesaufenthaltsraumes beibehalten solle. Sie appelliert auch an die Architekten und Urbanisten, welche vor neuen bedeutenden Aufgaben stehen, denn im Dorfe erscheinen schon die ersten Interessenten, welche Weinberghäuschen oder verlassene Häuser in Sommerhäuschen umzubauen wünschen. Das Dorf hat eine schöne Lage und gute Verkehrsverbindungen und der Abzug der Jugend aus dem heimatlichen Dorfe ist als eine vorübergehende Erscheinung zu betrachten.

LJUDSKE PRVINE V URBANIZMU IN ARHITEKTURI KOPRSKEGA OBROBJA

(Monografska skica)

Ivan Sedej

Analiza skromnejših urbanih ambientov v obrobju mesta Kopra je pokazala, da gre v teh primerih tudi za zelo pomembno vprašanje deleža ljudskega stavbarstva v mestni aglomeraciji. Iz oblikovnega vidika ima skromna arhitektura mestnega obrobja, tako kot anonimno stavbno tkivo med ambicioznimi palazzi v središču, izrazito ambientno vrednost. To je neke vrste »vezivo«, ki spaja v sklenjene ambiente posamične umetnostno zelo kvalitetne arhitekture. Poleg posamičnih arhitektur iz ljudske stavbarske plasti pa imajo vrednost sooblikovalnega faktorja tudi ambienti kot celote, ki vežejo socialno opredeljene mestne dele v višjo urbanistično celoto.

Urbana struktura Kopra je kljub navidezni kaotičnosti in prepletanju komunikacij najrazličnejše stopnje, izredno jasna. Mesto je prilagojeno obliki lečastega otoka. Osredje — administrativni in socialni center — je večkrat poudarjeno tudi v silhueti mesta. Ideja o hierarhični delitvi sveta je tu izražena v precejšnji meri. Nad trdno gmoto stavb se vzdiguje kubus stolne cerkve z visokim zvonikom. Od poudarjenega centra do obrobnihi delov se obrisna linija postopno spušča, dokler ne izzveni v stičišču z morjem.

Silhueta je logična posledica mestne rajonizacije in seveda postopnega razvoja mesta od utrjene naselbine vrh otoka do obsega, kakršnega ima Koper danes. Osredje s stolno cerkvijo in palačo Signorije, z velikima trgovima in z velikimi javnimi poslopji, ki ju obdajajo, ter s palačami v patricijskih ulicah v neposredni bližini, je tako rekoč srce mesta. Osredje pa je povezano s bližnjim in daljnjim mestnim obrobjem s sistemom posrednih in neposrednih komunikacij — pač glede na pomen in socialni status določenega mestnega dela ali četrti.

Mestno osredje pa se obenem naslanja tudi na morje. Povezava je spet odvisna od pomena pristanišča ali dejavnosti ob morju. Današnje pristanišče (Pristaniški trg), ki je bilo najpomembnejše tudi v preteklosti, je neposredno povezano s Titovim trgom (trg pred Pretorsko palačo in cerkveno fasado). Skorajda v osi cerkvene fasade se odpira (današnja Kidričeva) ulica, ki strmo pada proti morju, brez bistvenih ovir (če odštejemo

nekaj slikovitih, dokaj ostrih zavojev). Tako je vrednost komunikacije poudarjena tudi oblikovno, z monumentalnim iztekom na glavni trg.

Nekoliko bolj zapletena je povezava mestnega osredja s Prešernovim trgom (tržni prostor za Mudinimi vrati) — tu gre za magistralno povezavo mesta s kopnim. Velika renesančna Mudina vrata se namreč odpirajo na nekdanj edino kopno pot po cestnem nasipu, ki je bil utrjen tudi z veliko trdnjavo.¹ Povezava poteka prek obširnega Prešernovega trga po Župančičevi in po Čevljarški ulici, ki se zliva na glavni trg skozi podhod pod Pretorsko palačo. Obenem se na to komunikacijsko os opira še kratka, vendar nekoliko bolj nejasna povezava z današnjim Staničevim trgom.

Drugi mestni deli z logičnimi centri — malimi »pristaniškimi« trgi pa so povezani z osredjem bolj ohlapno. Komunikacijske vezi niso direktne, marveč segajo preko vmesnih trgov. Široko magistralo (današnje Cankarjevo ulico), ki povezuje Brolo (Trg Revolucije) z morjem so surovo izsekali v mestno tkivo v času francoske okupacije.² Po intenzivnosti in neposrednosti komunikacijski zvezi med osredjem in posameznimi širšimi prostori (zbranimi krog »pristaniških« trgov) lahko tudi rekonstruiramo pomen, ki so ga ti imeli v okviru starega mesta. Hkrati pa gre tudi za posreden dokaz o starosti posamičnih delov mesta in končno za potrditev teze o postopnem siromašenju obrobja, ki je v nekaterih primerih (Boša draga) imelo malodane naravo »geta«.

Ljudske prvine v koprski arhitekturi so v bistvu tako imenovana »regionalna konstanta«. Gre za pojav, da so skromne arhitekture v nekaterih pogledih izvirnejše kot zelo kvalitetni spomeniki. Ker je patricijska in cerkvena arhitektura v Kopru nastajala pod izrazitim beneškim vplivom (navezanost na en sam kulturni in vplivni center), je pomen anonimne arhitekture toliko večji. Ugotavljamo lahko posrečene in originalne sinteze, ki so nastale ne glede na poreklo vplivov in stilno »čistost«. Pojav je torej v mnogočem soroden kmečki in ljudski arhitekturi (zlasti v Istri in na Krasu).

Posamezni prostori v okviru mesta na otoku in posamezne arhitekture v mestnem osredju imajo mnogo potez ljudskega oblikovanja. Pomen anonimne arhitekture, ki je v mestnem osredju bistveni del pozidanega prostora in sooblikovalni faktor, se proti obrobju postopno veča. Kvaliteta arhitekture in ambientov v delih, ki jih ni zajela ekspanzija palazzov in prezidav v baročni dobi, je nesporna, ker gre obenem tudi za področja, kjer se je ohranilo največ primerkov arhitekture iz najstarejših časov.

V urbanističnem pogledu so tudi v samem obrobju bistvene razlike med posameznimi območji. Boša draga je povsem izoliran mestni del, ki se navezuje na osredje posredno s sistemom ozkih uličic. Zato pa je ambient krog Prešernovega trga in ob Valvasorjevi ulici navezan na osredje

¹ Castel Leone (1287—1819), grajsko zamišljena mestna vrata, je dobro dokumentiran s starimi upodobitvami. Kratko zgodovino in vrsto starih upodobitev objavlja Giuseppe Caprin: *L'Istria nobilissima*, Trieste 1905, stran 94—108.

² o. c. II, stran 241.

neposredno. Nekak vmesni značaj ima prostor med Bošo drago in omenjenim ambientom.

V urbanističnem pogledu gre v Boši dragi za specifično obliko razraščanja razmeroma osamljenega mestnega dela. V najširšem pomenu gre za podoben koncept zazidave brez transversale kot v mnogih istrskih vaseh ali na Krasu. Ulično omrežje se izteka na Ribiški trg, ki pa z ostalim mestom nima močnejših povezav in je samostojno osredje. Ta del kaže razmeroma konstantno podobo že od srede 13. stoletja. Tu so zbrana predvsem bivališča družbeno najnižje plasti v mestu. Ambicioznejše arhitekture so v tem prostoru razmeroma redke. Omenimo lahko le nekaj romanskih hiš, znano gotsko hišo Nazzario-Sauro, nedokončan palazzo v Opekarski ulici ter kompleks samostana sv. Ane (beraški red!).

Razmerje med redkimi stilno čistimi arhitekturami ter obdajajočim jih stavbnim tkivom nas navaja k misli, da se je socialna rajonizacija v Kopru s časom poglobljala. Vrhunec je dosegla v baročni dobi. To hipotezo lahko podpremo z dejstvom, da so vse ambicioznejše stavbe v Boši dragi nastale v romanski in gotski dobi. Tudi razmeroma viliko število ohranjenih romanskih hiš (ena celo z zunanjim stopniščem) priča o precejšnji revščini te mestne »četrti«. Saj lahko pri skromnejši arhitekturi ugotovimo neposredno zvezo med revščino in starostjo poslopja; gmotno boljše preskrbljeni prebivalci so namreč svoja domovanja vedno prilagajali novim stanovanjskim in posredno tudi stilnim zahtevam časa in prostora.

Prostor pod nekdanjim (domnevnim) srednjeveškim obzidjem (Obzidna in Kmečka ulica) do Prešernovega trga je sicer že močno načet z novimi gradnjami, vendar si lahko še dokaj dobro obnovimo nekdanjo podobo. Tu gre za področje, ki je v likovnem in etnološkem pogledu manj »čisto«, kot pa je Boša draga. Poleg nekaterih romanskih in gotskih arhitektur (ki v posameznih primerih že segajo v kvalitetno sfero palazzov) v tem prostoru srečujemo tudi izrazitejše baročne zgradbe. V anonimno tkivo se postopno že vključujejo stilno čistejše in ambicioznejše zgradbe višjih družbenih plasti.

Še zanimivejši je širši ambient Prešernovega trga, Ulice ob Velikih vratih (Porta Maggiore) in Valvasorjeve ulice. Tu je bil delež bogatejših arhitektur precej večji, zlasti v času med 16. in 18. stoletjem. Ambient se tudi brez vidnih cezur prek Čevljarske in Župančičeve ulice dokaj logično staplja s patricijskimi prostori.

Gospodski del mesta, ki izzveni s Prešernovim trgom in monumentalnimi Mudinimi vrati, prehaja na tem mestu v skromnejšo četrt povsem neopazno. Če je Boša draga predel s stalnim socialnim predznakom, gre tu za priče postopnega siromašenja, ki pa spet ni bilo tako občutno kot v ambientih, ki smo jih omenili prej. Ohranjena arhitektura iz časa med 13. in 16. stoletjem priča, da so tu v romanski in gotski dobi prebivali razmeroma premožni meščani in verjetno tudi nižje plemstvo (grbi!).

Ker je baročna doba s širokopoteznimi adaptacijami in novimi zidavami to območje nekako obšla, lahko sklepamo, da se je družbena smetana postopno selila v patricijske ulice in na trge bliže mestnemu centru. Po drugi strani pa so morali zaradi prenatrpanosti osredja tudi nekateri

bogatejši posamezniki zidati palače v skromnejšem okolju. Nekdanja bivališča (ki so v času nastanka povsem ustrezala tudi bogatejšim slojem) so obogateli lastniki prepuščali najemnikom, ki so obdelovali tudi zemljo mestne aristokracije.

Kratka oznaka urbanističnih značilnosti in pričevalnih vrednot, ki jih vsebujejo posamezni mestni prostori v obrobju, je bila potrebna, da bi bolje razumeli ljudske prvine v arhitekturi. Saj se tudi v urbanizmu (Boša draga) kažejo nekatere izrazito ljudske prvine. Seveda pa tu ne gre za neko imaginarno »ljudsko« kvaliteto, marveč za kompleks struktur in vplivnih relacij med zelo kvalitetnimi arhitekturami in nekaterimi oblikovnimi načeli v skromnejšem okolju. V obeh skrajnih primerih gre za oblike, ki so neposredno povezane z gmotno močjo posameznih rodovin in slojev ter so s tem v tesni zvezi z reprezentiranjem družbenega statusa in veljave.

Prostorska zasnova preprostejše koprške stanovanjske hiše se je v shematski obliki razvila že v romanski dobi. V ljudskem okolju se je to načelo ohranjalo malodane do konca 19. stoletja — podobno kot na podeželju. »Arheotip« stanovanjske hiše je skromna etažna stavba kvadratičnega tlorisa — v bistvu gre za vertikalni sestav dveh enoceličnih enot. To je preprost objekt s solidnim obodnim zidovjem in z lesenimi stropovi, vmesnih nosilnih sten ni. Enocelične osnove so razdeljene v posamezne prostorske enote z lahkimi predelnimi stenami. Ugotovimo lahko, da gre za dokaj gibljivo prostorsko zasnovo, ki ima v načelu dosti skupnega s sodobnimi arhitekturnimi pojmovanji — zato taka stavbna zasnova nima samo negativnega predznaka konservativnosti, saj dovoljuje spremembe in prilagajanja s kar se da majhnimi stroški in posegi v samo statično osnovo arhitekture.

V 16. stoletju poznamo tudi še ambicioznejše arhitekture s preprostim »enoceličnim« tlorisom (Mladinska ulica 6) — kasneje pa to načelo v višji stavbni sferi postopno izgine, nadomestijo ga bolj zapletene in zahtevnejše oblike. Pač pa je omenjena prostorska zasnova ostala malodane pravilo v skromnejših mestnih delih. Torej gre za »ljudskost« prostorske zasnove predvsem v časovnih relacijah.

Obenem moramo poudariti, da sodi v ljudsko stavbno sfero — tako v Boši dragi kot v drugih delih mestnega obrobja — tudi arhitektura, ki so jo prvotno zgradili za potrebe patricijev in bogatejših meščanov in je šele kasneje prišla v roke najemnikov ali siromašnejših lastnikov. Prav te stavbe pa so bile nekaj vzor vsem novim gradnjam v skromnejših ambien-
 tih. Torej lahko v okviru samega mesta najdemo dve vplivni žarišči. Na samo prostorsko zasnovo kasneje zgrajenih poslopij so vplivala tradicionalna arhitektonska pojmovanja; drobno okrasje (oblike okenskih okvir-
 rov, portalov itd.) pa je spet nastajalo pod vplivi bogatejše patricijske in cerkvene arhitekture v mestnem osredju.

Ob teh vplivih ne smemo zanemariti pomembnejše strukture — kljub retardacijam tako v zasnovi kot v stilnem značaju drobnega okrasja ne gre za premočrtno »zamudništvo«, marveč za samosvoje prilagajanje sočasni stilni smeri. Pri skromnejših, gotsko zasnovanih stavbah iz začetka 16. stoletja lahko dostikrat ugotovimo, da so se novemu idealu približali

preprosto tako, da so tradicionalno mero okna povečali ali pa spremenili proporc. Ob vseh stilno oprijemljivih detajlih pa gre pri »ljudskih« arhitekturah še za neko konstanto, ki jo srečujemo tudi v kmečkem stavbarstvu na alpskem ozemlju, pa tudi na Krasu in drugod.

Palače in ambicioznejše stanovanjske hiše v Kopru težijo od konca 15. stoletja dalje k simetrični obravnavi fasade — to je povsem v skladu z renesančnimi oblikovnimi pojmovanji. Pri ljudski arhitekturi pa odloča o videzu fasade predvsem notranja prostorska delitev, zato so fasade (razen v kasnejših primerih iz 18. in 19. stoletja) večinoma nesomerne. Torej lahko govorimo o dveh elementih — o retardiranem gotskem načelu oblikovanja fasade in o izrazito ljudskem pojmovanju arhitekture. Za kmeta in preprostega človeka je (kljub mnogokrat izraženim reprezentativnim težnjam) hiša predvsem bivališče, zato je fasada redno odsev notranje prostorske delitve. Reprezentativnost pa se ne kaže v »stilnem« oblikovanju fasade, marveč v predimenzioniranju celote ali posameznih prvin. Tu lahko opozorimo na podoben primer iz alpskega stavbarstva — talni načrt kajže in kmečkega dvorca sta često identična, razlika je le v širokopoteznostih dimenzijah bogate hiše.

Podobnost med kmečkim stavbarstvom in stavbnimi oblikami v mestu se kaže tudi v postopni, racionalni zidavi, kakršno poznamo zlasti s širšega kraškega področja in iz Vipavske doline. Adaptacija stanovanjskih hiš je potekala s preprostim dodajanjem, pač v skladu s potrebami in s prostorom, ki pa ga je bilo v mestih seveda izredno malo. Prav zato najdemo tudi v mestu podobne motive kot v vaseh. Tu mislimo predvsem na motive rizalitov in plastičnega nizanja mas v okviru stavbne enote. Seveda je zaradi pomanjkanja prostora v mestu stvar nekoliko drugačna — hiše so se lahko razširjale predvsem v višino, zato so v koprskem obrobju tudi tako krepke razlike med višinami in jih skorajda ne moremo primerjati z izrazito gabaritno disciplino v osredju.

Rast posameznih hiš v višino, ki je pri ambicioznejši arhitekturi vedno podrejena enotnemu konceptu — tudi kadar gre za nizanje čistih etaž različnega stilnega naglasa, je v skromnejših ambientih dosti bolj brezobzirna. Pogosto ohranjevanje fasadnih osi pa nima toliko oblikovane narave, marveč je v večji meri odsev notranje prostorske delitve — saj so etaže seštevke povsem enakih celic. Kljub temu osi le niso pravilo, še manj pa »konstanta«.

Vse te oblikovne komponente dajejo tudi posebno naravo ambientom in urbanskim prostorom. Veliki palazzi in bogatejše meščanske hiše v patricijskih ulicah sicer nimajo ravnih fasadnih ploskev, saj je struktura mestnega ožilja taka, da so ravne ulice malodane nemogoče (Cankarjeva ulica deluje kljub skoraj dvestoletnemu prilagajanju,³ še danes kot tujek v mestnem tkivu), vendar gre za disciplinirano in enotnemu konceptu podrejeno nizanje pročelij. V Boši dragi in drugih skromnejših ambientih pa

³ kljub rekonstrukcijam iz klasicistične dobe in najnovejšim posegom v ulico deluje zlasti ulična fasada ob samostanu kot torzo. Bistvena »napaka« te komunikacije so za Koper tuja merila.

so ulični pogledi dosti bolj slikoviti, ulice so večkrat zlomljene, v njih nastajajo ožine in v malih trgih nepravilne, razbite in razčlenjene stranice z objekti, ki često silijo v prostor (Boša draga, Ribiški trg). Spet pa so te posebnosti posledica revščine in razmeroma najmanj ugodnega gradbenega zemljišča. V patricijskih aglomeracijah je za hišami precej vrtov in praznega, nepozidanega prostora — v Boši dragi in v kareju krog Porta Maggiore in Valvasorjeve ulice pa imamo opraviti s strnjeno in gosto pozidanimi »bloki« brez dvorišč in z le redkimi vrtički, pa še tu gre često za površine, kjer so nekoč stale stanovanjske hiše. Kljub utilirani posledičnosti gre tudi za zavestno oblikovanje — »vsiljene« prvine so pač s časom in s tradicijo postale oblikovne konstante.

Poleg razlik med »stilno« in »ljudsko« arhitekturo v Kopru moramo analizirati tudi podobnosti. Tlorisno enocelično shemo, ki je bila skupna tako bogati kot revnejši arhitekturi do začetka 16. stoletja, smo že omenili. Poleg tlorisa pa velja omeniti še oblikovanje fasad iz iste dobe. Iz stalne tlorisne sheme je izvirala tudi podrobnejša prostorska delitev, ta pa se je izrazila na fasadah z značilno eno osjo in z motivi polifor. V nasprotju z arhitekturo iz renesančne in baročne dobe so tudi gotske hiše višjih oblikovnih kvalitet, oblikovane dokaj svobodno — vzemimo le vogalno biforo na hiši Nazzario-Sauro. Skupna vsem stavbam iz tega časa je tudi zidava. Skromnejše in bogatejše hiše iz romanske in prehodne dobe so sezidane iz pravih kvadratičnih kamnitih kvadrov. Tudi v kasnejših dobah je zidava identična — lepo zidani vogali in slabši material kot stensko polnilo.

Izrazit primer drzne sinteze dveh različnih stilnih pojmovanj je fasada koprške stolnice. Gre za združitev gotske in renesančne fasade brez prehodov in prilagajanja. Gotsko pritličje, ki je oblikovano v formah in po načelih cvetne gotike, nosi izrazito renesančno »etažo«, ka pa je v sozvočju s pritličjem predvsem v merilih in seveda v kvaliteti. Podobne sinteze, le na nižjem kvalitetnem nivoju, srečujemo tudi pri ljudski arhitekturi. Večinoma gre za kombinacijo gotskih in baročnih prvin. Kljub temu se prvine med seboj ne bijejo. Ker gre za enako kvaliteto (kamnoseško), predvsem pa za prostodušen izraz funkcije prostorov, se različne stilne prvine zelo dobro ujemajo. Poleg tega moramo omeniti še razmeroma nevtralne oblike baročnih okenskih okvirjev, ki so na skromni periferni arhitekturi navadno brez profilov. Iz povsem likovnih pogledov je spet dokaj posrečena kombinacija med baročno oblikovanimi okni s profilirano preklado in renesančnimi ali gotskimi okni s profiliranimi policami. Kljub rasti stavb v višino so skromnejše adaptacijske posege v ljudski sferi opravljali predvsem v pritličnih — tu so se v baročni dobi uveljavili preprosti portali z ravno grobo ali finejšo »štokano« preklado in podboji ter večja kamnita okna. Verjetno so imele adaptacije tak nelogičen potek, ker se je spremenila funkcija pritličja. Kadar gre za hišo, ki je prešla iz meščanskih ali celo plemiških rok v roke paolana, je bila taka sprememba nujna — saj je pritličje postalo izrazit gospodarski prostor s hlevom za osla in celo za govedo. Isto velja za hiše obrtnikov, ki so imeli v hladnih spodnjih prostorih delavnice.

Pomembnejšo funkcijo so pri skromni arhitekturi dobila pritličja verjetno šele v 16. stoletju, predvsem pa kasneje. V tem času se namreč pokažejo velike »izložbe« — predimenzionirana okna v pritličjih s krepkimi kamnitimi policami, ali pa preprosti vhodi s prekladami, ki so obenem tudi že preklade »izložbenega« okna. Kako je bil trgovski ali delavniški prostor v Kopru organiziran pred 16. stoletjem, lahko le domnevamo, saj se starejši detajli niso ohranili. Je pa renesančna ali baročna »izložba« obenem tudi že dokaz socialnega stanja. Zanimivo je, da se taka okna in motivi kažejo v socialno više stoječih mestnih delih — v Boši dragi oken te vrste skorajda ni, zato pa so toliko pogostejša v širšem okolju Prešernovega trga in vzdolž Kidričeve ulice — skratka na trgovskih magistralah. Zanimiv trgovski ambient se je ohranil tudi na stičišču Tominčeve, Kolarške in Ulice talcev; poleg značilnih skromnejših etažnih arhitektur ga poudarjajo prav motivi s krepkimi kamnitimi policami.

Socialna rajonizacija, predvsem pa relativna izolacija Boše drage seveda ni posledica administrativne prisile, kot so to posredno trdili nekateri avtorji.⁴ Izročilo, češ da večina ljudi iz Boše drage nikdar v življenju ni stopila na glavni trg pred stolnico, je iz trte zvito. Upoštevati moramo velike cerkvene in mestne slovesnosti, slovesne maše, procesije itd., ki se jih je tako kot v Benetkah udeleževalo tudi preprosto ljudstvo. Saj so bile velike spektakularne slovesnosti namenjene predvsem ljudstvu — o tem poleg drugega dokaj zgovorno pričajo upodobitve beneških slikarjev.

Izolacija je bila pač posledica stanóvskih razlik. Zaradi skromno odmerjenega zemljišča in goste naseljenosti so bile uličice v Boši dragi še ožje kot drugod. Vsak prost prostor so takoj pozidali — tako pa je postajala zveza z mestnim središčem vedno bolj ohlapna, dokler se celotno območje ni zaprlo vase. Logična zveza z ostalimi deli mesta je postala tako rekoč morska pot. Ribiški trg je tako postal izhodišče Boše drage.

Kljub specifičnim oblikam urbanizma in arhitekture, ki smo jih v pričujoči skici označili za ljudske prvine v koprski arhitekturi, pa o formalnih karakteristikah ali ljudski kvaliteti ne moremo govoriti, saj gre za izrazito sociološki pojav in socialno opredeljeno arhitekturo. Bistvena sestavina je torej konzum in socialni status naročnika ali prebivalca. Delitev na »ljudsko« in »visoko« arhitekturo je v mestnih aglomeracijah še dosti težja kot na podeželju. Kmečka arhitektura je dokaj jasen pojem — ne glede na kvaliteto arhitekture ali ambienta jo opredelimo po dejavnosti. V mestih pa je taka delitev do neke mere tvegana. Za sila skromno hišo v predmestju se lahko izkaže, da je bila v plemiški lasti — ali lahko táko zgradbo uvrstimo v ljudsko stavbno sfero? Verjetno lahko, saj nam priča, da zgornje »ljudske« in spodnje »patricijske« meje tako rekoč ni, prav v »sredini« pa gre za sila zanimiv splet problemov, ki bi seveda zaslužili posebno, predvsem etnološko in sociološko obravnavo.

⁴ podatki v mestnem muzeju v Kopru.

RÉSUMÉ

LES ÉLÉMENTS POPULAIRES DANS L'URBANISME ET L'ARCHITECTURE DE LA PÉRIPHÉRIE DE KOPER

L'auteur aborde dans son article la question de la part de l'architecture populaire dans l'ensemble architectural de la ville, prenant comme exemple concert la ville de Koper et sa périphérie. Il détermine les éléments populaires dans l'architecture de cette ville et constate que ces éléments possèdent, sous certains rapports, plus d'originalité que les beaux monuments de la véritable architecture urbaine. L'auteur établit ensuite le fait que le schéma fondamental de la maison d'habitation de Koper date, du moins en ce qui concerne les demeures assez simples, déjà de l'époque romane. Il constate aussi que la distinction entre l'architecture populaire et l'architecture noble pose plus de problèmes dans les agglomération urbaines que dans la campagne. L'architecture rurale est une notion assez claire — elle est définie par sa fonction même, sans égard à sa qualité ou à son ambiance. Dans les villes pourtant une telle distinction comporte certains risques. On peut par exemple découvrir qu'une maison de faubourg fort modeste a été la propriété d'un noble — est-il alors permis de la classer dans la sphère populaire? On dirait que oui, car une telle construction apporte la preuve qu'il n'y a pour ainsi dire aucune limite entre le niveau supérieur de l'architecture «populaire» et le niveau inférieur de celle «patricienne»; c'est justement là, au «milieu», que l'on rencontre un complexe fort intéressant de problèmes qui mériteraient certainement une étude spéciale, tant ethnologique que sociologique.

LITERATURA

1. Giuseppe Caprin: L'Istria nobilissima, I. in II., Capodistria 1905.
2. Domenico Venturini: Guida storica di Capodistria, Capodistria 1906.
3. Ivan Filipovič in Marta Bevk: Stare listine pripovedujejo, Razstava izbranih arhivalij. Izdal Mestni arhiv v Kopru, Koper 1966.

VAŠČANI V OBMESTJU

(Ob primeru vasi Moste pri Ljubljani)

Slavko Kremenšek

Začetek novejšje dobe etnološke podobe Ljubljane bi kazalo postaviti v drugo polovico 18. stoletja. Za to govorijo vidnejši premiki v poklicno-socialni strukturi ter v številu prebivalstva. Upoštevan je pri tem tudi splošnejši družbenogospodarski razvoj.

V teritorialnem pogledu je tedanja Ljubljana obsegala notranje mesto in predmestja — Sempeter, Poljane, Gradišče, Krakovo, Trnovo, Karlovoško predmestje in Kapucinsko predmestje. Nekatera tedanja predmestja so imela dokaj vaški ali kmečki značaj. Z etnološkega vidika zanimive stike med mestnim in vaškim načinom življenja, med mestno in vaško kulturo, je zato iskati kajpak že v tedanjem teritorialnem okviru Ljubljane. Bližnje vasi zunaj tega območja je po današnjih geografskih klasifikacijah¹ šteti v tako imenovano obmestje.

Sicer zgodaj urbanizirani naselji Vodmat in Spodnjo Šiško bi bilo tako že šteti v ljubljanski obmestni pas konca 18. in večjega dela 19. stoletja. V te okvire pa bi med drugim sodili še Selo, Moste, Zgornja Šiška, Štepanja vas, Glince in Vič. Tu gre za vaška naselja, ki postajajo s teritorialnim in populacijskim večanjem Ljubljane od zadnjih desetletij preteklega stoletja naprej nova predmestja z značilnostmi, ki pritičejo predmestjem. Obmestno območje je bilo s tem pomaknjeno na nove okoliške kraje.

Zanimanje za obmestna vaška naselja v okviru preučevanja etnološke podobe ljubljanskega mesta izvira iz želje in potrebe po vzporeditvi mestnega načina življenja z vaškim življenjem v neposrednem sosedstvu. Gre pa tudi za preučevanje ene od osnov poznejšega predmestnega življenjskega stila. V pričujočem sestavku naj bi šlo za obe sestavini, le hotenje je močno omejeno. Analizi razvoja socialne in poklicne strukture izbranega primera obmestne vasi naj bi sledilo še nekaj dodatnih dejstev, pomembnih za poglavje o socialni kulturi podobnih naselbin. Njihov obseg je odvisen tudi od pričevanja uporabljenih virov.

¹ Prim. Igor Vrišer, Razvoj prebivalstva na območju Ljubljane. Ljubljana 1956, str. 14 sled.

Med posameznimi obmestnimi kraji so bile nedvomno razlike. V našem primeru je ob izbiri Most npr. že v začetku omeniti, da je na robu moščanskega vaškega naselja do začetka 19. stoletja obstajala za tedanje razmere izredno velika tovarna sukna. Za dvojce začetnih desetletij našega pregleda je treba s tem dejstvom vsekakor računati.

Moste so bile pretežno enostranska vrstna vas. Skoznjo je vodila cesta iz tri kilometre oddaljene Ljubljane. Ob cesti so bili še farni sedež v Šempetru, kmečki Vodmat in zelo zgodaj industrijsko-kmečko naselje Selo. Naprej od Most je cesta peljala proti Fužinam in proti Polju na vzhod. Moste so bile sicer kasneje v teritorialno razširjenem pomenu soznačnica za industrijsko-delavski del Ljubljane. Toda v prvotnem okviru je bila vas še dolgo v 19. stoletje sklenjena enota. Brali smo, da je naselje živelo tisti čas brez prave povezave z Ljubljano. Šele na prehodu v 20. stoletje naj bi se bil dotlej predvsem kmečki kraj začel spreminjati. Pri rasti naselja naj bi bili imeli do tega časa neruralni momenti le najmanjši vpliv.² Takšna razvojna pot pa je bila bolj ali manj podobna vsem že omenjenim obmestnim vasem.³ Moščanski primer ima tako, čeprav z običajnimi omejitvami, vendar tudi dokaj širši pomen.

Zdi se, da temeljijo navedene ocene povezanosti vasi Moste z Ljubljano in stopnje njene ruralnosti predvsem na njeni naselbinsko-gradbeni podobi. Le-ta nas z etnološkega zornega kota nedvomno močno zanima. Lahko nam je vodilo, ne more pa nam povsem nadomestiti kolikor mogoče nadrobne analize oblikovalcev, nosilcev in potrošnikov takih ali drugačnih kulturnih sestavin. Nikjer namreč ni rečeno, da moramo v kmečki hiši v vsakem primeru in povsod iskati in tudi najti le kmečko družino. Še najmanj pa moremo to pričakovati v naseljih, čeprav vaških, na mestnem robu. Taka spoznanja pa izhajajo seveda prvenstveno iz razmer novejšega časa. Kakšna je bila v tem pogledu ljubljanska periferija, vsaj na preučevanem odseku, v času njene prej zarisane obmestnosti in še nekaj desetletij njenega predmestnega položaja, naj bi bila naloga prvega dela pričujočega razpravljanja.

I.

Za dobe, ko nam ni na voljo gradivo popisov prebivalstva in nam niso znani kaki podobni viri za obnovo socialnoprofesionalne podobe posameznih naselij, se nam vendarle kažejo neke možnosti rešitve te naloge z matičnimi knjigami, seveda če so ohranjene. Slika, ki jo tako dobimo, sicer ne daje časovno ustrezno omejenega prereza skozi prebivalstvo izbranega okoliša. Tudi količinsko določanje je zelo oteženo. Zdi pa se, da utegne biti prav etnologovemu zanimanju tudi na tak način do dobršne

² Vladimir Leban. Razvoj Most. Moščanska kronika 2, str. 52—53, II — 1958, št. 1, str. 26, št. 2, str. 51.

³ n. d., 2, str. 52—53. Prim. tudi: Anton Melik, Razvoj Ljubljane. Geografski vestnik V—VI (1929—1930), str. 129, kjer pa ta proces ni v časovnem pogledu tudi nadrobneje opredeljen.

mere ustrezno. Ali je ta zamudna pot pravilna in koristna, bo verjetno moč med drugim razbrati iz pričujočega sestavka.

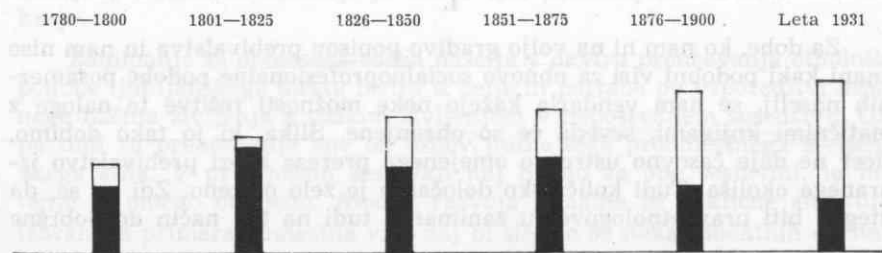
Na temelju rojstnih in krstnih knjig šempetrske župnije,⁴ kamor so Moste sodile vse do zadnjih let pred drugo vojno, je za poslednji dve desetletji 18. stoletja (med letoma 1780 in 1800) mogoče ugotoviti 242 zapisov novorojenčkov iz Most. Ob njihovih vpisih je zapisanih štirideset hišnih števil; pri tem je v enem primeru ena sama številka obsegala osem stanovanjskih enot. Za navedeno število otrok se je povečalo 86 družin, med katerimi je bilo 50 takih, ki so bile brez svojega doma in brez zemlje v Mostah. V odstotkih je to pomenilo 58 % družin, ki so imele gostaški značaj. Da bo podoba o moči moščanskega gostaštva tistega časa realnejša, je seveda takoj dodati, da te družine niso živele pod strehami moščanskih domov vse hkrati. Priseljevale so se, nekatere so se selile po Mostah po dvakrat, trikrat, če smemo zapisom povsem verjeti, celo po štirikrat in petkrat, pa so se spet odselile kam drugam. Tako je le 111 rojstev pripisati gostaškim družinam, drugih 131 je povečalo število posestniških družinskih članov.

Delitev na posestniške in gostaške družine se zdi naravna in dovolj utemeljena. V okvirih teh dveh skupin je nato iskati nadaljnja socialno-poklicna določila. Tako je med 50 gostaškimi družinskimi hranilci kar 11 označenih vsaj enkrat povsem določeno kot delavec (v dveh ali treh primerih tudi kot tkalec) v tovarni sukna. Mednje velja najbrž brez pridržka prišteti še drugih 6 »fabrikantov«, pri katerih pa delovno mesto ni posebej označeno. Trije nadaljnji očetje nastopajo v rojstnih knjigah kot delavci, v enakem številu tudi kot mesarji, dva sta zidarja in eden sluga. Druga slaba polovica družinskih hranilcev iz gostaške skupine je brez označb ali le z omembo, da gre za gostača.

S pritegnitvijo mrliške knjige bi bilo med moščanske gostače šteti vsaj še dva delavca v suknarni, tri tuje berače in enega zidarja. V poročni

Moščanski kmetje ■ in kmetje — delavci □

(po vpisih otrok v rojstno knjigo) v letih:



⁴ Za ta sestavek so bile pregledane izvirne matične knjige za čas od leta 1780 do 1834, ki jih hrani župnijski urad župnije sv. Petra v Ljubljani. Za kasnejša desetletja so bili pregledani prepisi v ljubljanskem škofijskem arhivu.

knjigi je najti še kakega doslej neupoštevane delavca, zidarja in tudi delavca v suknarni.

Pričakovali bi, da je bila posestniška skupina v osnovi kmečka. Pa vendar je kljub pomanjkljivim podatkom vsaj za pet posestnikov mogoče z gotovostjo trditi, da so bili zaposleni v selski suknarni. Dva nadaljnja sta prav tako označena kot »fabrikanta«, ob drugih prilikah pa tudi kot dežnikar in tesar. Tudi z nekmečko dejavnostjo se je ukvarjal ribič.

Spričo uporabljenih virov se zdi razdelitev pregleda moščanske socialno-profesionalne strukture v 19. stoletju na štiri razdelke še najbolj ustrezna. Tako so v prvi četrtini te dobe (1801—1825) v šempetrskem župnišču zapisali 249 novorojenih Moščanov. V primerjavi s prejšnjim razdobjem je to število pomenilo upad za nekaj več kot eno rojstvo ob desetih ali enajstih rojstvih na leto. Tudi število družin z novorojenci bi bilo kljub štirim dodatnim letom za spoznanje manjše, če bi šteli posebej 12 nepopolnih družin ali tolikšno število porodov nezakonskih mater. V zadnjih dveh desetletjih 18. stol. so namreč za Moste zapisali le en tak primer.

Čeprav računamo, da so bile v tem času zgrajene v Mostah le dve ali tri nove hiše, se vendar zdi število 45 posestniških družin v primeri s prejšnjima desetletjema docela naravna. Ob nekoliko daljšem obdobju imamo pač devet posestniških družin več. Tako je celotni upad prišteti na račun gostaških družin. Le-teh je bilo v tem času v Mostah le 37; v njih se je rodilo 71 otrok. Število posestniških novorojenčkov je bilo potemtakem znatno večje: 178.

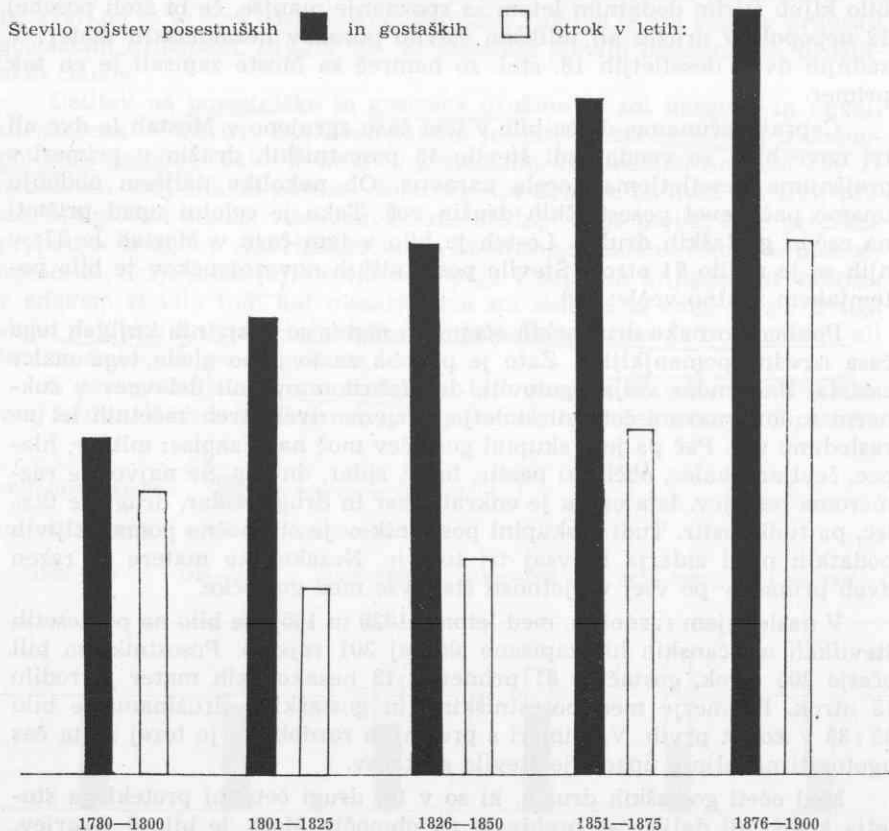
Poklicne oznake družinskih očetov in mater so v krstnih knjigah tega časa izredno pomanjkljive. Zato je podoba za to dobo glede tega malce zastrta. Pa vendar velja ugotoviti, da »fabrikantov« ali delavcev v suknarni v obravnavani četrtini stoletja z izjemo dveh, treh začetnih let ne zasledimo več. Pač pa je v skupini gostačev moč najti zapise: mlinar, hlapec, čevljar, tkalec, občinski pastir, tesar, zidar, dninar. Še največ je razmeroma tesarjev. Ista oseba je enkrat tesar in drugič zidar, druga je tkalec, pa tudi pastir. Tudi v skupini posestnikov je ob močno pomanjkljivih podatkih najti zidarja in vsaj tri tesarje. Nezakonske matere je razen dveh primerov po vsej verjetnosti šteti vse med gostačke.

V naslednjem razdobju, med letoma 1826 in 1850, je bilo na petdesetih številkah moščanskih hiš zapisano skupaj 301 rojstvo. Posestniki so bili očetje 205 otrok, gostači v 81 primerih. 13 nezakonskih mater je rodilo 15 otrok. Razmerje med posestniškimi in gostaškimi družinami je bilo 52 : 35 v korist prvih. V primeri s prejšnjim razdobjem je torej za ta čas ugotoviti nadaljnje upadanje števila gostačev.

Med očetmi gostaških družin, ki so v tej drugi četrtini preteklega stoletja krajši ali daljši čas prebivale na območju Most, je bilo 9 tesarjev, 7 dninarjev, bili so 3 čevljarji, prav toliko je bilo tudi krojačev in zidarjev. Dva gostača sta bila dninarja in ob drugi priliki tesarja. Sledili so še kovač, pleskar, ki je bil označen tudi kot dninar, nadalje tkalec, slamnikar, barvar usnja, mizar in delavec v tovarni sladkorja. S pritegnitvijo

mrliške knjige je v tem času v Mostah najti že železniškega čuvaja. Med zaposlenimi so bile še dekletke, med gostači pa so bili še posamezni prej neupoštevani tesarji, čevljarji in zidarji.

V posestniški skupini so kar dvajsetim družinskim »poglavarjem« šempetrski krstitelji mimo oznak kmet, zemljak, celozemljak, polzemljak, domec, birt, četrtzemljak, posestnik ene osmine grunta ali kočar enkrat ali večkrat zapisali še (desetim) tesar, (trem) zidar, (posameznim) tkalec, čevljar, dninar, mesar, žitar, pleskar in zidar pa branjevec. To pomeni, da je bilo med družinskimi očeti — posestniki kar 38,5 % takih, ki so mimo svoje večje ali manjše zemljiške posesti živeli še od te ali one, večidel nekmečke dejavnosti. Med njimi so bili kočarji (11), posestniki osmine grunta (8) in posestnik treh osmin kmetije.



Nezakonske matere so bile označene v štirih primerih kot gostačke, pri treh nam je njihovo poklicno-socialno stanje neznano. Ostale so bile: hči gostača, hči birta, kočarska hči, težakinja, dekla in točajka.

Na petinpetdesetih hišnih številkah je bilo med letoma 1851 in 1875, se pravi v tretji četrtini preteklega stoletja, rojenih v Mostah 405 otrok. Med njimi je bilo 260 hčera in sinov posestniških družin. Za 132 otrok so se pomnožile družine gostačev. 13 otrok se je rodilo dvanajstim nezakonskim materam. To pot je število gostaških družin po polstoletnem premoru spet preseglo, čeprav res za malenkost, družine posestnikov. Ob 60 gostaških družinah imamo opraviti le z 58 družinami s svojim domom.

Pri pregledu poklicne dejavnosti velja upoštevati, da so bile ob vpisih v različnem času lahko tudi poklicne označbe različne. To nam seveda kaže na hoteno ali prisilno prebiranje dela. Tako je bilo v tem času med gostači 13 tesarjev in 7 dninarjev. Delavci brez nadrobnejše oznake so bili trije. Prav toliko je bilo čevljarjev. Dva delavca sta delala v tovarni za sukno. Za ostale veljajo tile posamezni zapisi: delavec v tovarni papirja, delavec v tobačni tovarni, ključavničar — tkalski mojster v predilnici, delavec v tovarni sladkorja, tovarniški delavec — mlinar v parnem mlinu, sodarski mojster, vodja gradbene skupine, železniški čuvaj, zidar — tesar, kolar, pleskar, tovarniški delavec — tesar, dninar — delavec na železnici, nakladalec, dninar — delavec, voznik, dninar — delavec na postaji, mizar, branjevec, nakladalec na postaji, nekdanji sprevodnik — sovoznik, dninar — branjevec, sovoznik — nakladalec — dninar, kovač, zidar, skladiščnik, nakladalec na postaji — zidar. Poklici nekaterih očetov — gostačev nam niso znani.

Posestniki, dejavni tudi zunaj kmetijstva, so bili v največ primerih tesarji; le-teh je bilo med njimi deset. Sledita dva zidarja in po en delavec, delavec v parnem mlinu, delavec v tovarni za sukno — raznašalec časnikov, skladiščni delavec, suknarski pomočnik, čevljar, mesar, branjevec in pleskar. Razen ene izjeme so vsi našteti sodili med kočarje (po številu 15) in posestnike osmine grunta (takih je bilo pet).

Nezakonske matere so bile po dve polzemljakovi hčeri in dekli. Posameznice so bile še delavka v tovarni papirja, kočarska hči, dninarca, četrtzemljakova hči, delavka v tobačni tovarni, šivilja in zemljakova hči.

V zadnji četrtini preteklega stoletja, v letih od 1876 do 1900, se je rodilo moščanskim posestnikom 293 otrok. 206 zapisov v rojstno knjigo tega časa je prišteti skupini gostačev. Rodilo pa je 63 posestniških in 90 gostaških žena; 26 mater je bilo nezakonskih.

Menjavanje poklicev je bilo v tem obdobju očitno še bolj pogosto. Med gostači so bili sedaj po številu na prvem mestu delavci. Z edino označbo delavec je bilo v tej skupini 15 očetov. Osem je bilo tovarniških delavcev in sedem pleskarjev. Pri petih se v zapisih menjuje delavec in tovarniški delavec. Po številu sledijo: tesarji (5), sprevodniki (4), dninarji (4), po dva krojača, zidarja, čevljarja in dninarja — tovarniška delavca. Posamezniki so bili še: kolar, tovarniški delavec — delavec — postrešček, kovač, mizarski pomočnik — pleskar, tovarniški delavec — hišnik v predilnici — tkalski mojster, železniški delavec — delavec, tovarniški delavec — delavec — dninar, železniški delavec — železniški čuvaj, železničar, tovarniški delavec — delavec v tovarni cikorijske — delavec, mlinar, vrvar, predilničar, suknar, gostilničar, krojaški pomočnik — delavec, usnjarski

pomočnik, tovarniški delavec — progovni delavec — ključavničarski pomočnik, tesar — delavec v parnem mlinu — tovarniški delavec — delavec, pekovski pomočnik — delavec v tovarni sukna, dninar — tovarniški delavec — delavec v parnem mlinu, ključavničar, vrtnar — delavec v predilnici, železostrugar, delavec v tovarni za klej, železniški kurjač, klepar, delavec v tovarni za klej — delavec, sedlar in mizar.

Med posestniki je bilo proti koncu stoletja več kot polovica družinskih očetov zaposlenih tudi pri nekmečkih dejavnostih. Pri njih so še vedno prednjačili tesarji; teh je bilo 9. Sledili so 4 pleskarji, 3 tovarniški delavci, 3 sodarji in 3 mizarji. Po dva sta imela označbo dninar, tovarniški delavec — delavec, delavec — tovarniški delavec — delavec v tovarni za sukno. Preostali so bili: branjevec, zidar, pisarniški sluga — delavec — pleskar, kovač na postaji — železniški sluga, gostilničar, čevljar — delavec — pleskar — tovarniški delavec, tovarniški delavec — delavec — pleskar, tovarniški delavec — krovec.

Nezakonske matere so bile v največ primerih tovarniške delavke. Teh je bilo 13. Njim je prišteti še dve delavki v predilnici. Na drugem mestu so bile gruntarske (zemljaške) hčere; bilo jih je 5. Sledita dve delavki in nato kočarska vdova, polzemljaška hči, vdova — kmečka hči in mati neznanega poklica.

Ker nam je ohranjen del gradiva od popisa prebivalstva iz leta 1931,⁵ velja tudi za čas dovolj očitne vključenosti obravnavanega območja v ljubljanski predmestni pas upoštevati njegov poklicno-socialni prerez. Tako je tega leta živelo v starih okvirih moščanskega vaškega naselja ob Zaloški cesti 68 posestniških družin. Le dvajsetim »poglarvarjem« teh družin pa je bilo kmetovalstvo tudi še glavni poklic. Med preostalimi posestniki je bilo 6 pleskarjev in 5 »zvaničnikov« državnih železnic. Bili so 3 mizarji, 3 železniški sprevodniki in 3 gostilničarji. Sedlarja in trgovca sta bila po dva. Sledijo: upokojenec, državni »zvaničnik«, poduradnik (jetničar), zasebnik, sodar, tapetnik, klepar, pleskar državnih železnic, železničar, krojač, črkoslikar, upokojenka tobačne tovarne, delavec, preužitkarica, ključavničar pri železnici, železniški kurjač, sodar-uslužbenec tovarne za klej, upokojenec državnih železnic, tesarski mojster, kretničar na železnici, strojarski pomočnik, delavec tobačne tovarne, kamnoseški mojster in čevljarski pomočnik.

Tudi tam, kjer so bili družinski »poglarvarji« še kmetije, so bili družinski člani v največjem delu zaposleni že zunaj domače kmetije. Samo osem družin je bilo leta 1931 v Mostah še povsem kmečkih.

Najemniških družin je bilo v starem moščanskem okviru obravnavanega leta 55. Njihovi »poglarvarji« so bili v 13 primerih delavci ali delavke. Železničarjev je bilo 7, 3 so bile gospodinje, bila sta po 2 zidarja, tesarja, pleskarja in kleparska pomočnika, čevljarja (eden od teh čevljarski mojster) in vzdrževanec občine. Posamezniki so bili: kurjač državnih železnic,

⁵ Tu gre za družinske liste popisa prebivalstva iz leta 1931, ki jih hrani MALj. V pričujočem sestavku so upoštevani le prebivalci ob Zaloški cesti v okvirih katastrske občine Moste.

barvarski pomočnik, najemnik gostilne, uslužbenec državnih železnic, trgovski potnik, perica, zidarski polir, strojna pletilja, preužitkar, ključavničarski pomočnik, strojevodja, delavec kemične tovarne, tobačni delavec, sobni slikar, trgovski pomočnik, služiteljica, godbenik, dekla, trgovski poslovodja in mesar.

Poklicno podobo tedanjih Most so dopolnjevali še podnajemniki. Tako so pri posestnikih stanovali še trije delavci, zidar, pleskar, krojač, vajenec in občinski revež. H kmečkim, gostilničarskim in trgovskim družinam je šteti še 3 hlapce in 10 deklet. Pri najemniških družinah so živeli podnajemniki: 3 delavke in 2 delavca, čevljar, krovec, zidar, kamnosek, dekla, ključavničar, mizar in kovač na železnici.

Poglavitna razvojna črta, ki se nam kaže pri pregledu poklicno-socialne strukture izbranega naselja skozi poldrugo stoletje, je krivulja upadanja gostastva skozi prvo polovico preteklega stoletja in takoj nato njegov ponovni dvig. V zadnji četrtini stoletja je bila v tem pogledu začetna točka spet dosežena. Zdi se, da je bila možnost nadaljnje koncentracije prebivalstva ob sorazmerno skromni gradbeni rasti naselja s tem tudi izčrpana. Označba »kmetijsko-delavsko naselje« za Moste v času, s katerim tukaj končujemo,⁶ bi utegnila biti primerna tudi za dobo, s katero smo ta pregled začeli. Seveda je takoj dodati, da je ta kontinuiteta v ljubljanskem obmestju bolj ali manj izjemna. Konec velike suknarne na Selu v prvih letih preteklega stoletja⁷ je pomenil takoj tudi ponovno delno pokmetenje Most. Delavstvo, ki si je našlo v suknarni zaposlitev, se je, ko so jo zaprli, kot vse kaže, večidel razselilo.

Selska manufaktura sukna in delavci v njej so torej v pričujočem okviru sklenjen problem. Na temelju uporabljenih virov sicer ni bilo mogoče ugotoviti njihovega števila na območju Most, dovolj razvidna pa je njihova navzočnost v vasi v taki meri, da bi bila označitev tedanjih Most kot kmečko-delavskega ali morda celo delavsko-kmečkega naselja povsem upravičena. To podobo so naselju tedaj dajali domačini in tisti, ki so se predvsem zaradi obstoja selske suknarne priselili od drugod. Zelo zanimivo bi bilo seveda vedeti, od kod vse je suknarna pritegovala ljudi. Teh podatkov uporabljeni viri ne dajejo. Nekateri močno osamljeni zapisi, ki se nanašajo predvsem na žene moščanskih gostačev tistega časa, nam narekujejo domnevo, da je bila po vsej verjetnosti predvsem le bližnja ljubljanska okolica rezervoar za selsko delovno silo, nastanjeno v Mostah. Sicer pa, ali si niso morda številni selski delavci šele v ljubljanskem obmestju ustvarili družine? Po prav tako nezanesljivem sklepanju po primkih je moč ugotoviti le to, da je bilo prav gotovo dvakrat toliko gostačev rojenih zunaj Most kot v vasi.

⁶ Opredeleitev vasi Moste za splošno državno statistiko s strani županstva občine Moste leta 1930 — MALj, mošč. obč. arhiv, fasc. O.

⁷ Prim.: Jože Šorn, Ljubljanska suknarna. Zgodovinski časopis IX (1955), str. 84; Dr. Ivan Slokar, Ljubljanska suknarna. Zgodovinski časopis XVI (1962), str. 76.

Dosedanje historiografske obravnave selske suknarske manufakture⁸ so dale dokaj jasno podobo, kaj smemo od pisanih virov pričakovati tudi za etnološko podobo selskega suknarskega delavstva; tako se vsaj zdi. Verjetno ne bo mogoče tamkaj razkriti sliki dodati nič bistvenega. Pomembnejša utegne biti le nadrobnejša raziskava poklicno-socialnega razvoja širše okolice kmetijskega in industrijskega Sela⁹ in kmečko-delavskih Most. Vsekakor pa velja že sedaj mimo Sela še Moste zapisati v neizpolnjeni seznam tistih območij 18. stoletja na Slovenskem, kjer imamo vsaj potencialno opraviti tudi z delavskim načinom življenja in z delavsko kulturo.

Izjemni položaj Most se je v začetku 19. stoletja zaradi gospodarskega propada suknarne spremenil. Če lahko sprejemamo že omenjene ocene o kmečkosti naselja in o izoliranosti od mesta vse do zadnjih dveh desetletij preteklega stoletja,¹⁰ se moramo seveda spričo prej navedenih podatkov povprašati po značaju tega kmetijstva. Dejstvo, da v protokolu franciscejskega katastra med zapisi posestnikov ne najdemo tudi obrtnikov,¹¹ nam spričo podatkov v matičnih knjigah očitno ne daje dovolj stvarne podobe. Kočarji in malozemljaki so se bili (mimo gostačev) prisiljeni v večjem delu ukvarjati še občasno ali stalno tudi z različno neagrarno dejavnostjo. To pa je za preučevalca ljudske kulture bistvenega pomena. Odpira se le vprašanje, ali je moščanska podoba te dejavnosti, kolikor in kakor je razvidna iz matičnih knjig, vsaj do neke mere reprezentativna za slovensko podeželje 19. stoletja, ali pa velja samo za obmestne vasi. Če je bila po slovenskih vaseh preteklega stoletja potencialna rokodelska dejavnost vsaj približno tako razvita kot v Mostah, je seveda treba pri opredeljevanju ljudske kulture, njenih oblikovalcev in nosilcev s tem tudi neogibno računati. V nasprotnem primeru bi veljalo opredeliti obseg teh in podobnih naselij in jih obravnavati posebej.

V »kmečki« fazi razvoja Most, tja do konca tretje četrtine 19. stoletja, so bili v vasi kot posestniki ali kot gostači dejavni tako rekoč vsi rokodelci, ki so bili potrebni kmečkemu prebivalstvu. K ljubljanskim mestnim obrtnikom se zato najbrž niso kaj dosti zatekali po storitve. Prav gotovo pa je obmestje ponujalo svojo delovno silo mestu in drugim podeželskim krajem. Samo sprašujemo se lahko, kje vse je delala in koliko je imela dela vrsta moščanskih tesarjev, ki je skoraj že dajala naselju posebno poklicno obeležje. S tesarji pa so bila nasičena tudi nekatera druga vaška naselja na vzhodnem obmestnem obodu Ljubljane.¹²

⁸ Dr. Rudolf Andrejka, Najstarejše ljubljanske industrije. Kronika slovenskih mest I (1934), str. 58 sled.; I. Slokar, n. d.; Jože Šorn, n. d. in Začetki suknarne kranjskih deželnih stanov. Odlomek iz našega zgodnjega kapitalizma. Zgodovinski časopis VI—VII (1952—1953), str. 663 sled.

⁹ V. Leban, Razvoj Most. Mošč. kronika II-1958, št. 1, str. 24.

¹⁰ n. d. II-1958, št. 1, str. 26, št. 2, str. 50—51.

¹¹ n. d. 2 (brez letnice), str. 25.

¹² Svetozar Ilešič, Vasi na Ljubljanskem polju in njegovem obrobju. Geografski vestnik X (1934), str. 99; Pavla Štrukelj, Pranje perila v okolici Ljubljane. Slovenski etnograf XI (1958), str. 133.

Bolj ali manj popolna odsotnost industrijskega delavstva v Mostah v prvi polovici 19. stoletja je bila kajpak povezana s tedanjim stanjem gospodarstva v Ljubljani. Skoraj tri desetletja dolgo pomanjkanje vsake večje ljubljanske industrije po prenehanju dela v suknarni na Selu je moralo odsevati tudi v obmestje. Malce preseneča le nadaljevanje tega stanja deloma tudi še v času, ko sta v Ljubljani že delali tovarna sladkorja in bombažna predilnica. Območje naseljenosti njunega delavstva bo pač treba iskati bolj v njuni bližini. Pa vendar je v Mostah zapisan, kot je bilo razvidno prej, vsaj en primer tovarniškega delavca že tudi v tem času. Ob komaj dograjeni železnici je bila v Mostah tudi že družina železniškega čuvaja.

Na povezanost razmeroma precejšnjega dela prebivalstva Most s tedanjo industrio v Ljubljani in njeni okolici in s prometom kažejo podatki o socialno-poklicni strukturi moščanskega prebivalstva v tretji četrtini stoletja. Mimo kmetov in rokodelcev so živeli v naselju delavci skoraj vseh pomembnejših industrijskih obratov tedanje Ljubljane, sladkorne tovarne, parnega mlina, predilnice, tobačne tovarne, vodmatske suknarne, vevške papirnice in seveda železnice. Industrijsko delavstvo je v neki meri naseljevalo ljubljansko obmestje prej, kot se nam zdi po le nekaterih kulturnih sestavinah. Seveda se na to takoj veže vprašanje, kakšne so mogle biti v tistem času kulturne razlike med prvo generacijo industrijskih in drugih delavcev, med podeželskim, s cehovskimi prežitki neobremenjenim rokodelstvom in kmečkimi polproletarci na določenem, v našem primeru obmestnem območju.

Ob višku populacijske gostote Ljubljane v začetnih desetletjih druge polovice preteklega stoletja¹³ in ob verjetno ne dosti drugačnem položaju v okvirih tedanje pozidanosti predmestij bi bilo povsem razumljivo, da so si bili prišleki prisiljeni iskati stanovanja tudi v obmestnih vaseh. Zanimivejše od morebitne potrditve takega sklepanja bi bilo z etnološkega vidika vedeti, kakšen je bil njihov odnos do bivanja v mestu ali po okoliških kmečkih in kočarskih hišah. Samo bivanje pod gruntarsko, kajžarsko, predmestno ali mestno streho še nikakor ne razkriva v vsakem primeru kompleksne kulturne podobe stanovalcev. Gre namreč za vprašanje, kakšen je bil morebitni razkorak med posameznimi skupinami prebivalcev Most v tedanjem času glede omenjene podobe. Odpira se problem kulturne enovitosti naselja, v nekem pogledu celo vprašanje tako imenovane vaške skupnosti.

Mostam zadnje četrtine preteklega stoletja se je v poklicno-socialnem pogledu kljub skoraj kar nemestni rasti prebivalstva¹⁴ že povsem določno kazala pot med bodoča ljubljanska predmestja. Gostaštvo se je v tem času številčno še okrepilo. Njegova poklicna podoba je postala še bolj pisana. Še zlasti je bilo čutiti spremenljivost v oblikah dela za vsakdanji kruh,

¹³ Prim.: Vlado Valenčič, *Prebivalstvo in hiše stare Ljubljane*. Kronika V (1957), zv. 3, str. 121.

¹⁴ Valter Bohinec, *Ljubljanska mestna aglomeracija in njena antropogeografska meja*. Geografski vestnik II (1926), str. 34.

nekateri rokodelci so se zaposlovali tudi kot delavci v tovarni in drugod. Med moščanskimi posestniki jih je bilo več kot polovica stalno ali občasno zaposlenih tudi zunaj domačega kmečkega dela.

Nadaljnje bolj ali manj intenzivno »utapljanje« moščanskega kmetstva je bil dolgotrajen proces, ki tudi danes še ni povsem dokončan. Pre-rez skozi stanje ob popisu prebivalstva leta 1931 kaže (še posebej spričo tesne povezanosti vasi s sosednjimi povsem nekmečkimi območji) na dokaj izrazito predmestno fazo tega razvoja. V tem času je vas izgubila npr. tudi svojo posebno hišno numeracijo in se zlila v tipično predmestno in enotno Zaloško cesto. Formalni akt pripojitve moščanske okoliške občine tako imenovani Veliki Ljubljani septembra 1935 je pomenil v politično-upravnem pogledu potrditev resnično tesne povezanosti širšega moščanskega okoliša z mestom. Pa tudi za Moste v ožjem pomenu besede, ki so imele »še najmočnejšo kmetijsko osnovo v bivši občini«, ¹⁵ je bil obmestni položaj, ki nas na tem mestu zanima, verjetno res že nekaj desetletij dejansko mimo.

II.

Po protokolih h katastrski mapi iz leta 1868¹⁶ je bilo med moščanskimi posestniki 24 kočarjev, 12 lastnikov osmine grunta, 10 polzemljakov, 6 maseljčarjev, 5 gostačev. Bila sta še po dva celozemljaka, posestnika treh osmin in treh četrtin kmetije. V bistvu enako podobo dajeta družinski knjigi šempetrške župnije za Moste.¹⁷ Na teh posestvih živeče moščanske družine so bile seveda člen rodovin, ki so bile naseljene v Mostah že zdavnaj,¹⁸ in takih, ki so verjetno živele v Mostah ali vsaj na kasnejšem domu le krajši čas. V letih od 1826 do 1880 je bila v okviru naštetih domačij kontinuiteta v rodu v 13 primerih gotovo pretrgana. Niso nam znani razlogi za prehajanja vseh teh domačij na nove gospodarje. V nekaj primerih je rod dotedanjih posestnikov očitno izumrl. Za nekatere domačije pričajo uporabljeni viri, da so bile prodane. V dobrih petdesetih letih je blizu 30 % posestev tako ali drugače prešlo v tuje roke. Zaradi različnosti družbenozgodovinskih razmer nam ta odstotek najbrže ne more dati niti približnega merila obsežnosti tega pojava tudi za druge dobe. Kljub temu pa nas dokaj prepričljivo opozarja na precejšnjo mobilnost sicer stalnega kmečkega prebivalstva in s tem na zelo pomemben vir prenašanja najrazličnejših kulturnih oblik. V Moste so se v omenjenih petdesetih letih priselile nove posestniške družine, ki so bile po izvoru iz krajev: Podbrdo

¹⁵ Krajevni leksikon dravske banovine. Ljubljana 1937, str. 375.

¹⁶ Protokole in mapo katastrske občine Moste iz leta 1868 hrani AS v Ljubljani.

¹⁷ »Status animarum« šempetrške župnije za Moste v dveh knjigah, prva iz leta 1854, druga iz kasnejšega časa; hrani ju župnijski urad šempetrske župnije v Ljubljani.

¹⁸ Glede starosti Most je upoštevati M. Kosovo knjigo Srednjeveška Ljubljana, Ljubljana 1955, str. 57, in razpravo Starejša in mlajša naselja v okolici Ljubljane, Geografski vestnik XXIII (1951), str. 157 sled.

na Tolminskem, Srednja vas pri Šenčurju, okolica Kranja, Šmarje, Žalna ali lipoglavska fara, Studenec, Mala vas ali Stožice, Štanga ali Dolsko. Posameznim družinam so bile vmesne postaje pred zasidranjem v svojem domu Poljane, Vodmat in same Moste. Preostali novi posestniki moščanskih domačij so bili po izvoru Moščani, med njimi tudi že dotedanji lastniki zemlje in hiš.

Vnašanju tujih, moščanskemu življenju morda manj znanih ali povsem neznanih kulturnih sestavin so se moščanske domačije potencialno odpirale ob vsakokratni menjavi generacij v vodstvu gospodarstev. Večje ali manjše število primožitev ali priženitev iz drugih krajev je imelo svoj nedvomni vpliv na sklenjenost naselja. Če si s tem zornim kotom skušamo ogledati moščanske posestniške družine v letu 1826, nam je ustrezna podoba zaradi pomanjkljivih podatkov precej zamegljena. Z gotovostjo lahko npr. za to leto trdimo, da je bilo 93 % takih družin, kjer je bil eden od zakoncev (v največ primerih mož) doma iz Most. O preostalih družinah v tem pogledu ne vemo nič. Oba starša sta bila gotovo Moščana pri 45 % družin. Za 18 % nadaljnjih mater in žena je moč navesti prejšnja bivališča zunaj Most. Ti kraji so: Vodmat, Zalog, Tomačevo, Spodnja Šiška, Šentvid nad Ljubljano, Češnjica pri Sostrem in dvakrat sosednje Selo. Če bi si dovolili neznanih 37 % sorazmerno razdeliti na navedeni postavki, bi lahko z večjo ali manjšo verjetnostjo računali, da se je dobra tretjina žena moščanskih gospodarjev konec prve četrtine preteklega stoletja primožila iz krajev ne preveč oddaljenih od Most.

Ker imamo za sledeča razdobja izčrpnjše podatke, se nam kaže podoba o izvoru nemoščanskega življa v moščanskih posestniških družinah v nekoliko manj hipotetični luči. Neveste moščanskih posestnikov, ki so bili pri poroki v drugi četrtini 19. stoletja v domači župniji, so bile doma v 17 primerih od 38 porok zunaj Most. Blizu polovica kočarskih in zemljaških žena je bila torej v tem času iz drugih krajev. Le-ti so: Štepanja vas (3 primeri), Stožice, Vodmat, Šmartno (po 2 primera), Studenec, Sneberje, Šempetrsko predmestje, Hrastje, Dobrunje, Podgora nad Ljubljano, Selo in Vevče. Recimo, da se je to število v primerjavi s prejšnjim časom nekoliko povečalo; oddaljenost njihovih bivališč od novega doma je ostala v bistvu ista. Med možmi so se štirje priženili v Moste; bili so iz Spodnje Hrušice, Polja pri Vodica in dva iz Sela. Preostali so podedovali domačijo staršev.

Moščanke so prevladoval v novih posestniških zakonih tudi v naslednji četrtini preteklega stoletja (med letoma 1851 in 1875). 57 % nevest je bilo v tem času iz Most. Sem bi veljalo prišteti še nevesti iz Šempetrskega in Kapucinskega predmestja, ki sta bili po rodu Moščanki, pa sta v ljubljanskih predmestjih služili kot dekli. Med drugimi kraji so bili Štepanja vas in Vič (po dva primera), Tomačevo, Jarše, Vnanje gorice, Šmartno, Vodmat, in Selo. Možje so se priženili na moščanska posestva iz Dobrunj, Šempetrskega in Kapucinskega predmestja, Zgornje Šiške, Vrhnike, Zadvara, Bizovika, Štepanje vasi in v treh primerih iz Most.

Presenetljivo velik je bil delež Moščank v moščanskih posestniških zakonih, sklenjenih v poslednji četrtini preteklega stoletja. Kar 37 nevest je živelo pred poroko v Mostah, le 10 jih je do poroke živelo v krajih: Vodmat (2 primeri), Studenec, Podmolnik, Št. Pavel pri Lipoglavu, Plešivica pri Brezovici, Podgorica in Glinek pri Šmarju, Kolodvorska ulica in Poljanska cesta v Ljubljani. Delno dosegljivi podatki tudi za rojstne kraje mladoporočencev pa nam vendar izdajajo, da je bilo 10 nadaljnjih nevest, sicer živelih v Mostah, rojenih zunaj njih. Med njihove rojstne kraje je tako šteti še Studenec (3 primeri), Jesenje pri Hotiču, Dobrovo, Štepanjo vas, Šmarje, Podpeč, Spodnjo Slivnico in Soro. Spričo velikega števila priženitev je večje tudi število krajev, od koder so se priselili moške v Moste. Med njimi sta po dvakrat zapisani vasi Pance pri Lipoglavu in Zgornja Šiška, enkratni so zapisi Vodmata, Zgornje Hrušice, Viča, Št. Pavla in Poljanske ceste v Ljubljani. Dobrunje, Pance, Zagreb, Stožice, Grosuplje in Podbrdo na Tolminskem pa so rojstni kraji mož, ki so sicer že pred poroko živeli v Mostah, vendar so se očitno prej ali slej priselili od drugod.

V predmestni fazi razvoja obravnavane vasi, v času, ko so bili zunaj kmetijstva zaposleni prebivalci v popolni prevladi tudi v posestniški skupini, je bila podoba izvira vaščanov kajpak do neke mere drugačna. Po rojstnih krajih je bilo ob popisu prebivalstva leta 1931 59 % moščanskih posestnikov po rodu iz Most.¹⁹ Odstotek posestniških žena je bil v tem pogledu za 12 % nižji. V rahli večini so bile torej v primerjavi z Moščankami žene, ki so se rodile v naslednjih krajih ali območjih tedanjih občin: Dobrunje in Polje (po 5 primerov), ljubljanska mestna občina in Brezovica (po 3 primeri), Ježica in Litija (po 2 primera), Dobrova, Vodice, Mengeš, Slivnica, Mlačevo in Šentjur pri Grosupljem, Rudnik, Hotič, Žalna, Begunje, Ribnica, Sušak in nedoločen kraj na Primorskem (posamezni primeri). Manjši del posestnikov pa je bil rojen v tedanji dobrunjski občini (pet primerov), v območju ljubljanskega mesta (3 primeri), na Primorskem (2 primera), v posameznih primerih še na Rašici in v Šentvidu nad Ljubljano, v Naklem, na Ježici, v Dolu, Polju, na Vrhniki, v Šmarju in Šentjurju pri Grosupljem, v Grosupljem, Sodražici, Brezovici in v Avstriji.

Na predmestnem območju pridobljene izkušnje nam pričajo, da dajejo kulturni podobi predmestnih naselij posebno obeležje pač predvsem tiste družine ali rodbine, ki imajo v njih svoj kolikor toliko stalni dom. Take so seveda predvsem le posestniške družine. Kljub temu pa gostaštva nikakor ne gre v nobenem pogledu puščati iz vida, saj njegova navzočnost, zlasti še v večjem številu, kljub večji mobilnosti in tudi zaradi nje pomeni v nekem pogledu posebno kvaliteto, ki jo gre zato tudi obravnavati posebej. Tako smo storili ob pregledu poklicno-socialne strukture. Podobno si velja, kolikor to seveda dopuščajo uporabljeni viri, ogledati še območje, od koder so se gostači priseljevali in se povezovali v nove rodbinske zveze. Viri pa so za konec 18. stoletja in za prvi dve desetletji

¹⁹ Pri tem so upoštevani tedanji moščanski občinski okviri, v katere so sodile tudi nekatere manjše obsavske vasi.

prejšnjega stoletja v navedenem pogledu sila skopi. Redke navedbe krajev, ki so bili bivališče predvsem nevestam pred poroko, nam ne dajejo, kot že rečeno, nobene zanesljive podobe o izvira moščanskega gostaškega življa tistega časa. Vendar nam zapisi Fužin, Tomačevega, Sela, Poljan, Šiške, Šentvida, Vodmata in Šempetra le dajejo neko predstavo o območju, v katerega okviru so se Moščani povezovali z ljudmi zunaj Most.

Močno nepopolna je podoba izvira moščanskega gostaštva tudi za naslednja razdobja. Na voljo so nam sicer podatki o bivališču mladoporočencev v času poroke, to pa seveda še zdaleč niso vedno tudi njihovi rojstni kraji. Tako lahko npr. za čas od 1826 do 1850 trdimo le, da sta pri 68 % novih, v šempetrski fari sklenjenih družinah živela oba zakonca že ob poroki v Mostah. Preostali zakonski možje in žene so se na gostaščino priženili in primožile v Moste s Poljan (2 primera), iz Šempetra, Sela, Spodnje Šiške, Brezovice in Senožeti pri Dolskem. Trije bolj ali manj naključno zapisani rojstni kraji so Šentjakob ob Savi, Št. Lovrenc ob Teme-nici in Zbelovo na Štajerskem. Tamkaj rojeni zakonci so živeli pred poroko v dveh primerih v Mostah in v enem primeru v Šiški.

V letih od 1851 do 1875 sta le pred polovico porok živela oba bodoča zakonca — gostača v Mostah. Preostale nove gostaške družine tega časa so sestavljali tudi priseljenci iz Šempetrskega predmestja in Vodmata (po trije primeri), iz Zaloga (dva primera), iz Poljanskega predmestja, Štepa-nje vasi, Zadvora, Sapa, Laz in Studenca.

Poleg bivališča pred poroko pa so nam vsaj za del ženinov in nevest, ki so zasnovali nove moščanske gostaške družine v zadnji četrtini pretek-lega stoletja, znani tudi njihovi rojstni kraji. Med 26 zapisi je ob možeh petkrat najti Moste, trikrat Ljubljano, dvakrat Dobrovo, v posameznih primerih še Dolsko, Janče, Polico, Slape, Spodnjo Hrušico, Zgornjo Šiško, Daljni vrh pri Novem mestu, Barje, Senožeti, Vrhniko, Škofjo Loko, Zgor-nji in Spodnji Kašelj, Kresnice, Št. Gotard in Bosno. Med 22 navedenimi rojstnimi kraji nevest so desetkrat omenjene Moste, dvakrat so zapisali ljubljansko civilno bolnico in v posameznih primerih še Podutik, Morav-če, Laze, Vodmat, Studenec, Pristavo pri Mengšu, Borovnico, Loke pri Trbovljah in Notranje gorice. Če k temu dodamo še v prejšnjih razdobjih upošteevane kraje bivanja pred poroko, je v letih 1876—1900 ta podoba naslednja: 55 % mladih gostaških zakonov so sklenili Moščani. Po poroki so se selili v Moste v največ primerih moški. Priseljevali pa so se iz Vod-mata (5 primerov), s Poljanske ceste (2 primera), v posameznih primerih iz Sela, Vevč, Podmolnika, s Studenca, iz Zgornje Šiške, Kravje doline, Hrdeckega vasi, iz ljubljanskih ulic — Kolodvorske in Konjušne.

Da bo podoba o navezovanju poročnih zvez Moščanov s prebivalci so-sednjih in oddaljenejših območij jasnejša, si velja ogledati še bivališča partnerjev tistih ženinov in nevest, ki jih v Mostah, vsaj glede na zapise v rojstni knjigi, po poroki ne zasledimo več. Tu gre predvsem za tiste Mo-ščane in Moščanke, ki so se poročili (v Šempetru) na tuje domove zunaj Most, pa tudi za nekatere, ki so si kot gostači poiskali bivališča za nasta-jajočo družino zunaj domače vasi in mimo stanovanj iz časa svojega sam-stva. Z Moščani ali Moščankami poročeni so bili tako v letih 1826—1850

še iz Poljanskega in Šempetrskega predmestja (po 4 primeri), s Sela (2 primera), iz Slap, Zgornje Hrušice, Podpeči, Orlj, Sadinje vasi, Podgore nad Ljubljano, Bizovika in iz Tržiča. Za čas v letih 1851—1876 je v tem pogledu navesti kraje: Šempetrsko predmestje in Vodmat (po 4 primeri), Kurja vas (3 primeri), Šmartno, Selo, Zgornja Hrušica, Štepanja vas in Tomačevo (po 2 primera), ljubljansko Gradišče in Rožna ulica, Trnovo, Poljansko predmestje in Stožice (posamezni primeri). V poslednji četrtini 19. stoletja je v to zvrst krajev šteti še Vodmat (5 primerov), Štepanjo vas (4 primeri), Zgornjo Hrušico, ljubljansko Poljansko cesto, Tomačevo in Studenec (po 2 primera), Spodnje Gameljne, Bizovik, Fužine pri Zagradcu, Malo vas in Vevče (posamezni primeri).

Moščanski posestniški skupini iz leta 1931 velja dodati še rojstne kraje družinskih »poglarjev«, njihovih žena, služinčadi in podnajemnikov, ki so bili v Mostah v tem letu na stanovanju. Ta gostaška, neposestniška skupina je bila seveda v tem času v večjem delu rojena zunaj Most. Le dobra četrtina (27 %) je bila med njimi po rojstvu Moščanov. Med drugimi kraji je bilo na prvem mestu območje tedanje občine Dobrunje. Od tam je bilo 13 zastopnikov prej označene zvrsti ljudi. Sledijo Primorci, katerim so enotno označevali kot kraj rojstva Italijo (12 primerov). S po več zastopniki so še kraji ali občine: Polje (8), Ljubljana (5), Ježica (3), Moravče, Dobrova, Šmarje pri Ljubljani, Zagradec na Dolenjskem, Medvode, Košanjevica, Rudnik, Mošnje, Trebeljevo in Brezovica (po 2 primera). Posamezniki so se rodili še v Mokronogu, Veličanah pri Ptuj, na Blokah, v Zgornjem Logatcu, Ptuj, na Prevojah, v Stari Loki, Kočevju, Središču ob Dravi, Cerkljah, na Svetini pri Celju, Igu, v Šenčurju, Zadvoru, Grosupljem, Sentjurju pri Grosupljem, Šmihelu pri Novem mestu, Črnučah, Kamniku, Stari cesti, Sentjakobu, Sentrupertu, na Senovem, Vrhniki, v Novi Štifti, Blagovici, Stari Oselnici, v Djakovem, Debru, na Sušaku, na Avstrijskem, Nemškem in Češkem.

Vsi doslej navedeni kraji nas z etnološkega vidika predvsem le opozarjajo, v kakšni meri in od kod moremo računati v obmestju s tujimi kulturnimi vplivi. Navedene oblike prenašanja le-teh seveda še zdaleč niso edine. Ne da pa se verjetno zanikati, da so selitve kulturnih sestavin skupaj z njihovimi nosilci najbolj uspešne. Zato so mimo spreminjanja poklicnosocialne strukture prvotnega prebivalstva tudi priseljenci prav gotovo znamenje nekega kulturnega procesa. Ker je tukaj obravnavano naselje obmestno, nam navedeno vprašanje tudi narekuje, da skušamo opredeliti odnos med dvema toliko poudarjenima kvalitetama, kot sta mesto in vas.

Glede na razmeroma veliko število tako rekoč sosednjega mestnega prebivalstva nas ob primeru Most nedvomno takoj preseneti zelo nizki odstotek priseljencev iz mesta. Pri podrobnem ogledu prišlekov v posestniški skupini imamo namreč vse do konca 19. stoletja največ opraviti z vaščani naselij, ki mejijo na Moste ali vsaj niso preveč oddaljeni od njih. Med Lipoglavom in Zgornjo Šiško, med Zalogom in Vičem so osredotočene vsaj štiri petine krajev, od koder so prihajali ljudje v moščanske posestniške družine. Med njimi ostaja Ljubljana brez posebnega pomena. No-

tranje mesto je povsem brez zastopstva; priseljenci iz predmestij v smeri proti Mostam so v večji meri le služili v Ljubljani kot hlapci in dekle. Čeprav Ljubljana ni bila pregraja vaščanom z druge strani mesta, da bi se ne ženili in možili v Moste, je bilo vendar čutiti priliv predvsem iz naselij zunaj Ljubljane na jugovzhodu, tudi na severovzhodu in vzhodu. Kje v Zgornji Šiški ali na Viču smemo torej gledati na njuno lego pričakovati podobno gravitacijo.

19st
V vas Moste so se torej v preteklem stoletju priseljevali tako rekoč izključno vaščani. Tudi poročne zveze Moščanov so segale kvečjemu do ljubljanskih predmestij, kjer kmečkega prebivalstva prav gotovo tudi ni manjkalo. Takšno podobo nam dajejo pač podatki za posestniško skupino. Večji delež predmestnega življa, vsaj prehodnega, po izvoru pa prav gotovo le z redkimi izjemami vaškega, je dobivala skupina gostačev. Po socialnem položaju ali poklicu med njimi ni bilo ljudi, ki ne bi bili za tedanje Moste povsem običajni.

Če pritegnemo podatke za rojstne kraje v družinski knjigi za drugo polovico preteklega stoletja, ter skupno upoštevamo posestnike in gostače ter vse njihove družinske člane, ki so se rodili zunaj Most, se nam zariše meja pritekanja prebivalstva v Moste v krogu med naslednjimi kraji: Naklo — Kamnik — Krašnja — Moravče — Sava — Šmartno pri Litiji — Stična — Turjak — Borovnica — Vrhnika — Škofja Loka — Naklo. Kraji zunaj tega tako rekoč skrajnega okvira priseljevanja so bili do konca 19. stoletja v resnici le izjemoma zastopani. To območje je bilo torej razmerna dokaj omejeno, po obsegu skromno, z zelo močnim težiščem na najbližji vaški okolici Most. Izrazitejši podaljšek tega težišča je segel na obeh straneh Golovca proti jugovzhodu.

V bistvu podobno notranjo razporeditev so kazali tudi rojstni kraji priseljencev predmestnih Most ob popisu prebivalstva leta 1931. Kakor je bilo razvidno že iz naštevanja rojstnih krajev, pa so prejšnji zunanji okviri priseljevanja razpadli. Iz znanih razlogov je to pot posebej računati s priseljenci s Primorskega. Nekoč skoraj izključno kranjsko sestavo moščanskega prebivalstva je sedaj dopolnjevalo med drugim tudi že nekaj Štajercev. Tako so tudi Moste v tem pogledu v najspljošnejših potezah sledile drugim predmestnim območjem in do neke mere tudi mestu samemu. Po izvorni sestavi svojega prebivalstva je vas dobila tako tudi že bolj vse-slovenski značaj. Kljub znatnemu porastu Ljubljane pa se delež v ljubljanskih občinskih okvirih rojenega moščanskega prebivalstva ni prav nič povečal. Prej bi verjetno lahko trdili nasprotno. Moste tridesetih let lahko pač štejemo skupaj z drugimi predmestji med tista območja, kjer so se podeželjani ustavljali na svoji poti v mesto. Pot v nasprotni smeri ni bila običajna. V nasprotju z novo nastalimi predmestnimi območji, omenimo n. pr. Rožno dolino ali Zeleno jamo, pa je v Mostah in njim podobnih krajih le treba tudi v tem času računati z avtohtonim kmečkim in kajžarskim življem, kar daje takim predmestnim delom spet svojo podobo. Prebivalci predmestij brez te sestavine so se tega dokaj dobro zavedali.

III.

V začetku prejšnjega razdelka navedenemu številu moščanskih kočarjev, polzemljakov, celozemljakov in tako dalje bi veljalo seveda takoj dodati, da so bile te oznake v konkretnih primerih večkrat po vsebini sporne. Spričo spreminjanja obsega posameznih posesti je nastajala očitna neskladnost med podedovanimi kategorijami in dejanskim stanjem. Tako je npr. po oceni čistega dohodka leta 1880²⁰ zavzemala eno prvih mest v okviru moščanske katastrske občine maseljčarjeva domačija. Kar trije polzemljaki so bili po svoji posestni moči v tistem času v spodnji polovici moščanskih gospodarstev, ena petina kočarjev pa se je prebila v zgornjo polovico. Na splošno so bile kajžarske hiše seveda na začetku po posestni teži razvrščenih moščanskih domačij. Toda dodati je treba, da je bilo ob občutnejših posestnih spremembah v letih od 1826 do 1880 razmeroma več kočarskih posestev, ki so se širila, katerim so dodajali nove parcele, kot pa zemljaških. Pri tem so bili, kot vse kaže, zaposleni vsi kočarji z vidnejšim povečanjem zemlje med omenjenimi leti tudi zunaj svojega domačega gospodarstva. Domnevamo lahko, da je bližina mesta z večjimi možnostmi za zaposlitev zunaj kmetijstva v obravnavanem času dajala večjo trdnost prav ljudem z manjšo posestjo. Če bi izrekli trditev namesto domneve, pa bi to seveda zahtevalo detajlnih raziskav. Na tem mestu nas zanima le medsebojno razmerje med vaščani z različnim obsegom zemljiške posesti v času obmestnega položaja Most, kakor se to kaže v ustreznem delu matičnih in družinskih knjig. Naša naloga je pregledati medsebojno sorodstveno povezovanje posameznih vrst vaščanov v okviru obravnavane vasi in zunaj nje. Notranja povezanost in razslojenost vasi, kolikor in kakor sta bili vidni v oblikovanju novih družin in ob njih, to naj bi bil pglavitni predmet nadaljnjih vrstic.

Ker so običajne opredelitve — kočar, polzemljak, zemljak in tako dalje, manj uporabne, se velja, kolikor je to mogoče, nasloniti na stvarnejše podatke. Tako je imelo po franciscejskemu katastru leta 1826 9 moščanskih posestnikov v okvirih domače katastrske občine²¹ nad 10 oralov vrtov, sadovnjakov, njiv, travnikov, pašnikov in v nekaj primerih gozdov. Posest 15 kmetov se je gibala med 5 in 10 orali. Manjše od 5 oralov in večje od dveh je bilo zemljišče osmih posestnikov. Pod to mero je sodila posest nadaljnjih 15 družin. Podlaga za preživljanje od kmetovanja je bila torej v moščanski posestniški skupini dokaj različna. Nekajkrat večja zemljiška posest dela moščanskih posestnikov v primeri z zemljo večjega dela kajž bi morala imeti, vsaj tako sklepamo, v življenju in kulturi naselja svoj pomen. Iz različnih razlogov pa nam tudi shematično razmejevanje po oralih ali hektarijih ne more dati poročstva, da bo na tej osnovi

²⁰ »Nachweis des Grundbesitzstandes« za katastrsko občino Moste — 24. I. 1880; AS.

²¹ Pregledani so bili tudi protokoli h franciscejskemu katastru za sosednje k.o. — Štepanja vas, Slape, Vodmat, Šmartno in Šempetrsko predmestje. Na tem območju sta bila le dva moščanska posestnika, ki sta imela v domači katastrski občin nad 10 oralov zemlje, udeležena pri posesti gozdov.



Vas Moste po katastrski mapi iz leta 1868

temelječa socialna in kulturna podoba popolnoma ustrezna. Bližina mesta in s tem verjetno zmeraj večja možnost zaslužka zunaj kmetijstva je bila v zvezi s kajžarji že omenjena. Kljub temu se je na neka dejstva vendarle treba opreti. Sicer pa ni bila tudi meja med posestniki in gostači nepremostljiva; nekateri najemniki so vendarle postajali tudi kajžarji ali vsaj lastniki posameznih kosov zemlje. Različen izvor ali neenako gmotno izhodišče sta zelo verjetno imela pri tem odločilno vlogo.

Ob upoštevanju navedenih pripomb si velja torej v skladu z našim hotenjem nekoliko поблиže ogledati najprvo usodo prvih devetih moščan-

skih rodbin, to je tistih, ki so imele po franciscejskem katastru v individualni lasti več kot 10 oralov zemljišč. V tistem času, okrog leta 1826, gre v okviru teh domačij za družine, kjer so gospodinje žene, ki so se, razen dveh, primožile v Moste iz sosednjih vasi ali iz neznanih krajev. Moščanki sta bili iz posestniških, različno premožnih hiš.

V kasnejših desetletjih, tja do leta 1880, se je sedem od devetih premožnejših moščanskih rodbin obdržalo na svojih domačijah, čeprav je bil obseg štirih posestev nekoliko ali tudi kar za dve tretjini manjši. Na dveh posestvih, med katerima je bilo eno očitno razkosano, so bili tuji gospodarji. Menjava rodov skozi 19. stoletje je prinašala s primožitvami v hiše nove gospodinje; med šestnajstimi so bile le štiri Moščanke. Med petimi priženjenimi možmi so bili trije iz Most. Ob vseh teh primerih so bile primožene neveste iz posestniških hiš, med njimi tudi delavka, stanujoča v Mostah, vendar po rodu polzemljakova hči iz drugega kraja. Drugo dekle je označeno tudi kot dekla, ki se poroči z blizu dvajset let starejšim vdovcem, a je po izvoru vendarle hči četrtzemljaka. Med možmi je bil osamljen primer pleskarja, po rodu gostača; zveza je očitno temeljila tudi na otroku, rojenem zunaj zakonske zveze.

Računamo, da se je v moščanskih posestniških družinah obravnavane skupine v 19. stoletju rodilo poprečno po sedem otrok na družino. Če ne ravno vsak drugi, je vendar več kot vsak tretji otrok že kot dojenček umrl. Na tem mestu lahko ostane ta podatek, ki je za kulturno podobo naselja nedvomno zanimiv, samo zapisan. Več zanimanja velja na tem mestu posvetiti pač tistim, ki so ostali pri življenju, ki so si ustvarili sami svoje družine, ne da bi pri tem mogli računati na dedovanje domačije, ki jim je bila rojstni dom.

Med sedmimi primeri sinov obravnavanih rodbin se je le eden zanesljivo priženil na kočarijo v Mostah, kjer je živel nato z družino kot mizar. Verjetno je priženil kajžo v sosednji vasi polzemljakov sin, ki je delal do poroke kot delavec v tovarni. Dva tesarja, polzemljakova sinova, poročena eden s polzemljakovo hčerjo — tovarniško delavko iz Most, drugi s kočarsko hčerjo-delavko iz posavske vasi, sta se selila z družino po večkrat kot gostača v moščanskih hišah. Ostali trije, dva tovarniška delavca-posestniška sinova in posestniški sin brez bolj opredeljenega poklica, so se oženili s tovarniško delavko-hčerko lastnika treh osmin kmetije, z deklo-hčerjo gostača (v obeh primerih iz Most) in kočarsko hčerjo-perico zunaj vasi. Domovanje njihovih družin nam ni znano; najverjetneje so gostovali zunaj Most.

Dvanajst primerov hčera premožnejših ali vsaj večjih moščanskih posestnikov, ki so si v preteklem stoletju ustvarjale svoje družine, ne da bi bile dedinje očetovega doma, nam daje drugi del podobe o usodi moščanskih zemljaških ali vsaj polzemljaških otrok. Tako je treba za dekleta predvsem ugotoviti, da so se v precejšnjem delu možile v posestniške hiše. Od dvanajstih se jih je vsaj pet gotovo omožilo pod vsaj potencialno ženinovo lastno streho. Konkretneje: dvajsetletno moščansko posestniško dekle se poroči s štiridesetletnim enoinpolzemljakom, še samcem, v sosednjo

vas; polzemljakova hči se omoži s polzemljakom zunaj Most; dekle s polovice kmetije se poroči s precej starejšim vdovcem, gospodarjem trdne četrtnine grunta v Mostah; v moščansko kajžarsko in branjevsko hišo se poroči gruntarjeva hči-mladoletnica; dekle s polovice kmetije postane gospodinja kmečkega doma v eni od posavskih vasi. Nadaljnji dve dekleti sta se kot ženi po nekajletni gostaški dobi v moščanskih hišah nastanili z možem in otroki pod svojo streho v domači vasi. Poročeni sta bili z domačinoma, tovarniškim delavcem in tesarjem, s sinovoma tu premožnejše, tam bolj kajžarske družine. Kovač, sin lastnika četrtnine grunta, in železničar, sin hišnega posestnika in pleskarja, oba doma v vseh zunaj Most, sta bila moža dveh posestniških hčera, ki ju v Mostah po poroki ni bilo več najti. Preostale tri Moščanke, žena pleskarskega pomočnika-kolarjevega sina, tkalskega mostra in tesarja-polzemljakovega sina, so ostale, kot vse kaže, z družinami gostačke v domači vasi, ne da bi si tukaj skušale postaviti svoj dom.

Nekateri bratje in sestre mladih gospodarjev se niso poročili in so ostali kot strici in tete doma. Po družinskih knjigah je take primere najti po posameznih rodovih pri petih hišah od devetih, o katerih je bil doslej govor.

Na petnajstih domačijah, ki so obsegale po pet do deset oralov individualne posesti, na posestvih iz naše druge skupine, so leta 1826 gospodarili v desetih primerih gospodarji, ki so to posest podedovali po starših. V treh primerih so se tedanji gospodarji priženili. Dve domačiji sta bili v lasti prej obravnavanih moščanskih zemljiških rodbin. Med desetimi primoženimi gospodinjami je bilo sedem Moščank. Osmo je sicer služila pred poroko v Mostah kot dekla, a je bila po rodu kmečka hči, doma zunaj Most. Preostali dve sta se v Moste primožili od drugod. Po svojem socialnem izvoru so bile mimo enega neznanega primera vse iz posestniških hiš. Tri so bile po rodu z domačij naše prve skupine. Štiri so bile doma iz kajž. Med priženjenimi tremi možmi je bil le eden zanesljivo Moščan. Iz gostaške družine bi utegnil izvirati eden, drugi je bil po izvoru kočar.

Nadaljnji razvoj navedenih petnajstih posestev do leta 1880 je pomenil kontinuiteto desetih rodbin od časa franciscejskega katastra. V dveh primerih so bili novi gospodarji, kot vse kaže, vendarle v oddaljenem sorodstvu s prejšnjimi lastniki. Pri treh domačijah so bile rodbine povsem spremenjene. Med posestvi, ki so ostala v rokah iste rodovine, je bilo šest takih, katerim se je v dobrih petdesetih letih obseg skrčil za malenkost (4 primeri), za blizu dva orala ali celo za polovico posesti (posamezna primera). Pri dveh posestvih je moč ugotoviti neznatno povečanje zemlje. V enem primeru se je obseg posesti povečal od 7 na 11 oralov. Vsa posestva, ki so menjala gospodarja, so bila leta 1880 manjša kot ob nastanku franciscejskega katastra. V dveh primerih je prešla na novega gospodarja tako rekoč samo še bajta.

Rodovine, ki so se po letu 1826 do konca stoletja obdržale na posestvih, ki so omenjenega leta obsegala 5 do 10 oralov zemljišča v individualni lasti, so v največ primerih menjale gospodarja v svojem okviru po mo-

ški liniji (14 primerov). Gospodinje, ki so se primožile na kmečke domove, so bile po rodu iz Most (50 %) in iz bolj ali manj sosednjih vasi. Pri priženjenih moških (računati moremo s petimi takimi primeri) sta bila Moščana v manjšini. Drugi so bili tudi iz nekoliko oddaljenejših krajev. Po socialnem poreklu so bile moščanske posestniške gospodinje iz pričujočega razdelka celozemljaške hčerke (takih je bilo kar 6), dekleta iz hiš s tri četrtine in polovico grunta (3), dve maseljčarjevi hčeri (ena od teh »vzeta na roke«), dekle, ki je po starših podedovala kajžo s petimi orali zemlje, gostačica z nezakonskim, pozneje posinovljenim otrokom, in dekle neznanega izvora (poročena s skoraj dvajset let starejšim vdovcem). Tudi ena od dozdevno celozemljaških hčera je bila v Mostah pred poroko za deklo. Med zeti moščanskih hiš s posestjo navedenega obsega so bili ob poroki polzemljakov sin, sin posestnika treh osmin kmetije, dva maseljčarjeva sinova (med njima eden tovarniški delavec) in kočarski sin, po poklicu tkalec.

Sedem otrok je bilo tudi v tej skupini poprečje na eno kmečko družino (natančneje 7,2). Na približno vsakega dva otroka in pol je eden navadno umrl že kot dojenček.

Po zapisih v družinskih knjigah je pri polovici hiš v posameznih razdobjih najti ob gospodarjevi ožji družini mimo staršev tudi še samske brate in sestre. Po istem viru in z matrikami pa je mogoče tudi za tukajšnjo skupino kmečkih rodbin nakazati poglobitve poteze življenjskih poti nekaterih njihovih članov, ki so si ustvarili svoje družine, ne da bi jim domačija staršev dajala temelj za njihov obstoj. Ob 16 primerih kmečkih hčera, ki so v poročnih knjigah označene kot polzemljaške hčere, hčere posestnika treh četrtin ali le treh osmin kmetije, tudi maseljčarja in podobno, je npr. nedvomno zanimivo, da jih je vsaj pet pred poroko delalo v tovarni. Te tovarniške delavke, sicer doma s kmetije, ki pa pred poroko niso živele prav vse v domači hiši, so se poročile s tovarniškim delavcem, železniškim sprevodnikom, tesarjem. Očetje njihovih mož so bili: kočar, polzemljak, posestnik tretjine kmetije. Nobene od teh žena ni poslej z družino več najti na moščanskih hišnih številkah. Poklicno-socialni status preostalih deklet je bil naravnan le po rodnih domačijah. Njihovi bodoči možje so bili v največ primerih iz Most. Bili so tovarniški delavec iz gostaške družine, polzemljakov sin, tesar iz tesarjeve družine, sin s treh četrtin kmetije, gostač-hišarjev sin, tesar iz hiše osmine kmetije, kočar, pleskarski pomočnik-gostačev sin, zemljak in lastnik polovice grunta. Zadnji trije so bili iz sosednjih vasi. Po poroki so na novo nastale družine živele v štirih primerih na podedovanih moževih posestvih v Mostah, v treh primerih na kmetijah zunaj Most. Štiri družine so gostovale po moščanskih hišah, v treh primerih nekaj časa tudi na ženinem domu. Po nekajletnem gostaštvu se je družina tesarja in polzemljakove hčere vselila v svojo hišo, postavljeno v Mostah.

Med sedmimi sinovi moščanskih posestniških rodov iz naše druge skupine sta se dva priženila na ženino moščansko posestvo. Od preostalih sta bila dva tesarja, dva tovarniška delavca in eden voznik. Z družinami, za-

snovanimi s hišarjevo in branjevčevo vdovo, »na roke« vzetim dekletom iz sosednje vasi, hčerama gospodarjev četrtnine in cele kmetije, z dekletom neznanega stanu, živečim zunaj naselja, so trije živeli kot gostači v Mostah, dva pa sta se naselila v drugih krajih. Družina tovarniškega delavca, rojenega na četrtni kmetije, in zemljakove hčere se po sedmih letih gostajstva preseli v svoj dom.

Preostajata nam skupini tistih moščanskih posestnikov, katerih obseg lastne zemlje je znašal manj kot pet in manj kot dva orala.

Podoba družin na posestvih med dvema in petimi orali nam je zavoljo pomanjkljivosti virov ob letu 1826 manj jasna. Med osmimi posestvi navedenega obsega je bila osmina grunta z bajto last polzemljaške rodbine, o kateri je bil govor v naši prvi skupini. Ostale so označevali kot kočarje, posestnike osmine in v enem primeru tudi četrtnine kmetije. Štirje gospodarji so podedovali posest po očetu, eden se je priženil, vdova, ki je gospodarila na kočariji, se je primožila od neznanu kod. O gospodarjih četrtnine kmetije ni navedeno nič znanega; kmalu po letu 1826 so bili pri tej hiši novi gospodarji. Do leta 1880 je prišlo do menjave rodovine tudi še pri dveh drugih hišah.

Med zanimive pojave v okvirih obravnavanih osmih posestev je vsekakor šteti izrazito težnjo po večanju obsega posesti ali vsaj vztrajanje pri podedovanih mejah. Tako so imeli leta 1880 skoraj pri vseh hišah več zemlje kot pol stoletja prej. V dveh primerih je bilo to povečanje dvakratno in celo trikratno.



Moščanska kmetija, na kateri so v preteklem stoletju gospodarili polzemljaki. (Fot. 1967)

Skozi 19. stoletje so prihajali ob menjavi rodov zeti in snahe v hiše te naše tretje skupine v največji meri iz drugih krajev. Ob štirih Moščanih je bilo vsaj deset prišlekov iz sosednjih in tudi oddaljenih vasi. Skoraj vsi ženini in neveste, ki so se poročali na majhne moščanske kmetije, so izhajali iz posestniških družin, čeprav nekaterih tudi le z osmino grunta. Primera gostaškega sina-pivovarskega delavca in dekleta iz hišarjeve družine sta izjemna. Pred priženitvijo v Moste je delal kot hlapec v ljubljanskem predmestju četrtezemljakov sin. Vsi drugi so se poročali v Moste, kot vse kaže, neposredno izpod streh domačih kmečkih hiš. Da so primožitve gruntarskih deklet prav gotovo pomagale večati manjše moščanske kmetije, pričata oba prej omenjena primera.

Kljub majhnemu obsegu posesti srečamo pri delu posestnikov iz te skupine le oznake četrtezemljak, posestnik osmine kmetije, kočar, ob povečanem obsegu zemlje tudi polgruntar. Z eno izjemo pa se pri posestnikih z manj kot tremi orali kažejo mimo navedenih zapisov še oznake tesar, zidar, krčmar. Zdi se, da so bili trije orali individualne posesti za Moščane 19. stoletja tista meja, pod katero se je bilo treba v večji ali manjši meri ozirati še za dodatno dejavnostjo mimo kmetovanja. Verjetno dnina pri večjih kmetih, dodatno delo žena in drugih članov družine pri tem niti niso upoštevani.

Število družinskih članov pa ni bilo skladno z manjšanjem obsega posesti. V tej skupini se je rodilo poprečno 7,9 otrok na družino. Le majhno število primerov nas odvrča od sklepa, da je bilo število otrok v obratnem sorazmerju z velikostjo posesti. Z gotovostjo pa smemo trditi, da število otrok na manjših posestvih tudi ni bilo manjše. Omejeno število primerov nas odvrča tudi od določnejšega sklepa, da je bila umrljivost otrok v tej skupini precej večja kot pri prejšnjih dveh vrstah. Zato naj bo tudi podatek 46 % smrti otrok v rani dobi življenja od števila rojenih le zapisan. Velika je bila poleg tega tudi umrljivost mladine.

Življenjska pot nekaterih sinov in hčera, ki niso bili dediči domačega doma, je bila precej podobna dosedanjim primerom. Tako se je hči gospodarja na osmini grunta poročila s tesarjevim sinom-tesarjem »na roke«. Gostovala sta na ženinem domu, tudi v drugih hišah, in sta se po osemletni gostaški dobi naselila na svoje v Mostah. Nevesta s podobne domačije se je poročila na četrtno grunta v domači vasi. Kočarjev sin in polzemljakova hči sta živila kot gostača na njegovem domu in vsaj še na dveh mestih v vasi. Mož je preživljal družino kot dninar.

Našo poslednjo skupino posestnikov z manj kot dvema oraloma zemlje leta 1826 so sestavljali seveda predvsem kočarji. Teh je bilo deset. Preostala tretjina domačij naj bi bila temeljila na osmini kmetije. Medtem ko je nadaljnji polstoletni razvoj posesti pomenil v prejšnji skupini tako rekoč le večanje obsega zemlje, nakazujejo podatki za leto 1880 v pričujočem okviru za štiri domačije rahlo okrnitev in za peto tudi občutno zmanjšanje posestva. Kljub temu je spričo rasti obsega zemljišč vseh ostalih primerov še mogoče ponoviti hipotezo, da je v obravnavanem času mala posest na splošno rasla. Od manj kot dva oralna zemlje je kar troje



Moščanski kmečki dom. Lastnike preteklega stoletja so šteli med kočarje. (Fot. 1967)

posestev zraslo za približno štiri orale. Dvig za sedem oralov je bil seveda izjemen. Poprečje povečanja preostalih posesti je bilo nekje blizu enemu oralu. Pri tem je pri devetih domačijah ostala skozi nakazani razvoj rod-bina ista. V šestih hišah pa so leta 1880 živeli drugi gospodarji.

Spričo skromnega obsega zemlje in s tem omajane možnosti življenja le od kmečkenga dela je razumljivo, da je zunaj kmetijstva zaposlene moščanske posestnike iskati predvsem v tej skupini. Podatki v matičnih knjigah o poklicni dejavnosti družinskih očetov so ob izjemni rasti nekaterih posestev odlični registrator posestnih sprememb. Kočar in posestnik osmine kmetije sta oznaki, ki se kot edini kažeta izključno le tam, kjer je domačija daleč prerasla prvotne okvire. Vsi drugi kočarji in lastniki osmine grunta so v obravnavanem času tudi še tesarji, pleskarji, tovarniški delavci itd. Toda tudi v te polproletarske hiše, če jih smemo tako imenovati, so se možile hčere večjih kmetij. Med njimi naj bi bile dve s celega in štiri s polovičnega grunta. Tri so bile s treh osmin kmetije. Ena je bila hči četrtezmljaka, drugi dve pa sta bili doma z osmine grunta. Le eno samo dekle se je poročilo z moščanskim kočarjem kot gostačeva hči in dekla.

Posestniški sinovi so bili tudi med priženjenimi možmi. Med devetimi primeri so bili vsaj štirje iz polzemljaške hiše. Mimo kočarjevega in tesarjevega sina nam izvor ostalih ni znan. Tako rekoč vsi pa so bili že pred poroko dejavni kot tesarji, kovači, krovci, mesarji. Oženjeni v moščanske kočje so seveda svoj poklic opravljali naprej.

Družine, oblikovane, kot nam to kažejo navedeni primeri, so bile številne. Poprečje 7,2 rojstev na družino nas navaja k že izraženi previdnosti glede povezovanja števila rojstev z obsegom posesti. Stopnja otroške umrljivosti pa je bila v tej skupini še najbolj blizu vsakemu drugemu otroku (47 % smrti od vseh novorojencev).

Tudi v kočarskih hišah so v nekaterih primerih živeli bratje in sestre gospodarja ali gospodinje doma. Zaposleni so bili, kolikor je to moč razbrati, večidel v tovarnah. Še posebej so za to skupino značilni zapisi, da so sinovi in hčere po službah zunaj domače vasi. Nekatera dekleta so se kot bivše dekline v Ljubljani, v Trstu in drugod vračala spet domov. Nekateri fantje so bili bivši vojaki. Hčere iz te skupine so se omožile s tesarjem, tovarniškim delavcem, dninarjem, železničarjem, pleskarskim pomočnikom. Primožile so se tudi na kočarijo, na četrtno kmetije, na polovico grunta, v Mostah in zunaj njih. Sinovi, ki niso bili dediči domače hiše, so se poročili n. pr. ob šestih ugotovljivih primerih z dvema polzemljaškima dekletoma in dvema kočarjevima hčerama (ena od teh zadnjih je bila zaposlena pred poroko v tovarni), z dninarico, gостаčevo hčerjo in deklo iz hišarjevega doma. Vse navedene neveste razen zadnje, ki je bila iz ljubljanskega predmestja, so bile iz Most. Po poroki je njihove družine najti na podedovanem ženinem posestvu, v gosteh in nato v svoji koči, kot gostača v domači in v tuji hiši. V dveh primerih sta si mladoporočenca po vsej verjetnosti poiskala stanovanje zunaj obravnavane vasi.

S tem bi bil pričujoči pregled posestniških rodbin, ki so bile povezane z določeno domačijo vsaj že v prvi četrtini preteklega stoletja, pri kraju. Slediti bi morala obravnava rodbin, ki so si zasnovale v Mostah svoj dom v kasnejših razdobjih. Zunaj dosedanjega pregleda je ostalo seveda še večje število gostaških družin, ki bi utegnile biti ob vzporeditvi s posestniško skupino za nas še posebej zanimive. Toda zdi se, da bi nadaljnje nizanjanje primerov vodilo v nepotrebno ponavljanje, saj je bilo že iz dosedanjega razvidno formiranje gostaštva in nastajanje vsaj nekaterih novih domačij, ki bi jih po obsegu seveda mogli skoraj vse šteti med kočarske posesti. Doslej povedanemu velja dodati le to, da v Mostah 19. stoletja nikakor niso izjemni primeri gostaštva tudi že v drugi ali celo še kaki dodatni generaciji, ko sta oba zakonca izhajala iz gostaških družin. Seveda je bilo takih primerov vse več, saj bi utegnil biti eden poglobitvenih sklepov pričujočega razdelka prav ta, da se gostaški sinovi in hčere na posestva praviloma niso poročali. Redke primere pridožitve ali priženitve gostaških otrok v gruntarske in celo kočarske hiše lahko brez pomisleka označimo za izjeme.

Mnogo težje bi bilo iskati razmejitve v okviru same posestniške skupine. Dejstvo je, da so gruntarski ali ob moščanskih posestnih razmerah vsaj polgruntarski sinovi in hčere postajali s poroko tudi kajžarji in so se n. pr. kočarske hčerke možile tudi na trdnejše kmetije. Iskanje sorazmerja bi morda res pokazalo, da je bilo prvih primerov verjetno več, toda za kakršno koli določnejše razmejevanje bi bil sam ta podatek nezadosten. V tem razdelku smo nadalje ugotovili, da je bila n. pr. smrtnost majhnih

otrok pri manjših posestnikih v poprečju vendarle večja kot pri premožnejših kmetih. Razmeroma majhno število primerov pa nas odvrča od prehitrih sklepov. Šele nadrobnejša analiza več kulturnih sestavin bi nam dala podobo pričakovanih razlik med kočarji in zemljaki. Na obmestnih območjih, kakršne so Moste, pa je verjetno bila nekmečka dejavnost nadomestilo za manjšo udeležbo pri lastništvu zemlje, kot smo že poudarili na drugem mestu. Zato je bila morda razlika v realijah in v zavesti med različnim obsegom posesti na teh območjih tudi manj izražena. Mogoča bi bila tudi večja svoboda v individualnih nagnjenjih in odnosih v obmestju kot drugod na deželi. Majhno število gostačev v posestniških družinah pa nam vendar narekuje tudi v tem pogledu neki pridržek vsaj za dediče in dedinje moščanskih posestev. Za vse druge je bila verjetno največja skrb staršev usmerjena v pripravo dote za hčere in v izučitev sinov. Tudi zaradi načina dedovanja so se dekleta, če je bilo to le mogoče, v precejšnjem delu možila pod moževo streho. Posestniškim sinovom je bila, če niso dedovali doma, pot v smer znatno bolj zaprta. S poklicem ali brez njega so ob zasnovi svoje družine v domači vasi skupaj z njim podobnimi prišleki od drugod spreminjali obmestnost v predmestje. Vas so z vsemi njenimi prilastki tako že zdavnaj raztapljali njeni lastni otroci; Ljubljana je bila le jez, ki je omogočal kopičenje odvečnega življa doma. Meščani pa, kakor smo videli, niso imeli kot vir moščanskega prebivalstva nikakršne posebne vloge.

V vprašanje razmerja med vasjo in bližnjim mestom se v bistvu steka vsa naša dosedanja obravnava o tem, kaj so Moščani bili, od kod so bili in kakšni so bili njihovi medsebojni odnosi vsaj pri oblikovanju njihovih medsebojnih rodbinskih zvez. Obstoje Ljubljane je bil v tukaj obravnavanem času za Moščane dejstvo, ki jih samo od sebe ni sililo k nikakršnim spremembam njihovega načina življenja. Ljubljanska mestna aglomeracija je bila preveč oddaljena in prostor med mestom in Mostami premalo pozidan, da bi se bilo mesto pričelo razlirati tudi v obravnavano vas. Spremembe, ki so se v Mostah dogajale, je narekoval splošni kulturni tok ter hotenje ali pripravljenost vaščanov, da izkoristijo nekatere ugodnosti, ki jim jih je dajala bližina mesta. V okviru pričujočega sestavka ni prostora za ogled verjetne »urbanizacije«¹ ljudske kulture Moščanov, poskušali pa smo si z nekaterih vidikov ogledati njene nosilce.

Med prebivalci Most je bilo v obravnavanem času najti domačine in priseljence iz sosednjih, v manjši meri tudi iz oddaljenih vaških območij. Ljubljana in njena predmestja so bila v tem pogledu bolj ali manj le vmesna postaja za razmeroma pičel populacijski priliv med Moščane iz te smeri. Nosilci takšne ali drugačne ljudske kulture v Mostah so bili torej v bistvu le vaški ljudje. Ta istorodnost pa ni imela dopolnila v poklicni usmeritvi Moščanov. Tako kmečko kot tudi nekmečko delo sta bila osnova življenju prebivalcev obmestnega vaškega naselja. Kmečki in delavski živelj sta se tukaj srečavala, mestoma sta živela pod isto streho, kmetje in delavci obenem so bili prav pogosto isti ljudje. Ker pa je bilo kmetovanje povezano z zemljiško posestjo in so delavci morali živeti tudi brez nje,

je razumljivo, da je bilo medsebojno povezovanje teh dveh plasti predvsem le enosmerno. Ob vse večji razdeljenosti zemlje na tiste minimalne delce, ki so kmečkim družinam še omogočali obstoj, lahko tudi v našem primeru ponovimo za švicarskim etnologom Braunom misel, da je pravzaprav šele industrializacija zagotavljala velikemu delu prebivalstva resnično domovino.²² Moste, obmestna vas in kasnejše ljubljansko predmestje, so nedvomno dokaj dober primer naselja, v katerem so imeli domači in priseljeni iskalci take nove domovine že zdavnaj razmeroma pomemben delež. Nikakor seveda ne smemo pozabiti dejstva, da so bili ti ljudje v bistvu kmečkega porekla, da so bili doma iz vasi. Toda to jih, kot vse kaže, ni prav nič zadrževalo, da bi se ne bili vključevali v najrazličnejše oblike nekmečkega dela, kakršne je bilo najti v mestu. Njihov življenjski obstanek je bil pač najtesneje povezan z njimi. Med mestom in njegovim podeželskim zaledjem je tako bržčas vedno obstajal populacijski most, s katerim je treba računati; pri preučevanju ljudskokulturnih osnov gotovo.

SUMMARY

VILLAGERS IN THE ENVIRONS

(With Regard to the Village Moste at Ljubljana)

The present study is in a sense a composite part of the ethnological research concerning the image of Ljubljana in a more recent period. The village Moste lies only 3 to 4 km away from the centre of the town which was surrounded by the city wall. But until the end of the 19th century it was, from the point of view of the settled area and building site, rather isolated from Ljubljana and it gave a complete appearance of a village. The other settlements in the environs of Ljubljana, which became with expansion of the town during the 20th century its new suburbs, were in a similar position. Therefore the discussion concerning the village Moste has also a broader significance. It should be mentioned here though that in the 18th century there was in the neighbourhood of Moste a large cloth manufacture, one of biggest enterprises in Austria at that time. For the first two decades discussed in the present study (1780—1800) the influence of this neighbourhood is thus also shown.

The study deals with the research of social and professional structure of the selected village lying in the environs. The mobility of villagers together with the establishment of the geographic area of the immigration and mutual link of relationship among the inhabitants are another main problems of the study. The time span is defined by the years 1780 and 1931, the year when the survey of the development of Moste was taken at the occasion of the census. The sources available to the author were primarily the parish registers of St. Peter's parish in Ljubljana to which Moste belonged in the ecclesiastical view. Another source are the books of families (*Status animarum*) of the same parish, the family lists taken at the census in 1931, protocols and land registers for the community Moste from 1826 and 1868 with later corrections.

²² Rudolf Braun, *Industrialisierung und Volksleben*. Erlenbach — Zürich und Stuttgart 1960, str. 13.

The main results of the above mentioned analysis are the following: the existence of the cloth manufacture until the beginning of the 19th century in the nearby Selo caused an exceptional position of the population of the discussed village. The possibility of earning money in the cloth manufacture caused the immigration of tenants coming from other places, who began to live under the roofs of landowners and cottagers at Moste. The apparently agrarian village in the environs thus in reality had peasant and workers population. Tenants and half-proletarian population were in the majority. The liquidation of the cloth manufacture meant, of course, that Moste again partly became an agrarian village. The workers, who had been employed in the cloth manufacture, seem to have migrated. The number of tenants at Moste decreased and it was in a constant decrease until the middle of the last century when their number began to grow again. In spite of that it is worth discussing the agrarian nature of peasants at Moste at that time. The survey of structure of landowners in that time shows that one half of the proprietors had less than five yokes of land. Besides, the tenants as well as the cottagers and small land owners had to do different kinds of non — agrarian jobs. This presents the essential significance for the research of folk culture. In the »peasant« phase of the development of Moste until about 1875, all the craftsmen, who were needed for the agrarian population, were living in the village either as landowners or tenants. The population did not use much the services of the tradesmen living in Ljubljana. But there can be no doubt that Moste and other environs offered their working power to the town and other places in the country.

More or less complete absence of industrial workers at Moste in the first half of the 19th century is, in essence, linked with the lack of any kind of bigger industry in Ljubljana of that time. For workers of some new industrial establishments, which appeared at that time, Moste were too far away. But already in the beginning of the second half of the century there lived in this settlement besides peasants and craftsmen also workers from nearly all of the important industrial enterprises from Ljubljana as well as the railway employees. The industrial population thus to a certain degree settled earlier in the environs of Ljubljana as it was shown by the external agrarian appearance of the settlement.

Towards the end of the 19th century the number of tenants increased a lot in spite of the slow building activities. A great concentration of the population living at Moste as it was the case at the end of the 18th century, was thus repeated. Among the landowners from Moste there more than half of them permanently or temporarily employed in other kinds but agricultural work. Further on, the »melting« of peasants from Moste with other kinds of workers, which was more or less intensive, was a long lasting process which has not been completed even by today. The survey of a rather suburban phase of this development in 1931 shows that among 68 »heads« of families of landowners there were only 20 such whose main occupation was farming. But even in such families in which the fathers of the families were peasants, other members of the family were mainly employed in non-agricultural activities.

In the second part of the study the author discusses the mobility of the inhabitants from Moste, their origin, the problems of their autochthonous population and immigration in the above mentioned period. It has been established that between 1826 and 1880 in about one third of the households the families were changed because the land was either sold or the families died out. Because of the difference in social and historic conditions this data probably cannot be the means of measure for other periods too.

At each change of the generation in the household the homes at Moste were potentially opened to different new cultures. New husbands and wives, who came from other places, undoubtedly had their influence upon the unity of the settlement. Because of the environmental position of the discussed settlement there are especially interesting such connections with the town population and the author established that the percentage of immigrants from the town was very

small in the whole of this period. Among the newcomers to the families of landowners at Moste until the end of the 19th century the majority of them were villagers from the settlements which bordered to Moste or which were not too far away. Ljubljana remains without any special significance. The city is without any representatives in the village, the newcomers from the suburbs in the direction towards Moste mainly served in Ljubljana as manservants and maids. The major part of the population in the suburbs, at least those who were not permanent residents, and who were mainly — with few exceptions only — coming from villages, were the group of tenants. According to their social position or profession they all corresponded to such a profile of the inhabitant from Moste.

The area from which the population came to the village Moste was therefore very limited until the end of the 19th century, and its main centre were the nearest villages in the surroundings of Moste. There was shown a basically similar inner arrangement in the area of immigration of the birthplaces of newcomers to the suburban Moste when the census was taken in 1931. The external framework of the areas from which the population immigrated also disintegrated then. A number of political and economic immigrants from the Slovene Littoral (Primorka) lived there too. There were already some inhabitants from Styria (Štajerska), who were mixed with the population which was formerly nearly all composed of the inhabitants from Carniola (Kranjska). Thus the village got a more combined, Slovene character with regard to the place of their origin. In spite of the fact that the population of Ljubljana very much increased the proportion of the inhabitants at Moste, who were born in the communities of Ljubljana, was not increased. One could sooner assert just the opposite. Moste of the thirties in the present century can be enumerated, together with other suburbs, among the areas in which people coming from the country stopped on their way to the town. There were no reasons for movements in the opposite direction and therefore they were not usual.

In the third part of the study the author presents the image of formation of the mutual relationship of the inhabitants from Moste and from the outside. The survey of marriages between villagers with different property of land in Moste, as the environs of the town, should show as much as it is possible the inner link of the inhabitants or lack of the class unity. For this purpose the households at Moste were divided according to the land property in four groups. Among the most important results which have been achieved in this way it is the recognition that sons and daughters of tenants did not get married to live on the farms. The few cases when a tenant's son or daughter was married into a landowner's or cottager's home can be called the exceptions. It is much more difficult to find out the borders in this respect in the group of landowners. It is a fact, that sons and daughters of landowners, or in the case of Moste, of small landowners, became with their marriages cottagers and that daughters of cottagers married farmers who were more rich. One should not forget though that the possibilities for additional earning but with farming were much bigger in the environs than elsewhere in the country. The population of cottagers showed a comparative economic stability at Moste. Therefore it is possible that the difference in material property and in the consciousness about it was less obvious in this area.

Families of landowners or cottagers had usually 7 or 8 children in the 19th century at Moste. A little less than half of this number of children normally died already in their suckling period. Among those who grew up some inherited their father's property, others got married elsewhere. All the others who created their families could become tenants. In the study there is presented a concrete representation of tenant's element. Together with the newcomers they changed the environs into the suburbs. The village with all of its attributes was therefore dissolved by the children who were born in the village. Ljubljana was only a dam which enabled the increase of superfluous population at home. The townsmen had no special role in this development. In the discussed period the

existence of Ljubljana was for the population at Moste a fact, which by itself, did not force them to any changes in their way of life. The agglomeration of Ljubljana was too far away, and the sites between the town and Moste were not built up well enough for the town to spread out into the village. The changes that took place at Moste were caused by the general stream of culture, by the willingness or readiness of villagers to use well some benefits offered by the vicinity of the town. Among such advantages the possibility of employment outside farming should be mentioned first. Farming and other kinds of work were joined here, they were partly combined under one roof. Peasants and workers were often the same people. But as farming was connected with land property and workers had to live without it, we can also in this case repeat the thought expressed by the Swiss ethnologist R. Braun, namely, that only the industrialization assured to a great number of population its native land.

IZRABA PROSTEGA ČASA PRI STAREJŠIH GOZDNIH DELAVCIH NA JUŽNEM POHORJU PO OSVOBODITVI

Angelos Baš

Če sodimo, da je predmet etnologije način življenja posameznih narodov, ta pa nam pomeni razmerje vseh družbenih skupin, ki sestavljajo kak narod, do danih kulturnih prvin kakor tudi vplive, ki jih je imelo zadevno razmerje na življenje teh družbenih skupin,¹ je umljivo, da štejemo tudi izrabo prostega časa za poglavje etnologije. Saj obsega izraba prostega časa, mimo šeg, pri vseh družbenih skupinah razmerje do prvin duhovne kulture (z ustrezno izjemo profesionalnih ustvarjalcev), nadalje večino sestavin družabnega življenja, in naposled prav tako izraža vplive materialnih razmer na siceršnjo podobo posameznih družbenih skupin.

Spričo navedenega stališča smo imeli za potrebno uvrstiti v obravnavo o načinu življenja gozdnih in žagarskih delavcev na južnem Pohorju v dobi kapitalistične izrabe gozdov tudi preučitev o izrabi prostega časa v tej družbeni skupini.² Pri razširitvi omenjene obravnave na najnovejšo dobo, se pravi na dobo po osvoboditvi, so nas mimo novih prvin pri delu najprej zbudile v oči prav tako nove prvine v izrabi prostega časa. Pričevanje o slednjem vprašanju smo porabili za pričujoče vrstice, ki naj upodobijo in razložijo izrabo prostega časa pri starejših gozdnih delavcih na južnem Pohorju v letih po osvoboditvi.

Ker gre tukaj za nadaljevanje navedene obravnave, smo se usmerili h gozdnim in žagarskim delavcem, ki so bili v tem poklicu že pred drugo svetovno vojno, in smo si tako omogočili potrebne primerjave med razmerami pred osvoboditvijo in po njej. Obravnava o načinu življenja teh, starejših gozdnih in žagarskih delavcev v zadnjih dveh desetletjih je bila

¹ A. Baš, O predmetu etnologije, referat na posvetovanju o temeljnih nalogah in usmeritvah slovenske etnologije, oddan za Časopis za zgodovino in narodopisje n. v. IV, Maribor 1968.

² A. Baš, Gozdni in žagarski delavci na južnem Pohorju, v dobi kapitalistične izrabe gozdov, Maribor 1967, str. 242 d.

v omenjenem okviru prva na vrsti tudi zato, ker so v tem primeru metodični prijemi v obeh dobah isti, saj gre obakrat za zbiranje pričevanj na podlagi pogovorov. Zadevna obravnava gozdnih delavcev, ki so prišli v ta poklic po osvoboditvi (predelavo lesa z žagami so v zadnji dobi na južnem Pohorju ponekod prej, ponekod pozneje opustili, žagarski delavci pa so se zvečine preusmerili v gozdno delo), zlasti tistih, ki niso izvirali iz družin predvojnih gozdnih in žagarskih delavcev, bi pomenila posebno raziskavo, ki je še nismo obsežneje začeli. Pri tej raziskavi bi šlo za delavce, ki izvirajo marsikdaj iz kmečkega ali nekdanjega najemniškega okolja in ki so tolikanj številni in lahko v celoti pričujejo o vseh ustreznih vprašanjih, da terjajo njihova obdelava anketne metode. Ne glede na to pa menimo, da je tudi obravnava, kakršno smo zasnovali v pričujočem spisu, dovolj poučna. Omogoča namreč primerjavo med razmerami v dveh različnih družbenih ureditvah pri eni družbeni skupini; takšna primerjava pri obravnavi mlajših gozdnih delavcev ne prihaja v poštev, ker so ti živeli prej, največkrat kot otroci, v znatnem številu v drugih družbenih skupinah.

Tako skušamo v spodnjih vrsticah dognati, kako so po osvoboditvi izrabljali prosti čas delavci z nekdanjih, po 1945 z agrarno reformo zajetih gozdnih veleposestev na južnem Pohorju: grofa Thurna na območju Rakovca nad Vitanjem, kneza Windischgrätza na območju Lukanje nad Oplotnico in grofa Attemsja na območju Močnika nad Slovensko Bistrico. Tod nahajamo od druge polovice 19. stoletja naprej stalne gozdne in žagarske delavce, naseljene povečini v posebnih delodajalčevih naseljih ali pa v stavbah na samem (v obeh primerih brezplačno), z dodeljenimi vrtovi, njivami in deli frat; drugi gozdni in žagarski delavci na južnem Pohorju so opravljali pred osvoboditvijo to delo samo občasno. Po 1945 so se vrste dotedanjih stalnih gozdnih in žagarskih delavcev na tem ozemlju pomnožile z novimi. Danes je starejših delavcev v omenjenih gozdovih razmeroma malo: deloma so pomrli, deloma so bili, teh je največ, upokojeni, toda večidel šele pred nekaj leti; le prav redki, če ne že kar izjemni, še danes opravljajo gozdno delo. In ker je ostalo vse do današnjih dni v veljavi pravilo, da delajo, dokler morejo, je izraba prostega časa pri upokojenih in zaposlenih obravnavanih delavcih v poglavitnem enaka, zakaj doma živijo upokojenci, kolikor jim dopuščajo moči, enako kakor zaposleni gozdni delavci. Ob tem opredeljujemo kot prosti čas v širšem pomenu ves čas, ki ostaja mimo dela v službi, kot prosti čas v ožjem pomenu pa tistega, ki ostaja mimo dela v službi kakor tudi mimo siceršnjega dela, prav tako potrebnega za obstoj; izrabi slednjega prostega časa so namenjene pričujoče vrstice.

Pričevanja, ki se nanašajo na dobo po osvoboditvi, smo dobili spomladi 1967, medtem ko smo zbrali pričevanja, ki jih navajamo v primerjavo za dobo pred drugo svetovno vojno, poleti 1963, jeseni 1964, pozimi

1964/65, spomladi 1965 in jeseni 1966. Vsem, ki so pri tem sodelovali,³ se zahvaljujemo prav tako na tem mestu.

XXXXXX

V dobi pred osvoboditvijo v obravnavani družbeni skupini niso poznali do malega nobenega prostega časa, saj so delali gozdni in žagarski delavci poprečno po 11 in 12 ur na dan; kadar pa so bili doma, je bilo treba delati drva, se ukvarjati z raznimi popravili, skrbeti za krmo, snažiti hlev ipd. Čeprav so bile to tudi naloge žen in otrok, jih ti niso zmogli v celoti. Podobno je bilo z ženami, za katere šegavo pravi ohranjeno ustno izročilo, da so bile proste samo ponoči, kadar so spale.

Prosti čas v obravnavani družbeni skupini so potemtakem uživali praviloma edinole ob nedeljah in praznikih. Če so bili tedaj doma, so počivali ali se sešli s sosedi in se skušali ob tem po možnosti razvedriti (ob kvartanju, igranju na harmoniko in plesu). Včasih so tudi brali, saj so bili mimo dobe pred prvo svetovno vojsko večidel pismeni. Vendar je bilo branje le redka sestavina njihovega prostega časa. Le-tega je bilo, kot nakazano, le malo, medtem ko je potekalo delo, ki je bilo zlasti pri gozdnih delavcih v fizičnem pogledu zelo težko, v osamljenem okolju, tako da so si hoteli ob nedeljah in praznikih odpočiti in prebiti te proste dni vsaj deloma v manj pustem ozračju, kakor je vladalo med tednom pri delu. In bili so naseljeni precej daleč od večjih naselij na vznožju južnega Pohorja, ki se tudi niso mogla ponašati s kaj bolj razgibanim kulturnim življenjem. Tako so bile družine gozdnih in žagarskih delavcev skorajda le izjemoma naročene (na pobudo duhovnikov) na knjige Mohorjeve družbe, ki so jih včasih posojale drugim družinam. Te knjige pa, ki so bile njihovo edino knjižno berilo, so v splošnem malo brali. Še redkeje so brali časnike; izpričan je zgolj en primer, da je bil žagarski delavec naročen na tednik, (ljubljsko) Domovino, pač pa so družinam obravnavane družbene skupi-

³ Na območju Rakovca so prispevali zadevne podatke Vinko Primožič, gozdar, roj. 1898, Vitanje 106; Lojz Skerlovnik, gozdni delavec, roj. 1898, Paka 75; Rudolf Lamut, gozdni delavec, roj. 1905, Hudinja 93; Ivan Ošlak, žagarski delavec, roj. 1906, Hudinja 86; Jože Mlinšek, gozdni delavec, roj. 1909, Paka 76; na območju Lukanje Ivan Vranjek, logar, roj. 1888, Cadram 1a; Franc Klinc, cestar, roj. 1891, Lukanja 16; Ignac Videčnik, žagarski delavec, roj. 1898, Lukanja 3; pok. Jože Rutnik, žagarski delavec, roj. 1900, Oplotnica 59; Hana Videčnik, žena žagarskega delavca, roj. 1903, Lukanja 3; Veronika Mernik, gospodinja, hči žagarskega delavca, roj. 1905, Lukanja 5; Miha Rožič, logar, roj. 1905, Hudi vrh 19; Franc Klinc, gozdni delavec, roj. 1907, Lukanja 12; Julia Rožič, vdova po gozdnem delavcu, roj. 1908, Lukanja 13; Franjo Kapun, logar, roj. 1912, Oplotnica 183; na območju Močnika Franc Sep, gozdni delavec, roj. 1889, Planina pod Šumikom 2; Leopoldina Sep, gospodinja, hči gozdnega delavca, roj. 1895, Planina pod Šumikom 5; Antonija Špenga, žena logarja, roj. 1898, Planina pod Šumikom 13; Marija Črešnar, žena gozdnega delavca, roj. 1903, Smolnik 43; Stanko Jesenek, cestar, roj. 1910, Smrečno 5; Jože Strehar, logar, roj. 1914, Planina pod Šumikom 13; Justina Aplinc, vdova po gozdnem delavcu, roj. 1914, Planina pod Šumikom 14; Helena Kušar, vdova po gozdnem delavcu, roj. 1921, Planina pod Šumikom 5.

ne kdaj pa kdaj posojali časnike logarji. Samo v prav izjemnih primerih so kupovali gozdni in žagarski delavci tednik Slovenski gospodar, medtem ko so brali dnevnike edinole po naključju. Ustno slovstvo ni bilo dosti številnejše. Mimo nekaterih pesmi Jurija Vodovnika je bilo omejeno zlasti na pripovedke. Ohranjali so ga predvsem ob naslonitvi na dano izročilo, največkrat ne da bi verjeli v vsebino pripovedk, ki so jih imeli zgolj za zapuščino starejših dob brez stvarnega pomena.

Kadar se ob nedeljah in praznikih po maši ali izplačilu niso vrnili kmalu domov, v bližnjih večjih naseljih praviloma niso obiskovali nobenih kulturnih prireditev. Izobrazba je bila premajhna, izročilo in nagnjenje do veseljačenja v gostilnah pa močnejše kakor mik amaterskih predstav in (enega samega) kina na bližnjem ozemlju. Dramske in filmske predstave so lahko razumeli le z umskim naporom, tako da so jim bile spričo tega kakor tudi spričo njihove celotne življenjske ravni tolikanj tuje, da jim največkrat ne da bi dajale užitka. Zdoma so torej v obravnavani družbeni skupini prebivali prosti čas skoraj izključno le na veselicah in v gostilnah.

Na veselice so hodili v bližnje kraje predvsem ob proščanjih; toda to so bili le redki dnevi v letu. Pogostejši so bili obiski gostiln, tja so hodili zvečine dvakrat na mesec, po izplačilu. Ob tej priložnosti so po navadi nakupili hrano v najbližjem naselju, ki je imelo trgovino, in nato zavili v tamkajšnjo gostilno. Pri tem so može zvečine spremljale žene, ki so pomagale nositi domov hrano, tu in tam pa so jemali v gostilne tudi otroke. Obisk gostiln razlaga ohranjeno ustno izročilo deloma s tem, da so se morali tam okrepčati, tako da so bili potem kos tolikanj težkemu bremenu, kakor je povečini bila kupljena hrana. Gostilne pa so po tem viru obiskovali tudi še zato, ker so se radi opijanjali. Enoumno je namreč sporočeno, da so se v pijanosti počutili najbolj srečne. Težko delo kakor tudi celotno življenje gozdnih in žagarskih delavcev v osamljenem okolju je iskalo za protiutež trenutke, ko je postal svet brezskrbnejši in vedrejši ali ko so bile vsakdanje razmere pozabljene in je bilo mogoče zaživeti življenje brez nadlog in v bolj ali manj razigrani družbi. Ta želja je bila pri obiskih gostiln močnejša kakor potreba po okrepčilu za na pot domov. Ob tem pa v obravnavani družbeni skupini ni bilo hudih alkoholikov, saj so lahko prihajali v gostilne skorajda samo ob dnevih, ko niso delali, a tudi tedaj so imeli na voljo le omejene vsote. In malokdaj se je dogajalo, da je trpela zavoljo gostilniških obiskov njihova splošna življenjska raven.

Poročeni delavci se v gostilnah, zlasti v družbi žen, v poglavitnem niso pretepali, temveč mimo pogovorov plesali ali peli, medtem ko so se neporočeni, predvsem tisti, ki niso odslužili vojaščine, marsikdaj topli, vendar malone nikoli med seboj, temveč s kmečkimi fanti; smrtnih primerov ob tem ni bilo. Neredko so sledile zaporne kazni, ki so na prestopnike do malega vedno vplivale tako, da se potlej pretepov niso več udeleževali. V gostilnah so tudi največ kadili. K temu je posebej spodbujala družba, prav tako pa tudi pijanost. Medtem ko je bilo v starejšem času precej v navadi čikanje, je pozneje prevladalo kajenje. Redkeje so kadili cigare (viržinke), pogostejše pa pipe in v času stare Jugoslavije čedalje bolj tudi cigarete, ki so si jih deloma zvijali sami, deloma pa so jih kupovali (naj-

bolj cenene vrste). Kadili so skorajda vsi gozdni in žagarski delavci. Le izjemoma so kadile ženske (v starejšem času je izpričano kajenje pipe), ponekod pa so njuhale.⁴

Po osvoboditvi je bilo pri gozdnih in žagarskih delavcih na južnem Pohorju do uvedbe osemurnega delavnika (ta je bil uveljavljen ponekod prej, ponekod pozneje) prostega časa prav malo, podobno kakor v vsej dobi do druge svetovne vojske, saj so delali tudi po letu 1945 do 10 in včasih celo do 12 ur na dan. Kolikor je ob takšnem delavniku ostalo delavcem kaj prostega časa, so ga praviloma izrabljali za delo doma, prav kakor v prejšnjih desetletjih. Tudi zdaj je bilo treba delati drva, oskrbeti vse potrebno za živino, kositi ipd., ne glede na to, da so se s tem ukvarjale, kot nekoč, tudi žene in otroci. Glede same izrabe (ne obsega) prostega časa med tednom pa se razmere z uveljavitvijo osemurnega delavnika prav tako niso kaj bolj spremenile. Tudi potem so delavci ob delavnikih doma komajda počivali, temveč so mimo tega, da so se lotevali navedenih opravil in v omejenem obsegu odsluževali kmetom zemljo za saditev krompirja in setev žita, pogosto hodili na delo na kmečka posestva, kjer je primanjkovalo delovne sile. Z drugimi besedami: kljub uveljavitvi osemurnega delavnika gozdni delavci med tednom vse do danes skorajda ne poznajo prostega časa v ožjem pomenu. Pred uvedbo osemurnega delavnika je šlo to predvsem na račun njihovega službenega dela, pozneje pa je bilo tako tudi zato, ker so si prizadevali v prostem času kar najbolj povečati svoj zaslužek.

Žene v teh družinah so imele z gospodinjstvom in drugimi deli toliko opraviti, da med tednom skorajda niso poznale prostega časa, prav kakor je bilo pred osvoboditvijo. Vrh tega so prav tako v zadnjih dveh desetletjih predvsem žene odsluževale kmetom zemljo, ki so jo delavci dobili od njih v izrabo, te zemlje pa je bilo zdaj več kakor pred drugo svetovno vojno, saj ni več frat, kjer bi lahko, kot je bilo na nekdanjih gozdnih veleposestvih, brezplačno sadili do malega ves krompir, pa tudi precej žita. Potemtakem tudi žene v obravnavani družbeni skupini po osvoboditvi niso izrabljale med tednom prostega časa v večji meri ko v vsej prejšnji dobi.

Ob takšni poglobitvi podobi prostega časa ob delavnikih so med redkim počitkom doma, deloma pa tudi pri delih v hiši, včasih poslušali radio. Radijske sprejemnike lahko najdemo sredi 60-tih let skorajda v vseh hišah gozdnih delavcev na južnem Pohorju; tisti, ki si jih doslej niso omislili, so prave izjeme. Prvi so kupili radijske sprejemnike tisti gozdni delavci, ki so prišli v ta poklic po osvoboditvi. Postopoma so jim sledili drugi, se pravi starejši delavci, in sicer zato, da ne bi bila njihova veljava za stopnjo nižja, pa tudi zato, ker so se ob prvih radijskih sprejemnikih v tej družbeni skupini, v gostilnah, na gozdnih upravah in drugod prepričali o koristih in prijetnostih, ki jih ima poslušanje radijskega programa. Najprej so si omislili radijske sprejemnike (po 1950)

⁴ O vsem tem nadrobneje A. Baš, Gozdni in žagarski delavci na južnem Pohorju v dobi kapitalistične izrabe gozdov, na nav. mestu.

na Rakovcu; ta je imel že pred drugo svetovno vojso svojo elektrarno in so lahko tamkajšnji delavci že v 30-tih letih včasih ob nedeljah in praznikih poslušali radio v logarnici. V Luknji (ta je bila sicer prav tako elektrificirana pred drugo svetovno vojso, vendar ne s takšno napetostjo, frekvenco in tokom, da bi bilo mogoče poslušati radijske sprejemnike, z izjemo baterijskih) in na bližnjem območju in pa na območju Močnika so večidel kupovali radijske sprejemnike približno od leta 1960 naprej ali kmalu po elektrifikaciji. Mimo že navedenih razlogov, ki jim je treba dodati še ustrezen zaslužek, kakršnega pred osvoboditvijo ni bilo, je bil končni razlog za nakup radijskih sprejemnikov (zvečine na obroke) v hotenju premagati samotno življenje v teh krajih. Izpovedi v družinah gozdnih delavcev se povsem ujemajo v tem, da so kupili radijske sprejemnike zavoľo poročil (zavoľo »novic«, »da bi vedeli, kaj se godi«), vremenske napovedi, napovedi časa, poljudnih predavanj, ki so jim lahko rabila pri delu (govorjena beseda jim je v ta namen bolj ustrezala kakor pisana, saj je daljše branje zanje najpogostejše pomenilo napor ali težavo), in naposled zavoľo »domače« glasbe (operne in simfonične glasbe, pa tudi popevk nimajo radi). Omenjene oddaje poslušajo med tednom zjutraj, pred delom, in zvečer, ko je vsa družina doma, medtem ko odpirajo ženske radijske sprejemnike tudi čez dan, vendar se to v splošnem dogaja redkeje in največkrat ne za dolgo.

Televizijskega sprejemnika ni do danes v nobeni družini gozdnih delavcev na južnem Pohorju. V Lukanji je sindikalni televizor, v Močniku ima televizijski sprejemnik logar, v bližini pa nekateri kmetje. Toda gozdni delavci med tednom z izjemo nekaterih sobotnih večerov le redkokdaj gledajo televizijski program. Da bi hodili zvečer od hiše, za to si ne vzamejo časa, poleg tega pa tožijo nekateri starejši delavci, da jih od gledanja televizije bolijo oči. Res je tudi, da vsi navedeni televizorji med tednom niso dostopni (za sobo s televizorjem v Lukanji ni zmerom na voljo ključa; tudi znajo le redki ravnati s televizorjem, nekateri kmetje, ki imajo televizorje, pa so za obiske ob večerih med tednom preveč oddaljeni).

V omembe vrednejšem obsegu so prosti čas tudi po osvoboditvi izrabljali samo ob nedeljah in praznikih. Če so bili tedaj doma, so se skušali kar najbolj odpočiti. Ob nedeljah in praznikih po veliki večini niso delali, mimo tega, da je bilo treba kuhati in nakrmiti živino. Ob takšnem počitku so pogosto poslušali radio, vsekakor več kakor med tednom. Medtem ko je bil ob delavnikih od glasbenih oddaj najbolj priljubljen Večer domačih pesmi in napevov (ob četrtkih), so ob nedeljah in praznikih najrajši poslušali oddajo Naši poslušalci čestitajo in pozdravljajo; v obeh oddajah prevladujejo »domače« pesmi. Tudi ob slednjih dneh pa so bili pozorni na govorne oddaje, ki smo jih omenili zgoraj. Ob nedeljah in praznikih in ob sobotah zvečer so gledalci tudi televizijo v večjem številu kakor med tednom. Vendar so med gozdnimi delavci, ki so gledali ob teh dneh televizijski spored, prevladovali mlajši; starejših delavcev je bilo med televizijskimi gledalci manj. Deloma je bilo tako, kot nakazano, zavoľo starosti, ko so jim do neke meje opešale oči, deloma pa je bil televizijski spored zanje nekoliko manj umljiv ali privlačen kakor radijski (ker zvečine niso

razumeli drugega jezika in jih niso zanimali prenosi športnih dogodkov, zabavno-glasbene oddaje s prevladujočimi popevkami ipd.)

Mimo tega, da so hodili ob nedeljah in praznikih z doma gledat televizijo, so hodili tedaj, kakor je bilo tudi v vsej dobi pred osvoboditvijo, na obiske. Tu je šlo povečini za obiske pri bližnjih gozdnih delavcih, le redko za obiske pri okoliških kmetih. V obeh primerih so bili ti obiski pomenki iz stvarnih potreb ali pa snidenja zavoljo kratkočasje, zlasti glede na sicer osamljeno in nemalo pusto življenje v teh krajih. Ob teh priložnostih so ponekod kvartali; igre so ostale praviloma iste kakor pred drugo svetovno vojsko (največ so igrali »šnopsl«); tudi zdaj po navadi niso igrali za denar. Vendar igranje kart na teh obiskih ni bilo redno. (Šah so znali igrati edinole mlajši gozdni delavci, ki so se ga po veliki večini naučili igrati v šoli, po osvoboditvi.) Podobno kakor karte je bila ob navedenih priložnostih v navadi pesem ob pijači. Kjer je bilo pri hiši vino ali žganje, tam so se posebej radi zbrali in včasih tudi zapeli, zlasti če se je našel med njimi harmonikar (iz vrst gozdnih delavcev ali od drugod). Takrat so tu in tam prav tako zaplesali; plesi so bili v poglavitnem isti ko pred osvoboditvijo: največ so plesali polko in valček. Nikoli pa niso plesali ob radijski glasbi.

Razen v vinotoče so hodili gozdni delavci k bližnjim kmetom, kot rečeno, deloma tudi na obiske. Taki primeri so bili sicer le redki, spričujejo pa, da so se nekdanje malone nepremakljive pregraje v družabnih stikih s kmeti, ki so lastniki zemlje, na katerih so živeli, in gozdnimi delavci, ki ne premorejo ne svoje zemlje ne svojega doma, v nekem obsegu odpravile, saj so gozdni delavci zdaj pomenili v svojem prostem času med tednom za kmete dragoceno delovno silo, ki bi si jo ti sicer stežka zagotovili za daljšo dobo in je bila tudi kos tako rekoč vsakršnemu delu. Tako je zavoljo te odvisnosti kmetov od gozdnih delavcev ponekod prišlo tudi do medsebojnih družabnih stikov ob nedeljah in praznikih. Poleg naštetih obiskov so bili pri gozdnih delavcih ob navedenih dneh v navadi še obiski pri otrocih, ki živijo v bližnjih naseljih (bodisi na Pohorju, bodisi v krajih ob njegovem vznožju).

Zadnja sestavina v prostem času, ki so ga izrabljali gozdni delavci ob nedeljah in praznikih doma, je bilo branje in ohranjevanje ustnega slovstva. Kot povedano, so bili že v stari Jugoslaviji gozdni in žagarski delavci povečini pismeni, tako da v tem pogledu ni bilo ovire za branje. Če so kljub temu tudi po osvoboditvi le malo brali knjige, so razlogi za to v poglavitnem isti, kot so bili prej. Dela je bilo med tednom (v službi in drugega) zelo veliko, in bilo je tudi telesno zelo zahtevno; zato so se hoteli v prostem času, ki so si ga privoščili predvsem le ob nedeljah in praznikih, zlasti odpočiti in se razvedriti, tako da bi lahko nato zopet kar najbolje zmagovali svoje delo in da bi si hkrati olepšali samotno in enolično življenje. Zato so izrabljali prosti čas predvsem tako, kakor je bilo povedano. Branje knjig je bilo ob tem manj v navadi, saj je terjalo glede na splošno stopnjo izobrazbe največkrat tudi umski napor, to pa je bilo v nasprotju z njihovimi poglavitnimi nameni pri izrabi prostega časa. In kakor so bile v stari Jugoslaviji do malega le izjemne družine gozdnih in

žagarskih delavcev naročene na mohorske knjige, tako je ostalo z manjšimi spremembami vse do današnjega dne. Število naročnikov knjig Mohorjeve družbe je ostalo v poglavitnem enako. Nekateri, zlasti mlajši delavci so se naročili na knjige Prešernove družbe; toda teh družin je precej manj kakor družin, ki so naročene na mohorjevke. Pri starejših delavcih je izročilo močnejše kakor marsikdaj živahno priporočanje knjig Prešernove družbe. Drugih knjig gozdni delavci doslej nimajo. Medsebojno izposojanje knjig je redko izpričano. — Ponekod je ustanovila šola ali gozdna uprava izposojevalne knjižnice, vendar so si starejši delavci le prav malokdaj izposodili kako knjigo.

Drugače je s časniki. Dandanes so redke družine gozdnih delavcev, tudi starejših, ki ne bi bile naročene na noben list. K takšnemu stanju je po vsem videzu pripomoglo najprej to, da so spočetka po zaslugi sindikata zastoj dobivali sindikalno glasilo Delavska enotnost, s tem pa jim je v neki meri prišlo v navado branje listov, tako da so se potlej, ko niso več brezplačno dobivali Delavske enotnosti, sami naročili na kak list. Ker je bila poglavitna želja pri branju časnikov ta, da se poučijo o »gospodarskih novicah« ali da zvejo, »kaj se godi«, so se naročili praviloma na Kmečki glas, Večer ali Celjski tednik. Ti listi jih najboljše poučujejo, zlasti o domačih dogajanjih, in prinašajo drugačno berilo ko knjige: vse bolj neposredno rabijo potrebam gozdnih delavcev, članki v njih so kratki in ne terjajo daljšega branja, drugače kot knjige, in končno je mogoče posamezno številko časnika z večjim ali manjšim pridom prebrati tudi le deloma, zopet drugače kakor knjige. Tako dopolnjujejo listi radio, ki pa ga, kakor rečeno, delavci laže in rajši poslušajo, kakor berejo liste. Kot knjig tudi časnikov največkrat ne posojajo. — Vsekakor je v tem pogledu pomemben razloček nasproti predvojni dobi, ko so brali liste samo izjemoma ali naključno. Mimo omenjenega so na takšen razvoj vplivali s svojim zgledom tudi mlajši delavci, ki so jih starejši delavci v nemajhnem številu posnemali, da bi bili tudi glede tega na isti ravni, potem ko so se prepričali, da je branje tiska koristno. In danes so tudi upokojenci praviloma naročeni na list Upokojenec.

Če ustreza branje listov zlasti želji po takšnih ali drugačnih potrebnih poučitvah, pa pomeni branje knjig Mohorjeve ali Prešernove družbe tudi neke vrste kratkočasje. Toda to velja edinole za izjemne, za spoznanje bolj izobražene delavce; večina jemlje knjige v roke prav tako predvsem zavoljo pouka v tej ali oni smeri, ki pa ga, kot povedano, ne štejejo za tolikanj potrebnega in dostopnega kakor spoznanja iz časnikov. Najpogosteje brana knjiga je, kot je podoba, mohorski koledar.

Brali so, kot poudarjeno, zlasti ob nedeljah in praznikih. Med tednom je bilo preveč dela in bili so pretrujeni, da bi segali po knjigah, do neke meje pa tudi po časnikih. Zdi se, da so po osvoboditvi prav tako možje brali nekaj več kakor žene, ki so bile ob nedeljah in praznikih manj proste kakor možje. Največ so brali pozimi, ko so se najbolj držali doma. Navada, da je bral kdo naprej, kakršno poznamo deloma iz dobe pred drugo svetovno vojno, se je ohranila sem in tja tudi v leta po osvoboditvi: če je bilo v knjigi ali časniku kaj prav posebno poučnega ali mikav-

nega, je prebral to bralec vsem v hiši; včasih je bil naprošen, naj prebere takšne odstavke tisti, ki je znal v družini najboljše brati, ali pa so otroci brali staršem, če so bili ti preobremenjeni z delom, manj izurjeni v branju ali slabovidni.

Glede ustnega slovstva se pri starejših ali predvojnih gozdnih delavcih podoba v zadnjem času ni spremenila. Pesmi Jurija Vodovnika še danes marsikje pojejo in veljajo za precej priljubljene. (Komajda pa jih poznajo mlajši delavci.) Pripovedke je slišati po osvoboditvi manj ko prej. To je do neke meje ostala navada predvojnega rodu, medtem ko pri mlajših še zdaleč niso več tolikanj uveljavljene, kakor je bilo to pred vojsko. Po osvoboditvi tudi še manj verjamejo v vsebino pripovedk; te zato nimajo prave veljave, zlasti v primerjavi s tiskano besedo, ki jo v splošnem štejejo za koristno prvino v svojem življenju in jo opredeljujejo na bistveno drugačno ali višjo raven, kakor jo pripisujejo pripovedkam.

Kar zadeva izrabo prostega časa drugod, se pravi ne doma, v njihovih naseljih ali njihovi neposrednejši bližini, temveč v drugih krajih, zlasti v južnejšem območju Pohorja in njegovem vznožju, je treba najprej poudariti, da prihajajo po osvoboditvi gozdni delavci ob nedeljah in praznikih tja v poglavitem redkeje kakor pred drugo svetovno vojsko. Izplačilo namreč zvečine ni več na sedežih gozdnih uprav, temveč v delavskih naseljih. In ker imajo gozdni delavci razen rakovških tudi k maši vse bliže na Kunigundo, Kebelj, Tinje ali v Šmartno, prihajajo zato ob nedeljah zdaj precej redkeje v Vitanje, Oplotnico ali Slovensko Bistrico. Deloma pa hodijo v slednje kraje konec tedna, po uvedbi prostih sobot (po tri na mesec), kadar jih zanese tja potreba ali kadar ne morejo opraviti vsega, kar želijo, v bližnjih naseljih. In po osvoboditvi lahko člani družin gozdnih delavcev tudi med tednom, če je sila, pridejo vsaj v eno smer s tovornjaki v omenjena večja naselja na vznožju Pohorja. Za izrabo prostega časa v družinah gozdnih delavcev zunaj njihovih domov ali njihove najbližje okolice je vse to v marsičem pomembno.

Obiski filmskih predstav so redki, tudi pri mlajših delavcih. Med tednom se ob redkih opravkih v Vitanju, Oplotnici (v obeh krajih so dobili po osvoboditvi kino) in Slovenski Bistrici (kjer je bil kino že v stari Jugoslaviji) ne zadržujejo tam do večera, in večidel je tako tudi ob nedeljah in praznikih. Filmske predstave pa so največkrat zvečer. Čeprav se je izobrazbena raven predvojnih gozdnih delavcev spričo dogajanj, v katerih so neposredno ali posredno sodelovali med okupacijo in narodnoosvobodilnim bojem, prav tako pa tudi z branjem časnikov in s poslušanjem radia v zadnjem času za spoznanje vzdignila, filmske predstave še vedno teže razumejo ali pa le-te terjajo zavoljo branja napisov prav tako ustrezne napore; povrhu nekateri, resda le redki starejši gozdni delavci tudi ne znajo brati. Tako med starejšimi delavci po osvoboditvi ni bilo posebnih želja po obisku filmskih predstav, tudi zato, ker zdaj manj prihajajo ob dnevih teh predstav v naselja, ki imajo kinematografe in ki so tudi precej oddaljena. Vsekakor zgolj zavoljo obiska filmske predstave doslej noben gozdni delavec ni šel v Vitanje, Oplotnico ali Slovensko Bistrico. Zato je povsem umljivo, če so bili starejši gozdni delavci le redko v kinu, medtem

ko jih je vrsta, ki tudi po osvoboditvi niso nikoli videli filmske predstave. Če pa so si kdaj ogledali filmsko predstavo, je bilo to predvsem po naključju. Da so vsebino filmov samo do neke mere razumeli, spričuje ustno izročilo, po katerem smo ugotovili, da nihče ni znal niti približno obnoviti vsebine kakega filma, ki ga je videl. S tem pa ni rečeno, da jim nekateri filmi niso do neke meje ugajali. Podoba je, da najrajši gledajo kavbojske in vojne filme, kjer jih pritegujejo razgibani prizori. — V naseljih gozdnih delavcev niso gostovali potujoči kinematografi, razen pred leti v Lukanji, ko so si šli ogledat predstavo menda vsi delavci, ker je bil to pač dogodek za celotno naselje in jih je gnala tja radovednost.

Podobno kakor z obiski filmskih je tudi z obiski amaterskih dramskih predstav v navedenih večjih naseljih na vznožju južnega Pohorja. Razložek je v tem, da so bile takšne predstave vse redkejšje, vrh tega pa gozdni delavci pogosto niso bili obveščeni o njih. Tako je edinole v ustnem izročilu iz Lukanje sporočeno, da so tamkajšnji delavci videli dve takšni predstavi, eno na Cezlaku (Miklovo Zalo), drugo v Oplotnici (naslova dela se ne spominjajo). Splošno pa velja, da amaterskih dramskih predstav iz omenjenih razlogov niso obiskovali. Pač pa so v velikem številu poslušali skupine t. im. narodno-zabavne glasbe, kadar so te gostovale v nekaterih bližnjih naseljih. In redno so obiskovali otroške predstave ali prireditve v šoli, vendar zavoljo otrok, ne zavoljo vsebine teh uprizoritev. — Sami niso gozdni delavci uprizarjali nobenih predstav in niso imeli svojih pevskih ali instrumentalnih zborov, kakor je bil v 30-ih letih pet-ali šestčlanski tamburaški zbor na Rakovcu, ki ga je ustanovil tamkajšnji učitelj. Takšna je bila podoba mimo pomanjkanja lastne ali učiteljske pobude tudi zato, ker ni delovalo pri njih nobeno kulturno-prosvetno (niti kakšno drugo) društvo.

Obiski gledališča so se začeli v zadnjih letih, vendar se jih razmeroma pogosto udeležujejo tudi starejši delavci. V zadnjih letih je namreč začel sindikat skupno z gozdnimi upravami organizirati brezplačne obiske gledaliških predstav v Mariboru. Avtobusi odpeljejo delavce iz njihovih naselij v mariborsko gledališče, kjer so zanje rezervirani sedeži, po predstavi pa jih zapeljejo zopet na njihove domove. Za območje Močnika je izpričano, da so predložili tamkajšnjim delavcem seznam predstav; na podlagi naslovov uprizarjanih del so gozdni delavci sami odločili, katero predstavo si bodo ogledali. Takšne obiske gledališča organizirajo enkrat na leto. Praviloma se jih udeležujejo aktivni delavci; upokoenci pridejo za to v poštev predvsem v primerih, če ni izpolnjeno število predvidenih prijav ali če je kateri od priglasencev odpovedal udeležbo. Kolikor so starejši delavci, bodisi v aktivni službi, bodisi kot upokoenci, doslej obiskovali gledališče, je enoumno sporočeno, da so te predstave spričo svoje splošne izobrazbene ravni, kakršna je zanje značilna v dobi po osvoboditvi, dosti bolj razumeli kakor filme, saj je šlo tu vselej za predstave v slovenščini in za umrljivejše dogajanje, (razen oper). Zavoljo tega kakor tudi zavoljo brezplačnega skupnega izleta v mesto so bili obiski gledaliških predstav pri vseh gozdnih delavcih bolj priljubljeni kakor obisk filmskih in amaterskih dramskih predstav. Od predstav, ki so jih videli

naši gozdni delavci v gledališču, so jim ostale v spominu Nestroyeva Teta iz Amerike, Gobčeva Planinska roža in Smetanova Prodana nevesta. Dru-
gih predstav se po naslovih ne spominjajo.

Veselice ob prošenjih, ki so prevladovale do druge svetovne vojske, so se potlej povečini nehale, medtem ko druge veselice na južnem Pohor-
ju zdaj niso številnejše. V našem primeru gre predvsem za veselice, ki jih je prirejal sindikat v sodelovanju z gozdnimi upravami na večer pred
praznikom dela, 1. majem. Toda te veselice, ki so bile deloma v delavskih
naseljih ali tako rekoč doma, so morali pred časom opustiti zavoljo po-
manjkanja denarja, deloma pa baje tudi zavoljo pretepov. Sindikalnih ve-
selic so se udeleževali malone vsi gozdni delavci, medtem ko manj hodijo
na druge veselice: na gasilske v bližnjih večjih naseljih ali na redkejšje
tamkajšnje lovske veselice. — Proslava dneva republike 29. novembra, je v
šoli, prav tako proslava dneva žena, 8. marca. (Nekateri mlajši gozdni de-
lavci hodijo za 29. november kot avtostoparji na Roglo in Pesek).

Obiski gostiln so postali po osvoboditvi redkejši, kakor so bili prej.
Razlogov za to je več. Izplačilo, ki je bilo pred drugo svetovno vojsko zve-
čine dvakrat na mesec in po katerem (bilo je navadno združeno z naku-
pom hrane) so navadno zavili v gostilne, je v zadnjem času le enkrat na
mesec. Na Kunigundi in na Keblju, kamor hodijo delavci iz lukanjskega
območja k maši, ni več gostiln, tam so le trgovine, kjer je mogoče kupiti
tudi vino ali žgane pijače; takšna trgovina pa je zdaj prav tako v Lukanji,
kjer kupujejo zato delavci mimo drugega tudi alkoholne pijače, ki jih pi-
jejo doma, v družini ali v krogu drugih delavcev. Tamkajšnji delavci to-
rej najmanj zahajajo v gostilne čeprav je pri njih poraba alkohola, bodisi
doma, bodisi drugod (kadar jih zanese pot v Oplotnico in grejo takrat tudi
v gostilne) še zmerom velika, in sicer povečini ne bistveno manjša kakor
pred drugo svetovno vojsko. Nekaj več ko lukanjski delavci obiskujejo
gostilne delavci iz območja Močnika. Ti kupujejo hrano v bližnjih večjih
naseljih, kamor hodijo tudi k maši; v teh naseljih pa so ostale gostilne do
današnjega dne. Podobno je z rakovškimi delavci, ki hodijo v Vitanje po
izplačilo, k maši in zavoljo nakupov. V obeh slednjih primerih je poraba
alkohola nekaj manjša, kakor je bila do druge svetovne vojske.

Razen iz navedenih razlogov se je zmanjšal obisk gostiln prav tako
zato, ker gozdni delavci po osvoboditvi ne živijo več tolikanj osamljeno
ali ločeno od drugih naselij kakor pred okupacijo. Tovornjaški in avtobu-
sni promet je pomnožil zveze teh krajev z drugimi, tako da lahko pripad-
niki teh družin praviloma tudi med tednom razmeroma hitro pridejo v
večja naselja in nazaj (po takšni poti zdaj pogosto vse laže tvorijo domov
nakupljene potrebščine kakor nekoč peš). Nadalje so s časniki, radiom in
televizijo do neke meje premagali samotnost življenja v teh krajih. In v
zadnjih letih so, kot omenjeno, odpomogle izolirani naravi teh naselij prav
tako proste sobote, v manjši meri pa tudi izleti, o katerih bomo še sprego-
vorili. Vrh tega je tako zboljšana splošna raven izobrazbe v obravnavani
družbeni skupini (ne glede na zgled mlajših delavcev, ki v splošnem pi-
jejo manj kakor starejši ali predvojni delavci) sovpivala, da se je poraba
alkohola za spoznanje zmanjšala.

Mimo povedanega je ostala v gostilnah izraba prostega časa in njen namen enaka, kakor je bila pred drugo svetovno vojno. Delo gozdnih delavcev je kljub vsemu še naprej podobno težko kakor prej in poteka hkrati z vsem življenjem v delavskih naseljih vendarle v precej osamljenem okolju, navzlic navedenim spremembam v dobi po osvoboditvi. Tako je pri njih do danes ostala bolj ali manj živa želja po upijanjanju ali pozabi vsakdanjih razmer in določeni vrsti razvedrila. Pač pa se je, kot rečeno, zmanjšala poraba alkohola; zdaj spijejo posamezniki v gostilnah le redkeje več ko pet litrov vina (pred drugo svetovno vojno so spili tudi po dvakrat toliko). Glede na poprečne mesečne zaslužke, ki so se sukali sredi 50-tih let okoli 10.000 (starih) dinarjev, okoli 1960 med 20.000 in 30.000 dinarji in sredi 60. let od 70.000 do več ko 100.000 dinarjev, niso trpeli ob ugotovljeni porabi alkohola pomanjkanja temeljnih življenjskih potrebščin, čeprav stroški ob obiskih gostiln niso bili majhni.

Pretepi so postali redkejši. Temu so pripomogle strožje kazni, kakršne so uveljavili po osvoboditvi zoper takšne prestopke. Starejši delavci so glede na svoja leta seveda manj nagnjeni k obračunavanju te vrste, medtem ko so mlajši delavci spričo svoje drugačne omike ne pretepajo toliko kakor njihovi vrstniki v predvojnih desetletjih.

Kar zadeva kajenje, so mimo tega, da še naprej največ kadijo v gostilnah, spremembe v dobi po osvoboditvi naslednje. Kadijo skoraj izključno le cigarete; pipe so le redko v navadi, medtem ko so cigare tako rekoč povsem opustili. To razlaga ustno izročilo s tem, da so zdaj na voljo zlasti cigarete, vse manj pa drugi navedeni tobačni izdelki. Ženske malone nikjer ne njuhajo več.

Novo prvine v izrabi prostega časa zdoma pomenijo sindikalni izleti. Ti dopolnjujejo božje poti, ki so jih po odpravi vozovniških popustov za letni oddih do malega opustili. Dotlej so redno hodili na Brezje in po osvoboditvi hkrati tudi na Bled; druge božje poti naših gozdnih delavcev, k Sv. Antonu pri Ribnici na Pohorju, 13. junija, in na Brinovo goro, za binško, so prišle po osvoboditvi precej iz navade. Vsekakor imajo sindikalne izlete bolj v čislih kakor božje poti. Stroški, ki so povezani s temi izleti, so majhni. Ti izleti so praviloma dvodnevni in peljejo udeležence največkrat na morje, prav tako pa tudi v druge slovenske pokrajine, zlasti na Gorenjsko in Notranjsko (Postojna), tu in tam tudi v Zagreb (na velesesem). Za gozdne delavce iz območja Močnika je sporočeno, da so bili pred kratkim v Trstu in Benetkah.

Spočetka so zlasti starejši gozdni delavci hodili na takšna potovanja z neko negotovostjo, iz strahu pred neznanim, saj niso pred drugo svetovno vojno, če odštejemo vojaščino, prihajali v poglavitnem dlje ko do Maribora in Celja. Vendar je začetni odpor premagalo to, da so potovali skupaj s svojimi najbližjimi znanci ali sodelavci in da se tako niso kaj bolj bali ali ogibali stikov s tujimi ljudmi, kot je bilo pred drugo svetovno vojno marsikdaj značilno za razmerje obravnavanih gozdnih delavcev pri stikih z neznanim okoljem. Prijetne izkušnje s teh izletov so pritegnile tudi tiste, ki se sprva niso mogli odločiti za udeležbo na teh potovanjih.

Tako so razmeroma kmalu hodili na te izlete skorajda vsi delavci, ki niso bili upokojeni. A tudi za upokojence so sčasoma začeli prirejati nekatere podobne izlete. Pri takšnih izletih je šlo za spremembo okolja, združeno s primerno družbo in z vedrim razpoloženjem, prav tako pa so ti izleti tudi poučni in poceni. Iz navedenih razlogov je umljivo, da družine gozdnih delavcev z veseljem pričakujejo vsakokratne izlete in se jih udeležujejo v kar največjem mogočem številu.

Zadnja in prav tako nova prvina v izrabi prostega časa so dopusti, ki jih je uveljavila zakonodaja po osvoboditvi. Toda starejši gozdni delavci še dandanes le izjemoma izrabljajo svoj dopust kot prosti čas. Deloma jim v resnici narekuje potreba, da uporabljajo dopust za domača dela, poleg tega pa morajo odslužiti zemljo, ki jim jo odstopajo kmetje za krompir in žito. Čeprav je teh del zares veliko, bi bilo vendarle mogoče izrabiti dopust tudi v drugačne namene. Temu pa se upira njihovo razmerje do dela, kakršno je bilo značilno za dobo do druge svetovne vojske in kakršno je po veliki večini značilno za starejše delavce tudi v današnjih dneh. Od malega razen ob nedeljah in praznikih niso poznali nobenega prostega časa, bili so navajeni delati tako rekoč dobesedno od zore do mraka. Šlo jim je za kar največji mogoči zaslužek, tega pa so lahko dosegali s kar največ dela. Tako so si v določenem obsegu vse življenje sami oblikovali svoj zaslužek. Opredeljeno razmerje do dela je omogočalo tudi to, da so bili na gozdno delo, zlasti pred drugo svetovno vojno, sprejeti le popolnoma zdravi delavci. Takšnega, aktivnega razmerja do dela so se navadili že od vsega začetka, in razume se, da se v tem na stara leta niso spremenili.

Čeprav bi torej obseg domačih del dandanes vendarle dovoljeval, da bi izrabljali dopust tudi kot resnične počitnice ali oddih, se jim zdi za kaj takega škoda časa in denarja. Nesprejemljivo jim je, da bi v počitniškem domu podjetja na morju prebili teden dni ali več brez dela in porabljali ob tem večje ali manjše vsote denarja. Mimo tega tukaj deluje tudi nakazana odljudnost gozdnih delavcev v stikih z neznanimi ljudmi, ki so na počitnicah v teh domovih, prav tako pa podobni občutki zato, ker povečini ne znajo plavati, ne glede na to, da so na svojih obmorskih izletih ugotovili, da nimajo za takšne počitnice primerne obleke. Tako praviloma noben starejši gozdni delavec ne izrablja dopusta za počitniški oddih. Največ, kar si v tem pogledu privoščijo, je to, da redki od njih odidejo za kak dan k bližnjim sorodnikom. Le v povsem izjemnih primerih so šli starejši gozdni delavci iz območja Močnika na počitnice na morje, vendar gre za to zasluga tamkajšnjemu logarju in njegovemu posebnemu, toplemu in očetovskemu razmerju do delavcev, ki mu zaupajo in so sledili celo tudi njegovim zadevnim nasvetom. Kot rečeno, pa so to izrečno izjemni primeri. Tudi mlajši delavci redkeje izrabljajo svoj dopust za počitnice.

XXXXXX

Če sklenemo pričujoča izvajanja, ugotovljamo, da se po osvoboditvi izraba prostega časa pri starejših gozdnih delavcih na južnem Pohorju med tednom praviloma ni spremenila. Izjemo pomeni v tem pogledu poslušanje radia in v neznatni meri gledanje televizije. Precej več pa poslušajo radio in gledajo televizijo ob nedeljah in praznikih, medtem ko je sicer tudi tedaj izraba prostega časa doma (pri počitku in v družbi) v poglavitnem enaka, kakor je bila pred osvoboditvijo, razen branja, saj se je v zadnjem času obsežno uveljavilo branje listov. Večje so spremembe v izrabi prostega časa zdoma. Nekateri starejši delavci so po osvoboditvi obiskovali filmske predstave, čeprav so jih samo deloma razumeli in čeprav so jim bile vseč samo tiste s kar najbolj živo vsebino, nekateri pa so obiskovali tudi amaterske dramske predstave in gostujoče skupine narodno-zabavne glasbe v bližnjih večjih naseljih. Pred kratkim so se začeli tudi skupinski obiski mariborskega gledališča. Po drugi strani pa so se precej nehale veselice. Tudi obiski gostiln so postali redkejši, do neke mere prav tako poraba alkohola. In naposled so nova prвина v izrabi prostega časa daljši izleti, ki jih prirejajo sindikati. Dopustov pa vse do danes ne izrabljajo kot prosti čas.

Če je ostala izraba prostega časa med tednom v poglavitnem enaka, kakor je bila pred drugo svetovno vojno, je to tako zato, ker je ostalo razmerje do dela ali, natančneje, do zaslužka po veliki večini enako kakor pred osvoboditvijo. Na ugotovljene spremembe v izrabi prostega časa med tednom kakor tudi ob nedeljah in praznikih je vplival deloma zgled mlajših delavcev, zlasti tistih, ki niso izvirali iz družin predvojnih gozdnih delavcev. Ti so se zvečine šolali in služili vojaščino po 1945 in tako zrasi v temeljno drugih razmerah kakor njihovi starejši vrstniki (gozdni delavci, ki so prišli v ta poklic po osvoboditvi, so si, kot rečeno, prvi kupili radijske sprejemnike in se prvi naročili na liste). Nadalje je vplivala elektrifikacija, nekaj širše splošno obzorje in zanimanje, ki je izviralo iz sodelovanja v dogajanjih med okupacijo in narodnoosvobodilnim bojem, sindikalna dejavnost, ki jih je navadila delnega branja časnikov, jim največkrat omogočila gledanje televizije in organizirala obiske gledališča in izlete, dlje časa pa tudi veselice, in končno kulturno-prosvetno delo v bližnjih večjih naseljih, ki je pomagalo oblikovati izrabo prostega časa naših gozdnih delavcev s tem, da je poskrbelo za nove kinematografe in amaterske dramske predstave v naseljih na vznožju južnega Pohorja. Spremembe v izrabi prostega časa grejo potemtakem le v majhni meri na rovaš starejših gozdnih delavcev samih. Najpomembnejši so bili v tem pogledu uspehi sindikalnih prizadevanj, v manjšem obsegu pa so nastale zadevne spremembe zavoljo neke vrste tekmovanja starejših gozdnih delavcev z mlajšimi pri sprejemanju posameznih kulturnih dobrin. Siceršnje pobude pri spremembah v izrabi prostega časa po osvoboditvi so bile pri obravnavanih gozdnih delavcih skromnejše.

SUMMARY

THE SPENDING OF THE FREE TIME BY THE OLDER FOREST WORKERS IN THE AREA OF THE SOUTHERN POHORJE MOUNTAINS SINCE THE SECOND WORLD WAR

The present study tries to survey and explain the way how the workers from the former large forest estates of southern Pohorje spend their free time. From the second half of the XXth century onward we find in this area permanently employed forest workers who lived most frequently in special hamlets or separate buildings built for them by their employers. Here the workers had also at their disposal gardens, fields, and parts of the area where the forest had recently been cut. Other forest workers in this area were employed in the same job before the Second World War temporarily only. After 1945 the number of permanently employed forest workers in the area of southern Pohorje has been increased. These newly employed workers have not been taken into consideration in the present study; nevertheless we think that a study covering the older workers only, that is, those who were in the same employment already before the Second World War, can be illuminating because it makes possible a comparison of certain conditions under two different social systems among the same social group; such a possibility does not exist if we had taken into consideration the younger, postwar workers because the latter lived before the war, most frequently as children, largely among other social strata.

Concluding the findings of the above paragraph, we see that the way how these workers spend their free time has on the whole remained unchanged in the area of the southern Pohorje: before and after the war they have used their free time working at home or at the neighbouring farms where there has been a shortage of manpower. Something new in this connection, however, represents the listening to the wireless: during the middle of the sixties we find a wireless set in practically every worker's house; to a lesser degree also the viewing of the television which they themselves do not possess but which they have available in the homes of their trade union, as well as at the homes of the foresters and of some neighbouring peasants. On Sundays and on holidays they listen much more to the wireless and view the television, while on the whole even on such days they spend their free time at home (resting or in company either at their own homes or at that of their neighbours) mainly in the same way as before the Second World War (on such days in some places they play at cards, occasionally they sing or dance). An exception is the reading: before the Second World War they rarely read books, and even more rarely the newspapers. Recently, however, the reading of newspapers has become widely spread (not, however, the reading of books). Larger differences can be observed in the way how these workers spend their free time out of home. During the last two decades some older forest workers have occasionally attended cinemas, even if they have only partly understood the film (they prefer films with lively contents), some have even attended dramatic performances given by amateur groups, and the performances of visiting groups that gave the so-called popular music in the neighbouring larger settlements. Recently they have begun to visit in groups the performances of the Slovene National Theatre in Maribor. On the other hand the festivals occasioned by various consecrations which the workers had attended in the neighbouring settlements have since 1945 sunk more and more into oblivion. The visits to taverns in which they had earlier spent almost as much of their free time as at home have now become rarer, and the consumption of alcohol has therefore also been decreased to a certain degree. Finally a new element in the way how the free time is spent by these workers can be seen in longer excursions which are arranged by the trade union. The vacation, however, has so far never been used as an actual free time.

The fact that the free time is spent during the week on the whole in the same way as it was before the Second World War can be explained so that among a large majority of these workers their needs as well as their active attitu-

de towards work have largely remained the same as before. The changes that can be observed in the way how the free time is spent during the week, as well as on sundays and holidays, have been introduced partly under the influence of younger workers or of prewar workers (especially those that have not come from the families of the prewar forest workers) that in a large majority went to the schools and served the military service after 1945, and who have thus grown up in essentially changed conditions, compared with those of their older contemporaries (the forest workers who have entered this occupation after the Second World War have been the first who have bought wireless sets and who have subscribed for newspapers). Partly these changes have been due to the electrification which has spread into these regions largely only after the end of the Second World War, and to somewhat wider outlooks and interests caused by the events during the Second World War and by the participation of the forest workers in the struggle for national liberation, as well as by their activity in trade union after the war; partly also by the reading of newspapers: through many years the organ of the trade unions has been provided to them free of charge by the trade union organization. The trade union has also enabled them to view the television, it organized visits to theatres and excursions. Finally it is due to the cultural — educational work in the nearby larger settlements which has also contributed to the changes, how the free time is spent, through the introduction of cinemas and through the theatre programmes given by amateur groups in various settlements at the foot of the southern Pohorje. Thus the changes in the way how the free time is spent by the forest workers in this area can to a small degree only be attributed to the older forest workers themselves. In this connection most important have been the endeavours of the trade union; to a smaller extent these changes can be attributed to a kind of a competition between the older and younger forest workers in the reception of certain cultural goods. Other initiatives which have led to the changes in the way how the free time is spent by these workers after the Second World War have been more insignificant.

GLAVNA GIBALA V RAZVOJU SLOVENSKE KMEČKE NOŠE V 19. IN 20. STOLETJU

Marija Makarovič

Namen sestavka je orisati sklop poglavitnih gibal v razvoju slovenske kmečke noše od srede preteklega stoletja do danes, gibal, ki usmerjajo način oblačenja slovenskega kmeta v navedenem času.

Po nadrobnejši obravnavi posameznih oblačilnih kosov moške in ženske noše lahko spoznamo, da se je začejala kmečka noša proti sredi prejšnjega stoletja vedno hitreje in intenzivneje spreminjati. Glavne oblike teh sprememb so izpričane v kroju, barvi in blagu moških in ženskih oblačil. Kmečka noša se vedno bolj približuje meščanski in postaja v okviru kmečke noše same vedno bolj enotna. Po teh v primeri s prejšnjimi časi nedvomno intenzivnejših spremembah v kmečki noši sredi prejšnjega stoletja, se proces posnemanja in približevanja meščanski noši še vedno nadaljuje. Način kmečkega življenja tudi še danes narekuje neke razločke v oblačenju podeželskih in mestnih prebivalcev, kmetov in meščanov.

Gradivo o moški in ženski noši 19. in 20. stoletja tako daje možnost, da pridemo do nekaterih splošnih dognanj o razvoju kmečke noše ter jih razložimo z vidika splošnega družbenega in zgodovinskega stanja in nekaterih drugih specifičnih faktorjev, ki vplivajo na razvoj kmečke noše v obravnavanem času: 1. katere so glavne oblike sprememb v kmečki noši — 2. kateri so splošni zgodovinski vzroki teh sprememb — 3. kateri posebni socialni, geografski in drugi dejavniki sodelujejo pri teh spremembah znotraj kmečkega stanu.

1

Kmečka oblačila, ki še sredi 19. stoletja odsevajo prastare kulturne oblačilne prvine (kožuh, plašč iz ličja itd.) (sl. 1) in izpričujejo srednjeveške (tunika z rokavi) (sl. 2) ter baročne prvine (škornji z zavihami, čevlji s petami in zaponkami, vezenska ornamentika), privzemajo istočasno vedno značilnejše poteze meščanske noše 19. stoletja. Že v prvi polovici prejšnjega stoletja zahajajo nekateri oblačilni kosi popolnoma nepredelani v kmečko nošo (moški plašči z velikimi ovratniki, priležno krojeni ženski plašči, špenzerji) (sl. 3), druge pa ljudstvo nekoliko predrugači, vendar ne toliko, da ne bi spoznali oblačil, krojenih pod vplivom empirske (visoko krojena krila z modrcem) (sl. 4) in kasneje bidermajerske mode (klobuki z



1. Zenska in moška noša, Stajersko, akvarel K. Russa, 1910
2. Moška noša, ok. Polhovca Gradca, akvarel K. v. Goldensteina, 1838
3. Zenitovanjska noša v Poljanski dolini, akvarel K. v. Goldensteina, 1838
4. Zenska noša na Goriškem, konec 19. stol.

visokimi oglavji, stoječi ovratniki) (sl. 5), določili dobe, krinolin (sl. 6) in značilnosti najnovejšega časa.

O intenzivnejših spremembah v kmečki noši so nenehno poročali sodobniki. Iz obilice gradiva navajamo le splošna poročila, ki pa dokaj nazorno pričajo o vidnejših spremembah v kmečki noši sredi preteklega stoletja.

Že potopisec Krickel, ki je leta 1828. potoval po naših krajih, pravi, da se Gorenjci nosijo tudi po »moderni obliki«.¹ Še pogostejša so sporočila o teh spremembah v rokopisnih in drugih virih. Povsem jasno je zapisal poročevalec iz snežniškega gospostva na Notranjskem »tu v okraju ni posebne ljudske noše, kajti prebivalec v Ložu je že zdavnaj zamenjal svojo dolgo suknjo s kratkim modernim suknjičem in se tudi sicer moderno oblači kot v ljubljanski okolici. Skratka niti na moški niti na ženski obleki ni kaj posebnega«.²

Tudi iz opisa noše, ki je bila navadna v bistriškem gospostvu na Primorskem, povzemamo, da »ljudska noša nima nič značilnega in se v splošnem ne razlikuje od noše okrajnega komisariata ljubljanske okolice«.³ Umljivo je, da so podobne pripombe pisali tudi drugi poročevalci iz primorskih gospostev. Tako iz vipavskega: »moška in ženska ljudska noša se v glavnih občinah Vipava in Štorje razlikujeta le deloma, v glavni občini Črni vrh pa je čisto ista kot v okolici Vrhnike in Logatca«.⁴ Podobno stanje je ugotovil tudi poročevalec za planinsko gospostvo, ko pravi: »v tem okraju nima niti ženska niti moška ljudska noša kake posebnosti. Obleka je namreč enaka tisti, ki jo nosijo vsi prebivalci ljubljanske okolice tja do Postojne in Pivke«.⁵ Po istodobnem poročilu se tudi v idrijskem gospostvu ljudska moška in ženska noša ni v ničemer razlikovala od noše ostalega kranjskega prebivalstva.⁶ Poročevalec iz Prema je navedel, da »noša kmetov v tem okraju nudi z izjemo vasi Kuteževo in Trpčane malo posebnosti, ker se malo razlikuje od noše sosednjega okraja Postojna«.⁷

Povsem enake ugotovitve, kot so jih navedli popisovalci noše na Notranjskem in Primorskem, zasledimo tudi v arhivskih podatkih za Dolenjsko. Tako poudarja poročevalec iz ribniškega okraja, da »so šle v izgubo vse ljudske posebnosti in originalnosti v noši, blagu, obleki in njih kroju«.⁸ O poenotenju noš lahko sklepamo tudi iz poročila za mirensko gospostvo, v katerem je navedeno, da je »ljudska noša v tem okraju navadna dolenjska kmečka noša, enaka ostalim okrajem novomeškega okrožja«.⁹

¹ A. Krickel, *Fussreise durch die oesterreichischen Städten in den Jahren 1827—1829*, Wien, str. 75.

² Arhivsko gradivo o noši iz leta 1838, Državni arhiv v Ljubljani (odslejd DA), fasc. 1512/546.

³ Isti, fasc. 1512/912.

⁴ Isti, fasc. 1512/937.

⁵ Isti, fasc. 1512/710.

⁶ Isti, fasc. 1512/541.

⁷ Isti, fasc. 1512/878.

⁸ Isti, fasc. 1516/21.

⁹ Isti, fasc. 1516/12.

In podobno za višnjegorsko gospodstvo »v splošnem ni v tem okraju nič posebnega ljudsko značilnega, da bi razlika od drugih krajev Dolenjske bodla v oči. Obleka se ne razlikuje v toliki meri, da bi jo lahko imenovali za ljudsko posebnost okraja«. ¹⁰ Poročevalec za mokronoško gospodstvo je samo navedel, da »je ljudska noša različna in ne vsebuje ničesar posebnega«. ¹¹ Prav tako je bila v brežiškem okraju v tem času že precej splošno razširjena noša, ki »je sicer običajna povsod na Kranjskem«. ¹²



5. Moška in ženska noša v Brkinih, akvarel K. v. Goldensteina. 1838.

Tudi na Koroškem lahko ugotovimo v tem času približno isto stanje, ki govori o poenotenju kmečke noše in nje zbliževanje z meščansko nošo. Zelo nadrobno je sporočil poročevalec iz Osoj, da je »originalna obleka prebivalcev tukajšnjega okraja bila zaradi želje po novi modi, ki je zajela tudi najnižje ljudske plasti, tako docela izpodrinjena, da so se razen omenjenih kap in klobukov, ki pa so čisto preoblikovani, pri ženski vsi ostali kosi obleke povsem spremenili v blagu in kroju in se vedno bolj približujejo siceršnji meščanski noši, kar se je zgodilo tudi z moško oble-

¹⁰ Isti fasc. 1516/33.

¹¹ Isti, fasc. 1516/20.

¹² Isti fasc. 1516/768.

ko». ¹³ Povsem enaka poročila so prihajala v tem času iz ostalih koroških gospošt in sosednjega avstrijskega ozemlja, da »so izginile vse originalnosti v noši« in da »se prebivalci nosijo tako kot v mestih ali v bližini«. ¹⁴

Za B e l o k r a j i n o in P r e k m u r j e pogrešamo v tem času nadrobnejših poročil o spreminjanju kmečke noše, dasiravno številni člankarji sredi prejšnjega stoletja pogosto opisujejo predvsem belokranjsko nošo. Po tem gradivu in kasnejšem ljudskem izročilu je očitno, da so v teh območjih začeli močneje opuščati starejši način oblačenja šele v drugi polovici prejšnjega stoletja, nedvomno pod vplivom oblačenja na sosednjem alpskem ozemlju, dasiravno so nekateri elementi alpske noše že v tridesetih letih prejšnjega stoletja segli precej globoko na področje panonske in mediteranske noše; to izpričujejo upodobitve tistega časa ¹⁵ (sl. 7) in to dokazuje, da so postajali stiki vseh treh oblačilnih območij vedno tesnejši. Mimo tega je treba upoštevati, da sta Bela krajina in Prekmurje v tem času še vedno tudi upravno-politično priključeni hrvaškemu in madžarskemu ozemlju. ¹⁶ Vsekakor se je tudi v teh pokrajinah noša približala ostalim slovenskim območjem že nekaj desetletij pred razpadom avstro-ogrske monarhije; to je v skladu s poenotenjem noše na Madžarskem in Hrvaškem, ki ga ugotavljajo raziskovalci kmečke noše tam prav tako za drugo polovico prejšnjega stoletja. ¹⁷

Prav sredi prejšnjega stoletja prihajajo tudi s š t a j e r s k e g a ozemlja vedno pogostejša poročila o spremenjeni noši. Tako omenja zgodovinar Krempel, da »so Slovenci svoj narodski obleč že davno odvergli, toti je samo per Dolancih še se obderžal, pa tudi toti so začeli tu ino tam se drugače nositi«. ¹⁸ V istem času so sporočili tudi iz okrajev Žusem, Št. Vid pri Ponikvah, Solčave in ormoške okolice, da se kmečka obleka približuje meščanski. ¹⁹

Razumljivo je, da sredi prejšnjega stoletja nastajajo med ljudstvom pesmi znanih in neznanih avtorjev, ki kritično ugotavljajo, da Kranjci opuščajo svojo nošo. Tako da se od svojih sosedov ne ločijo več. ²⁰ Iz številnih ljudskih pesmi naj navedem le nekaj odlomkov, ki dovolj nazorno prikazujejo uvajanje novih oblačilnih kosov in meščanskih potez v kmečko nošo ter istočasno izpričujejo, da so bile te spremembe zelo močne, dokaj nenavadne in opazne:

¹³ Isti, fasc. 7176/958.

¹⁴ Isti, fasc. 7176/10, 11.

¹⁵ Primerjaj Goldensteinove upodobitve za Korytkovo zbirko Slowianscýzna, leta 1838.

¹⁶ Za Madžarsko primerjaj M. Kresz, Ungarische Bauerntracht I-II, Budapest 1957.

¹⁷ Za Hrvaško, M. Gušić, Tumač izložene gradje, Zagreb 1955.

¹⁸ A. Krempel, Dogodišine štajerske zemle, Gradec, 1845, str. 235.

¹⁹ Goetsche Serie, Graz. To in nadaljnja poročila mi je posodil iz svoje kartoteke dr. Niko Kuret. Odslej G. S, razdelek VIII.

²⁰ Poženčan, Stari Kranjec, Novice 1843, str. 36.



6. Praznja noša na Dolenjskem, Konec 19. stol.

Kmečko dekle, kmečki fant
nos'ta zdaj gosposki gvant ...
nos'jo gvante nove šege
prave vragove telege,
nove cajge si kupuje
stare janke predeluje

Kakor nosi se gospod
tud'gre hlapec na svoj pot
nosi ramice visoke,
tiste turnaste klobuke,
nos'jo kape šiltaste
tiste šeme paverske.²¹

Proti koncu prejšnjega stoletja podobnih ugotovitev raznih člankarjev ne zasledimo več, saj razlike v kmečki noši sami in v razmerju do meščanske noše niso več tako zelo očitne. V 60-tih, 70-tih in 80-tih letih prejšnjega stoletja se je kmečka noša na slovenskem ozemlju spremenila v tolikšni meri, da skoraj ne moremo več govoriti o posameznih pokrajinskih oblačilnih tipih, temveč le še več ali manj o poenotenem načinu oblačenja. Predvsem v prazjno nošo se v tem času nenehno vnašajo značilne krojne poteze meščanske noše, čeprav z večjo ali manjšo zamudo, ki je na deželi še danes značilna za posvajanje novih modnih smeri.

Ženske vseh treh oblačilnih območij začenjajo nositi dvodelno krojena oblačila, tedaj krilo na pas in zgornje oblačilo z rokavi. Ob koncu stoletja postanejo priljubljene tudi obleke krojene scelega (sl. 8), predvsem na

²¹ F. Kotnik, Narodna noša v Mežiški dolini, Naš dom XVIII, str. 72 in 117.

Primorskem, v drugih krajih se javljajo v tem času zvečine le kot poročna oblačila. Namesto peč se širijo kupljene rute, ki so še danes najbolj splošno pokrivalo ob delovnih in praznih dneh. Do začetka našega stoletja je peča priljubljeno svatbeno pokrivalo, ponekod na Štajerskem pri starejših ženskah pa še v zadnjih letih nedeljsko pokrivalo (južno Pohorje) (sl. 9). Poleg čevljev na vezalke prevladajo nizki čevlji, pri mlajših ženskah v zadnjih dveh desetletjih ob praznih dneh tudi čevlji z visokimi petami.

V zadnjih desetletjih prejšnjega in prvih desetletjih našega stoletja so priljubljene v hladnejših dneh ogrinjalne rute (sl. 10) in daljše jope; plašči zaidejo splošno na podeželje šele po drugi svetovni vojni. Nekatere starejše ženske hodijo še danes raje oblečene v dolge jope. Predpasniki, na prehodu stoletja zlasti za slovesnejše priložnosti, bele barve, ostajajo do danes poleg rut značilno kmečko delovno dopolnilo noši, (sl. 11).

Moška noša se izenačuje pri meščanih že od francoske revolucije naprej. Pri kmetih nekako stoletje kasneje, ko prav tako konec prejšnjega stoletja splošno prevladajo dolge hlače enotnega kroja, daljši suknjiči, čevlji na vezalke in nizki čevlji ter pokrivala splošno razširjenih oblik. Edino pri starejših možakih so daljši škornji priljubljeno obuvalo še na prehodu v naše stoletje. K delovni noši zadnjih desetletij sodi predpasnik (sl. 12). V splošnem velja za moško kmečko nošo, da se le počasi spreminja, vidnejše spremembe opazujemo v zadnjih letih le pri mlajših fantih, ki radi posegajo po pisanih srajcah, kavbojkah in podobnih »modernih« oblačilih.

Istočasno s spremembo kroja moških in ženskih oblačil se javljajo v kmečki noši tudi nove oblačilne snovi in druge barve oblačilnega blaga. V prvi polovici preteklega stoletja je še v vseh treh oblačilnih območjih izpričana velika poraba domačega platna, sukna in raševine za izdelovanje delovnih in praznih oblek. Predvsem v območju alpskega tipa noše opazimo, da se že v tridesetih letih prejšnjega stoletja poleg domačega platna in sukna vedno pogostejše omenjajo tudi razna industrijska blaga, tkana iz bombažne, volnene in svilene niti, kot so batist, perkal, muslin, madapolan, zefir, katun, atlas, ševiot, cic, klot, kambrik, nanking, škotsko sukno, lister, peruvien, kamelot, brokat in svila,²² ki se uporabljajo predvsem za praznja moška in ženska zgornja in spodnja oblačila.

V drugi polovici prejšnjega stoletja kupujejo v alpskem svetu industrijsko blago tudi že za delovna oblačila, dasiravno le-ta še na splošno izdelujejo iz domačega blaga: platna in sukna. V tem času začenjajo tudi v mediteranskem in panonskem območju v večjih količinah uporabljati kupljeno blago, ki izpodrine konec preteklega in ponekod v Beli krajini šele v našem stoletju še preostalo uporabo domačega platna in sukna. Današnja poraba domačih materialov, predvsem platna in raševine, se omejuje le na posamezne oblačilne kose (hlače, srajce) za delovne dni pri konser-

²² Gradivo DA, že navedeni fascikli. Videz in izvir teh razlag nadrobneje opisuje Č. Zorec, Tekstilne snovi in izdelki, Ljubljana 1960.



7. Praznična nedeljska poletna noša, ok. Vitanja, 1965
 8. Zenska noša ob hladnejših dneh, Drašiči, 1966
 9. Dekliška delovna noša, Drašiči, 1966
 10. Moška delovna noša, Gorenjsko, 1960

vativnejših kmečkih gospodarstvih v odročnejših vaseh.²³ Uporaba blaga iz umetnih snovi je danes pri mlajših ljudeh povsem običajna, starejši ljudje pa še vedno raje segajo po bombažnih in volnenih blagih.²⁴

Glede barv oblačilnih kosov velja, da je bila starejša kmečka noša harmonično barvna estetska vrednota umirjenih barv, ki jih je narekovalo domače platno v naravni ali črni barvi ter sukno in raševina v naravni beli ali črni in rjavi barvi. Tudi pri kupljenih blagih vsaj v začetku še vedno ugotavljamo umirjene barve rjavega in zelenega sukna ter beljenega bombažnega blaga. Za praznje dni pa so že v tridesetih letih prejšnjega stoletja pri mlajših ženskah priljubljena vzorčasta blaga živih barv.²⁵ Predvsem na Asenovičevih upodobitvah kmečkih noš iz druge polovice prejšnjega stoletja so izpričani modri, rdeči in zeleni barvni odtenki oblačilnih materialov s cvetličnimi vzorci, progami, pikami in kvadrati. Bidermajerski vzorci²⁶ so pri naših kmetičah priljubljeni v sedemdesetih letih 19. stoletja. Proti koncu stoletja se barve kmečkih oblačil umirijo, postanejo enotnejše. Tako pri moških, kjer izginjajo živobarvni in pisani telovniki, kot tudi pri ženskah se uveljavijo temnejše barve, kar je značilno tudi za današnji način kmečkega oblačenja. Vsekakor je izbiranje barv prilagojeno starosti nosilcev. Starejše ženske tudi danes nosijo temnejša oblačila, mlajše segajo po živahnjejših barvah in vzorcih, ki jih včasih, kot je značilno zlasti za odročnejše deželane, združujejo prav neskladno.

Če primerjamo splošne spremembe v naši kmečki noši s spremembami pri sosednih narodih, ugotovimo precej enak razvoj: intenzivnejše predrugačevanje glavnih oblik moške in ženske noše, ki se uravnavajo po tedanjem srednjeevropskem načinu oblačenja. Glede na specifično geografsko lego se je začela tudi pri nas najprej intenzivneje spreminjati kmečka noša alpskega tipa, ki si spretno posvaja poteze srednjeevropskih kmečkih in meščanskih noš ter jih posreduje drugim območjem slovenskega ozemlja z večjo ali manjšo zamudo. Približno enako stanje moremo opaziti še danes, saj je očitno kmečka oblačilna omika najvišja in najnaprednejša na alpskem ozemlju, zunaj tega območja pa le v vaseh, ki so blizu večjih mest in trgov.

2

Pri ugotavljanju splošnih vzrokov za spremembe v kmečki noši, pri orisu poglobitvinih gibal v razvoju slovenske kmečke noše v obravnavanem času, je treba upoštevati družbene in gospodarske okoliščine, ki nastajajo

²³ Podatke za zadnja desetletja jemljem iz terenskih zapiskov, ki jih hrani Slovenski etnografski muzej na ustreznih kartotečnih listih.

²⁴ Isto, velja splošno za Slovenijo.

²⁵ Pisatelj Janez Trdina jih nazorno imenuje »visoke barve«, ko opisuje nošo Mengša in okolice. J. Trdina, Spomini starega Mengšana, Vodnikova prattika, str. 87—89, Ljubljana 1931.

²⁶ Ime uporablja Zorec za bombažno tkanino, tkano v progah s cvetličnimi vzorci, Tekstilne snovi in izdelki, Ljubljana 1960, str. 35.

že konec 18. in v 19. stoletju. Šele na njihovi podlagi se je kmečka noša sploh lahko začela močnejše preoblikovati.

Nadaljnja preudarjanja naj odgovore, zakaj je do teh sprememb lahko prišlo in kateri so bili objektivni vzroki, ki so te spremembe močnejše povzročili šele v 19. stoletju in ne že prej.

Nedvomno je bila tudi slovenska kmečka noša že v prešnjih stoletjih podvržena najrazličnejšim vplivom, ki so oblikovali noše posameznih dob. Saj je oblačilna omika naših krajev v poznem srednjem veku in v 16. stoletju še tesno povezana s pozno srednjeveško, na prehodu v 17. stoletje pa nahajamo v naši noši temeljno spremenjene prvine, ki začenjajo dobo baročne oblačilne omike.²⁷ Nekateri elementi teh oblik so izpričani v kmečki noši še v začetku 19. stoletja, ko se sprevržejo pod vplivom empira in bi-bidermajerja, skratka pod vplivom modnih smeri 19. stoletja.

Vendar je treba poudariti, da se je kmečka noša starejših dob razvijala vedno le v okviru razlik, ki so jih razni družbeni redi uvažali med ljudi in ki so imele za posledico tudi razlikovanje prebivalstva po obleki glede na družbeni položaj.²⁸ Ostanek takšne miselnosti, tega ločevanja po obleki je dovolj jasno razviden še pri sodobnikih 19. stoletja, ki pogosto poudarjajo, da se »kmet od meščana, hlapec od gospoda ne ločita več«.²⁹

Obleka je bila pač najpreprostejši način zunanega ločevanja ljudi po družbenem položaju. Vsebina predpisov o obleki in blagu, ki so ga smeli uporabljati razni sloji, kot jih navajajo policijski redi 16. stoletja, dovolj jasno izpričuje, da so bila ta časa prizadevanja po ločevanju med »žameta-sto in prteno gospodo« še zelo velika.³⁰

Tovrstni predpisi iz 18. in 19. stoletja imajo predvsem moralni značaj. Med takšne specialne predpise sodi na primer deželnoknežja odredba z dne 16. februarja 1751, s katero se prepovedujejo na Koroškem kratka krila, kakršne so nosile ženske v Ziljski dolini.³¹ Po ljudskem izročilu se je Marija Terezija nad temi krili zgražala, ko so Ziljanke ob neki priložnosti na dvoru plesale v njih.³²

Prav tako so po višji ali po svoji pobudi duhovniki v svojih pridigah obsojali nekatere oblačilne kose in svarili pred oblačilno nečimrnostjo. Tako je na primer v prvi polovici prejšnjega stoletja kasnejši škof Baraga zatiral dolge črne pasove Belokranjic,³³ župnik Eržen pa sredi prejšnjega stoletja nevestina pokrivala na Primorskem.³⁴ Prav tako se tudi danes

²⁷ A. Baš, Noša v poznem srednjem veku in 16. stoletju na Slovenskem, Lj. 1959, str. 6.

²⁸ S. Vilfan, Predpisi o obleki in blagu v policijskih redih 16. stoletja, Slovenski etnograf II, str. 26.

²⁹ Novice, Ljubljana 1848, str. 38.

³⁰ S. Vilfan, o. c., str. 26.

³¹ Isti, str. 39.

³² M. Makarovič, Terenski zapiski za Brnico na Koroškem, 1952.

³³ I. Navratil, Kako so belim Kranjcem bili zatrti črni »repi«, Novice 1875, str. 691.

³⁴ J. G. V., Slovenski glasnik, 1864, str. 50.

ponekod na Primorskem po mediteranski šegi ženske v cerkvi pokrivajo z rutami in nikdar ne vstopajo v cerkev pomanjkljivo oblečene.

Že iz skromnih pričevanj spoznamo, da se je namen teh prepovedi že v 18. še bolj pa v 19. stoletju bistveno predrugečal, ker so predpise izdajali v spremenjenih zgodovinskih razmerah. V teh se je kmet sploh lahko začel oblačiti tako, kot so se nosili drugi stanovi, ker njegove obleke ne uravnavajo več razne odredbe.

Kmečka noša se je torej začela občutneje predrugečevati s spremenjenim družbenim in gospodarskim položajem. Čim bolj se je kmet osvobajal popolne družbene in gospodarske podrejenosti, s čimer so izginjale razlike med njim in plemstvom ter meščanom, tem bolj se je skušal približati le-tem z vsem načinom svojega življenja, torej tudi v noši. Zato so bile v 19. stoletju nedvomno gospodarske in socialne razmere tisti primarni dejavnik, ki je izzval odločilne spremembe v kmečki noši.

Izboljševanje kmetovega družbenega in gospodarskega položaja se je pri nas pričelo že za vlade Marije Terezije, ki je poskrbela za novo upravno razdelitev. Velikega pomena je bila ustanovitev okrožnih uradov »kresij«, ki so sprejemale tudi kmečke pritožbe zoper zemljiške gospode. Terezijanska davčna knjiga, kataster, je ločil podložniško posest od gospodske in predpisal davke za vsako posebej, tako da zemljiški gospod ni več plačeval davkov za celotno »svojo« posest s podložnikom vred. Tudi nekatere druge reforme so natančneje določile obveznosti podložnikov do fevdalne gospode in omogočile kmetom, da so bolj razpolagali s svojim imetjem.³⁵

Jožef II. je bil v svojih ukrepih še naprednejši. S podložniškim in nevoljniškim patentom je odpravil nevoljništvo, olajšal gibanje in izbiro poklica podložnikom.³⁶

Reforme, ki očitno niso nastale zavoľjo kmetovih potreb, temveč zaradi potreb buržuazije, so kmetu vendar precej koristile. Predvsem so, kot so povsem pravilno poudarili nekateri zgodovinarji, »reforme Marije Terezije in Jožefa II. vzdignile kmetov socialni ponos«. Vsa fevdalna osebna nesvoboda je izginila. Kmet je sedaj postal res človek, prenehal je biti manjvredno bitje. Zemljiški gospod je moral pritisk na kmeta zmanjšati, če ga je hotel obdržati na svoji zemlji. Tako se je družbeni položaj kmeta neprenehno boljšal.³⁷ Prav to spremenjeno stanje, ki sicer še vse 19. stoletje ne kaže idealnih oblik, pa je začelo zmanjševati prepad med kmeti in gospodo, ki se je doslej izražali tudi v obleki.

Francoska revolucija, ki je »odprla poslednjo fazo splošne krize fevdalne družbe«,³⁸ je dobila svoj izraz tudi v noši revolucionarnih Parižanov, ki so skušali tudi z obleko poudariti, da so pretrgali s tradicijo. Dasiravno

³⁵ E. Kardelj, Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, Lj. 1957, str. 134—135.

³⁶ Isti, str. 134.

³⁷ F. Gestrin-Melik, Slovenska zgodovina, Ljubljana, Lj. 1948, str. 16.

³⁸ Kardelj, o. c. str. 129.

vemo, da pariški dogodki niso neposredno vplivali na naše kraje in še manj na naše kmečko prebivalstvo, vendarle ne smemo pozabiti, da so sprožili val nemirov tudi v avstroogrski monarhiji. V tem času, ko se kmet, delavec in meščan zavoljo skupnih koristi zblížujejo, se manjšajo tudi pregraje v načinu oblačenja.

»Francoska okupacija slovenskih dežel je bila važen zgodovinski intermezzo na naših tleh, ki je utrdil pridobitve narodnega prebujenja.«³⁹ Splošna francoska gospodarska politika pa je nedvomno vplivala tudi na gospodarsko življenje Ilirskih provinc in predvsem pospešila razvoj nekaterih panog. Pri tedanji organizaciji prometa je pomenil povečani promet Trsta v letih 1797—1805 (od 15 na 55 milj. gld.) hkrati tudi velik zaslužek prebivalstva v njegovem zaledju na Krasu, ki je bilo zaposleno s prevozništvom.⁴⁰

Ta usmeritev kraškega prebivalstva k postranskemu zaslužku, ki jo je narekovala v veliki meri tudi nerodovitna zemlja, je mimo drugih vzrokov pripomogla, da so iz vsakdanje kmečke noše začele izginjati starejše oblačilne tvarine in da so si ljudje kupovali blago, vsaj za praznja oblačila v Trstu. Po vsem tem postaja razumljivo, da je kraška noša v virih in literaturi razmeroma malokrat omenjena, ker se pač ni v ničemer razločevala od drugih noš in ker je že v sredi prejšnjega stoletja izgubila vse značilne poteze starejše noše.

Podobno stanje nastaja na alpskem ozemlju. Edini pomembnejši komunikaciji pred železnico sta cesti Ljubelj—Tržič—Kranj in Trst—Ljubljana—Maribor—Dunaj, ki prav tako usmerjata ondotne prebivalce v prevoznništvo, ki prinaša denar. »Skozi slovenske dežele je moral iti veliki blagovni promet iz severnih dežel v reško, tržaško in beneško pristanišče. Znani so bili vozniki bovškega kota in ziljski prevozniki.«⁴¹

Prevoznništvo, ki se je dalo še bolj kot nekdanje tovarništvo izkoristiti za trgovanje na svoj račun,⁴² je nedvomno prinašalo tudi v kmečko nošo nove poteze. Furmani prinašajo ženskam svilene rute, blago, nakit.⁴³ Ni naključje, da je začela v teh prometnih krajih kmečka noša hitreje izginjati, saj so prevozniki prinašali poleg tujega blaga tudi nova spoznanja o načinu oblačenja drugod po svetu. Po drugi strani so si prav zaradi ustrezne življenjske ravni tudi lahko privoščili sodobnejše, industrijsko blago. V tem času je donosen zaslužek kmetom tudi pripraga voznikom, brodarjenje in splavarstvo.

Z delom za postranski zaslužek so se ukvarjali ljudje tudi na Dolenjskem. Za ribniško gospodstvo je 1838. leta določeneje sporočil poročevalec: »Odkar je v tem okraju prišlo do prenaseljenosti in zato domači pridelki ne zadoščajo za obstanek, je večina prebivalcev v tukajšnjem okraju pri-

³⁹ Isti, str. 164.

⁴⁰ Primerjaj, B. Grafenauer, Lj. 1962, str. 116.

⁴¹ J. Mal, Zgodovina slovenskega naroda, Celje 1928—1939, str. 525.

⁴² Vilfan, o. c. str. 27.

⁴³ Podatki iz ljudskega izročila, Makarovič, terenski zapiski za Gorenjsko.

siljena, da se preživlja s kupčijo v tujih provincah. Zato so šle v izgubo vse ljudske posebnosti in izvirnosti v noši». ⁴⁴

»Predvsem zaradi neomejenega krošnjarstva je noša izginila med vsemi sloji, ⁴⁵ pripominja poročevalec iz Osoj v istem času.

Razumljivo je, da so si prav ti ljudje v času, ko jim je cvetela obrt, denarno opomogli in se je njihova življenjska raven kazala tudi na zunaj, v obleki.

Mimo tega je treba opomniti, da je v 18. stoletju, predvsem pa v prvi polovici 19. stoletja »kmetijstvo precej napredovalo v smeri kapitalističnega razvoja«, ⁴⁶ v zvezi s tem se je povečala diferenciacija na vasi. Ob tej in kasnejših diferenciacijah se je izoblikoval stan bogatejših kmetov, ki je nedvomno imel tudi pri oblačenju vodilni pomen.

Nadvse zanimivo je primerjati, kako so razločki med podložniškim stanjem v posameznih zemljiških gospodstvih povzročali tudi spremembe v noši. »Neposredno pred letom 1848. se zdi, da se je podložnikovo breme bolj povečalo v vzhodnih ravninskih in gričevnatih pokrajinah (Dolenjska, Štajerska in zlasti Prekmurje), kakor v Primorju in alpskih predelih na zahodu in severu. Fevdalci so vsekakor obdelovali, na primer na Dolenjskem, sorazmerno več zemljišča v lastni režiji, kakor na ostalem Kranjskem. Po opisu iz 1848. leta je opravljal dolenjski podložnik več kakor 70 % na vsem Kranjskem predpisane tlake (Dolenjska zavzema le okrog eno tretjino ozemlja in okrog dve petini prebivalstva te dežele), poleg tega pa je dajal tudi večji del denarnih in naturalnih dajatev. V Prekmurju, kjer obstajajo velika in strnjena zemljiška gospodstva, so imeli fevdalci kakor na drugem Ogrskem v razmerju do podložnikov mnogo večje pravice in so velik del zemljišča obdelovali v lastni režiji; zaradi tega je tu poglavitno breme podložnikov tlaka«. ⁴⁷ »Do neke mere drugačno kakor v ostalih slovenskih deželah je bilo stanje v Slovenskem Primorju. V enem njegovem delu, zlasti v Istri in na južnem delu Goriškega, so bile javno-pravne pravice zemljiškega gospodstva (glede sodstva) omejene in podložniki niso opravljali tlake«. ⁴⁸

Pri ugotavljanju poglavitnih sprememb v kmečki noši smo lahko na več mestih spoznali, da se prav proti sredi 19. stoletja vse češče omenja za nekatera območja na Gorenjskem in Goriškem bistveno predrugačena kmečka noša, ker so bile kmetove dajatve v primeri z Dolenjsko in Prekmurjem znatno manjše. Zato je na eni strani izpričana velika poraba industrijskega blaga, v Prekmurju in na jugu Dolenjskega pa v istem času še splošno oblačijo domače platno in sukno. ⁴⁹

⁴⁴ DA, fasc. 1516/21.

⁴⁵ Isti, fasc. 7176/958.

⁴⁶ Kardelj, o. c. str. 183.

⁴⁷ Grafenauer, str. 761.

⁴⁸ Isti, str. 761.

⁴⁹ Nadrobnejši podatki, po katerih ugotavljam navedeno stanje, so v moji doktorski disertaciji, Lj. 1964, pod poglavji, ki obravnavajo posamezne oblačilne kose.

Od zgodovinskih okoliščin, ki so tudi — seveda le posredno — izzvale spremembo v noši, je treba omeniti marčno revolucijo. Ko je na Dunaju leta 1848. izbruhnila revolucija, so jo »kmetje pozdravili s silnim navdušenjem, pomenila jim je takojšnjo in popolno odpravo fevdalne odvisnosti, kakor na Francoskem pred šestdesetimi leti. Številni kmečki nemiri so se povezali z nemiri delavstva. Marčna revolucija je prinesla številne svoboščine, ki pa so bile skoraj vse znova odpravljene. Vendar je zemljiška odveza ostala. Poprej kmet ni bil lastnik zemlje, ki jo je obdeloval. Zemlja je bila graščakova in z njim je moral kmet deliti pridelke.⁵⁰

V treh letih pomarčne revolucije, ko so na raznih koncih in krajih Evrope še divjali boji, ko je morala mesta hraniti samo najbližja, neposredno obdajajoča jih dežela in ko nove davščine še niso bile urejene, takrat je bil kmet gospod, ker je vse svoje pridelke nemudoma lahko spravil v denar.⁵¹

To stanje je opazil tudi člankar Dragotin Melcer, ki je 1851. leta zapisal: »Tri leta skoraj že kmet gosposkam desetine, davkov ne plačuje, kar pa na polju pridobi, žito, živino itd. meščanom za dragi denar prodaja. Marsikateri kmet je zdaj bolj gospod kakor gospodi, ki v mestu živijo. Pravijo, da je srebro večidel na kmetih doma (ne vem, če je res), pa je gotovo, da grunt in vse kar on pridela, veliko večji ceno ima kakor pred tremi leti.«⁵²

Vidnim spremembam v kmečki noši, ki so se pokazale v nekaj letih po marčni revoluciji, je posvetil neznan avtor v Novicah zavzeto napisan članek v Dopisu starih slovenskih mater iz uniga sveta svojim sedanjim unukam: »Kmečka hči nosi po troje in še več kikelj, pošterkanih, da je kakor mravlja, zgoraj tanjka, spodej široka. S tibetam in peruvjenam čevljarjeva spačena hči kopita in šila svojiga pridniga očeta zakrivata. Glejte je, kak se kaže in ponuja po mestu kerčmarjeva hči, vsa v svili in v zlatu-clo rokavice žlahtne gospe na rokav. Merino in drage svilene rute obeša po sebi že kravarica in tako zaslužek celiga leta za eno obleko potroši. Roka za vile in grablje vstvarjena, dragi svilnati dežnik čez težko zlato avbo ali čez težko s širokimi krajci obšito pečo razpenja. Ako bo vse tako naprej šlo, kmalu bo tako daleč prišlo, da bo kravarica v rokavicah molzla in pastirica v svilnatih nogavicah za kravami letala.«⁵³

Iz podobnih člankov lahko razberemo, da so bile te spremembe tako zelo vidne, da so jih opazili tudi sodobni člankarji. Ob tem je vsekakor treba imeti pred očmi, da opisujejo le del kmečkega, mestom bližnjega prebivalstva. V odročnejših naseljih je šel oblačilni razvoj precej počasnejšo pot. Mimo tega prizadeto napisani članki izražajo dokaj enostransko gledanje njihovih avtorjev na družbeno in gospodarsko prebujanje slovenskega kmeta.

⁵⁰ Prijatelj, Kulturna in politična zgodovina Slovencev, Lj. 1938, str. 82.

⁵¹ Isti, str. 85.

⁵² D. Melcer, Novice 1851, str. 26.

⁵³ Novice 1852, str. 335.

Po drugi strani vemo, da je bila zemljiška odveza povezana z odškodnino. Prav ta odškodnina je bila v nadaljnjih letih za kmete hud gospodarski udarec. Kmet je dobil le manjše, veleposestniki večje komplekse zemlje. Iz teh malih kosov zemlje, ki jih je kmet dobil, je moral sedaj odplačevati davke in odškodnino. Denar je bilo treba dobiti, zato je kmet prodajal vse, kar se je dalo prodati. Vedno bolj so ga stiskali oderuhi. Poslasta so prihajala na boben. Diferenciacija na vasi se je začela poglobljati. Nasprotje med bogatimi, z oderuškimi kapitalom zvezanimi gruntarji in siromašno kmečko množico se je vedno bolj zaostrovalo.⁵⁴

Šestdeseta in sedemdeseta leta so značilna za nastajanje slovenskega kapitala. V osemdesetih letih preteklega stoletja se je zavoljo naglega širjenja industrije zmanjšal agrarni donos v Sloveniji.⁵⁵ Kmet je moral ob konkurenci ameriškega in ruskega žita, ki je zniževalo cene na avstrijskem tržišču, dati svoje žito često tudi pod svojo ceno, zato je moral prodati več svojih pridelkov kot prej, moral je zmanjšati svoje potrebe in še več delati s svojo družino, če je hotel kriti svoje potrebe po denarju. Kmet je torej vedno več prodajal in vedno več kupoval.⁵⁶ Kmečka gospodarstva so vedno bolj propadala, še hitreje kot v sedemdesetih letih. Gospodarska stiska se je stopnjevala v devetdeseta leta. V tem času se začne množično izseljevanje v Ameriko, Nemčijo in Severno Afriko.⁵⁷ Do srede devetdesetih let se je izselilo približno 100.000 ljudi. Izseljevanje je zajelo vse naše dežele, trumoma so se izseljevali s Krasa, iz Notranjske, Dolenjske in Prekmurja.⁵⁸

Čeprav je večino slovenskih kmetov preživljala v drugi polovici 19. stoletja hudo gospodarsko krizo, se je kmečka noša v tem času še vidneje in splošneje izenačevala pod vplivom pomembnih sprememb v produkciji oblačilnih materialov.

Že Ivan Prijatelj je poudaril približno za sredo preteklega stoletja, da so »Svobodna obrt, industrija in trgovina, neovirana od prejšnjih carinskih pregrad, začela metati med kmete ceneno fabriško oblačilno blago, mnogo privlačnejše za oko, čeprav manj trpežno za nošnjo kakor je bilo prejšnje, izdelano po večini doma. Glede teh izdelkov pa slovenski kmet ni bil starokopiten (kot za vse moderne ideje glede racionalnega načina gospodarjenja), ampak se jih je oprijel na podlagi one splošnoslovanske lastnosti in slabosti, ki tako rada precenjuje vse, kar je tuje, in podcenjuje to, kar je domače. Slovenske liste so prvič napolnile tožbe maloštevilnih rodoljubov zoper tuji lišp in spakovanje našega kmeta v obleki in hrani tujega izvora.«⁵⁹

Nadvse dramatično je opisal sodobno oblačenje kmetov v industrijsko blago profesor Konšek prav sredi 19. stoletja: »Slovenec se pri obdelova-

⁵⁴ Kardelj, str. 232.

⁵⁵ Gestrin-Melik, Slovenska zgodovina, Ljubljana 1967, str.

⁵⁶ Isti, str. 165.

⁵⁷ Isti, str. 168.

⁵⁸ Isti, str. 167.

⁵⁹ Prijatelj, o. c., str. 86–87.

nju zemlje še zmerom stare šege drži, pri obleki se pa po novih šegah suče. Naši deda so nosili suknje domačiga pridelka; ovca in oven sta mu dala vovno, katero so žene-hčeri in dekle pozimi predle, predilo je kmet sam pridelal, mel je hlače prtene. Če si je ravno klobuk kupiti moral, pa ta klobuk je dva roda pretrpel; v delavnikih hodil je v brezovih coklah, ko je pa o božiču živino zaklal, dal je kožo v stroj, da je imel za nedeljo usnjate čevlje. Ozrimo se na današnji čas. Nima sedaj Slovinc razun srajce in včasih hlače ne ene niti domačega pridelka na životu. Vprašajmo da zakaj ne? Odgovoril bo, da mu obleka dražje hodi, če si jo doma pripravi, kakor če jo kupi. Zna to resnica biti, ali kako dolgo pa terpijo te pisane cunje? V gojzd se ne sme z njim prikazati.⁶⁰

Številni oblačilni kosi moške in ženske noše, ki izpričujejo poleg spremenjenega kroja tudi drugo blago, povsem potrjujejo Prijateljevo trditev. Vendar je misel »o splošno slovanski lastnosti in slabosti, ki tako rada precenjuje vse, kar je tuje in podcenjuje to, kar je domače« nekoliko pretirana. Če namreč tedanjo slovensko nošo primerjamo s sosednjimi kmečnimi srednjeevropskimi nošami, ugotovimo približno iste spremembe oblačilnega blaga.⁶¹

Veliko pomembnejše je, kar je povsem pravilno poudaril Prijatelj, da so »začele svobodna obrt, industrija in trgovina, neovirana od prejšnjih carinskih pregrad metati med kmete ceneno fabriško oblačilno blago, mnogo privlačnejše za oko«.

Tehnična revolucija, ki jo je izzvala iznajdba parnega stroja in mehaničnih statev, je krepko posegla v dotedanje izdelovanje oblačilnih snovi; zdaj so jih v večjih industrijskih obratih pridobivali hitreje in ceneje. V srednji Evropi se razvijajo v prvi polovici 19. stoletja veliki tekstilni obrati, ki izdelujejo velike količine blaga. Tudi v Sloveniji nastopa v tem času mehanizacija tekstilne proizvodnje. Še v dobi fevdalizma so ustanovili na slovenskih tleh tri mehanične predilnice in tkalnice. Že leta 1829 je bila ustanovljena mehanična predilnica in tkalnica v Ljubljani v tako imenovani Blatni vasi. Ta trinadstropna tovarniška zgradba je izdelala 3.600 centov bombažnega prediva in 33.600 zavitkov blaga v vrednosti pol milijona goldinarjev.⁶²

V slovenskih tekstilnih obratih predelajo, kot je razvidno iz gornjih navedb, sredi prejšnjega stoletja vedno več bombaža, iz katerega so izdelovali kmečkemu okusu primerno ceneno blago. Razumljivo je, da se je nošnja in uporaba bombažnih tkanin vedno bolj širila in izpodrivala domače platno.⁶³

⁶⁰ Konšek, Novice 1848, str. 129.

⁶¹ Geramb, Steirisches Trachtenbuch II, 1935 (za Avstrijo), Fiedler, A. Deutsche Volkstrachten. Leipzig 1954 in Helm, R.; Deutsche Volkstrachten München 1832, (za Nemčijo) Kresz, o. c. za Madžarsko.

⁶² Prim.: S. Slokar, Geschichte der oesterreichischen Industrie, Wien 1914. str. 279.

⁶³ Primerjaj I. Mohorič, Bombažna predilnica in tkalnica v Trziču, Lj. 1960, str. 17 in Škofjeloško platnarstvo in njegov zaton, Lj. 1955, str. 74.

Kmetijske in rokodelske novice z dne 9. oktobra 1844 so sporočile, da »dva tržiška mojstra veliko tavžent vatlov pavolnika na leto izdelata in s svojo robo kmetice cele kranjske dežele in drugih bližnjih okrajev oblačita.«⁶⁴

Zraven je treba upoštevati naraščajočo oblačilno produkcijo tujih tovarn in vedno večjo konkurenco tujih trgovcev, ki so zalagali naše podeželje s ceneniimi industrijskimi tkaninami. Za ilustracijo navajamo, da je bilo 1864. leta v vsej avstroogrski monarhiji 5.858 predilnih strojev z 28.301 delavci. Največji porast je doživela njena bombažna industrija v šestdesetih letih prejšnjega stoletja.⁶⁵

V drugi polovici prejšnjega stoletja, predvsem v osemdesetih letih, so tekstilni izdelki iz čeških, moravskih in šlezijskih tovarn, ki so jih prodajali širom po Sloveniji, povsem preplavili tržišče. Na letne sejme so prinašali sejmarji in židovski prekupčevalci predvsem z Moravskega obilo tekstilnega blaga, ki je bilo za oko lepše, kmečkemu okusu primernejše, lahko v primerjavi s težkim platnom in suknom, gladko izdelano in z ustreznim svetlim leskom. Mimo tega je bila ugodna še nizka cena teh izdelkov, ki edinole v trpežnosti niso mogli tekMOVATI z domačim blagom-platnom in suknom. Kljub temu si kmetje blago kupujejo, sprva za praznično, kasneje tudi za delovno obleko. »Že sam način prodajanja po sejmih je bil za podeželane privlačen. Zgovornost, navidezno popuščanje pri cenah in drugi kupčijski triki sejmarjev so slednjič čisto pridobili kupce, da so vedno bolj dajali prednost tujemu blagu.«⁶⁶

Vloga sejmarstva pri vdiranju industrijskega tekstilnega blaga in nekaterih izdelkov (rut, nakita, čevljev, nogavic) na podeželje je bila nedvomno zelo pomembna in dolgotrajna. Ko je začelo vozništvo izgubljati svoj pomen je ostalo sejmarjenje še nadalje zelo priljubljena oblika kmečkega trgovanja, ki še do danes ni povsem zamrla.⁶⁷

Uspešnejše razpečevanje industrijskega blaga je omogočila sredi prejšnjega stoletja južna železnica. Ta je segala leta 1866 na slovensko ozemlje že do Celja, proga Celje—Ljubljana je bila v izdelavi.⁶⁸ Ko je leta 1870 stekla gorenjska železnica, je na široko odprla pot stalnemu dotoku tekstilnega blaga iz Šlezije, Češke in Moravske predvsem v gorenjske kraje.⁶⁹ Odtod ga posredujejo tudi na druga področja prav kramarji. Sejmi so bili številno obiskani in na občasne sejme so prihajali deželani iz bližnje in daljne okolice.⁷⁰

Železniški promet je torej omogočil večji dovoz in hitrejšo razpečevanje tujega pa tudi domačega tekstilnega blaga. Omogočil je obenem z

⁶⁴ Citirano po Mohoriču, o. c., Lj. 1960, str. 11.

⁶⁵ Isti, Lj. 1955, str. 71.

⁶⁶ Isti, str. 76.

⁶⁷ Zlasti v zadnjih letih opazamo, da si vtira pot na kmečke sejme tudi naša konfekcija; kmetje jo kupujejo predvsem za delovno obleko.

⁶⁸ Gestrin, o. c., str. 8.

⁶⁹ Mohorič, o. c., 1955, str. 76.

⁷⁰ Primerjaj isti, str. 75, in še podatke v ljudskem izročilu (Makarovič, terenski zapiski za Gorenjsko in deloma Dolenjsko).

izboljšanim cestnim prometom hitrejša in živahnejša stike med ljudmi, kar se je izražalo tudi v noši. Po teh poteh prihajajo v naše vasi celo prvi modni časopisi.

Mimo tega so kmetje že sredi prejšnjega stoletja vedno bolj opuščali pridobivanje oblačilnih surovin, lanu in volne. Trdna tla proizvajanju lanu je postavila že merkantilistično usmerjena državna uprava, ki je 1773. leta razglasila tkanje platna za prosto obrt podeželskega prebivalstva. Mimo tega je podpirala ustanavljanje predilskih šol, v katerih naj bi se mladina učila predenja po šlezijemskem vzorcu.⁷¹ Na podlagi teh prizadevanj za pospeševanje lanarstva lahko doženemo, da je v 18. stoletju država še močno podpirala širjenje predilstva in z njim zvezanega tkalstva. Čeprav je velik del platna odhajal na tuja tržišča,⁷² pa je naše podeželje vsaj na prehodu v 19. stoletje »v ožjem smislu besede pač tržišče, ki je samo zadovoljevalo svoje potrebe«.⁷³

V časnikih in strokovnih časopisih⁷⁴ si sledijo že v štiridesetih letih preteklega stoletja vse pogostnejše ugotovitve, da lanarstvo zamira in ob tem pobude, da ga je treba ohraniti. Po številnih člankih iz tega časa vemo, da so Slovenci predelovali lan po zastarelih načinih, zaradi katerih je bilo domače blago veliko dražje kot industrijski izdelki, ki so prav v tem času vedno bolj prihajali v deželo.⁷⁵ Povrh je bila teritev pri vsakem kmečkem gospodarstvu domač praznik, ki so ga primerno počastili s pijačo in jedačo. Že Janez Trdina je grajal nespametno ravnanje Mengšanov ob teritvi.⁷⁶ »Novice« so prav tako v zvezi s teritvijo opozarjale na brezglavo razmetavanje denarja. Gorenjci so priporočali reformo lanarstva po zgledu moravskih lanarjev, vendar pravega uspeha ta pobuda ni imela. Industrija je svojimi izdelki nezadržno prodirala in vedno bolj izpodirala domače predilstvo in tkalstvo.⁷⁷

Proces splošnega izumiranja obeh oblačilnih panog, platnarstva in suknarstva, je trajal skoraj pol stoletja. Kolikor se danes izdelovanje suknarstva in platna še ohranja, je namenjeno izključno izdelovanju blaga za delovna oblačila. Krajši pregled produkcije oblačilnih surovin nam lahko to najboljše ponazori. Tako so v vaseh med Begunjami in Žirovnico še do prvih desetletij našega stoletja veliko tkali in valjali sukno, danes pa je ta obrt že povsem opuščena. Pretežni del izdelanega blaga je bil namenjen delovni obleki in hišni opremi.⁷⁸ V Zgornji savski dolini so tkali nekateri

⁷¹ Mohorčič, o. c., 1960, str. 40.

⁷² Isti, 1955, str. 77.

⁷³ J. Šorn, Ljubljanska suknarna, Zgodovinski časopis, Lj. 1955, str. 76.

⁷⁴ Novice 1948, str. 75, Slovenija, 1849, str. 129, Schubert, Ueber den Anbau und Zurichtung des Flachsens, Annalen der k. k., 1842, str. 30 ss.

⁷⁵ Konšek, o. c., 1849, str. 129.

⁷⁶ Trdina, o. c., str. 37.

⁷⁷ Primerjaj Mohorič, 1960, str. 17.

⁷⁸ V. Novak, Doneski o tkalstvu in suknarstvu med Begunjami in Žirovnico, Slovenski etnograf VI—VII, Ljubljana 1954, str. 117.

tkalci še do druge svetovne vojne, predvsem platno, da so izdelovali nekatere dele moške in ženske obleke. Podobno velja tudi za Selško in Poljansko dolino.⁷⁹

V okolici Žužemberka so tkali domače platno in stopali sukno še okoli leta 1900. Za šentjernejsko okolico pravi poročilo, da je bilo do srede 19. stoletja domače laneno platno podloga za vso kmečko nošo, kasneje le še za delovno. V šentrupertski okolici sejejo lan nekateri še danes, vendar le za rjuhe in vreče. Do konca prejšnjega stoletja, zlasti med prvo svetovno vojno, pa so iz lanenega platna izdelovali delovno obleko. Podobno velja za mokronoško okolico. Po terenskem podatku za leto 1956 je v kostanjeviški okolici še vsako hribovsko gospodarstvo pridelovalo konopljo in v dolini lan. Nekaterim je rabilo to blago za predpasnike, večini pa za hišno opremo, posteljnino in vreče.⁸⁰

V mariborskem okraju se je 1901 z izdelovanjem sukna ukvarjalo še 12, v celjskem pa 45 ljudi. Sukno je bilo večidel namenjeno za prodajo.⁸¹ Na Pohorju (južni del) še danes delata tkalec in suknar. Medtem ko sukno še uporabljajo za moške hlače in suknjiče, je obveljalo domače platno za moško in žensko delovno obleko le do konca prejšnjega stoletja.

Tudi za Prekmurje vemo, da je bilo še okoli leta 1890 znano pridelovanje lanu skoraj v sleherni hiši, čeprav je rabilo platno le še delovni obleki in hišni opremi.⁸²

Za Belo krajino lahko razberemo iz člankov, ki obravnavajo tamkajšnje tkalstvo, da je že pred desetletjem skoraj povsem prenehalo delati v oblačilne namene.⁸³

Na Notranjskem lahko ugotovimo precej enako stanje še po zadnjih terenskih raziskavah cerkniške in loške doline. Ložani sicer res še nosijo tkat platno na Bloke v Retje, toda v zadnjih desetletjih le še za rjuhe in brisače, predtem pa so iz domačega platna izdelovali le še delovne moške hlače ter ženska spodnja in gornja krila in predpasnike.⁸⁴

Povsem podobne ugotovitve veljajo za nekatera območja na Primorskem. V Vipavski dolini so opustili svojo obrt konec prejšnjega stoletja, ko so si naročali platno le še starejši ljudje za vsakdanjo obleko. Nekaj dlje se je ohranilo tkanje po Cerkljanskem, tam so imeli moški kot ženske še v prvem desetletju našega stoletja dele delovne obleke iz trpežnega domačega platna. Isto velja za hribovska naselja okrog Idrije, Črne-

⁷⁹ Podatki Anke Novakove, terenski zapiski za Savsko dolino in terenski zapiski M. Makarovič za Selško in Poljansko dolino, 1955, 1956.

⁸⁰ J. Šušteršič, terensko poročilo za Žužemberk, 1957 — F. Šarf, terensko poročilo za Šentjernej, 1952 — F. Šarf, poročilo o terenskem delu za Mokronog, 1951 — M. Ložar, terensko poročilo za Kostanjevico, 1955.

⁸¹ Kotnik, O valjanju domačega sukna, Slovenski etnograf II, Lj. 1949, str. 10.

⁸² M. Makarovič, terenski podatki za Pohorje, 1963 — V. Novak, Lan in njegovi izdelki v Slovenski Krajini, CNZ XXXI, str. 34.

⁸³ B. Račič, Domače tkalstvo v Beli krajini, Slovenski etnograf III/IV, str. 142—153.

⁸⁴ M. Makarovič, terensko poročilo za Stari trg pri Ložu, 1962.

ga vrha in na Vojskem. Za Goriška brda navaja vir, da so še konec stoletja nekateri nosili delovno obleko iz domačega platna, čeprav je tovarniško blago prevladovalo. Na Kobariškem pojasnjujejo domačini zgodnjo opustitev lanoreje s tem, da je vsejani lan polegel. Precej dlje so pridobivali volno domačih ovc, iz katere so izdelovali polvolneno blago predvsem za ženske in moške delovne obleke. V Brkinih so sejali lan še konec prejšnjega stoletja, vendar se bolj pogosto omenja domače sukno, ki so ga pridobivali iz volne domačih ovc, predvsem za moško zimsko delovno obleko. Vloga iz Črnotič iz druge polovice prejšnjega stoletja celo navaja, da 4.000 ovc (mišljene so črnotiške) daje letno 800 funtov (dobrih 400 kg) volne, ki se uporablja za izdelovanje lodna in nogavic.⁸⁵

Na Koroškem so okoli leta 1930 tudi še izdelovali kose delovne obleke iz domačega platna.⁸⁶

Med prvo in drugo svetovno vojno so marsikje ponovno zasejali njive z lanom in povečali ali sploh vpeljali gojenje ovc, da so pridobivali domače oblačilne surovine, vendar so iz njih izdelovali le obleko za delavnike in jo krojili po sodobnih krojih. Danes kmečki ljudje na vprašanje, zakaj so opustili pridobivanje domačih oblačilnih surovin in tkanin skoraj soglasno poudarjajo, da se ne izplača, ker je blago domačega dela veliko dražje kot kupljeno, pa tudi za nošenje grobo domače platno in sukno ni prijetno.

V času po prvi in zlasti po drugi svetovni vojni se je oblačilna omika slovenskega kmeta na splošno zelo vzdignila. Nenehno izboljševanje kmetove življenjske ravni, povečani medsebojni stiki in njegova večja razgledanost iz dneva v dan spreminjajo njegov odnos do oblačenja in vplivajo, da še hitreje prevzema sodobnejše oblačenje. Vendar je treba glede posvajanja sodobnejših oblik noše tako za prejšnje kot za sedanje stoletje upoštevati nekatere okoliščine, ki uravnavajo oblačenje v okviru kmečkega stanu samega.

3

Nenehno prevzemanje sodobnejšega oblačenja, kmetovo soustvarjanje ter oblikovanje kmečke noše v zadnjem poldrugem stoletju ne poteka povsem enakomerno. Odvisno je od nekaterih specifičnih okoliščin, ki imajo pri posvajanju novih načinov oblačenja obenem s kmetovim odnosom do oblačenja in soustvarjanja njegove noše velik pomen. Vse te okoliščine, ki nastajajo znotraj kmečkega stanu, to je družbeno gospodarski, geografski položaj nosilcev obleke, njihova starost in spol ter funkcijska narava noše, uravnavajo oblačenje kmečkega človeka, ne samo v 19. temveč tudi

⁸⁵ M. Makarovič, terensko poročilo za Vipavsko dolino, 1958 — M. Ložar, terensko poročilo za Cerkljansko, 1954 — Makarovič, terensko poročilo za Idrijo in Črni vrh ter Vojsko, 1959 — Ložar, poročilo za Kobariško, 1951 — S. Vilfan, Podobe iz nekdanje živinoreje med Trstom in Slavnokom, Kronika V/2, Lj. 1955, str. 69—85.

⁸⁶ Z. Vran, diplomska naloga o koroški noši, 1954, str. 59.



v našem stoletju, se med seboj prepletajo in imajo v raznih dobah zdaj večji zdaj manjši vpliv.

Po arhivskih in drugih virih iz srede prejšnjega stoletja, ki sporočajo o noši posameznikov po **premoženjskem stanju**, lahko spoznamo, da je gospodarski položaj pospeševal ali zaviral sodobnejše oblačenje slovenskega kmeta, določal število oblek, kakovost blaga in dodatkov. Premožnejši kmetje, ki prevzemajo, čeprav z neko časovno zamudo, novejšje prvine iz noše meščanov, stopajo pred revnimi sovaščani, istočasno pa vnašajo v celotni vaški način oblačenja vedno sodobnejše načine oblačenja.

Razločki med revnejšimi in bogatimi kmeti so bili zlasti v času intenzivnejšega preoblikovanja kmetove noše v sredi 19. stoletja dokaj vidni, saj jih viri nenehno omenjajo, za kasnejši čas pa imamo sprotne podatke v delih naših pisateljev in v ljudskem izročilu.

Po arhivskih virih za prvo polovico prejšnjega stoletja so hodili v ormoškem okraju revnejši kmetje in služinčad okrog doma bos, premožnejši pa so nosili čevlje iz črnega usnja ali kordovana. Tudi v mariborskem okraju je hodila služinčad oblečena precej skromneje kot gospodarji.⁸⁷

V postojnskem okraju so nosili v tridesetih letih prejšnjega stoletja revnejši suknjo iz lodna, premožnejši pa tudi plašč iz temno zelenega ali rjavega sukna s srednje velikim ovratnikom. Prav iz te poročevalčeve pripombe je razvidno, da so nosili revnejši še oblačilo iz domačega blaga in starejšega kroja, premožnejši pa že kupljeno blago in oblačila, krojena po meščanskem, bidermajerskem vzorcu. Po tedanji ceni je bilo domače blago za kmeta tako rekoč zastonj, ker ga je pridelal doma, predelovanje pa izplačal s pridelki.⁸⁸

Podobne podatke imamo na voljo za postojnski okraj tudi za žensko nošo, kjer so revnejše nosile pozimi temne suknene jope. V vremski dolini so prav tako bogatejši moški nosili modernejše suknjiče, revnejši pa oblačila starejšega kroja.⁸⁹

Od gospodarske ravni posameznika je bila odvisna izbira blaga in celo bogatejša ali skromnejša vezenina. Tako je zapisal poročevalec za idrijsko gospostvo: »Ženski svet si pokriva glavo z belo naglavno ruto, na splošno pečo imenovano, različne kakovosti, muslina ali batista z vezeni-nami ali brez njih, po premoženjskem stanju.«⁹⁰

Precej enaka poročila so prihajala tudi iz Bele krajine, čeprav v dokaj manjši meri. Tako v okraju Krupa tu pa tam nosijo tudi, vendar samo premožnejši, plašč iz črnega ali modrega sukna po gorenjski navadi z enim ali dvema ovratnikoma.⁹¹ Torej velja povzeti iz tega poročila podobno kot za postojnsko gospostvo, da predstavlja plašč na eni strani socialno uglednejšega moža, po drugi strani pa lahko ugotovimo, da so premožnejši med prvimi sprejeli oblačila sodobnejšega meščanskega kroja.

⁸⁷ G. S. za Friedau, Sch. 372 in Sch. VIII.

⁸⁸ DA, fasc. 1512/775.

⁸⁹ Isti in 715.

⁹⁰ Isti, 541.

⁹¹ Isti, fasc. 1516/1054.

Premoženjske razlike so v tem času prav tako uravnale oblačenje na Dolenjskem, dasiravno so navedbe poročevalcev skromnejše. Tako so nosile v gospodstvu Rupečevrh revnejše ženske še vedno oblačila iz domačega platna, premožnejše ženske pa iz kupljenega volnenega in bombažnega blaga.⁹²

Za Gorenjsko pogrešamo v virih podobnih omemb. Vendar nam oblačilni kosi⁹³ in navsezadnje tudi slikovno gradivo⁹⁴ dovolj jasno izpričujejo, da pripadajo oblačila modernejšega kroja in industrijskega blaga premožnejšim kmeticam in kmetom.

V gradivu iz druge polovice prejšnjega stoletja skorajda ne zasledimo opisov, ki bi ločevali obleko revnejših in premožnejših. Edino Kotnik navaja, da se v Mežiški dolini okoli leta 1860 začele nositi kupljeno blago najprej premožne kmetice.⁹⁵

O premožnejših razločkih, ki so v drugi polovici 19. in v prvih desetletjih našega stoletja še nadalje uravnali posvajanje novejših načinov oblačenja, pa se lahko poučimo zelo nazorno pri sodobnih pisateljih in najbolj živo v ljudskem izročilu, ki venomer poudarja razliko v oblačenju, kvaliteti blaga in številu oblek med posameznimi premoženjskimi razredi. Vendar viri prav za ta čas zelo pogosto pripominjajo, da so tudi revnejši, zlasti tisti, ki so bili zaposleni kot hlapci ali dekle pri premožnejših kmetih, imeli eno ali dve praznji obleki krojeni tako kot njihovi gospodarji in iz enakega blaga. Še več, pogosto poudarjajo, da so dekle skoraj ves svoj zaslužek potrošile za obleke, ki so jih nosile seveda le ob praznih dneh.⁹⁶

Oblačilna razlika med premožnejšimi in revnejšimi vaščani se je v zadnjih letih dokaj zabrisala. S sezonskim delom ali delno zaposlitvijo nekdam malih kmetov ali kajzarjev v industriji in drugod se je njihovo gospodarsko stanje precej izboljšalo, doseglo, včasih pa celo preseglo stanje bogatega kmeta. Eden kot drugi nedvomno izpričujejo svoje življenjske okoliščine tudi na zunaj, v načinu oblačenja. Na splošno lahko vsaj v zadnjih letih opazimo, da vodijo v oblačenju tisti, ki so delno zaposleni s kmetijstvom delno pa v tovarni. Ker prihajajo v stik s trškimi ali mestnimi prebivalci, se skušajo v oblačenju zblížati z njimi, s tem pa veliko bolj kot nekdanji premožnejši kmetje vnašajo v nošo nove oblačilne lastnosti.

Hitrejša ali počasnejša sprejemanje sodobnejših oblačilnih načinov je bilo in je deloma tudi še danes močno odvisno od **geografskega položaja**, to se pravi od večje ali manjše oddaljenosti prebivalcev od mestnih in trških središč, prometnih zvez, ravninske ali hribovske lege posameznih vasi.

Tudi v tem primeru imamo na voljo dovolj gradiva, ki izpričuje, da se noša spreminja veliko hitreje v bližini večjih središč, ob prometnih ži-

⁹² Isti, 19.

⁹³ Primerki v Slovenskem etnografskem muzeju.

⁹⁴ Goldensteinovi akvareli, noše v delih Langusa, Subica.

⁹⁵ Kotnik, o. c. 1926, str. 72—74.

⁹⁶ Makarovič, terenski zapiski za Belo krajino, Dolenjsko, Gorenjsko.

lah, kot v krajih, odmaknjenih prometu ter mestnim in trškim središčem. Sredi prejšnjega stoletja so ti vplivi še očitnejši.

Tako se omenja za ruperčvrško gospodstvo na Dolenjskem 1838 leta: »da se hribovski kmet navadno vendarle še vedno oblači v kratke črne prtene hlače, medtem ko se v ravnini oblačijo v dolge hlače.«⁹⁷ Iz nadaljnjega opisa kmečke noše je prav tako razvidna konservativnost v noši kmeta oddaljenega od prometnih zvez in mest; ta še vedno vztraja pri starejši noši, medtem ko se ravninski prebivalci veliko bolj zgledujejo po meščanih.

Tudi za kostanjeviški okraj se navajajo razločki v noši ravninskih in hribovskih prebivalcev. Tako »nosi moški v hribovitejših krajih klobuk z nizkim oglavjem in širokimi okrajci . . . moški v ravnini ležečih krajih pa črn polsten klobuk z visokim oglavjem.«⁹⁸ Torej se prvi pokriva s »staromodnim« kmečkim klobukom, drugi pa s klobukom cilindraste oblike, ki je bil v čislih pri bidermajersko oblečenih meščanih.

Še zanimivejša je opomba poročevalca za osojsko gospodstvo na Koroškem iz istega časa, da se »le s trdom najde tu in tam v hribih kak star kmet ali kmetica in tujec iz njunih starih kosov obleke spozna nekdanjo ljudsko nošo.«⁹⁹

Poročevalec iz Brežic je navedel 1841. leta: »v goratih krajih nosijo še iz domače volne tkano, seveda zelo grobo sukno.«¹⁰⁰

Razločki v noši prebivalcev bolj oddaljenih krajev so dokaj jasno razvidni iz Goldensteinovih upodobitev kmečkih noš iz 1838. leta. Tako lahko ugotovimo, da so kmetice iz okolice Ljubljane v primerjavi z drugimi, bolj oddaljenimi prebivalkami (Bohinj, Bela krajina, vzhodna Štajerska, Primorska), izpričevale najsodobnejši način oblačenja tako v krajih kot v blagu.¹⁰¹

Z razvojem mest in trgov, predvsem pa z ugodnejšimi prometnimi zvezami, železniškimi in avtobusnimi, so se začele te razlike med hribovskimi in ravninskimi prebivalci vedno bolj izenačevati. Ohranile so se le še tam, kjer živijo prebivalci v krajih, še vedno odmaknjenih od prometnih zvez (nekateri vasi v Beli krajini), ali pa v hribovitejših območjih (Pohorje, Cerkljansko), kjer je še vedno odločilna konfiguracija tal. Skoraj simbol današnjega hribovca so palica in težki čevlji, s katerimi prihaja v dolino, poleg dolgih kril pri ženskah, s čimer je še vedno jasno nakazano, da zemljepisna okolnost lahko zavira ali pospešuje vnašanje sprememb v kmečko nošo. Razločki v oblačenju se precej zmanjšujejo pri prazni noši prebivalcev, ki hodijo ob nedeljah v dolino k maši in se skušajo za to priložnost obleči tako kot dolinci. Seveda velja to le za mlajše ljudi

⁹⁷ DA, fasc. 1516/19.

⁹⁸ Isti, 616.

⁹⁹ Isti, fasc. 7176/768.

¹⁰⁰ Isti, fasc. 1516/768.

¹⁰¹ Goldensteinove upodobitve obeh Bohinj, ženske iz Osilnice in iz pokrajine med Dravo in Muro, arhiv SFM.

Starost in spol nosilcev prav tako vpliva na vnašanje sprememb v kmečko nošo. Številni podatki nam pričajo za prvo polovico prejšnjega stoletja, da so zlasti mlajši segali najprej po kupivem blagu in opuščali oblačila iz domačega platna in sukna. Tako je v arhivskem gradivu iz 1838. leta za Vremsko dolino in Senožče razvidno, da se oblačijo mlajši v oblačila sodobnejšega kroja in blaga, starejši pa vztrajajo pri staromodnejših oblačilih.¹⁰² V istem času so sporočili iz idrijskega gospostva, da si »mlad moški po novi šegi ovija vrat s svilen ali bombaževinasto ruto, pri priletnem moškem pa je vrat navadno čisto gol«.¹⁰³

Da so bili tudi v Beli krajini v tridesetih letih prejšnjega stoletja, kot prča arhivsko gradivo, mlajši za »novotarije« v noši sprejemljivejši, pripominja poročevalec za Poljane v Beli krajini.¹⁰⁴

Zelo nazorno je prav po starostnih stopnjah opredelil nošo poročevalec iz Ruperčvrha na Dolenjskem, ki pravi, da so starejši kmetje in kmetice nosili še oblačila starejšega kroja in blaga, mlajši, predvsem ženske, pa obleke sodobnejšega kroja in blaga.¹⁰⁵

Razločke v noši mlajših poudarja tudi poročevalec za beljaški okraj: »Pri mladih ženskah, ki same zase skrbijo in so bolj seznanjene z mestno potrošnjo, se često dobivajo krila, špenzerji, predpasniki cenениh, a ne posebno trpežnih vrst cica, bombažne nogavice, nizki čevlji . . . ker morejo ti predmeti bolj zadovoljiti njihovo nečimrnost.«¹⁰⁶

Tudi v Belih vodah na Štajerskem je opazil poročevalec, da »mladina nosi že finejše trgovsko meščansko blago«.¹⁰⁷

Za drugo polovico prejšnjega stoletja pogrešamo nadrobnejših opozoril glede razločkov v noši starejših in mlajših. Vendar nam slovenski romantični realisti pogosto opisujejo staromodno nošo starejših ljudi, ki je bila v močnem nasprotju z nošo mlajših. Nadvse plastično je prikazal Levstik v Popotovanju od Litije do Čateža oblačilno konservativnost starega možakarja, ko piše: »Trdno se je držal stare noše, zato pa tudi ni imel oprt in platnene hlače so mu nizko opletale. Dandanes je uže malo tacih dedov. Zginili so klobuki z dolgimi kraji pa nizkim oglavjem, mi le raje nosimo oglavje bolj visoko. Veselil sem se že od daleč, ako je kod po cesti primigalo široko pokrivalo, ki je branilo dežja in solnca. . . Živel je pri nas možiček, stara grča, ki ni mogel dobiti pri nobenem klobučarju, v nobenem sejmu, v nobeni starini klobuka po svoji všeči. Kat stori? Ureže si palico in gre notri v Kranj, pa si ga da tam delati.«¹⁰⁸

Za konec prejšnjega in prvo polovico 20. stoletja nam daje ljudsko izročilo številne podatke o razločkih v oblačenju med starejšimi in mlajšimi. Prav tako izpričuje tudi današnja kmečka noša, da se mladi ljudje

¹⁰² DA, fasc. 1512/715.

¹⁰³ Isti, 541.

¹⁰⁴ Isti, fasc. 1516/19.

¹⁰⁵ Isti, 7176/17.

¹⁰⁶ Isti, 958.

¹⁰⁷ G. S. Sch. VIII/3421.

¹⁰⁸ Levstik, Popotovanje iz Litije do Čateža. (A. Slodnjak, Fr. Levstika zbrano delo, III. d., 41), str. 41.

zlasti ob prazničnih dneh, pa pri obisku mesta in trga zvečine oblečejo že precej tako kot njihovi vrstniki v mestu, medtem ko starejši in ljudje srednjih let ob enakih priložnostih še vedno nekoliko zaostajajo za njimi.

Ugotovitve veljajo tako za kroje oblačil (daljša krila, suknjiči namesto plašev itd.), kot tudi glede uporabe blaga. Mlada dekleta in ženske srednjih let na primer, že nekaj let sem nosijo nogavice iz sintetičnih snovi, starejši ženske nikdar. Tudi pričesko si urejajo mlajše tako, kot je navada v mestu, starejše ženske pa nosijo še vedno kite in se vedno pokrivajo z ruto. Perilo mlade ženske je v primeri s perilom njene matere ali babice precej drugačno, kupljeno v trgovini. Stare žene pa nosijo še najraje perilo domačega dela.

Razločki v oblačenju so vidni tudi pri mlajših in starejših moških, tako pri posvajanju sodobnejših oblačilnih načinov kot pri ohranjanju starejših. Razločki so nadalje vidni tudi v opuščanju nekaterih delov oblačil. Tako mlajši moški na deželi ne nosijo telovnikov, ki so pri starejših povsem običajni. Nadalje so stari moške vedno, razen v cerkvi in pri jedi, pokriti s klobukom, mladi ne.

Preden opredelimo spremembe v noši, ki jih je narekovala funkcionalna delitev, je treba omeniti še razločke v časovnem opuščanju in prizadevanju za prevzemanjem novih oblik pri moških in ženskah, ki so bili mimogrede omenjeni že zgoraj.

Z uveljavitvijo dolgih moških hlač, krajšega ali daljšega suknjiča in preprosteje krojene srajce se moška noša v osnovnem kroju od francoske revolucije ne spreminja več. Modnih sprememb so deležni le ovratniki, dolžina suknjičev, širina hlačnic, oblika čevljev ipd. V nasprotju z umirjeno linijo moškega oblačenja pa lahko pri ženskah ugotavljamo vedno nove spremembe v krojih, ker so ženske pač veliko bolj dovzetne za posnemanje novih modnih smeri. Moški ostajajo v tem primeru nekoliko ob strani in izpričujejo že omenjeno oblačilno konservativnost.

Tudi v današnji kmečki noši opazamo, da ženske sprejemajo nove oblačilne načine bolj kot moški. Vsekakor je treba pri tem upoštevati, da je trajnost moških oblek zavoljo trpežnejšega blaga daljša. Povrh je pri ženskah (ne samo kmečkih) veliko bolj razvita želja, da bi ugajale na zunaj, z (novo) obleko.

Pri prevzemanju in ohranjanju oblačilnih potez je imela velik, skorajda poglobilni pomen funkcionalna delitev noše na praznično, delovno in obredno. Vpliv namenske narave kmečke noše pa je bil seveda prav tako odvisen od ene ali vseh že navedenih okoliščin.

Še preden navedemo kaka pričevanja, moremo načelno ugotoviti že na drugih mestih navedeno resnico, da je delovna noša v kroju in blagu konservativnejša od praznične. Praznja noša, ki je ne moremo omenjati skupaj z obredno, pa je naprednejša oblika kmečke noše, bodi zimske ali letne (sl. 13).

V arhivskih virih lahko najdemo nekatere podatke, ki gornjo trditev ponazarjajo. Tako omenja poročevalec za kapelsko gospostvo na Koroškem

1838. leta, da »nosijo ženske ob delavnikih krila iz belega, tudi modrega potiskanega domačega platna ali raševine, za praznike pa iz cica z visokim krojem.« Tudi nadaljnje opisovanje ženske noše dokazuje, da je praznja noša naprednejša od delovne, ki vztraja pri oblačilih starega kroja in domačega blaga.¹⁰⁹

Za kostanjeviški okraj na Dolenjskem se omenjajo v istem arhivu kot delovne hlače doma narejene platnene hlače, nedeljske pa so izdelane iz kozlovine¹¹⁰ in so sredi stoletja sodobnejše oblačilo.

Podobno pripominja poročevalec za ruperčvrško gospostvo, da pridobivajo tamkajšnji prebivalci blago za vsakdanjo, delovno obleko doma. Iz opisa ženske noše pa je razvidno, da si ženske kupujejo za praznja oblačila tovarniško blago.¹¹¹

Iz srede prejšnjega stoletja je nekaj podatkov o tem v Goethovi zbirki. Na Kalobju je bila 1846 vsakdanja obleka še iz platna in raskavega sukna iz črne ovčje volne.¹¹² Na Sladki gori je bila vsakdanja obleka prav tako še iz domačega platna, polsukna in bukovine. Tako tudi v drugih krajih na Štajerskem, kjer so ob delavnikih še nosili domače blago, ob praznikih pa že kupljeno.¹¹³

Poročevalec, ki je zbiral gradivo za isto zbirko, je sporočil v istem letu za Šentvid pri Planini, da je »delovna obleka zlasti pri revnejšem razredu zelo cenena, pogosto zelo revna in izdelana iz doma pridelanega blaga, edino praznična (nedeljska) presega tako pri moških kot tudi ženskah kmečke meje. Vse mora biti po najnovejšem kroju, večidel iz finega blaga narejeno, tako da človek lahko vidi odlično damo namesto kmečko deklet. Da, ta moda presega vse meje.«¹¹⁴

V drugi polovici prejšnjega stoletja opisujejo člankarji zvečine le še praznično nošo, zato pogrešamo podatkov, ki bi opozarjali na razločke med delovno in praznjo nošo. V ljudskem izročilu se pogosto navaja kot bistvena razlika med delovno in praznjo nošo, da so revnejši in starejši kmetje v odročnejših krajih še na prehodu v naše stoletje izdelovali posamezne dele delovnih oblačil iz domačega platna in sukna. Mimo tega ugotavljamo po ljudskem izročilu, da kmetje delovni obleki, ki bi morala biti pravzaprav najpomembnejši del njihove obleke, niso posvečali posebne pozornosti. Največkrat so za delovno obleko uporabili obnošeno praznično, oblačila starejših ljudi in darovana ali podedovana oblačila. Za zadnji dve desetletji pa lahko ugotavljamo, da si kmetje kupijo vsako leto vsaj po 2 novi obleki, namenjeni samo delu. Edinole za težja in bolj umazana dela oblačijo močno ponošene in zakrpane obleke.

¹⁰⁹ DA, fasc. 7176/629.

¹¹⁰ Isti, fasc. 1516/616.

¹¹¹ Isti, 19.

¹¹² G. S. citirano po Kotniku, o. c. 1949, str. 13.

¹¹³ Isti.

¹¹⁴ G. S. Sch. VIII.

Iz orisa poglavitnih gibal v razvoju slovenske kmečke noše v 19. in 20. stoletju spoznamo: intenzivnejše spremembe slovenske kmečke noše, ki jih opažamo proti sredi 19. stoletja, so posledica močno spremenjenih družbenih in gospodarskih razmer, ki odsevajo v celotnem načinu kmečkega življenja, torej tudi v noši. Glede na način zaposlitve, življenjsko in kulturno raven ter stopnjo izolacije kmečkih prebivalcev razvoj kmečke noše ne poteka povsem enakomerno. Očitno je tudi, da je slovenski kmet tako nekdaj kot še danes iskal zglede za svoj način oblačenja v meščanski noši, ki se prav tako kot kmečka spreminja pod vplivom družbenih in gospodarskih razmer.

RÉSUMÉ

LES PRINCIPAUX MOTEURS DANS LE DÉVELOPPEMENT DU COSTUME DU PAYAN SLOVÈNE DANS LES 19^e ET 20^e SIÈCLES

Dans son article, l'auteur donne un aperçu des plus importants mobiles jouant leur rôle dans l'évolution du costume du paysan slovène au cours des 19^e et 20^e siècles.

Grâce aux changements radicaux des conditions sociales et économiques, depuis la moitié du siècle dernier un changement visible s'est opéré aussi dans le costume du paysan slovène. C'est l'époque où, dans le grand monde, les idées libérales se propagent de plus en plus proclamant l'égalité des hommes et se reflétant aussi extérieurement, dans l'habillement dont le caractère aussi subit des changements considérables.

Le paysan slovène qui, dans cette époque-là, s'affranchit peu à peu des liens sociaux et économiques, gagne de plus en plus en considération. Le paysan et le bourgeois lient des contacts économiques. La prise de conscience du paysan, son attitude plus indépendante devaient nécessairement trouver leur expression visible dans son costume, dans sa manière de se vêtir ainsi que dans d'autres formes de la vie, p. ex. dans l'économie rurale, dans l'architecture, l'art et, d'une manière plus évidente, dans le costume. Les conditions sociales et économiques changées ont occasionné un rapprochement entre les classes paysanne et bourgeoise. C'est ainsi que le paysan et le bourgeois entrent en lutte commune pour la victoire de certaines idées progressistes. Ce rapprochement entraîne derrière lui celui du costume qui change en effaçant, tout à fait en accord aux idées révolutionnaires, aussi les différences extérieures qui divisaient les classes entre elles.

De nouvelles découvertes techniques ont engendré un grand bouleversement dans l'industrie textile au pays et à l'étranger. C'est vers la moitié du siècle dernier que, dans la campagne slovène, commencent à pénétrer les produits textiles de l'industrie du pays et de l'étranger. Ils représentent la base des changements dans la manière de se vêtir. Les étoffes sont transportées sur des charriots et vendues par les petits marchands. C'est après la construction du chemin de fer du Sud (Vienne—Trieste), au milieu du siècle, que les produits textiles commencent à affluer dans une mesure plus accélérée. Comme les étoffes industrielles se vendent meilleur marché que celles de fabrication domestique et que, par leurs couleurs plus vives et plus claires, elles correspondent mieux au goût du paysan, on commence par les acheter de plus en plus fréquemment. A mesure que la production de l'industrie textile va toujours en croissant de sorte qu'elle atteint son point culminant vers le milieu du siècle précédent, disparaissent

sent peu à peu la tisseranderie et la draperie domestiques. Les procédés invétérés du remaniement du lin et de la laine ont rendu très chère la fabrication domestique des étoffes et c'est pourquoi les paysans préférèrent acheter les étoffes industrielles moins chères.

La différenciation qui, dès le milieu du siècle précédent, s'était opérée dans la campagne, a fini par créer une couche de paysans riches qui, avec leur manière de se vêtir, essaient de s'approcher aux habitants des villes. Un peu retardataires, les autres paysans s'efforcent de les imiter, avec, bien entendu, des étoffes de moindre qualité. C'est précisément cette émulation qui introduit dans le costume paysan encore aujourd'hui des traits nouveaux, plus modernes.

Les crises économiques de la fin du siècle précédent ne sont pas à même d'enrayer les tendances du paysan de se vêtir selon une mode plus moderne. Les émigrations et l'occupation saisonnière des ouvriers augmentent la puissance d'achat des paysans et leur font connaître les pays étrangers et leurs particularités dans l'habillement.

C'est ainsi que les différences entre le costume paysan et celui des habitants des villes, très rapprochés depuis la fin du 19^e siècle, tendent de plus en plus à disparaître. L'époque qui suivit les deux guerres mondiales n'a encore qu'accélééré ce rapprochement.

Malgré la pénétration des traits modernes dans le costume paysan, il faut toujours tenir présent le fait que l'unification de celui-ci se déroule dans le cadre des conditions intrinsèques à la classe paysanne. Les paysans plus jeunes et plus riches, ceux, notamment, qui vivent dans la proximité des villes et des bourgs et le long des voies de communication sont plus susceptibles à l'acceptation des traits nouveaux, tandis que les habitants des villages plus éloignés, les paysans plus âgés et plus pauvres ne font qu'imiter, un peu en retard, les formes de la mode contemporaine. Dans ces derniers temps, toutefois, ce sont ceux qui ont des parents occupés à l'étranger ou bien ceux qui sont eux-mêmes occupés dans l'industrie, qui se sont mis à la tête de la mode nouvelle.

En dépit, cependant, de ce rapprochement, certaines différences qui séparent le costume paysan du celui des habitants de villes sont dictées même aujourd'hui par la nature du travail spécifique du paysan.

PRILOG PROUČAVANJU KRSNE SLAVE

Petar Vlahović

Slava kao porodični praznik prvi put se pominje 15. avgusta 1018. godine u okolini Ohrida. Na taj dan, kako beleži grčki hroničar Skilica, arhon ohridski Evstatije Dafnokin, koristeći se običajem da se na dan slave svako prima, došao je nezvan u dvorac Samuilovog vojvode Ivca i na prevaru ga oslepio.¹ Mada Skilica ne pominje direktno slavu već gozbu iz opisa se jasno vidi da je o njoj reč.

Slavu je kasnije prvi opisao detaljno Vuk Karadžić. U Srpskom Rječniku kod reči krsno ime Vuk piše: »Svaki Srbin ima po jedan dan u godini koga on slavi, i to se zove **krsno ime**, **sveti**, **sveto**, i **blag dan** /1, kršnja 2, služba 3/. Domaćin se stara i pripravlja za celu godinu kako će i čim će proslaviti krsno ime. Kad bude uoči krsnog imena pred noć, onda zadje jedan iz kuće (obično najmlađi) po selu te zovne (na krsno ime sve seljake, koji ono krsno ime neproslavlja, taj pred svakom kućom skine kapu i obično ovako počne: »Božja kuća i vaša! pozdravio je otac (ili brat) da dođeš doveče na čašu rakije; da se razgovorimo i da malo noći potkratimo; što bude sveti Nikola (ili koji bude) donio, nećemo sakriti: dođite, nemojte da ne dođete.« Kad bude uveče onda nekom otide domaćin, nekom pošalje sina, nekom najamnika (žene uveče slabo idu) ili drugoga koga iz kuće. Kad zvanice dolaze svečarima u kuću obično ovako govore: »Dobar veče i čestito ti sveto! slavio ga mnogo ljeta i godina u zdravlju i veselju!« Gđekoli ponesu i jabuku, ili (po varošima) limun, te dadu domaćinu kam mu nazovu dobar veče. A prijatelji iz drugih sela dođu i nezvani, pa tu svi večeraju, piju, razgovaraju se i pjevaju do neko doba noći; po tom seljaci otidu svaki svojoj kući (domaćin kaže svakome na poходу: »Dođite i sjutra na čašu rakije.« I tako ih svaki dan poziva od večere na doručak, a od doručka na ručak, a prijatelji već ondje i ostanu. Sjutra dan dođu rano na doručak, pa malo docnije na ručak. Prije ručka ili na ručak, treba da dođe i pop da prekadi i da očita koljivo. Kad već bude oko pola ručka, onda zapale voštanu svijeću, donesu tamjana i vina, te ustanu u **slavu**: . . . pomole se Bogu, jedu koljivo, obrede se vinom (napijajući: »za slave nebeske, koja može da nam pomože«) i lome (domaćin s popom ili s kim drugim kad nema popa) **krsni kolač** (koji mora biti od šenična brašna u kiselo umiješen i našaran poskurnjakom; jednu

¹ Prokić, Brastvo IX—X, 10 i dalje.

četvrtinu od toga kolača dadu popu, jednu domaćici a dvije oni jedu; pjevaju (dav i dva) u slavu:

ko pije vino za slave božje,
Pomoz'mu, Bože i slava Božja!
A šta je ljepše od slave Božje,
I od večere s pravdom stečene?

Potom sjedu opet, i pijući i jedući razgovaraju se i pjevaju do mraka (domaćin ne sjeda za sto, nego stoji gologlav i služi gostima vino i rakiju). Tako slave tri dana samo ne ustaju više u slavu; drugi se dan krsnog imena zove **pojutarje**, a treći **ustavci**, a prijatelji odlaze čak četvrti dan«...

Na sličan način slavu je opisao i Milan Dj. Milićević u radu »Kućanska slava«,² pa izvodi zaključak: »O krsnom imenu Srbin vrši, u svojoj kući dve vrlo važne dužnosti

a) moli se Bogu za žive i mrtve, i čini neku žrtvu u slavu svetitelju, zaštitniku svoje porodice (oboje — na neki osvećeni način); i

b) saziva prijatelje, i dočekuje putnike i namernike te ih gosti što može bolje, kao na najveseliji dan u godini.

Krsno ime nije svetkovina lična, nego kućanska, porodička: ona ostaje od oca sinu, a od sina unuku.

Svetac, koga slavi jedna porodica, smatra se kao najbliži i najbrži zaštitnik njezin. Njemu se ona moli, njim se najčešće zaklinje, i kroz nje-ga se nada da dobije od Boga ono što želi.

Krsno ime se vrlo teško ili vrlo retko menja; ali se može dogoditi da se ko u teškoj bolesti, ili u velikoj nevolji, zamoli kom drugom svecu koga ne slavi, pa dobije lakost ili pomoć...

Kome umiru deca...

Domazet, ili privuk, dok su mu god živi starac i baba, slavi njihovo krsno ime, a svoje samo prekadjuje (to jest, nosi crkvi sveću i leturgiju, ali zvanica ne zove)«.

Posinak slavi slavu poočima, a nasljednik je dužan — nastavlja Milićević — da primi i krsno ime onoga čije imanje nasleđuje, i da ga slavi kao god i svoje. Udovica takođe slavi slavu muža, umesto njega.³

Na osnovi ovih i drugih opisa slave prvenstveno u narodnim umotvorima, uloga slave je u narodnom verovanju različito tumačena. Jedni su slavu smatrali običajem koji je posvećen mrtvima a u naše krajeve je dospao preko kulta Herosa.⁴ Drugi smatraju da je to vrsta gozbi za mrtve koje su nasleđene od Rimljana preko religioznih bratovština, prvo u našem primorju, a potom raširene i u unutrašnjosti Balkanskog poluostrva.⁵ Međutim, dr. M. Budimir pretpostavlja da je slava bila poznata još sta-

² M. Dj. Milićević, *Slave u Srba*, God. Nikole Čupića I, Bgd. 1877, s. 95 i dalje.

³ M. Dj. Milićević, nav. rad, s. 95—99.

⁴ M. Vasić, *Slava — Krsno ime*, Beograd 1901.

⁵ V. Skarić, *Postanak krsnog imena*, Gl. Zemaljskog muzeja u Sarajevu XXXII, Sarajevo 1920.

rom alarodskom stanovništvu.⁶ Truhelka tvrdi da ona nije ni pravoslavna ni srpska. Pravoslavna nije zbog toga što je nema kod Rusa, Grka, Bugara i Rumuna, a srpska zato što je ne slave svi Srbi. U Bosni slave i Karavlas, pleme romanskog porekla.⁷ Truhelka smatra da se teritorijalno rasprostranjenje slave poklapa sa teritorijom nekadašnje patarenske države, a kad je država propala njeni podanici prelaze u razne vere, ali slavu zadržavaju.⁸ Nešto kasnije Truhelka u radu »Larizam i krsna slava« u ovom običaju vidi postepeno odomaćivanje nekadašnjeg kulta lara.⁹ R. Grujić u slavi vidi obred koji je nastao iz crkvenih slava »pamet svetima« i »pamet za pokoj«.¹⁰ Neki istraživači, pak, smatraju da je slava nastala kao uspomena na mitskog pretka porodice a zajedno sa tim kao spomen i svim domaćim pretcima.¹¹ Po Čajkanoviću slava je prinošenje žrtve pretcima jedne porodice, bratstva ili plemena, odnosno krvno vezane zajednice.¹² Po njemu, crkvena i plemenska slava su kult lokalnog heroja ili lokalnog božanstva, a ponegde i hrišćanskog svetitelja.¹³ Stojan Novaković slavu dovodi u vezu sa bratstvom. Ustvari, to je praznik šire krvne zajednice a ne samo jedne porodice. Zbog toga je ona vezana i za zemlju na kojoj živi bratstvo, odnosno pleme.¹⁴ Najzad, nedavno se na »studije o slavi, službi ili krsnom imenu«, bolje rečeno njenom pomenu u izvorima do 18. veka osvrnuo i M. S. Filipović,¹⁵ čineći kao i ostali zanimljive opservacije.

Sve ove teorije o kojima je napred bilo reči nastale su usled različitog tumačenja slavskih rekvizita: koljiva, sveće, tamjana, vina i krsnog kolača koji se javljaju i u drugim kultovima. No, sve to može biti kasnijeg porekla i pridodato jednom starijem obredu kojim se molilo za žive i za napredak kuće i domaćinstva. Ima elemenata koji ukazuju da je slava običaj agrarnog karaktera i molba za žive. Uostalom, da je slava obred agrarnog karaktera potvrđuje sam sadržaj i radnje koje se tom prilikom izvode. To najbolje potvrđuje građa koju je o slavi sabrao Vuk Karadžić, a on je to činio u vreme kada su mnogi naši običaji, pa i slavski bili vrlo sveži.

Već pozdrav koji gost upućuje domaćinu uoči slave: »Slavio ga mnogo ljeta u zdravlju i veselju«! svedoči da se želja odnosi na domaćina i

⁶ M. Budimir, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor* 2, Beograd 1922, 315—i dalje.

⁷ Uporedi Č. Truhelka, *Testament gosta Radina*, Gl. Zemeljskog muzeja XXIII, Sarajevo 1911, s. 355 i dalje.

⁸ Č. Truhelka, *Testament gosta Radina*, na naved. mestu.

⁹ Č. Truhelka, *Larizam i krsna slava*, Gl. Skopskog naučnog društva VII—VIII, Skopje 1930, s. 1 i dalje.

¹⁰ R. Grujić, *Crveni elementi krsne slave*, Gl. Skopskog naučnog društva VII—VIII, Skopje 1930, s. 35 i dalje.

¹¹ V. Čajkanović U *Enciklopediji SHS* kod reči slava.

¹² V. Čajkanović, u Gl. *Geografskog društva* 7—8, Beograd 1922, s. 336 i dalje.

¹³ V. Čajkanović, Gl. *Geografskog društva* 7—8, na naved. mestu.

¹⁴ St. Novaković, *Krsna imena*, Karadžić II, Aleksinac 1900, s. 103 i dalje.

¹⁵ *Zbornik za društvene nauke Matice srpske* 38, Novi Sad 1964, s. 51—76.

njegovu porodicu, a tako je i u drugim prilikama. Te želje se izražavaju kroz zdravice u kojima se ne oskudeva. »Ko je proslavljao ove godine proslavljao je i do godine, punu i čestitu, sretnu i bogatu, mnogo ljeta, a sve za njegova života, on i njegova djeca...«.¹⁶ Ili: »... Dušmane ti pokorio da ti pod nogama budu kao konju čavli i potkovi; nikad im se kapom u ruci ne umolio no vazda junačkom mišicom kao sretnji i čestiti branio, vazda ti u odbrani puška palila a sablja sjekla...«.¹⁷ Na Kosovu gosti ispijaju po jednu veliku čašu za domaćinovo i svih ukućana zdravlje, a isto tako za beričet i za napredak svake vrste stoke. Gost kaže: »Ovu kolenicu ćemo da pijemo za domaćinsko zdravlje. Bog neka da njemu i njegovim sinovima, ćerkama, snahama, unucima, unukama i svemu porodu njegovom zdravlje i sreću... svaki beričet u polju i domu, da su mu puni ambari sa žitom, guvna sa slamom i senom, torišta sa ovcama i govedima, kravama i kobilama, bivolcima i volovima, tejacima i ždrebićima...«.¹⁸ Slično ovome i u Slavoniji svaka kuća ima svoga patrona kome se moli zajedno sa srođnicima, kumovima i prijateljima za napredak kuće i za zdravlje ukućana.¹⁹ U zapadnoj Makedoniji pred slavski ručak najstariji gost uzima slavski kolač, poljubi ga i govori: »Sveti (ime sveca), budi na pomoći i daj da te mnogo godina slavimo zdravo i veselo«. Zatim svi redom celivaju hleb a koljivo (kuvanu pšenicu) uzimaju iz posude obema rukama da bi i bog oberučke davao zdravlje i napredak kući i domaćoj čeljadi.²⁰ U Popovu Polju u Hercegovini blagosilja se u ovakvoj prilici na sledećim rečima: »De ove godine braćo moja pili, ondje i do godine svi zdravo i veselo bili! Zdrav si, brate domaćine!« — Bog ti dao život i zdravlje! Vazda pio, a zdravo bio! Uvijek mogo a Bog ti pomogo!«.²¹ U Levču i Temniću prva čaša se podiže za zdravlje domaćinovo i tom prilikom, pored ostalog kaže: »gde se ovo vino pilo tu se svako dobro vilo«.²² Takođe u Levču i Temniću pre lomljenja kolača kolačar (čovjek koji sa domaćinom lomi kolač), blagosilja: »Gde se sveta slava slavila, tu Bog pomogao. Neka sveta slava ovome domu podaruje zdravlje i život, rod i beričet«, a zatim se zdravice menjaju u nakrst, »da bi godina ukrstila beričetom«.²³ U ovim krajevima kao i u Metohiji oko Prizrena vino koje se prelija po kolaču vraćaju ponovo u čašu uz reči: »Neka se preliju bačve s vinom, domovi s žitom i zdravljem, a polja rodом i beričetom.«

¹⁶ V. Karadžić, *Život i običaji naroda srpskog*, Beč 1867, s. 79.

¹⁷ V. Vrčević, *Tri glavne narodne svečanosti, božić, slava, svatba*, Pančevo 1883, s. 103.

¹⁸ D. Debeljković, *Običaji srpskog naroda na Kosovu Polju*, Srpski etnografski zbornik VII/4, Beograd 1907, s. 237.

¹⁹ I. Filakovac, *Godišnji običaji*, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena XIX, Zagreb 1914, s. 154.

²⁰ M. J. Gajić, *S Lepenca na Radiku*, Godišnjica Nikole Čupića XXI, Beograd 1901, s. 166.

²¹ Lj. Mićević, *Krsno ime ili krsna slava u Popovu*, Gl. Etnograf. muzeja u Beogradu V, Bgd. 1930, s. 100—101.

²² St. Mijatović, *Običaji srpskog naroda iz Levča i Temnića*, Srpski etnograf. zbornik VII, Bgd. 1907, s. 56.

²³ St. Mijatović, *Navedeni rad*, str. 59—61.

Zatim kolač podignu u vis s rečima: »Veličaj Gospode dom i domaćina«. ²⁴ Evo još nekoliko primera iz Levča i Temnića koji nedvosmisleno govore da su slavske zdravice vrsta molbe za zdravlje ukućana i napredak domaćinstva: »Neka Bog pošalje slast među nas, te neka osladi u domu, u toru, na svakom mestu,« a zatim se pije u zdravlje: »Da pijemo čašu vina za zdravlje ovog našeg današnjeg skupa (od kolačara se prvo počinje) prvo u tvoje zdravlje; tvoje domaćice za zdravlje; tvojih kćeri, sinova, snaha (ako ih ima) za zdravlje, tvoga oca i majke (uvek se pominju posle dece ako su živi) za zdravlje; tvojijeh prijatelja, kumova i dobrih komšija za zdravlje; uopšte sviju tvojih milih i dragih, pa spomenuo ih ili ne spomenuo ih, za zdravlje; tvoga roda i zanata za zdravlje; tvoje sreće i kese za zdravlje; tvoje stoke za zdravlje; dao ti se bog radovati kao srećnoj braći...« Pošto otpiju malo u istu čašu dolivaju još vina »da mladi rastu« pa produži zdravicu: »Ovo za omladije; neka Bog omladi u domu, u toru i na svakom mestu; neka Bog mladež izvede na dobar put, te neka budu bolji od njihovih starijih!« Ovo je propraćeno i pesmom:

»Omladije života i zdravlja,
Bog im dao života i zdravlja!«

Zatim se čaša iskapi i okrene prema podu uz reči: »Ovoliko ti domaćine, bilo rđe u kući.« (misli se koliko je ostalo kapi u čaši). ²⁵

Takođe su i pesme koje se pevaju uz piće i nazdravljanje pune želja za zdravlje i napredak ukućana, za dobru letinu, napredak marve itd. Na Kosovu između ostalog pevaju:

»Oj, u čije se zdravlje le vino pije,	I po bregu sve bele opčice,
U čije se zdravlje vino pije,	Oj, i po plugu le sve suri volovi,
Oj sve mu zdravo i veselo bilo,	I po plugu sve suri volovi,
Oj, rodilo mu le vino i pčenica,	Oj, laćimije le selu dosadile,
Rodilo mu vino i pšenica,	Laćimije selu dosadile,
More i po kući le ta muška dečica,	More i po bregu le vinova lozinka,
Oj, po trlu le ti ženski jaganjci	I po bregu vinova lozinka,
I po trlu ti ženski jaganjci,	Oj, i po polju le crvena pčenica
Oj, i po toru le sve ženski tejaci	I po polju crvena pčenica
I po toru sve ženski tejaci,	More sve mu obor le pčele pretisnule
More, i po bregu le sve bele opčice,	Sve mu obor pčele pretisnule«. ²⁶

²⁴ P. Kostić, Svetoga — krsno ime — slava u Prizrenu, Glasnik Etnograf. muzeja u Beogradu VI, Bgd. 1931, s. 30.

²⁵ St. Mijatović, Navedeni rad, str. 63—66.

²⁶ D. Debeljković, Običaji srpskog naroda na Kosovu polju, Srpski etnograf. zbornik VII, Bgd. 1907, s. 238.

ili:

»Daj mi bože, sitnu rosu,
Da zarosi rodnom polje,
Da daruje berićeti,
A najviše pčeničicu,
Pčeničicu, belo žito,
Od dva klasa čabar žita,
Od dve opce vedro mleka,
Od dve gidže tovar grozje,
Belo stado puno polje,

Sure krave puna trla,
Od dve krave plug volova,
Od dve krave tovar maslo,
Od dve pčele vrčma meda,
Od jedne kvočke sto pileta,
Od jedne ćurke sto ćurčeta,
Od jedne guske sto gujčeta,
Od jedne šotke sto šočeta,
naše polje ponajbolje.«²⁷

Drugi momenat značajan i centralni u slavskom ceremonijalu je prekada, sečenje kolača i napijanje u slavu. Naročito je značajno molitvanje nad slavskim kolačem, iz koga se jasno vidi da je reč o zdravlju, napretku kuće, čeljadi, stočarstva, letine, dobrog berićeta i zaštite od dušmana. »... Sad ćemo napiti u zdravlje našeg brata domaćina, za njegov žitak i užitak, život i dobro zdravlje. Za zdravlje njegove poštene glave, njegovi sinova i sinovaca, unuka i omlatka; život i dobro zdravlje... Ispod njegova jaka šljemena i visokog krutog stožera iznosio 24 sretna sjemena... Plugo mu široko gonilo a ralo u dubinu s mirom ronilo. Od neba mu rosilo a od zemlje rodilo...²⁸ U Gornjem kraju Visočke nahije tom prilikom se kaže: »... Koliko je u ovome kolače zrnaca, onoliko u našem brata domaćina bilo janjaca, jaraca, teladi, svake sreće i napretka...« Ili: »Volovi ti bukali a dušmani ukali. Kolo ti odilo a žito rodilo... Klastovi ko pasovi, a snopovi ko topovi... Poslije tebe tvoja omladina... Božja ti majka dala. Što dala to i održala!«²⁹ U Levču i Temniću kolačar i domaćin pošto kolač prelome naizmenično ga poljube a zatim obe pole sastave tako da »licem gleda u polje«. Zatim domaćin jednu četvrtinu od kolača stavlja u sito govoreći: »Neka je sita godina«, a kolačar četvrtinu iz desne ruke podiže uvis uz reči: »Neka Bog da da budu ovolike konoplje, kukuruz, pšenica i ostali usevi«, odnosno: »Snop kao top, klas kao popov glas«, pa deo kolača iz desne ruke stavlja na raf ili neko uzdignutije mesto a onaj iz leve ruke na sto. Domaćin pored toga dodaje: »Neka krsno ime ukrsti dom životom i zdravljem, a polja rodnom i berićetom.«³⁰ Na Kosovu se prilikom presipanja kolača kaže: »Mi presipamo kolač vinom, a Bog da prespe zdravlje u ljude i stoku i svaki berićet u dom i u polje.«³¹ Slično se radi i molitva prilikom blagosiljanja koljiva, koje je svakako starije i od hrišćanstva i od same slave. Naime, uzimajući barenu pšenicu sa tri prsta, kažu: »Pšenicu da uzmemo, pšenica (ili berićet)

²⁷ D. Debeljković, Navedeni rad, str. 306.

²⁸ V. Vrčević, Tri glavne narodne svečanosti..., Pančevo 1883, s. 100—101.

²⁹ M. S. Filipović, Slava i služba, Zb. za narodni život i običaje Južnih Slavena XXVI, Zagreb 1928, s. 333, 337.

³⁰ St. Mijatović, Običaji srpskog naroda u Levču i Temniću, Srpski etnograf. zbornik VII, Bgd. 1907, s. 61—62.

³¹ D. Debeljković, Običaji srpskog naroda na Kosovu polju, s. 225.

da se rodi. Da se rodi de oralo odi. Da imamo da jemo sas prijatelje, komšije, doslare, kafedare, sas naše sveštenike i svakoga brata ristjanina, i vsi blagoslovite». ³² Još izrazitija potvrda da je u pitanju molba za žive nalazi se u domaćinovim rečima koje izgovara uz čašu a gosti drže posudu sa kuvanom pšenicom: »Da prespemo pšenicu vinom, Bog da prespe u ljude zdravlje, u ambar svaki beričet i u trla svaku stoku, svako dobro, mir i ljubav među braćom i komšijama.« Zatim se gosti, odmah posle domaćina posluže žitom — koljivom. ³³ Pored ovoga stanovništvo Kosova veruje da od dana svećenja vodice do slave ne valja presti vunu i kućinu da se u njivama ne upreda klasje. Inače, kolač nad kojim se prekađuje zavijaju u čistu krpu i stavljaju u često sito da bi pšenica bila čista od korova i »često« (gusto) rasla. Zatim se nad ovim obrednim hlebom kaže: »Da je veleglasna i beričetna godina, Bog da pokloni u ljude i u stoku zdravlje, u domu i u polju beričet i svako dobro«. Posle ovoga sito se podigne u vis i stavi na visoko mesto, orman na primer, »radi uzvišavanja beričeta«. ³⁴ Čak je i samo sečenje kolača vrsta žrtve za napredak: »Ajde da ga isečemo u život i zdravlje domaćina, njegovih sinova i ukućana, i svih gostiju unakrst, da svima pomogne Bog.« Štaviše, pazi se da se preliveno vino sa kolača što pažljivije vrati u čašu, odnosno da od njega ne kapne na tlo« da rod tokom godine ne opada na zemlju«, pre nego sazri. ³⁵ Čak se i prvi zalogaj od kolača obredno uzima. Umaćući ga u vino domaćin u Prizrenu kaže: »Leb da uzmemo, a svakojaki beričet da se rodi«. ³⁶ Međutim, u Tetovu, sveštenik je prilikom lomljenja kolača pominjao uz molitvu samo žive članove porodice, bez obzira da li je prekada vršena u crkvi ili u domu. ³⁷ Dakle, još jedan dokaz da je slava kult živima.

U nekim krajevima Bosne za vreme slavskog obreda mogla su se se čuti sledeća nabranja: »Vala (hvala) domaćine. Gdje ove godine tu i dogodine. Namaklo ti ljeto, rodilo žito. Volovi ti bukali, dušmani hukali. Zdravo bio, veselio se i temeljio se u domu svome. Desna ruko, naša slugo. Štogođ oko nas potrošio, gospod ti veliki namnožio. Kravice ti dobre zagruala, a čelice sunce zastavile. Koze bare zakrilile strane, bjele ovce brda i doline, oranice, luke i dubrave« ³⁸ Očevidno pored želje da domaćin slavu dugo slavi, žele mu napredak u ekonomiji, posebno u stočarstvu koje je u ovim krajevima važna privredna grana.

U slavskom ceremonijalu očuvani su mnogi elementi »primitivnog kolektivnog mentaliteta«. Slava se proslavlja zajedno sa susedima, putnicima i namernicima. Svi oni jedu slavska jela zajednički, koljiva na pri-

³² D. Debeljković, navedeni rad, s. 226.

³³ D. Debeljković, navedeni rad, s. 225.

³⁴ D. Debeljković, navedeni rad, s. 224.

³⁵ D. Debeljković, navedeni rad, s. 225.

³⁶ P. Kostić, Svetoga — krsno ime — slava u Prizrenu, Glasnik Etnograf. muzeja u Beogradu VI, Bgd. 1931, s. 32.

³⁷ M. S. Filipović Porodična slava i slične slave u Tetovu, Gl. Etnograf. muzeja u Beogradu VI, Bgd. 1931, s. 22.

³⁸ I. Šajnović Krsno ime (Kola u Bosni), Zb. za narodni život i običaje Južnih Slovena XIII, Zagreb 1903, s. 145.

mer, koje u Popovu polju može zameniti i hleb.³⁹ U Konavljima je običaj da za vreme slavskog ručka molitva neko od prijatelja nad plodom od oraha i to u uljaniku. »Zdrav si kućni domaćine, zdrav ti svak u kući bio kao i ovi orah. Kako i ovi orah pun bio, tako ti pun tor, pun obor, pun rod, puni koši, puno ulište, puna kuća, pune vreće, pune čeze i sve ostale sreće...« Kad ovo završi vraća se u kuću, stuče orah i prisutnima od nje ga da po mrvicu da pojedu. Po tom otpiju po malo vina »iz bokare« koja kruži od jednog do drugog.⁴⁰ Slično se radi i u okolini Dubrovnika.⁴¹ Čak se toga dana i stoci posvećuje posebna pažnja. U Levču i Temniću pre nego se vrati iz crkve lice koje je ponelo slavski kolač, valja nahraniti stoku »radi zapata« (da se bolje množi).⁴² Dočim, u Popovu Polju čobani na dan svoje slave rano isteruju stoku, ponesu piće i meze i to predaju svojim drugovima koji će toga dana paziti njihovo stado. Oko podne šalje im se ručak koji oni kolektivno pojedu.⁴³ Bogatstvo jela na slavskoj trpezi, po narodnom verovanju u Vojvodini, obezbuđuje napredak i plodnost u toku naredne godine.⁴⁴ Ali, i to jelo se jede sa prijateljima i poznanicima — kolektivno, po utvrđenom redu, da putem imitativne magije dočara sreću i po utvrđenom redu, da putem imitativne magije dočara sreću i blagoblagostanje.

Kada je reč o slavi treba imati u vidu još jedan elemenat koji svedoči o njenom agrarnom obeležju. Naime, slava je po narodnom praznik vezan za zemlju i kuću pa se ona sa imanjem preuzima. U Temniću naslednik je obavezan da slavi slavu onoga čije je imanje nasledio.⁴⁵ U Banatu sa kupovinom kuće, pogotovu ako je u njoj slavska ikona, prima se i slava porodice od koje je imanje kupljeno.⁴⁶ Na sličan način slavu primaju domazeti, usvojenici i članovi nesrodničke zadruge.⁴⁷ Čak u koliko iz bilo kojih razloga promene raniju slavu, ne napuštaju je sasvim već je proslavljaju jedan dan »kao zavjet radi polja«. ⁴⁸ Običaj preuzimanja slave zajedno sa kućom i zemljom, ipak je najizrazitiji u severnoistočnoj Srbiji, u predelima timočko braničevskim. Ako je muž došao na ženino imanje — miraz, onda njenu devojačku slavu proslavlja tri dana a svoju porodičnu prislužuje jedan dan. Da je slava u ovim krajevima vezana za kuću i zemlju potvrđuje činjenica da stanovništvo čija se imanja potapaju izgradnjom hidrocentrale »Đerdap«, masovno napuštaju slavu kao običaj.

³⁹ Lj. Mičević, Krsno ime ili krsna slava u Popovu, Gl. Etnograf. muzeja u Beogradu V, Bgd. 1930, s. 99—100.

⁴⁰ Vid Vuletić-Vukasović, Starinska zdravica u Konavlima, Karadžić III, Aleksinac 1901, s. 220.

⁴¹ V. Vuletić-Vukasović, U Mrčevu (na krsnom imenu), Karadžić III, Aleksinac 1901, s. 241—242.

⁴² St. Mijatović, Običaji srpskog naroda iz Levča i Temnića, ... s. 67.

⁴³ Lj. Mičević, Krsno ime ili krsna slava u Popovu, s. 101—102.

⁴⁴ V. Milutinović, Krsna slava u jugoistočnom Banatu, Rad vojvodjanskih muzeja 3, Novi Sad, 1954, s. 283.

⁴⁵ V. Milutinović, navedeni rad, s. 281.

⁴⁶ V. Milutinović, navedeni rad, s. 282.

⁴⁷ Lj. Mičević, Krsno ime ili krsna slava u Popovu, s. 98.

⁴⁸ Lj. Mičević, navedeni rad, s. 98.

Ovo ne čine iz razloga što se njihova svest bitno promenila već kako sami ističu, nove parcele na koje se preseljavaju, pošto ih država dodeljuje, nisu vezane za slavu, pa je zbog toga i napuštaju.

Dakle, kao što s pravom ističe M. Filipović, slava je vrlo složen obred.⁴⁹ Ali, pravo je čudo da niko od ispitivača još nije uočio zaštitnu i agrarnu stranu ovoga obreda, koja je, kao što napred navedene radnje i reči pokazuju prisutna i dominantna u slavskom ceremonijalu.

O slavi ne postoji skoro nikakvih crkvenih propisa. Nju po pravilu održavaju muški potomci a žene samo izuzetno, pa i tada u ime domaćina, odnosno starešine porodice. Isto onako kao što su se svojevremeno totemu prinosile krvne i beskrvne žrtve za spas i napredak određene društvene zajednice, tako se i do naših dana određenog dana u godini obraća svecu koji se smatra zaštitnikom kuće, imanja i porodice. Dakle, jelo na slavskoj trpezi vrsta je agrarne žrtve radi zaštite živih i napretka domaćinstva u celini, a to potvrđuju i zdravice koje su sastavni i glavni deo slavskog ceremonijala za vreme praznika.

ZUSAMMENFASSUNG

BEITRAG ZUR ERFORSCHUNG DES FESTES DES HAUSPATRONS

Das Fest des Hauspatrons ist ein Familienbrauch, der verschieden interpretiert wurde. Einige halten ihn für einen chthonischen und heroischen Kultus, andere wiederum für ein Kirchenfest oder für einen Totenkults bzw. für die Fortsetzung des Larenkultus.

Einige Bestandteile dieses Brauches und Trinksprüche, die dabei ausgesprochen werden, bezeugen jedoch, dass das Fest des Hauspatrons einen gesundheitsbringenden Ritus darstellt, der zahlreiche Elemente aus den agrarischen Kulturen enthält.

⁴⁹ M. S. Filipović, Studije o slavi, službi ili krsnom imenu, Zb. za društvene nauke Matice srpske 38, Novi Sad 1964, s. 51 i dalje.

Z B I R K E

RUDEŽEVA ZBIRKA SLOVENSКИH LJUDSKIH PESMI

Zmaga Kumer

Ime Rudež omenja med zapisovalci pesmi že Vraz,¹ srečamo ga v Korytkovih SPKN² ter pozneje pri Štreklju in Glonarju,³ nanj se sklicujeta Prijatelj v opisu Vrazovih potovanj⁴ in Grafenauer v razpravi o Lepi Vidi,⁵ pa Kidrič, ko piše o Korytku⁶ — in vendar vse to ne zadostuje, da bi si mogli ustvariti predstavo, kolikšna je bila Rudeževa zbirka, katere pesmi je vsebovala in kakšna je bila njena usoda do danes. Niti to ni prav jasno, kateri Rudež je zbiral ljudske pesmi, Jožef ali Anton, če ne morda oba.

Ribniški graščaki Rudeži⁷ so po rodu Kraševci. Anton Rudež st. (1757—1829) je bil doma iz Kobje glave in je od onod prišel leta 1789 v Ribnico za oskrbnika graščine in zemljiške posesti grofa Kobencla. Leta 1793 je vzel graščino v najem in leta 1810 jo je kupil. Tako je postal utemeljitelj zadnjega grajskega rodu v Ribnici.

Bil je sošolec in prijatelj Valentina Vodnika, ki je v letih 1788—1793 služboval v Ribnici in vsak dan prihajal v Rudežovo hišo. Prerodnih idej se je bil Rudež navzel najbrž v študentovskih letih v Ljubljani, med mladino iz Pohlinovega kroga.⁸ Med slovenskimi preroditelji je veljal za izkušenega slavista; nanj so se obračali tudi s kočljivimi jezikoslovnimi vprašanji.⁹ Po Vodnikovi smrti leta 1819 pa je izgubil prejšnje živo zanimanje za slavistiko. Kot Zoisov prijatelj je dobro poznal Jerneja Kopitarja, mu za eno leto izročil sina Jožefa in obema omogočil potovanje po Nemčiji.

¹ NPI = Stanke Vraz, Narodne pesni ilirske. Zagreb 1839.

² SPKN = (Emil Korytko), Slovenske pesmi krajnskega naroda. I—V. Ljubljana 1839—1840, 1844.

³ Š = Karel Štrekelj, Slovenske narodne pesmi. I—IV. Ljubljana 1895—1923; SŽ = Joža Glonar, Stare žalostne. Ljubljana 1939.

⁴ Prijatelj, Potovanja = Iv. Prijatelj, Vrazova potovanja po Slovenskem. ČZN VII (1910).

⁵ Grafenauer, LV = Iv. Grafenauer, Lepa Vida. Študija o izvoru, razvoju in razkroju narodne balade o Lepi Vidi. Ljubljana 1943.

⁶ Kidrič, Paberki = Fr. Kidrič, Paberki o Korytku in dobi njegovega delovanja v Ljubljani. Pos. odtis iz LZ XXX (1910), Ljubljana 1910.

⁷ Gl. SBL; Kidrič, Dobrovsky, 227 op. 267 = Fr. Kidrič, Dobrovsky in slovenski prepored njegove dobe. Ljubljana 1930.

⁸ Kidrič, Zgodovina, 177 = Fr. Kidrič, Zgodovina slovenskega slovstva. Od začetkov do Zoisove smrti. Ljubljana 1929—1938.

⁹ Kidrič, Zgodovina, 567.

Jožef Rudež se je rodil očetu Antonu leta 1793. Prijateljstvo s Kopitarjem, stiki z Vodnikom, Primcem in očetovo zanimanje za slavistiko¹⁰ — vse to je moglo mladega Jožefa navdušiti, da se je »zavzemal z vsem žarom za vse narodne stvari« in seveda tudi za narodne pesmi. Verjetno je prav na Kopitarjevo pobudo sestavil in leta 1811 anonimno objavil opis kraške svetbe.¹¹ Ko mu je leta 1814 na porodu prvega sina umrla žena, ga je to tako potrlo, da se je za nekaj časa ogibal družbi.¹² Leta 1827 pa ga srečamo na svatbi Antona Čopa v Šmarju na Dolenjskem; udeležil se jo je kot ženinova priča, medtem ko je bil nevestin drug Andrej Smole.¹³ Jožef Rudež in Smole sta bila bržčas tudi sicer dobra znanca, ki ju ni zbliževal samo isti družabni položaj, temveč hkrati še zanimanje za ljudske pesmi. Rudež se je poznal tudi s Prešernom¹⁴ ter mogoče od njega in Smoleta zvedel za Korytka in njegove etnografske načrte. Poleti 1838 je smel Korytko na Rudeževo priporočilo in poroštvo priti v Ribnico.¹⁵ Istega leta se je bil Jožefov sin Anton seznanil v Gradcu z Vrazom, in oče je vzdrževal to zvezo še po sinovi smrti.¹⁶

Kot etnograf se je Jožef Rudež živo zanimal tudi za sosednje Kočevanje, raziskoval njih govorico, običaje, nošo in pesmi. Svoja dognanja je objavil in so se nanje opirali vsi poznejši etnografi, ki so pisali o Kočevarjih.¹⁷

Bil je dober gospodar, do podložnikov razumevajoč, prijateljem vdan in je vsako delo za domačo stvar podpiral velikopotezno kot pravi mecen. Po Kidriču je »ena najsimpatičnejših osebnosti slovenskega preporeda«. Umrl je leta 1846, komaj 53 let star, sedem let za sinom Antonom (1818—1839), čigar zgodnje smrti ni mogel preboleti.

Z Rudeževim imenom je v Štrekljevi zbirki označenih le majhno število pesemskih besedil. Od pripovednih so to Š I/4—6 (**Kralj Matjaž reši svojo nevesto**), Š I/79 (**Svoji ženi nezvesti gospod**) in Š I/119 (**Rejenka**), od ljubezenskih Š II/1773 (**Ljubi pride k čakajoči ljubici**), potem pa še Š III/5165 (**Zagovor zoper kačji pik**) in Š IV/7815 (**Kako prosijo za vreme**) — vsega 8 primerov. Jožef Rudež naj bi bil zapisal Š II/1773 in Š III/5165, Anton vse druge razen Š I/4 in 6, ki so označene le s priimkom. Ko je Glonar za svoje SŽ pregledoval Korytkovo zapuščino, ki je medtem postala dostopna v NUK, je prisodil Antonu še pesem o **Rošlinu in Verjanku** iz ms. 479 (gl. SŽ, 23 in op. na str. 238), tako da naj bi bilo vseh zapisov

¹⁰ Kidrič, Zgodovina, 503, 557.

¹¹ Kidrič, Zgodovina, 545; gl. Vaterländische Blätter für den österr. Kaiserstaat. Wien 1811 (gl. SBL).

¹² Kidrič, Zgodovina, 567.

¹³ Grafenauer, LV, 34 opb. 27.

¹⁴ NUK, ms. 1008, št. 1, l. 46/47: Prijateljjev prepis Rudeževega pisma Vrazu 11. 3. 1842.

¹⁵ Kidrič, Paberki, 40.

¹⁶ Prijatelj, Popotovanja, 157; gl. tudi op. 14.

¹⁷ Prim. Kidrič, Korytkova smrt, 36 = Fr. Kidrič, Korytkova smrt in ostalina. Ljubljana 1947 (SAZU, Poročila 1); Kidrič, Paberki, 4 sl.

Rudeževe zbirke 9. Zagovor (Š III/5165) je objavil že Fr. Levce v LZ VI/1886, 315, in prošnjo za vreme (Š IV/7815) Korytko v SPKN I, 19. Vse druge primere je našel Štrekelj v Vrazovi zapuščini (VO. II in VIII ter IV). Vraz je kot Rudežev zapis objavil **Rejenko** (NPI, 151 sl.) in izrecno povedal, da jo ima »Iz Ribnice od g. Ant. Rudeža«. Ta Anton kajpak ni mogel biti Jožefov oče, ker je umrl že leta 1829 in ga Vraz sploh ni mogel poznati, bil je njegov sin Anton ml. Prav ta pa je dal najbolj trden dokaz, da moremo Rudeževo zbirko imeti za delo Jožefa. Anton ml. je v Gradcu, kjer se je bil seznanil z Vrazom, najbrž govoril z njim tudi o pesmih, zakaj 3. aprila 1838 mu je pisal pismo, v katerem pravi: »Tako, ko sem prišel sem (= v Ribnico), sem prosil svojega očeta, da bi mi pokazal zbirko kranjskih pesmi, o kateri sem domneval, da jo ima. Zagotavljal mi je, da pesmi res ima; bile pa so založene in jih je šele zdaj spet našel.« Nato poroča o nekaterih pesmih iz zbirke ter se opravičuje, da mu bo nekaj odlomkov prepisal, kakor so v rokopisu, češ da se na slovansko literaturo in pravopis nič ne razume. Pismo je pisano nemško in ga je v celoti objavil Prijatelj (Popotovanja, 157—160), v slovenskem prevodu pa deloma Grafenauer (LV, 34 sl.). Jožef Rudež nemara ni vsega sam zapisal, temveč je zbiral tudi zapise drugih; kajti Anton ml. piše Vrazu, da je oče dobil rokopise pesmi od raznih ljudi. Druga priča za Jožefovo zbirateljsko delo je Korytko. V oglasu, ki ga je objavil v listu *Illyrisches Blatt* št. 30 in ga datiral s 26. julijem 1838, omenja, da mu je Jožef Rudež že izročil pesmi, ter nadaljuje: »Zbral jih je bil že pred daljšim časom, ko se je še v dobi za Kranjsko neumrljivega Vodnika zavzemal z vsem žarom za vse narodne stvari.«¹⁸ Podatek je mogel dobiti Korytko le od Jožefa samega, in če pravi, da je pesmi zbral, pomeni to lahko, da jih je zapisal ali dal zapisati. Vsekakor so tudi vsi tisti primeri, ki sta jih Štrekelj in Glonar pripisala Antonu Rudežu, v resnici Jožefovi in je bil Anton le posrednik, pa še to samo za Vraza.

Kolikšna je bila zbirka slovenskih pesmi Jožefa Rudeža, bo težko kdaj natanko dognati, ker se rokopis ni ohranil v celoti. Prav gotovo se med tistimi, ki so pri Štreklju zaznamovane kot »kranjske«, skriva še kakšna Rudeževa, zapis ali prepis, ki je doslej ni bilo mogoče identificirati. Zapisovalcem tistega časa se ni zdelo pomembno navajati ob pesmi ime kraja, kjer so jo dobili, zato je mogel Štrekelj večkrat samo ugibati in je sklepal po rojstnem kraju zapisovalca, če ni vedel za okoliš, kjer je ta zbiral. Včasih si je pomagal iz zadrege s splošno oznako »kranjska«. Tako je storil pri večini pesmi iz SPKN, če ni imel drugega vira.

Po tem, kar se je dalo doslej neposredno dognati, je obsegala zbirka Jožefa Rudeža najmanj 24 slovenskih pesmi. Za 18 primerov se moremo sklicevati kar na Rudeža samega; pisane so namreč z njegovo roko na listih 80 in 91—95, ki so sestavni del ms. 479 v NUK. Drugih 6 navaja Anton ml. v omenjenem pismu Vrazu. Štrekelj ms. 479 ni poznal, saj ga je Avg. Žigon šele leta 1922 pridobil za NUK hkrati z ms. 433, ms. 478 in ms. 480.¹⁹

¹⁸ Grafenauer, LV, 37 navaja napačne datume; zmotil se je Prijatelj na katerega se sklicuje.

Ob izidu Š I Štrekelj tudi še ni poznal pisma Antona ml. Vrazu. Pač pa ga je lahko bral Glonar, ki je imel tudi ms. 479 v rokah, saj je zajemal iz nje za SŽ. Kljub temu navaja, da je **Rošina in Verjanka** zapisal Anton Rudež za Korytka (gl. SŽ, 235 sl.), in celo Grafenauerju se je v LV nekajkrat zapisalo Anton namesto Jožef (prim. str. 29, op. 18, str. 33. sl. in str. 34, op. 27). Da je ms. 479, l. 80, 91—95 res pisal Jožef Rudež, se lahko prepričamo, če primerjamo ta rokopis npr. z zvezkom v »Korytkovem zborniku I« (ms. 455 I, str. 193—239), ki ga je nedvomno pisal Jožef Rudež in naslovil »Allerhand abergläubische Meynungen und Gebräuche der Reifnitzer«,²⁰ ali pa z njegovimi rokopisi iz arhiva ribniške graščine, ki je shranjen v Državnem arhivu SRS v Ljubljani.²¹

Ms. 479 je zbirka pesmi, ki jih je zapisal deloma Korytko sam, večinoma pa jih je dobil od drugih zapisovalcev. Rudežev rokopis obsega šest listov velikega pisarniškega formata in vsebuje tele pesmi:

/l. 80/ **božično** z melodijo in naslovom *Alter Reifnitzer Weihnachtsslied* (gl. SPKN III, 113, od koder je bila sprejeta v Š III/4788 kot **Oznanilo Jezusovega rojstva** z opombo »Neznanega zapisovalca«);

/l. 91/ **Pejsim od hčirke z bratcam noseče** (Štrekelj jo je dobil v VO. XX. 52, pa jo je moral izločiti iz Š I, ker se je zdela odbornikom založnice Slovenske Maticе spotikljiva; objavil jo je šele Glonar v Dodatku k Š I, št. 3, ki ga je natisnil v Etnologu X/XI leta 1938, ni pa vedel, da je Rudeževa, marveč jo je imel za gorenjsko);

/l. 91/ **Špela, ljubica brez srca** (gl. Š. I/79, ki se sklicuje na VO. II, 13 in jo pripisuje Ant. Rudežu, ker je Vraz navedel, da je iz Ribnice; SŽ, 33 jo objavlja po ms. 479, pravi pa, da jo je A. Rudež zapisal leta 1838 za Korytka);

/l. 91/ **Od Rimske Grafine** (gl. SPKN I, 100, od koder je vzeta za Š I/121 z opombo, da je kranjska, neznanega zapisovalca; tudi Glonar, ki jo je objavil v SŽ, 25 natanko po ms. 479 — medtem ko je v SPKN »popravljen« — je menil na str. 238 SŽ, da jo je za Korytka zapisal neznanec);

/l. 92/ **zazibalka iz Loškega potoka** z začetkom *Tutaj ninaj* (gl. VO. I, 120, kjer jo je dobil Štrekelj in jo objavil v Š IV/8176 z oznako kraja in opombo »Zps. neznanec«);

/l. 92/ **dve izštevalnici za igre** z začetkom *Perva lina, druga lina oz. En duj ter ta nuj* in pripombo: *Auf nachstehende Reime zählen sich die Reifnitzer Kinder bey dem Spiele nur um jenen zu bestimmen, der irgend etwas anfangen soll*;

/l. 92/ **otročka prošnja za lepo vreme** s pripombo: *Tako ribniški otroci vedró vreme prosijo* (gl. SPKN I, 19, od koder jo ima Š IV/7815, ki navaja hkrati kot »redakcijo I« Vrazov prepis iz VO. IV, 9,

¹⁹ Grafenauer LV, 29, op. 18: ms. 433 je revizijski cenzurni rkp. Korytkove zbirke za SPKN, ms. 478 je pripravljalni zvezek »Piesni ludu krajnskego«, ms. 480 tiskarsko cenzurni rkp. SPKN.

²⁰ Kidrič, Paberki, 4.

²¹ Za pomoč pri iskanju ustreznega gradiva se zahvaljujem arhivarki Majdi Smoletovi.

zapis pa napačno pripisuje Antonu Rudežu; besedilo ima v Š IV krajevnico oznako »Iz Ribnice«;

/l. 92/ **Od desetnice** (gl. SPKN II, 86, od koder je objavljena v Š I/311 z opombo »Kranjska. Neznane zapisa valca«; SZ, 41 jo je vzel iz ms. 478, 8.9, ki se ujema z ms. 479, pisala pa jo je neznana roka in svojeručno popravljal Prešeren);

/l. 93/ **Od Majerce** s pripombo *Wiegenlied* (gl. SPKN I, 103 in NPI, 160; Š I/123 — z opombo »Gorenjska. Neznane zapisa valca, najbrž za Smoletovo zbirko« — jo ima iz VO. XX, 23; opozarja, da se besedilo ujema z objavo v SPKN in NPI ter da je melodijo iz Ribnice objavil Kuhač kot št. 1530 v IV. knj. svoje zbirke;²²

/l. 93/ **Od desetnice** (gl. SPKN I/82, od koder je v Š I/310 z opombo »Kranjska. Neznane zapisa valca«);

/l. 94/ **Od Marjetke** (gl. SPKN I, 109; Š I/129 jo ima iz VO. XX, 29, jo označuje za »kranjsko« in domneva, da jo je nekdo pisal za Smoleta; v VO. XXI. B št. 7 je druga redakcija, ki jo je pisal Kastelic, Prešeren pa popravil in potem izročil Vrazu; to redakcijo je našel Glonar še v ms. 478, 72 in jo objavil v SZ, 27);

/l. 94/ **Od Markica** (gl. Š I/42, po VO. XX, 19 označena kot »Kranjska. Neznane zapisa valca«; Vraz da jo je dobil najbrž od Smoleta);

/l. 94/ **svatovska** z začetkom *Le preč, le preč od hiše z njo in uvodno opombo Reifnitzer Hochzeitslied, welches bey Abführung der Braut ausdem väterlichen Hause in jenes des Bräutigams gesungen wird* (gl. SPKN I, 2; Š III/5432 jo ima iz VO, XX. 37a in jo pripisuje A. Smoletu; čeprav omenja, da ima Kuhač IV/1265 melodijo iz Ribnice, je v Š III označena le kot »kranjska«);

/l. 94/ **svatovska** z začetkom *Lesem lesem hišni oča in pripombo Beym Sammeln der Brautgeschenke wird folgendes Lied gesungen*; popravki v besedilu so pisani s Prešerenovo roko (gl. SPKN I, 3; Š III/5389 jo ima iz VO. XX, 37b, jo označuje za »kranjsko« in domneva, da je iz zbirke Andreja Smoleta; opozarja tudi na melodijo pri Kuhaču IV/1238, ki se glede besedila sklicuje na SPKN);

/l. 95/ **Od Verjankota** (gl. SPKN I, 91, od koder je v Š I/139 kot »Kranjska. Neznane zapisa valca«; poleg tega je še ena redakcija v SPKN II, 82, ki se ujema z NPI, 172 in KČ III, 102, od koder je ponatis v Š I/140 kot »Kranjska. Iz zbirke Andr. Smoleta«.);

/l. 95/ **Novoletna** z naslovom *Neujahrslied, welches bey Gelungenheit des sogenannten Koledvanje gesungen zu werden pflegt* (gl. SPKN, I, 14, od koder je objavljena v Š III/4933 kot »Kranjska. Neznane zapisa valca«);

²² Fr. Š. Kuhač, Južnoslovenske narodne popievke. I—V. Zagreb 1878—1881, 1941.

/l. 95/ **Od ščinkovke** (gl. SPKN I, 47 in ponatis v Š I/801 kot »Kranjska. Neznane zapisa valca«).

Teh 18 pesmi mora biti tista zbirka, o kateri je pisal Korytko v svojem oglasu, da jo je dobil od Rudeža (gl. spredaj). Ne samo, da so nekatera besedila prečrtana z rdečim svinčnikom in je zraven pripisano »abgeschrieben«, nekatera so popravljena, in roka, ki je pisala popravke s svinčnikom, je bila Prešernova. Pesmi so s tem res izgubile nekaj germanizmov in nemških popačenk, hkrati pa so pretrpele škodo, bolj v besednem ritmu kot po pristnosti. Najbolj prizadeta je bila vsekakor novoletna kolednica. Treba je samo primerjati izvirni Rudežev zapis z objavo v Š III!²³

Anton ml. je v pismu Vrazu omenil 8 pesmi iz očetove zbirke, od teh 4 o kralju Matjažu (»In 4 von diesen Gedichten wird der, in unseren Genden berühmte Kral Matias besungen«). Po začetkih, ki jih navaja, spoznamo, da so to besedila pesmi **Kralj Matjaž v turški ječi** (gl. Š I/10, kjer je označena kot »Gorenjska«), **Kralj Matjaž reši svojo nevesto** (gl. Š I/4 z opombo »pela baba z Broda«, Š I/5 »iz sela Gerovo« in Š I/6 »Poljanska v Belih Kranjcih«; Anton ml. je poljansko označil kot »Ilirsko«, za eno je napisal, da je v narečju, kot ga govorijo na meji med ribniškim in hrvaškim ozemljem — mislil je nemara Brod na Kolpi — medtem ko naj bi bila tretja v »navadnem kranjskem narečju«). Za Matjaževimi je prepisal melodijo in prvo kitico **božične**, ki smo jo našli že v ms. 479. Pravi, da je »stara ribniška božična pesem« in da je »zaradi njene lepe narodne melodije ne sme preiti«. »**Pesem Od Vide**«, nadaljuje potem, »je bila vzeta že v Čbelico«. Nazadnje našteva še pesem **Od Kreisa**, ki da vsebuje »več nemških besed« (po začetnih verzih sodimo, da je to varianta k Š I/299 **Kresnice**) in »stara pesem« **Od rejenke** (gl. Š I/119, ki jo je Štrekelj povzel po Vrazovem prepisu v VO. VIII, 42 in pripisal Ant. Rudežu, ker je pač tudi v NPI on imenovan kot zapisa valca).

Poleg naštetih 25 pesmi je zelo verjetno Rudeževa še ljubezenska Š II/1773 **Ljubi pride k čakajoči ljubici**, znana iz Vrazovega prepisa (VO. II, 16), zanesljivo njegov pa zagovor zoper kačji pik. Kot rečeno je tega

²³ Rudež (ms. 479)

Prešeren (Š III/4933)

o o / — o o / — o / — o / —									
Mi smo	/nu-coj	/k vam	per-	/raj-ža-	/li	Mi smo	nocoj k vam	prišli ,	
vam	/no-vo	/lej -to	/ta -la-	/ti.		novi leto	vam	delit .	
Al	/je sve-	/tó lej-	/to no-	/vó!		Al	je svéto léto novó!		
Kaj	/čmo pa	/že -nam	/ta -la-	/ti?		Kaj	čmo pa ženam	deliti?	
E-	/no ru-	/de -čo	/gar-tro-	/žo.		Jim	rudečo hočmo	róžico.	
Kaj	/čmo pak de-/kli -čam	/ta -la-	/ti?			Kaj	čmo pa deklíčam	deliti!	
En lejp	/kranc-celc	/rož-na-	/ti.			Prav lép	vénec	róžnati.	
/čmo pa du-	/hov-nim	/ta -la-	/ti?			Kaj	čmo pa duhóvnim	dáti?	
Kaj	En-ga	/bejl-ga	/go-lob-	/ca.		Jim	béliga čmo	golobíča.	
To	/nej o-	/ben go-	/lo-bec	/bejl,		To	ni nobén golóbíč bél;		
to	/je sam	/tro -štar	/sve-ti	/duh.		to	je sam	tolážnik	svéti Duh.

objavil že Fr. Levec v LZ VI (1886) in ponatisnil Štrekelj (Š III/5185). Pozneje je prišel v evidenco še prepis, ki se je ohranil v »Korytkovem zborniku I« (ms. 455 I), na str. 98, pisan z roko Jožefa Rudeža.

Nekatere teh pesmi iz Rudeževe zbirke so se ohranile tudi v prepisih Andreja Smoleta, ki so del Vrazove zapuščine (VO. XX). Smole je tudi sam zbiral pesmi in Grafenauer LV, 28 misli, da si je Smole napravil zbirko v letih ok. 1821—1824. Njegovi prepisi iz Rudeževe zbirke dokazujejo, da je le-ta morala nastati prej; torej je imel Korytko prav, ko je zapisal, da je Rudež zbiral v času Vodnika t. j. pred letom 1819. Ko se je Smole leta 1831 vrnil iz tujine, kamor je bil zbežal leta 1827 pred konkurzom, je izročil svojo zbirko Kastelcu za objavo v KČ.²⁴ Vsaj del zbirke mu je moral Kastelic vrniti, ker je nekaj pesmi dal leta 1840 Vrazu;²⁵ to so verjetno prav tiste, ki so pisane s Smoletovo roko na enakih listih močnega pisarniškega papirja v VO. XX. Štrekelj Smoletove pisave ni spoznal, kot se vidi iz njegovih pripomb o »precej okorni roki«, ki da je ta besedila pisala najbrž za Smoleta. Če primerjamo izvirnike Smoletovih pisem Čopu (ms. 489 v NUK) pa se lahko prepričamo, da je pisava obakrat ista — Smoletova. Od Rudeževih primerov so v Smoletovem prepisu VO. XX. pesem o **kralju Matjažu v turški ječi** (Š I/10) **Od Markca** (Š I/42), **Od majerce** (Š I/123), **Od Marjetke** (Š I/129), obe svatovski (Š III/5432 in 5389) in **Od hčerke z bratom noseče**. Ker je Štrekelj domneval, da je te pesmi nekdo pisal za Smoleta,²⁶ jih je imel za gorenjske (Š I/10, 123) ali kranjske (Š I/42, 129, III/5389, 5432).

Pesem **Od Vide**, o kateri je pisal Anton ml. Vrazu leta 1838, da je bila objavljena že v Čbelici, se je ohranila v Korytkovem pripravljalnem zvezku za zbirko, naslovljenem »Piesni ludu kranjskiesgo« (ms. 478) na listih 3 in 4.²⁷ Tam jo je bil našel A. Žigon in objavil v Domu in svetu 1927, za njim pa v SŽ, 48 Glonar, ki je menil, da jo je »Iz Smoletove zbirke za E. Korytka 1838 prepisal neznanec«; zapis da je bil za predlogo Korytku, ki jo je objavil v SPKN I, 116—119, od koder je tudi Š I/74, označena kot »kranjska«. Že Grafenauer, LV, 36 je ugotovil, da je prvotni zapis Rudežev; opomba, da izhaja pesem **Od Vide** »iz Gosp. Smoletovega sbera«²⁸ govori torej le za Smoleta-zbiralca, ne neposrednega zapisovalca. Najmočnejši dokaz za to, da je **Lepa Vida** Rudeževa in ribniška, pa smo dobili leta 1964, ko je 70-letna Marija Tekavec pd. Skajževa iz Dan pri Ribnici zapele prve štiri kitice te pesmi, kolikor si je pač zapomnila v otroških letih od svoje tete, očetove sestre, ta pa se je bila naučila od svoje matere. Po

²⁴ Grafenauer LV, 27, op. 8.

²⁵ gl. NUK ms. 471, št. 52, Vrazovo pismo Smoletu 3. okt. 1840, v katerem se mu zahvaljuje za poslani pesmi.

²⁶ Če je za obe svatovski sodil, da sta Smoletovi, kako da ni prepoznal pisave pri vseh drugih? In kako da Glonar ni opazil Štrekljeve nedoslednosti, ko je imel vse rokopise v rokah in jih je mogel primerjati?

²⁷ V SŽ, str. 239 je napak navedeno list 2, 3.

²⁸ Gl. Grafenauer LV, 26.

teh pevkah sega tradicija **Lepe Vide** v Ribniški dolini prav v Rudeževe čase.²⁹

Roka, ki je pisala pesem **Od Vide** v ms. 478, je prepisala za Korytka del cenzurnega duplikata zbirke, zato je domneval Žigon, da je rokopis list iz tega duplikata;³⁰ gotovo se je motil, saj je papir le podoben, ne enak. Neznani pisec pa je prepisal tudi pesem **Od kresa**, ki je prav tista, o kateri poroča Anton ml. v pismu Vrazu. V ms. 478, 36 je s to roko pisana še pesem o **poljski kraljici**, ki naj bi jo bil po Glonarjevem mnenju v SŽ, str. 239 »Za E. Korytka 1838 (iz Smoletove zbirke?) prepisal neznanec« in je s Prešernovimi popravki izšla v SPKN I, 122 ter kot domnevni zapis Ravnikarja-Poženčana v Š I/35. Da je tudi ta pesem iz Rudeževe zbirke, dokazuje doslej neznani Vrazov prepis v njegovi zapuščini v zagrebški vseučiliški knjižnici (sgn. R 4031/II, 3),³¹ kjer je izrecno navedena med ribniškimi. Hkrati z njo je Vraz prepisal (na enak papir, kot so ribniške v VO. II) tudi **Desetnico**, pesem **Od kresa** in **Šinkovko** pa štiri otroške. Tista o **lisici in petelinu** je doslej neznan odlomek variante k Š I/962, ki jo je zapisal domačin A. Zobec v Ribniški dolini leta 1876, vpraševalnica o **kosovih čevljih** pa je izšla kot »Kranjska. Zapisal St. Vraz« v Š IV/7472, kjer je ponatisnjena iz Šafaříkovega Slowen. národopisa, 166.³² Ostali dve sta varianti k Š IV/7947 in 7950 in zanju doslej nismo vedeli.

Pisec prepisov pesmi **Od Vide**, **Poljska kraljica** in **Od kresa** je moral biti nekdo ob bližnjih Korytkovih znancev, saj mu je prepisoval ne samo cenzurni duplikat zbirke, temveč tudi osnutek njegovega oklica za zbiranje narodnih pesmi, ki je bil objavljen v Ill. Blattu št. 25, 23. jun. 1838. Kdo bi to bil, se doslej še ni dalo ugotoviti. Mogoče nekdo, ki je poleti 1838 spremljal Korytka v Ribnico? Zdi se namreč, da je Rudež dal Poljaku najprej tisti del svoje zbirke, ki se je ohranil v Korytkovi zapuščini v ms. 479 na listih 80 in 91—95. To se je moralo zgoditi v času od 3. aprila — ko je Anton ml. pisal Vrazu, da je oče »šele zdaj spet našel« dotlej založeno zbirko — in 23. jun. 1838, ko je Korytko v oglasu omenil, da je dobil pesmi od Rudeža. Avgusta 1838 je bil Korytko sam v Ribnici in je takrat mogel prepisati **Rejenko**, njegov znanec pa še **Od Vide**, **Poljsko kraljico** in **Od kresa**. Ker si je Smole prepisoval iz Rudeževe zbirke že prej (gl. zgoraj), pač v času svojega zbirateljskega dela 1821—1824, je Korytko dobil del Rudeževe zbirke še prek Smoleta. Vraz je zvedel zanjo vsaj v začetku leta 1838 in mogoče je istega leta tudi že nekaj dobil, saj obsega oмот II z napisom »Narodne pjesmi slovenske. 2. svežčica, u svakom 4. lista« (gl. ms. 481, VO. II) prav tiste tri pesmi o kralju Matjažu, o katerih mu je bil pisal Anton ml., zraven pa še **Špelico** in ljubezensko (= Š II/1773) ter je na začetku napisano »u Ribnici« (pozneje še dvakrat). Zakaj teh pesmi ni

²⁹ Pesem je objavljena v moji zbirki »Ljudska glasba med rešetarji in lončarji v Ribniški dolini« Ljubljana 1969, kjer so tudi vsi podatki o pevkah.

³⁰ Grafenauer LV, 30.

³¹ Za pomoč pri iskanju se zahvaljujem kolegici Evi Bezić iz Zagreba.

³² Strekelj pravi, da je v VO. ni našel in da je v njej »marsikaj nekranj-skega«. Kako neki, ko pa je prav tako povedala pesem Dolenjka iz Gradeža p. Turjaka, živeča v Goriči vasi p. Ribnici! (Posnetek v arhivu GNI).

V Verjankota

 111. 149
 DRŽ. BIBLIOTEKA
 v Ljubljani

Oh kaj zhoa, kak zhoa lub' moj sin
 Ti si pre mlad sa oskenit
 Tvoj sin pre stara sa moska vset.
 Le osenite mati moska katiga zhta
 Le Roshlina hud'ga ne.
 Roshlin je sovrasnik moj,
 Tvoj ni je ozheta, brat'ga vbil
 Tvoj sin mu jef kumaj ufhel.
 Mati nej nish marala
 V'sela je Roshlina hudiga.
 Svezher fta fta u kamro fpat
 Verjanko je fhel pod okna fpat.
 'Mati pravi: Oj, oj lepo blagi!
 Kaj nuzi ti' pojde na rad'jil!
 Kaj si pravim lub' moj mosk
 Ti pojdesti o' zhoras goro sa kuhaj fpat
 'Do fta vbil mlad'ga Verjankota.
 Verjanko je pa pod oknom fpat.
 Oh kaj si pravim predub' moj mosk,
 Tvoj je bom terono bolna ftaida.
 Le prej d'ruva ne bom
 De bom pila o' zhoras gori vodo.
 Moj sin ne fta nishkor musogal nej.
 Tvoj vam pravim mati moja.
 Tvoj si tak dolgo leikate.
 Tvoj prej d'ruva ne bom
 De bom pila o' zhoras gori vodo.
 V Roke je osel kanzolgo
 K' fahi je puzafel fahilgo
 Na Rame je d'jil flintiga.

K' fahi portafie flintiga.
 Vbil je Roshlina hudiga.
 Roshlin je fahine kerai.
 Kate mati, pite vodo o' zhoras gori.
 Pa shajili pite mojo kri
 Tdaj bofite pa pite Roshlinovo.

Kajjipin (list)

vseh kraj zlozloz fad tvoj fahinam
 Roshlinje z' fahinje z' v' fahinje z' fahinje.

Ma fmo nuzi ti' cam p'vrajshali
 Vam nove lejte talati
 Al je sveto lejte novo!
 Kaj zhamo pa mosham talati?
 Ena selena lilija
 Al je sveto lejte novo!
 To nej obena lilija
 To je roba svetga Roshlin
 Kaj zhamo pa shenam talati?
 Ena ruderzha fahtraska
 Al je sveto lejte novo!
 To nej obena gahtraska
 To je diviza Marija
 Kaj zhamo pa fahnam talati?
 Ena leip d'fahizha Roshmarin
 Al je sveto lejte novo!
 To nej obena d'fahizha Roshmarin
 To je Jesus maripin fah.

sprejel v NPI, lahko samo ugibamo. Objavil je samo **Rejenko**, češ da jo je dobil od Ant. Rudeža. Da mu je moral poslati več, kot je v VO. II, dokazuje prav najnovejša najdba.

O Jožefu Rudežu sodimo, da ni zapisoval samo besedil, temveč tudi melodije pesmi. Dokaz za to bi bila božična in njegov prispevek v časopisu »Vorzeit und Gegenwart«, kjer je leta 1823 objavil besedilo kočevske variante **Majerce** in obljubil za pozneje še melodijo. Ker je nad vsemi vrsticami božične označil ritem besedila, lahko vidimo, da je imel posluh za to. Če pesmi njegove zbirke v tem pogledu večkrat šepajo, ne bo kriv on sam, temveč tisti, ki jim je naročil zapisati pesmi, pa so si jih dali narekovati namesto peti. Rudeževih glasbenih zapisov — izvzemši božične pesmi — ni ne v Korytkovi ne v Vrazovi zapuščini. Da so pa vendarle morali biti, domnevamo iz dela, ki je začelo izhajati dobrih 30 let po Rudeževi smrti — iz Kuhačeve zbirke južnoslovanskih ljudskih pesmi.

Franjo Š. Kuhač, hrvaški muzikolog, rojen 1834 v Osijeku, je študiral učiteljske in glasbeno šolo v Pešti, potem še zasebno v Weimarju in na Dunaju, kjer se mu je vzbudilo veselje do raziskovanja ljudske glasbe. Leta 1859 se je vrnil v Osijek in se posvetil ljudski pesmi. Vse do leta 1871, ko se je za stalno preselil v Zagreb, je neutrudno zbiral in zapisoval; po njegovi izjavi je njegova zbirka obsegala ok. 4000 primerov.³³ Že kmalu mu je dozorel načrt, da pesmi tudi izda. Leta 1878 je izšla prva knjiga z naslovom Južnoslovenske narodne popievke. Leta 1879 je bila natisnjena druga knjiga, leta 1880 tretja in 1881 četrta. Peta knjiga je ostala v zapuščini; izdala jo je JAZU leta 1941, za tisk pripravila B. Širola in Vl. Dukat.

V vseh knjigah svoje zbirke objavlja Kuhač tudi slovenske pesmi. Pri nekaterih ima opombo »Iz moje sбирke tekstova« (gl. npr. III/990), pri drugih piše »Nastavka tekstu ne imam« (npr. IV/1205), kar naj bi nemara pomenilo, da je tudi te zapisal sam. Včasih pa se sklicuje na druge zapisovalce, npr. M. Majarja Ziljskega. Besedila je ponatiskoval tudi iz Vraza in drugih zbirk. Iz Kuhačeve korespondence je videti, da je imel stike z nekaterimi slovenskimi kulturnimi delavci, razen z Majarjem npr. še s Čerinom, Gerbičem in Hubadom. Majarju se v nekem pismu iz leta 1879 (gl. koresp. knj. VI, št. 86)³⁴ zahvaljuje za poslane pesmi, naslednje leto (VI, št. 288) pa mu je sporočil, da je v II. in III. knjigo svoje zbirke uvrstil nekatere Majarjeve zapise.

V IV. knjigi (1881) so objavljene tudi melodije k petim pesmim iz Rudeževe zbirke: št. 1238 je svatovska z začetkom *Lesem, lesem hišni oče*, št. 1265 druga svatovska *Le preč, le preč*, št. 1521 **Desetnica**, št. 1530 **Majerca** in št. 1537 **Rejenka**. Za besedilo se pri prvi sva-

³³ Enciklopedija Jugoslavije 5 (Jugo-Mrak), Zagreb 1962; Muzička enciklopedija 2 (K—Ž), Zagreb 1963.

³⁴ Kuhač je imel navado, da je vsako pismo, ki ga je komu poslal, prej prepisal v posebno knjigo. Debele knjige teh prepisov so se ohranile in jih je dal dr. Vinko Zganec prepisati za arhiv JAZU. Kopijo si je obdržal. Lepo se mu zahvaljujem, da mi je dovolil pregled in uporabo!

tovski sklicuje na SPKN, pri **Rejenki** in **Desetnici** na NPI, za **Majerco** pa pravi samo, da je »Iz Vrazove zbirke«. Zanimivo je, da mu je prva svatovska samo »kranjska«, pri **Rejenki** in **Desetnici** pa pove, da sta iz Ribnice. Od kod Kuhaču te melodije? Da bi jih bil zapisal sam, ni verjetno. Če je še leta 1868 v nekem pismu tožil, da ima s hrvaščino težave — takrat se je še podpisoval Koch, ker je bil iz ponemčenega rodu — čeprav je takrat že devet let zapisoval po Hrvaškem, kako bi se bil znašel med slovenskimi pevci? In čemu naj bi bil hodil prav v Ribnico? Pa če bi bil že recimo šel tja, kako da bi bil zapisal le melodijo in ne cele pesmi? Kako bi bil tudi mogel pesem, ki bi jo bil zapisal sam, objaviti le kot »kranjsko« — tako je storil s svatovsko *Le sem, le sem* — namesto da bi bil izrecno navedel kraj zapisa kakor drugod? Poleg tega ni iz njegove bogate korespondence nikjer razbrati, da bi bil hodil po Ribniški dolini ali vsaj po Dolenjskem. Leta 1870, 24. maja, je pisal dr. Ivanu Dežmanu v Zagreb (koresp. knj. II, št. 16), da ima veliko slovenskih melodij, a največ samo po prvo kitico; iz Vrazove prve knjige (mislil je NPI) da si je prepisal le 50 besedil, za katere ima melodije; naj bi mu Dežman sporočil, ali namerava Slovenska Matica izdati Vrazove zapise, ki so ostali v rokopisu, in kdaj; upa namreč, da bi v drugi knjigi (mislil je nadaljevanje NPI) našel, kar išče. Kako da je že maja 1870 spraševal o namerah Slovenske Matice, ko pa je le-ta šele ob koncu 1869 dobila VO. iz Zagreba od Matice Ilirske?³⁵ Se pravi, da je Vrazovo zapuščino poznal? Nedvomno. Dokaz za to lahko najdemo prav v njegovi zbirki. Treba je samo primerjati melodije k slovenskim pesmim s teksti iz NPI in tiste, ki jih je našel Štrekelj v VO. XIX. že potem, ko je Kuhačeva zbirka izšla. Ker melodije iz VO. XIX. dotlej niso bile nikjer objavljene, je očitno, da je Kuhač VO. poznal, da jo je imel v rokah še pred 1869, ko so jo poslali v Ljubljano.³⁶ Čeprav se Kuhač le za besedilo sklicuje na Vraza, prav na NPI, in o imenu zapisovalca molči, je neverjetno, da bi bil melodije zapisal sam. Nemogoče je namreč, da bi bil po približno štiridesetih letih — toliko je minilo od časa Vrazovega zbiranja — dobil do pičice enake melodije kot Vraz. Izkušnje kažejo, da pesem tudi v primeru, ko se deduje od matere na hčer, ne ostane popolnoma enaka. Kuhačeve melodije pa se z Vrazovimi natanko

³⁵ Gl. Š IV, str. *7.

³⁶ Prim. Fr. Kidrič, Bibliografija Vrazovih spisov in korespondence. CZN, 1910. 344 sl.

Leta 1863 poseti Franjo Kuhač »profesora Mesića, tedanjega podpredsednika Ilirske Matice, te nadje u predsoblju njegovom... stare, napol poderane kajdne spise, koji su razbacani ležali u kotovih toga predsoblja. Buduć je čekati morao... zapita njegovu slugu, nebi li smio note ove malo pregledati. Sluga mu odvrati: »Slobodno gospodine, ta mi ih i tako za ništa drugo netrebamo, nego za zamatanje...« Predstaviv se prof. Mesiću, zamolio ga, da bi on njemu — kao sabiratelju narodnih popievaka i starih glasbenih rukopisa — rečene spise kajda poklonio. »Drage volje«, reče Mesić, »samo se bojim, da se nećete s njim mnogo okoristiti, jer što je boljšega bilo: mise, opere i druge glasbene komade, raznesoše mi; a da pravo kažem, nisam ni svega dobio, jer iza smrti Vrazove uzeo je svatko od njegovih nota, što je mogao i htio.« (Kuhač, Vienac XII, 605).

ujemajo, morebitne razlike so očitni »redakcijski popravki«. Prim. Kuhač IV/1544 in Š I/104 ali pa Kuhač II/768 in Š I/111:

Ker sta od naših starejših zapisovalcev — kolikor nam je znano — le Vraz in Rudež zapisovala melodije in ker se je izkazalo, da je Kuhač jemal slovenske melodije za svojo zbirko iz VO., potem moremo za tiste, ki jih locira v Ribnico — čeprav te oznake ni v NPI, na katere se sklicuje za besedilo — domnevati, da jih ni zapisal sam, temveč dobil iz VO., v nekem zdaj neznanem svežnju. Tam so bili nemara originali za VO. XIX.³⁷ Drugače si ne moremo razlagati Kuhačevih melodij »iz Ribnice« in tudi ne njegove krajevne oznake pri zapisih.

Če pa naj bodo melodije k ribniškim pesmim v Kuhačevi zbirki Rudeževe, kaj naj si mislimo o pesmih, kot je **Smrt kralja Matjaža** ali **Lahkoživčeve sanje**, ki ju objavlja Kuhač z melodijo v IV/1506 in II/577 in domneva Štrekelj, da sta iz Smoletove zbirke (gl. op. k Š I/12 in Š I/131)? Jezik teh dveh pesmi, zlasti v preprostejših, malo popravljenih variantah, kot sta npr. Š I/11 in SŽ, 178, kaže poteze gorenjščine in zadnja vsebuje celo podrobnosti (omenja rotovž, lontovž, Friškovec), zaradi katerih bi bila težko nastala kje drugje kot v Ljubljani ali njeni neposredni okolici. Da bi jo bil Rudež tu zapisal? Pri Vrazu je ni. Ali naj računamo s kom drugim, ki je zapisoval za Smoleta? Potem bi moral biti tudi ta vir v VO. in z njo dostopen Kuhaču, saj do drugih slovenskih zbirk ni mogel.

³⁷ Ko je namreč Vraz sestavljal zvezek z oznako VO. XIX., je pisal tekste le na levo polovico strani, desno pa prihranil za melodijo; ponekod je ostalo črtovje prazno, kar je znamenje, da je imel melodije spisane posebej.

Kdo bi bil mogel Kuhača opozoriti na VO., lahko samo ugibamo. Utegnil bi biti Ferdo Kočevar, ki je 1868 v Slov. gospodarju obširno poročal o VO., se pri Slov. Matici zavzemal za nabiranje »narodnega blaga«, jo priganjal, naj prevzame VO. od Matice Ilirske, priobčeval v Novicah 1868 iz nje pesmi in nekaj let kasneje (1873) poročal v Slov. Narodu o svojem zbiranju pesmi v zagrebški okolici.³⁸

Uganka pa ostaja nazadnje še vedno pesem o kosu, za katero navaja Kuhač v III/990, da jo ima »Iz Ribniške okoline u Kranjskoj« in pozna Štrekelj le ta primer (gl. Š I/945). Da bi bil prav to edino zapisal Kuhač sam? Komaj. Da bi jo pripisali Rudežu, pa je tvegano, ker vsaj za zdaj nimamo dokazov.

Po dosedanjih ugotovitvah moremo trdno reči le, da zbirka Jožefa Rudeža obsega vsaj 33 primerov, da je nastala verjetno v letih 1811—1819 in sodi potemtakem med najstarejše zbirke slovenskih ljudskih pesmi. Okoliščina, da so v njej najlepše slovenske balade in da ji moremo prisoditi tudi nekaj melodij, ji daje še posebno ceno.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE SAMMLUNG SLOWENISCHER VOLKSLIEDER VON JOŽEF RUDEŽ

Den Namen Rudež nannten slowenische Volkskundler oft unter den Volksliedsammlern, doch hatte man bisher keine richtige Vorstellung weder vom Inhalt noch vom Umfang seiner Sammlung und auch über deren Autor war man sich nicht im klaren. Unter den Liedern publiziert von Štrekelj wurden ausdrücklich nur 8 Beispiele Jožef bzw. Anton Rudež zugeschrieben.

Jožef's Vater, Anton gebürtig vom Karst, nahm 1789 die Stelle des Gutsverwalters beim Grafen Kobenzl in Ribnica an, kaufte 1810 das Gut samt Schloss und gründete den letzten Herrengeschlecht des Tales von Ribnica. Anton Rudež d. Ä. war Freund des ersten slowenischen Dichters V. Vodnik und des Mäzens Baron Zois und wegen seinen linguistischen Kenntnissen von den Zeitgenossen geschätzt. Jožef (geb. 1793) wurde zum Teil schon im väterlichen Hause, noch mehr aber durch seinen Erzieher und Freund J. Kopitar (berühmten slowenischen Philologen) für volkskundliche Arbeit angespornt. Auf Kopitar's Anlass verfasste er 1811 und publizierte anonym die Beschreibung der Hochzeitsbräuche im Karstgebiet. Er interessierte sich auch für die Gottscheer Nachbarn und wurde einer der frühesten Forscher der Gottscheer Mundart, Tracht, des Brauchtums und der Lieder. Durch den Dichter Fr. Prešern und dessen Freund A. Smole wurde er 1838 mit dem polnischen Emigranten und Ethnographen Emil Korytko bekannt. Als dieser durch einen Aufruf seine Absichten zur Publikation aller slowenischer Volkslieder bekannt gab, war Jožef Rudež einer der ersten,

³⁸ Š IV, str. *4—*9 passim.

der seine Aufzeichnungen Korytko aushändigte. Fast zur selben Zeit machte sein Sohn Anton d. J. die Bekanntschaft mit dem Volksliedsammler Stanko Vraz und berichtete ihm in einem Brief über Vaters Sammlung. Dadurch entstand die falsche Vermutung Anton d. J. sei auch der Aufzeichner.

Die Sammlung von Jožef Rudež hat sich nur zum Teil erhalten. Mit dem Nachlass von 1839 verstorbenen Korytko kam sie nach Polen und erst 1922 wieder zurück nach Ljubljana. Sie war somit Strekelj unbekannt und auch Glonar, Strekeljs Nachfolger beim Sammelwerk slowenischer Volkslieder, erkannte die Handschrift von Jožef Rudež nicht, als er Korytkos Nachlass katalogisierte. Durch ihre Arbeit über das Volkslied in Ribnica-Tal stellte die Verfasserin dieses Artikels erst vor kurzem einwandfrei fest, dass sich im Nachlass von Korytko 18 handschriftliche Aufzeichnungen Jožef Rudež's befinden. Im oben zitierten Brief Anton's an Vraz wurden 8 Lieder mit Anfangsversen angeführt. Weiterhin liessen sich 6 slowenische Volkslieder, die bisher als »kraienerische, vom unbekannten Aufzeichner« behandelt wurden, auch als Rudež's Aufzeichnungen feststellen. Ausserdem fanden sich neuerding im Vraz Nachlass in Zagreb 3 bisher unbekannte Kinderlieder, Abschriften aus Rudež's Sammlung.

Ausser Vraz war Jožef Rudež der einzige von den älteren Volksliedsammlern der auch Melodien aufzeichnete. Leider hat sich unmittelbar nur eine erhalten, in Abschriften noch deren 5. Diese wurden im Sammelwerk von F. Š. Kuhač veröffentlicht. Kuhač hat nicht Rudež's Namen, wohl aber Ribnica als Aufzeichnungsort angeführt. Weil es festgestellt wurde, dass er Melodien zu einer Zahl slowenischer Volkslieder nur aus Vraz' Nachlass bekommen konnte, müssen auch Melodien zu den Texten, die als Rudež's Aufzeichnungen erkannt wurden, durch Vraz' Abschriften (zur Zeit unauffindbar) zu den Händen Kuhač's gekommen sein.

Nach bisherigen Forschungsergebnissen kann man die Sammlung slowenischer Volkslieder von Jožef Rudež aus Ribnica auf 33 Aufzeichnungen schätzen. Weil sie anscheinend schon um 1811—1819 entstand, musste sie zu den ältesten slowenischen gerechnet werden. Die Tatsache, dass ihr einige der schönsten slowenischen Balladen samt Melodien angehören, macht sie besonders schätzenswert.

AFRIŠKA ZBIRKA VZHODNOSUDANSKIH PLEMEN BARI IN ČIR V SLOVENSKEM ETNOGRAFSKEM MUZEJU

(Zbiralec Ignacij Knoblehar)

Pavla Štrukelj

Preden se bomo seznanili z etnološko zbirko, ki jo je zbral Slovenec Ignacij Knoblehar v vzhodnem Sudanu, je potrebno povedati nekaj tudi o zbiralcu. Ignacij Knoblehar se je rodil leta 1819 v Škocjanu na Dolenjskem. V Ljubljani je na liceju končal srednjo šolo. Zatem se je vpisal na teološko fakulteto, vendar je že ob koncu drugega letnika odšel v Rim, da bi nadaljeval študije v zavodu »Congregatio de propaganda fide« ali kratko na Propagandi. Prvi dve leti je smel na Propagandi poslušati le predavanja, ker ga niso takoj sprejeli v zavod. Vpisal se je tudi na oddelek za zdravilstvo, anatomijo, fiziologijo in rastlinoslovje. Učil se je več jezikov (razumel jih je 14). Leta 1845 je v Rimu končal bogoslovje. Najprej je bil določen na Propagandi, da bo odšel v severno Indijo in Hindustan ter Perzijo; toda predstojniki so ta sklep spremenili in Knobleharja določili za misijonarja v osrednji Afriki.¹

Leta 1847 je Knoblehar odpotoval najprej v Egipt, Sirijo in Palestino, nato v Aleksandrijo in Kairo; tam je pripravil potovanje v Kartum. Leta 1849 je Knoblehar odpotoval iz Kartuma na jug in sicer s trgovsko ladjo po Belem Nilu na ozemlje svobodnih črnskih plemen. Leta 1850 se je prvič vrnil v Evropo in Slovenijo. S tega potovanja je prinesel bogato zbirko predmetov črnskih etničnih skupin Bari, Čir in Šuli in jo daroval ljubljanskemu muzeju.

O Knobleharjevem misijonskem delu je na voljo razmeroma precej pisanih virov, vendar vemo o njegovem etnološkem raziskovalnem delu v vzhodnem Sudanu le toliko, kolikor je omenjeno v zvezi z njegovim poklicnim delom. Zato nameravamo v pričujočem sestavku predvsem obravnavati ljubljansko muzejsko zbirko etnoloških predmetov, ki jih je zbral Knoblehar sam med črnskimi etničnimi skupinami ob Belem Nilu. Poudariti želimo pomen Knobleharjevega raziskovanja v vzhodnem Sudanu prav glede na muzejsko zbirko in preučiti izvirnost etnoloških podatkov o njih.

¹ Prim. Jaklič Franc, 1943: Apostolski provikar Ignacij Knoblehar in njegovi misijonski sodelavci v osrednji Afriki. V Ljubljani. Str. 16, 17, 21.

Končno bo potrebno tudi ugotoviti pomembnost Knobleharjevega dela na etnološkem področju sploh in ga primerjati s strokovno literaturo, ki je izšla ob koncu 19. stoletja, ter preskusiti Knobleharjeve podatke s temi objavljenimi deli.

Knobleharjeva vrnitev iz Afrike je zbudila med Slovenci veliko zanimanje. V dnevnem tisku je bilo objavljenih veliko člankov, ki so pisali o njegovem delu v Afriki in o prinesenih predmetih. Vendar so bile omembe o predmetih kratke in o njih niso natančneje poročali. Najstarejši do sedaj znani vir v muzejskem arhivu, ki omenja Knobleharjeve afriške predmete, je pravzaprav samo zahvalno pismo za podarjeno zbirko.² Seznam predmetov ni priložen. Šele po Knobleharjevi vrnitvi v Afriko je Laibacher Zeitung³ leta 1851 objavila seznam vseh Knobleharjevih predmetov. To je prvo in poglavitno poročilo o tej najstarejši muzejski afriški zbirki. Vse druge omembe v knjigah o Knobleharju in njegovem delu zbrane predmete le omenjajo. Tako npr. Umek-Okiški⁴ poroča, da je Knoblehar izročil ljubljanskemu muzeju predmete, ki pričajo o šegah in življenju črn-skih domačinov. Kasnejša dela in prav tako poročilo Borisa Orla⁵ v SE pa jemljejo podatke o zbirki večidel iz Laibacher Zeitung in iz prvih muzejskih inventarnih knjig.

Biografski podatki o Knobleharju v leksikonih omenjajo etnološke predmete, vendar nimajo vsi enakih podatkov. Nekateri članki namreč poročajo, da je Knoblehar dal nekaj predmetov ljubljanskemu, nekaj dunajskemu muzeju. Wurzbachov leksikon⁶ npr. pravi, da je daroval številne predmete deželnemu muzeju v Ljubljani. V slovenskem biografskem leksikonu⁷ je podatek, da je Knoblehar prinesel s seboj dragocene etnološke predmete za ljubljanski in dunajski muzej. To trditev podpirajo še nekateri drugi viri, kakor so poročila Geografske družbe na Dunaju. Na eni takih sej v tej družbi so leta 1857 člani razpravljali tudi o ustanovitvi nubijskega muzeja. Fr. W. von Reden je imel o tem predlogu obširen referat. V poročilu je med drugim omenjal tudi delo in uspehe avstrijskih duhovnih in svetnih poslanev v centralni Afriki. Med drugim imenuje Knobleharja in misijon v Gondokoru. Člani družbe, ki so bili na seji navzoči, so si ob tej priložnosti ogledali številne predmete, namenjene za ta bodoči nubijski muzej, ki pa jih je poslal Martin Hansal.⁸ Knobleharja kot zbi-

² Museal Acten 1847—1850. Archiv des krainischen Landesmuseums, Erwerbungen 1850, N° 29 6/10.

³ Laibacher Zeitung, 1851, Laibach; N° 245, str. 1029—1030; N° 268, str. 668; Nr 293, str. 733—734.

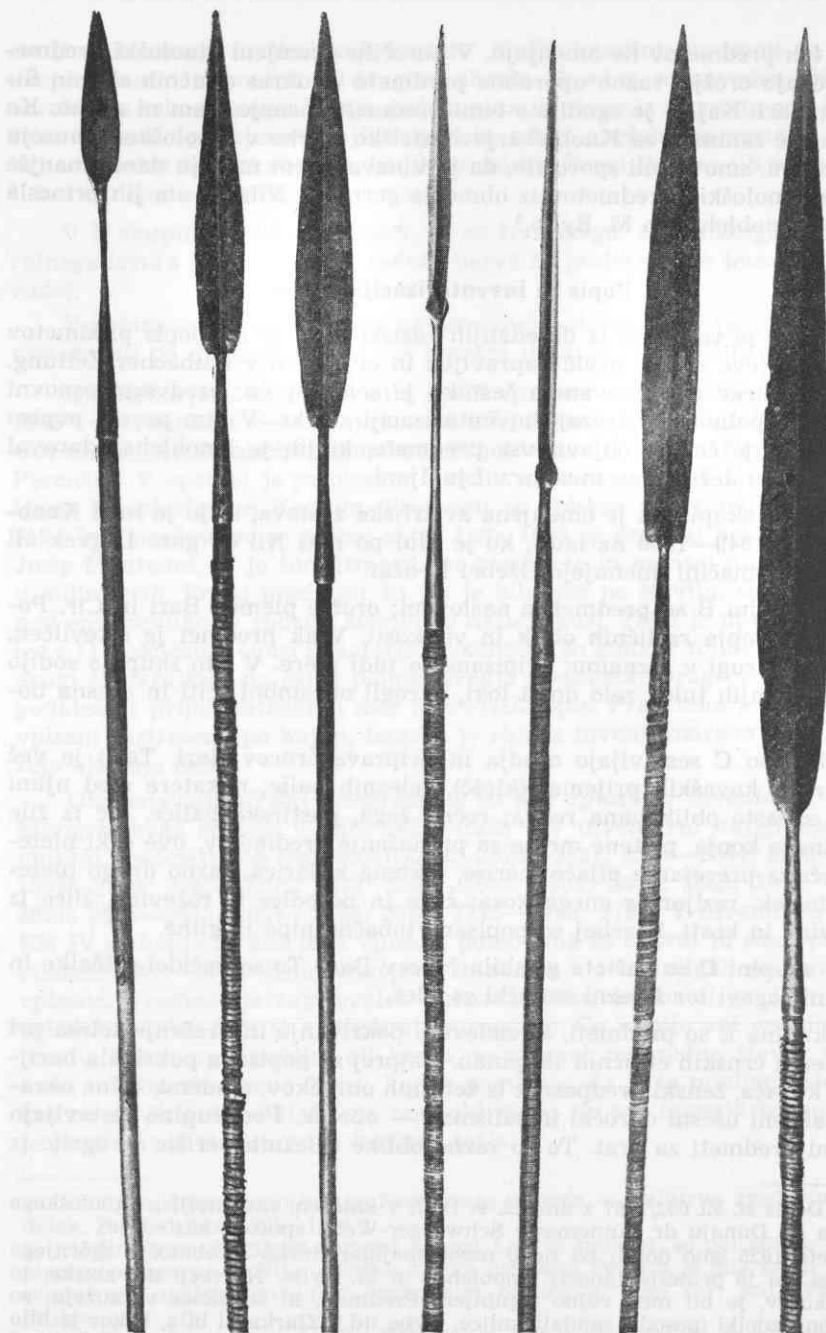
⁴ Umek Okiški Anton, 1863: Abuna Soliman. V Ljubljani. Str. 192.

⁵ Orel Boris, 1954: O etnografskih zbirkah iz Afrike, Amerike in Azije v Etnografskem muzeju v Ljubljani. — Slovenski etnograf, Ljubljana, 1. VI—VII, 1953-54. Str. 139—146.

⁶ Wurzbach Constant von, 1864: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. Wien, Theil XII. Str. 157.

⁷ Slovenski biografski leksikon, 1925—1932. V Ljubljani. Prva knjiga. Str. 474.

⁸ Mittheilungen der Kaiserlich-königlichen geographischen Gesellschaft, 1857: Wien, Jahrg. II., str. 160, 1857; Jahrg. II., H. 1, str. 32—33, 1858.



Kopja

ralca teh predmetov ne omenjajo. V poročilu omenjeni etnološki predmeti obsegajo orožje, razne uporabne predmete in okras etničnih skupin Šiluk in Bari. Kaj se je zgodilo s temi predmeti kasneje, nam ni znano. Ko pa smo se zanimali za Knobleharjevo afriško zbirko v etnološkem muzeju na Dunaju, smo dobili sporočilo, da je v navedenem muzeju danes manjše število etnoloških predmetov iz območja gornjega Nila, ki sta jih prinesla Ignacij Knoblehar in M. Ryllo.⁹

Popis in inventarizacija zbirke

Kakor je razvidno iz dosedanjih raziskovanj, je bil popis predmetov Knobleharjeve zbirke prvič napravljen in objavljen v *Laibacher Zeitung*. Seznam zbirke v imenovanem časniku je zelo popoln; predvsem osnovni podatki popolnoma ustrezajo inventarizaciji zbirke. V tem prvem popisu predmetov je časnik objavil vse predmete, ki jih je Knoblehar daroval Kranjskemu deželnemu muzeju v Ljubljani.

V prvi skupini A je omenjena avstrijska zastava, ki jo je imel Knoblehar leta 1849—1850 na ladji, ko je plul po reki Nil do gore Logvek ali kakor jo domačini imenujejo Džebel Redžaf.

V skupini B so predmeti z naslovom: orožje plemen Bari in Čir. Popisana so kopja različnih oblik in velikosti. Vsak predmet je oštevilčen, kakor vsi drugi v seznamu; pripisane so tudi mere. V isto skupino sodijo puščice in njih tulci, zelo dolgi loki, okrogli obrambni ščiti in očesna bodala.

Skupino C sestavljajo orodja in priprave črncev Bari. Tako je več primerkov kovaških prijemal (klešč), železnih palic; nekatere med njimi imajo srpasto oblikovana rezila; ročna žaga, pastirske palice, bič iz žile povodnega konja, pletene mreže za prenašanje predmetov, dve ozki pleteni vreči za precejanje pijače merise, pletena košarica, razno drugo pletenje, stolček, rezljan iz enega kosa; žlice in posodice iz roževine, žlice iz slonovine in kosti. Posebej so popisane tobačne pipe iz gline.

V skupini D so našeta glasbila črncev Bari. To so večidel piščalke in signalni rogovi ter železni zvončki za ples.

Skupina E so predmeti, ki zadevajo pokrivanje in krašenje telesa pri navedenih črnskih etničnih skupinah. Najprej so popisana pokrivala barijskega kovača, ženski predpasnik iz železnih obročkov, diademi, čelna okrasa, bakreni ušesni obročki in talisman — obesek. Podskupino sestavljajo okrasni predmeti za vrat. To so razne oblike železnih verižic in ogrlic iz

⁹ Dopis št. Zl 632/1967 z dne 22. 9. 1967, v katerem ravnateljica Etnološkega muzeja na Dunaju dr. Annemarie Schweeger-Wefel sporoča naslednje:

Leta 1925 smo dobili od neke osebe majhno zbirko iz območja zgornjega Nila, ki sta jo prinesla Ignacij Knoblehar in M. Ryllo. Največji del zbirke, to je 60 kosov, je bil med vojno izgubljen. Predmeti, ki so danes v muzeju, so uporabni izdelki (posode, sandali, sulice, torbe itd.). Zbirka ni bila, kakor je bilo že omenjeno, prevzeta neposredno od Knobleharja, temveč smo jo odkupili od neke gospe.

rastlinskih semen in školjčnih lupinic. Moški krasilni predmeti so razni usnjeni pasovi z amuleti in drugimi obeski. Posebej so navedeni okrasni obročki za roke in noge. Druga podskupina je okras iz rogov in zob živali; to so srpasto upognjeni manjši rogovi in zobje, obešeni na vrvicah. Posebej so opisani železni obročki, ki jih je veliko. Črnci Bari so jih uporabljali kot okrasne zapestnice.

V F skupino sodijo predmeti, ki so živalskega, rastlinskega in mineralnega izvora (živalske kože, sadeži, barva za poslikavanje telesa in razne rude).

V popisu ima vsak predmet najosnovnejšo dokumentacijo in navedene razsežnosti po dunajski meri. Ves seznam je pisan v nemščini.

Knobleharjeva zbirka je bila prvič vpisana v inventarno knjigo leta 1895¹⁰ v Kranjskem deželnem muzeju v Ljubljani, na straneh 32—37 z naslovom: P. Afrikanische Sammlung Knoblecher der Bari Neger, Laurin, Percich.¹¹ V opombi je pripisano: Geschenk des apostolischen Vikares dr. Ignaz Knoblecher in Kartum. Predmeti so vpisani pod številkami: 695—919. Opis predmetov je precej skop. Leta 1919 je pripisal nekaj podatkov Josip Mantuani, ki je tudi izmeril vse predmete in napisal njih mere celó v milimetrih. Enaki predmeti, ki jih je bilo več po številu, so vpisani vsi pod eno številko; v rubriki število so naštetí kosi. Tako je npr. vpisan tulec z 11 puščicami. Opisi nekaterih predmetov so kolikor toliko zadovoljivi; drugi so okrajšani na samo poimenovanje predmeta. Dragocen inventarni podatek je pripis natančnih mer in dodatni opis. Prav tako niso predmeti vpisani raztreseno po knjigi, temveč je zbirka inventarizirana skupaj, kar zelo olajšuje delo.

Obravnavani afriški predmeti pa so bili vpisani v inventarne knjige Etnografskega muzeja v letih 1923—1928.¹² V inventarni knjigi EM II so vpisani predmeti pod temi številkami: 2525—2531; 2534—2544; 2546—2556; 2558—2559; 2562—2590; 2592; 2597—2653; 2655; 2657; 2659; 2662; 2666—2671; 2676—2677; 2684—2686; 2688; 2775—2793; 2796. V inventarni knjigi EM IV so kopja in dva loka vpisana pomotoma še enkrat in sicer pod številkami 2960—2978. Knobleharjeva zbirka je v teh knjigah pomanjkljivo vpisana. Predmet je zapisovalec imenoval tako, kakor si ga je verjetno ogledal, vendar tudi to velikokrat nepravilno. Če je bilo več enakih predmetov, kakor npr. puščice ali kopja, je napisal zaporedno številko predmeta in namesto imena črtice, kar je pomenilo, da je to predmet iste vrste kot na prejšnji številki. Mimo tega zbirka ni skupaj inventarizirana, zato je preglednost zbirke v teh knjigah težja.

¹⁰ Prim. Inventarno knjigo Narodnega muzeja — kulturno zgodovinski odelek. Prva knjiga, 1895—1914.

¹¹ Predmeti, ki jih je daroval konzul Laurin muzeju, so del zbirke črnskih plemen ob zgornjem Nilu. Afriška zbirka kapitana Perčiča je bila samo vpisana skupaj s Knobleharjevo pod navedenim naslovom. Glej inv. knj. NM, prva knjiga.

¹² Prim. inventarne knjige EM II, str. 214, kjer piše, da so vpisane predmete pregledali in ugotovili, da se številke ujemajo s katalogizacijo.

Kljub vsem pomanjkljivostim vpisa v inventarne knjige je ob pregledu zbirke le uspelo ugotoviti njeno pravo stanje in število ohranjenih etnoloških predmetov. Zbirka obsega vse predmete, kakor so bili vpisani v prvi inventarni knjigi Narodnega muzeja; manjka samo okrasni železni obroček s številko E 2656 (819). Med železnimi zapestnicami je obroček brez številke, vendar ne ustreza opisu navedene inventarne številke. Število predmetov pa se ne ujema natančno s seznamom v Laibacher Zeitung, ker manjkajo v zbirki nekateri predmeti npr. nekaj živalskih kož, školjke in nekateri drobni nepomembni predmeti, in ker so dodani zbirki tudi prirešeni predmeti konzula Laurina.

Pomembnejši zgodovinski dogodki na območju vzhodnega Sudana do srede 19. stoletja

Za boljše poznanje in razumevanje političnih in gospodarskih razmer v vzhodnem Sudanu sredi 19. stoletja s posebnim pogledom na Knobleharja in njegova potovanja čez to ozemlje na jug k izviru Nila bi bilo potrebno, da se seznanimo tudi s starejšo zgodovino hamitskih ljudstev, ki so prebivala severno od črnskih etničnih skupin, v srednjem delu Nila. Starejša zgodovina vzhodnega Sudana je bila predvsem tesno povezana z zgodovino Egipta in Nubije. Črnska ljudstva na jugu zunaj njihovih meja so jim bila tedaj neznana. Šele srednjeveške fevdalne države v Sudanu so skušale razširiti predvsem trgovino tudi k črnim ljudstvom, vendar le na obrobne dele njihovega ozemlja.

Iz zgodnjih zgodovinskih podatkov je znano na območju srednjega Nila kraljestvo, ki je pripadalo dinastiji Kušitov. Začetek te državne oblike sega še daleč v čas pred našo ero. V prvi dobi je bilo središče Napata; v kasnejši Meroe, severno od Kartuma, ki pa je propadlo po nekaterih podatkih leta 250 n. e. Civilizacijo Kušitov so kasnejši zgodovinski dogodki na tem ozemlju popolnoma zasenčili. Pomembno je le omeniti, da so v kušitski državi že poznali taljenje železa.

Že v času meroiške dobe Nubija bolj in bolj uveljavlja svoj vpliv in osvojevalno moč na dežele ob srednjem Nilu. Tako dosežejo Nubijci v nekaj stoletjih velik razvoj in vladajo s svojo dinastijo v teh deželah do približno leta 1504. V tej dobi se razvije kot glavno mesto Dongola, ki leži vzhodno od Kartuma. Po propadu nubijskega kraljestva je ostal v tem delu Sudana pravzaprav samo nubijski jezik, ki ga danes govorijo na ozemlju med Dongolo in Wadi-Halfa. Vse bolj pa je bilo pomembno mešanje prebivalstva v Sudanu ob srednjem Nilu z arabskim prebivalstvom, ki je potovalo in se naseljevalo vzdolž reke. S prodiranjem Arabcev se je širil tudi islam in njih jezik. Največji obseg je imelo mešanje Arabcev s sudanskim prebivalstvom v dobi sultanata Fung v državi Senar (1504—1821). Ta sultanat je predvsem pospeševal trgovino z Etiopijo in Kordofanom. Na vzhodu je segal prav do Etiopije, na jugu pa do ljudstva Gala. Tako je država Senar obsegala vse ozemlje med Belim in Modrim Nilom z izjemo ozemlja Šilukov. Sultan v Senarju je upravljal neposredno samo Ge-

ziro, to je polotok med Modrim in Belim Nilom, medtem ko je njegov namestnik upravljal deželo na severu s sedežem v Qarri. Ostalemu delu sultanata so vladali plemenski poglavarji, ki so bili tudi člani parlamenta. V času države Senar je omeniti pomemben razvoj trgovine in širjenje islama, ki ni prepovedoval krajevnih šeg domačinov.

V 19. stoletju so nastale velike spremembe v severnem delu vzhodnega Sudana. Leta 1821 je razširila turško-egiptovska vlada svojo oblast tudi nad oslABLJENO ohlapno konfederacijo Fung v Senarju in jo obdržala do leta 1885.¹³ Središče te turško-egiptovske vlade v Sudanu je postal sedaj Kartum. Dežela je bila razdeljena na večje okraje, ti spet na manjše, obojim so vladali guvernerji, ter končno na plemena, ki so jih upravljali šejki. Bilo je prvič v sudanski zgodovini, da so Egipčani vsilili deželi eno vladno za vso deželo. Toda poslušnosti prebivalstva niso mogli doseči, posebno na začetku njihovega vladanja so se kar vrstili upori. V Kartumu se je predvsem razvila trgovina s poljskimi pridelki, z bombažem, zlatom, drugimi rudninami, s slonovino in sužnji. Trgovali so z Egiptom, Etiopijo, Arabijo, z Darfurjem, Kordofanom¹⁴ in drugimi.

Prav v času, ko je Knoblehar potoval iz Egipta v Kartum (1849), so bile politične in gospodarske razmere zelo neurejene v vseh deželah vzhodnega Sudana, ki so bile pod turško-egiptovsko sužnostno oblastjo. Posebno v trgovini s sužnji so se razmere zelo poslabšale, ko so dovolili zasebnim trgovcem nakupe tudi v pokrajinah Equatoria in Bahr-el-Ghazal. Ti trgovci so najprej kupovali slonovino, potem pa so se bolj in bolj oprijemali trgovine s sužnji.

V Knobleharjevem času je bilo v vseh deželah vzhodnega Sudana mimo Nubijcev tudi veliko Arabcev; vojsko pa so sestavljali Turki, Albanci, Arabci in sudanski črnici. V mestu Kartumu je bilo največ Arabcev, ki so imeli dosti črnih sužnjev, in nekaj Evropejcev, med katerimi moramo omeniti tudi avstrijskega konzula. Južno od Kartuma so ob Nilu proti ravniku prebivala svobodna nilotska ljudstva. Turški in arabski trgovci, ki so kupovali slonovino in sužnje, so obiskovali nekatere črnske etnične skupine, kot so Šiluk, Čir in najsevernejša naselja Barijcev; v zameno za slonovino so dajali steklene bisere. Knoblehar se je moral peljati prvokrat na vojaško-trgovski ladji, vendar je pot nadaljeval sam s tremi ladjami in sicer od otoka Canker na 4°50' dalje proti ravniku, prav do tistih črnih rodov, ki do tedaj sploh še niso videli belih ljudi. Tako smemo reči, da je bil prav Slovenec Knoblehar prvi evropski raziskovalec, ki je sredi prejšnjega stoletja prišel najdalj na jug v notranjost centralne Afrike.

Spričo tako neurejenih političnih razmer pod turško-egiptovsko oblastjo v vzhodnem Sudanu in njenega gospodarskega izkoriščevanja tega ozemlja je potrebno še posebej poudariti pomen uspešnih Knobleharjevih

¹³ Legum Colin, 1961: *Africa. A Handbook to the Continent*. London. Str. 99—102.

¹⁴ Taylor Bayard, 1855: *Eine Reise nach Centralafrika oder Leben und Landschaften von Egypten bis zu den Negerstaaten am weissen Nil*. Leipzig. Str. 266—276.

Legum, 1961, str. 101.

raziskovanj, ki jih je opravil pri črnskih etničnih skupinah na območju Nila.

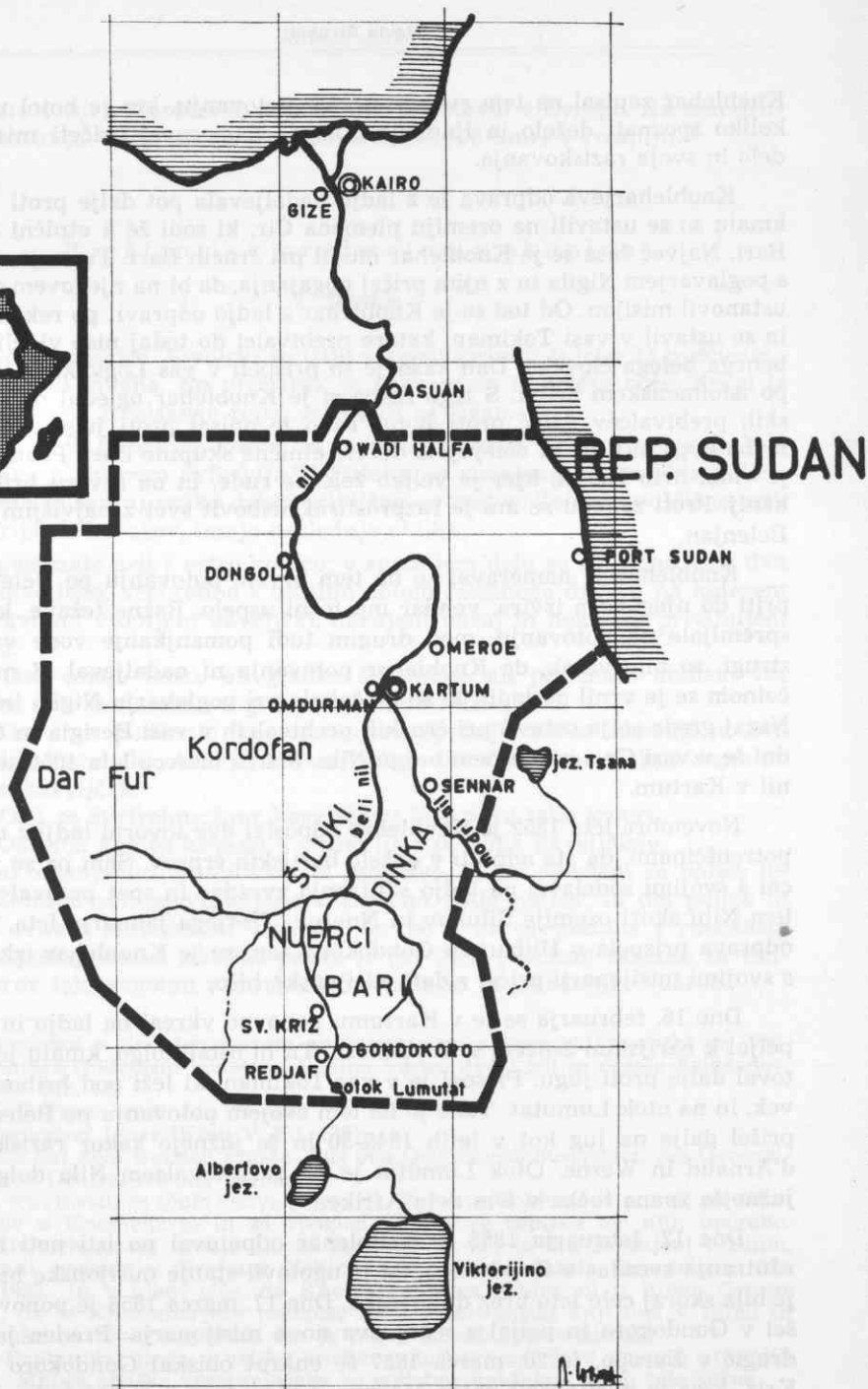
Konec 19. stoletja je znanih že več evropskih raziskovalcev, ki so potovali k črnskim ljudstvom ob Nilu v južnem Sudanu. Kar je odkril Knoblehar pri svojem raziskovalnem delu, o tem so pisali kasneje tudi drugi strokovnjaki, in sicer prav o svojevrstni kulturni stopnji etničnih skupin, ki jih imenujemo Nilote. V celoti so te skupine razširjene na obeh straneh Nila od Senarja do jezera Viktorija. Raziskovalci kultur na afriškem kontinentu prisojajo prav Nilotom tolikšne etnične značilnosti, da jim še danes posvečajo veliko zanimanja. Nilotske skupine še posebej označuje njih preprosti način življenja in velika želja po neodvisnosti od tujcev; v ekonomiki je živa tradicionalna živinoreja.

V etnološki znanosti delimo nilotska črnska ljudstva na dve veliki skupini in sicer na prave Nilote in Niloto-Hamite. K Nilotom so prištete etnične skupine: Dinka, Nuer, Šiluk in Luo; k Niloto-Hamitom pa sodijo Bari, Nandi in Masai.¹⁵ Vsi Niloti so znani kot najbolj značilni živinorejci na afriški celin. Raziskovanja pa so pokazala, da poznajo Niloto-Hamiti tudi motično poljedelstvo; izjema so pastirji Masai. Ker sodi muzejska etnološka zbirka k etnični skupini Niloto-Hamitom, se zdi potrebno omeniti še nekaj značilnih potez, kot je npr. njihova rodovna organizacija. To je moška družba, katere člani so razdeljeni na skupine po starostnih dobah. Te skupine obsegajo določena pravila in posebne obrede od otroških let do polnoletnosti moških članov te družbe. Pri etnični skupini Bari je najbolj pomembna in upoštevana oseba čarovnik dežja, ki je obenem poglavar rodu. Kovači, najbolj spretni obdelovalci železa na tem območju, pa so v tej skupini prezirani.

Knobleharjeva potovanja po Nilu

Knoblehar je prvič potoval po Belem Nilu leta 1849. Iz Kaira je odplul na eni izmed trgovskih ladij do Kartuma in od tod proti jugu z namenom, da bi prišel k izviru Nila. Na poti se je najprej srečal na levem bregu reke z arabskim ljudstvom Bakara, na desnem pa s črnici Dinka; na otokih v reki Nil je videl naseljene Šiluke, pastirje Bakara in črnce Dinka. V nekaj dneh je odprava dosegla bolj proti jugu strnjeno ozemlje Šilukov, ki je štelo okrog sedem tisoč vasi. Knoblehar označuje to etnično skupino kot dobre poljedelce in pastirje. Ob izlivu manjše reke Sobata se je seznanil z etnično skupino Nuerov in kmalu za njo še s plemenom Kik. Dalje so morali popotniki z ladjo prepluti jezero Bahr el Ghazal. Pleme Kik je je Knoblehar označil za izvrstne ribiče. Njegova odprava je čez nekaj dni prispela k rodovoma Heliab in Bor. Ti so prebivali v velikih vaseh in so imeli obilo živine. Proti zahodu od Heliabov so tedaj prebivali njim sorodni Dunye, Gva, Atvet, Vaja, Madar, Lov in Arol. Vsa ta imena si je

¹⁵ Roland Oliver, Gervase Mathew, 1963: *History of East Africa*. Oxford. vol. I. Str. 74—75.



Očrt Knobleharjevega potovanja v Sudanu

Knoblehar zapisal na tem svojem prvem potovanju, ker je hotel vsaj nekoliko spoznati deželo in ljudstva, kjer je nameraval pričeti misijonsko delo in svoja raziskovanja.

Knobleharjeva odprava je z ladjo nadaljevala pot dalje proti jugu in kmalu so se ustavili na ozemlju plemena Čir, ki sodi že k etnični skupini Bari. Največ časa se je Knoblehar mudil pri črnih Bari. Tu se je seznanil s poglavarjem Nigila in z njim pričel pogajanja, da bi na njegovem ozemlju ustanovil misijon. Od tod se je Knoblehar z ladjo odpravil po reki navzgor in se ustavil v vasi Tokiman, katere prebivalci do tedaj niso videli še nobenega belega človeka. Dan kasneje so prispeli v vas Logvek, ki ima ime po istoimenskem hribu. S tega hriba si je Knoblehar ogledal deželo črnskih prebivalcev daleč proti jugu. Tako je opisal proti jugozahodu dva hriba Regs in Rigi, ki omejujeta deželo etnične skupine Bari. Proti vzhodu je videl hrib Kerek, kjer je veliko železne rude, in na severu hrib Nierkanij. Proti zahodu se mu je razprostiral hribovit svet z najvišjim vrhom Belenjan.

Knoblehar je nameraval že na tem prvem potovanju po Belem Nilu priti do njegovega izvira, vendar mu to ni uspelo. Razne težave, ki so ga spremljale na potovanju, med drugim tudi pomanjkanje vode v Nilovi strugi, so bile vzrok, da Knoblehar potovanja ni nadaljeval. Z manjšim čolnom se je vrnil do ladij, ki so ga čakale pri poglavarju Nigila in Šioba. Nazaj grede se je ustavil pri črnskih prebivalcih v vasi Berigia in čez dva dni še v vasi Geri na desnem bregu Nila. Marca meseca leta 1850 se je vrnil v Kartum.

Novembra leta 1852 je Knoblehar odposlal dve tovorni ladji z raznimi potrebščinami, da sta odpluli v deželo barijskih črncev. Sam pa se je vkrcał s svojimi sodelavci na ladjo »Jutranja zvezda« in spet potoval po Belem Nilu skozi ozemlje Šilukov in Nuerov. Tretjega januarja leta 1853 je odprava prispela v Ulibari in Gondokoro, tam se je Knoblehar izkrcal in s svojimi misijonarji pričel zidati misijonsko hišo.

Dne 16. februarja se je v Kartumu ponovno vkrcał na ladjo in se odpeljal k barijskim črnem v Gondokoro. Tu ni ostal dolgo, kmalu je odpotoval dalje proti jugu. Prispel je v vas Tokiman, ki leži pod hribom Logvek, in na otok Lumutat. Tako je na tem svojem potovanju po Belem Nilu prišel dalje na jug kot v letih 1849-50 in še južneje kakor raziskovalca d'Arnaud in Werne. Otok Lumutat je bil raziskovalcem Nila dolgo najjužnejša znana točka v tem delu Afrike.

Dne 12. februarja 1855 je Knoblehar odpotoval po isti poti z ladjo »Jutranja zvezda« v Gondokoro, da je ugotovil stanje misijonske hiše, ker je bila skoraj celo leto brez duhovnika. Dne 17. marca 1856 je ponovno odšel v Gondokoro in peljal s seboj dva nova misijonarja. Preden je odšel drugič v Evropo, je 20. marca 1857 še enkrat obiskal Gondokoro in Sv. Križ, kjer je misijonaril pater Mozgan med rodом Kik. Od tod se je 28.

septembra vrnil v Kartum in kmalu nato odpotoval v Evropo. Na tem drugem potovanju v Evropo je Knoblehar leta 1858 umrl v Neaplju.¹⁶

Razčlenitev predmetov v skupine

1. Orožje

Tulci in puščice. V zbirki so trije valjasti kožnati tulci s 33 puščicami. Dva tulca sta šivana. En primerek je napravljen iz opičje kože, drugi iz črnodlakastega živalskega repa, zato tudi ni šivan.

Skupno je pušic 37 kosov, ki so zelo različnih oblik. Konice so bile premazane s strupom evforbije.^{16a} Puščice so nasajene na trstične palice, od katerih je skoraj vsaka dolga približno en meter. Železne pušične osti, delo barijskih kovačev, imajo naslednje oblike:

a) ploščnate osti z ostro konico; v spodnjem delu se ost končuje v dva ravna kaveljčka, vzporedna z ostalim delom železnega držaja, na katerem so napravljeni vtopljeni kaveljčki, obrnjeni nazaj in nekoliko privihnjeni navzven.

b) Osti imajo lahko ali gladko štiriobno ali ploščnato konico; ves ostali del osti je nasekan z gostimi drobnimi kaveljčki.

c) Ost ima ploščnato konico, katere spodnji del se končuje v dva vzporedna kaveljčka, obrnjena nazaj, ali je ost štiriobna in ima samo en vtopljen kaveljček.

d) Osti so štiriobne brez kaveljčkov in s prav tako konico.

e) Ost ima konico kovano v obliki lista in nima kaveljčkov.

Med omenjenimi puščicami sta tudi dve, ki sta operjeni za boljše letenje. Železne osti so vtaknjene v trstično votlo palico; ta del palice in ost sta ovita z rastlinskim vlaknom ter po vrhu premazana z rdečkasto barvo. Spodnji konec trstične palice je pri vseh puščicah zarezan za tetivo in prav tako omotan z rastlinskim vlaknom in premazan z barvo.

¹⁶ Podatke o Knobleharjevem potovanju sem primerjala: podatki dr. Valterja Bohinca (rokopisni izvlečki); Bohinc Valter, 1944: Nil in dežela Egipčanov. Ljubljana. Str. 44.

Jaklič Franc, 1943. Str. 81—96.

Knoblecher Ignaz (Klun V. F.), 1851:

Reise auf dem weissen Flusse. Aus den Original-Manuscripten des General-Vicars von Central-Afrika. Laibach.

Na tem mestu se toplo zahvaljujem dr. Valterju Bohincu za pomoč pri iskanju virov o Knobleharju in za vpogled v njegove zapiske ter njih uporabo. Glede Knobleharjevih neobjavljenih zapiskov, ki naj bi bili shranjeni v Rimu, je omeniti naslednje: Profesor Bohinc hrani pismo Jožeta Gracarja z dne 16. II. 1935., in v njem piše, da Knobleharjevega arhiva ni v Rimu. Gracar sporoča, da je Knobleharjeve rokopise iskal v misijonski knjižnici v Rimu in jih ni našel. Arhivar knjižnice mu je rekel, da teh spisov nimajo.

^{16a} Euphorbia spada v veliko družino mlečkov; sok je v mnogih primerih strupen. Mnoge afriške vrste mlečkov so podobne kaktejam in so zelo sočne.

Prim. Encyclopaedia Britannica. Edward to Extract. vol. 8. Chicago, 1965.

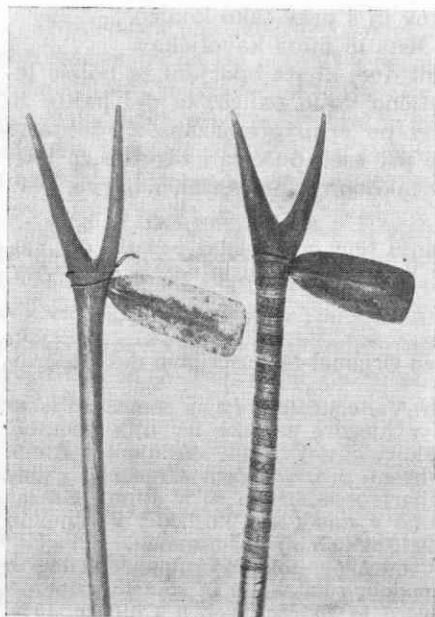
Kopja. V zbirki jih je 19 kosov. Imajo značilne oblike, ki so bile rabljene v času, ko je Knoblehar obiskal pleme Bari. Po obliki rezil jih delimo:

- a) kopja, ki imajo ozka in dolga rezila;
- b) kopja, ki imajo dolga in širokolistna rezila;
- c) kopja s kratkolistnim rezilom; en primerek ima dvojno kratkolistno rezilo.
- d) kopje s štiriobno konico.

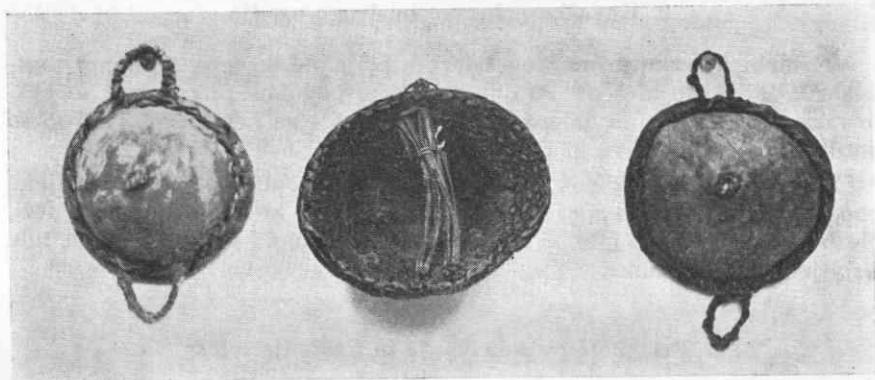
Železno rezilo kopij, z grebenom po sredini, ima piramidno oblikovan in odebeljen zadnji del in na koncu okrogel votli tulec. Vsa kopja so natakljena na lesen držaj, ki je pri vseh dolg več kakor dva metra. Nekatera držala kopij so ovita z železnimi obročki, nekatera s trakovi kuščarjeve kože. Na spodnjem koncu so nekatera med njimi odebeljena in obdana z močnim in širokim železnim obročem. V zbirki kopij imamo primerek, ki je v celoti kovan iz železa; drug primerek kopja pa je napravljen iz ebenovine, vrh držaja je ovit z železnimi obročki. Posebnih okraskov kopja nimajo. Nekoliko okrašeno je le največje kopje s črtastimi vrezanimi geometričnimi liki. Okrasek ima tudi kopje s štiriobno konico.

Loki. V zbirki so trije primerki, dolgi okrog dva metra. Titive so bombažne vrvice, kar kaže, da je to že sekundarni material.

Kiji. V zbirki so trije. Pri inventarnem vpisu enega kija je pripisano ime Laurin. Ko je bil Knoblehar v Sudanu, je bil Laurin postavljen za avstrijskega konzula v Egiptu. Potoval je tudi po Sudanu, obiskal Knob-



Očesna bodala



Ščiti iz polustrojenega usnja

leharja in zbral nekaj predmetov v črnskih vaseh. Zato je najbolj verjetno, da je kije zbral Laurin; pripadajo pa istim plemenom kakor drugi Knobleharjevi predmeti. V seznamu, objavljenem v Laibacher Zeitung, niso bili vpisani.

Kiji so naslednji. Ploščat kij je na vrhu upognjen in oblikovan v kroglo; v opombi je napisano, da je bil poglavarjev kij. Drugi primerek je na gornjem koncu stožčasto odebeljen; tretji je okrogel in zožen na obeh koncih ter na spodnjem delu ovit z usnjeno vrvico. Kiji so napravljeni iz trdega lesa, vendar vrsta lesa ni znana. Samo kij z inv. št. 2830 ima napisano, da je iz kačjega lesa (Schlangenholz).

Očesna bodala — trije primerki. Orožje je napravljeno iz lesene palice, ki je na vrhu razcepljena v vilice. Roglji teh vilic so včasih prevlečeni z usnjenim tulcem. Pod vilicami je s strani vtaknjeno rezilo za iztikanje oči. Držaj orožja je večkrat prevlečen s trakovi kuščarjeve kože ali z železnimi obročki. Zapisani inventarni podatki pojasnjujejo rabo orožja takole: bojvniki plemena Bari so imeli navado, da so umirajočega sovražnika oslepili in mu iztaknili oči s tem bodalom.

Ščiti — trije primerki. Okrogli ščiti v zbirki so dragoceni izdelki barijskih domačinov. Napravljeni so iz polustrojenega usnja in dlakave kože. Ščiti so zelo majhni, saj merijo v premeru komaj po dvajset centimetrov. Šivi, napravljeni na ščitih z usnjeno vrvico, so funkcionalnega pomena; obenem dajejo tudi videz krasitve.

Poleg okroglih ščitov je v zbirki velik pravokotni ščit iz močnega govejega usnja, ki pa ga je prinesel v muzej Laurin. Ščit je pripadal črncem Dinka ali pa Šuli.

Drugo orožje. Udarna palica, ki ima našite v štirih vrstah ostre ribje zobe; pastirske palice in bič iz kite povodnega konja.

2. Kovaške priprave in drugo orodje

V zbirki je osem primerkov železnih prijemal, ki so v seznamu zapisana kot »kovaške klešče«. Po obliki so zelo podobna pincetam z lopatasto razširjenim vrhnjim delom. Primerki »klešč« so raznih velikosti in so jim dodani majhni priveski ali obročki.

Žaga je kovaški izdelek; je ravna, ima pa na obeh straneh napiljene zobe. Držaja na koncih sta lesena in ravna. Drugi kovaški izdelki so noži, železne palice; železne igle, ki so napravljene tako, da je zadnji konec igle ukrivljen v obliki zanke.

3. Predmeti za pokrivanje in krašenje telesa

V zbirki je 123 primerkov.

Čepici barijskega kovača sta gosto pleteni iz bombažne vrvice, pobarvani z rdečo zemeljsko barvo in premazani z maščobo; ena od teh ima resice za okras. Drugi dve čepici sta napravljeni iz črnih nojevih peres.

Ženski predpasnik Barijke je narejen iz plosko tolčenih železnih obročkov, ki so povezani med seboj z nitko.

Naglavni poglavarjev okras — diadem, napravljen iz tenke železne plošče, katere konci so povezani med seboj s peterovrstno verižico. Drug tak okras — diadem je iz usnjenega traku, na katerem so okraski — pet pokonci stoječih majhnih gazelinih rogov.



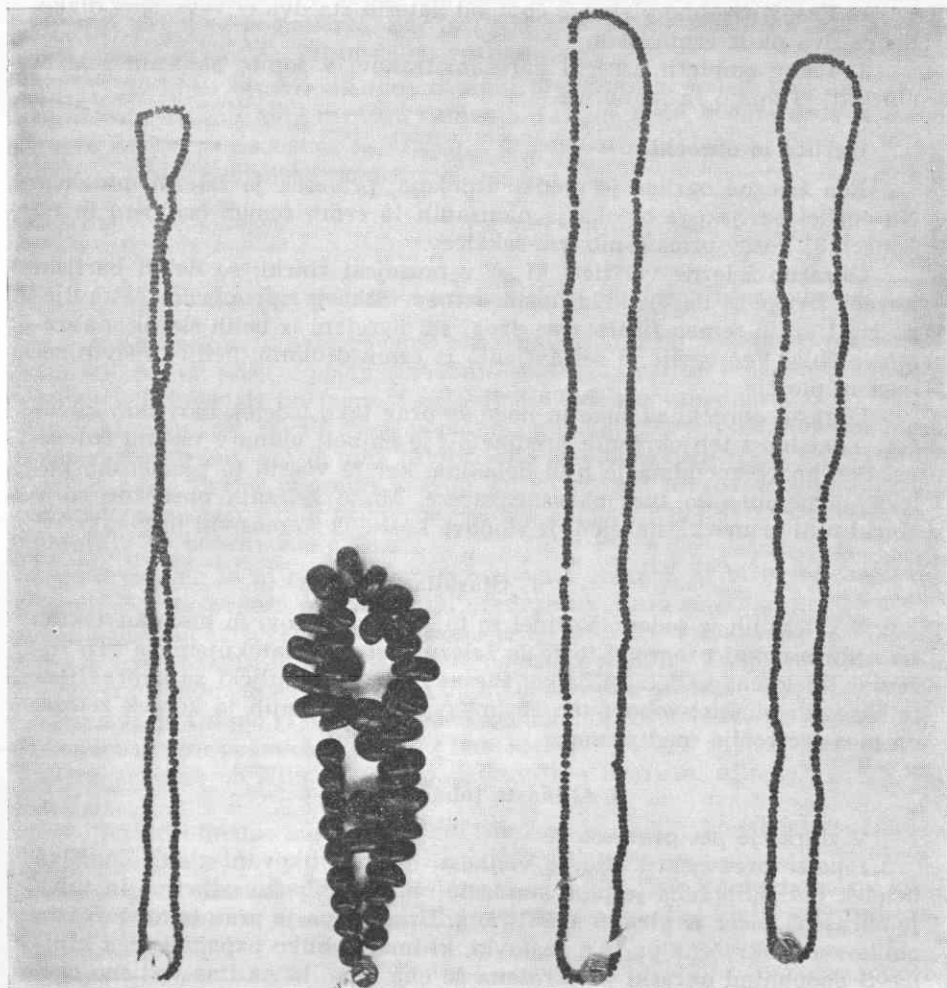
Predpasnik barijske žene, napravljen iz železnih obročkov

Čelni okras, narejen iz kratkodlakastega usnjenega traku; na njem je našitih 19 kosov ovalnih in podolgovatih, ploskih belih koščic, ki so različno dolge. Na koncih so dodane školjke iz reke Nil.

Bakreni ušesni obročki so bili pridobljeni pri plemenu Kik na pogorju Atvet, zahodno od Nila.

Talisman barijskega črnca je sestavljen iz polovične, podolgovato prerezane, hruškasto oblikovane bučice, ki je povrhu prevlečena s kuščarjevo kožo. V notranjosti so semenska zrnca.

Usnjeni pasovi, ki so jih nosili barijski moški kot edino oblačilo, so tile:



Ogrlice

a) Usnjen pas ima osem zavitih pločevinastih ploščic; na žični zanki so štirje zviti železni čopi in košček želvinega oklepa.

b) Pas je spleten iz štirih ozkih usnjenih trakov, ki imajo na koncu čop trakov. Na pasu je obešena želvina lupina, košček usnja, koža z dlako, majhna buča in levji krempelj.

c) Usnjen pas, sestavljen iz več trakov. Na njem je obešen želvin oklep ter na tem šest železnih žebeljev. Mimo teh so še ti priveski: fragment rebra, spodnja polovica gazelinega roga ter na njem šop belih dlak, privezanih na železen žebelj.

d) Obesek za pas, sestavljen iz štirih vrvic, ki so na njih nanizani železni obročki. Na koncih so narejeni rdeči usnjeni čopi.

e) Pas, štirirobno pleten, s čopi, od katerih sta dva iz veverične dlake, druga dva pa iz črnih dlak.

f) Pas z amuleti: usnjeni narezani trakovi v šopih, nanizani železni obročki, ki imajo razne oblike.

Ogrlice in obročki.

Ena železna ogrlica je gladko izdelana; privesek je železna ploščica. Na ogrlici barijskega otroka je nanizanih 15 črnih semen (salinen) in na koncih 31 kosov priostrenih zob-sekalcev.

Okrasne železne verižice, ki so v muzejski zbirki, so delali barijski kovači. Druge so narejene iz raznih semen. Tako je npr. ogrlica sestavljena iz 41 črnih semen fižola; dve drugi sta narejeni iz belih školjk, nabranih iz Nila. Več ogrlic je sestavljenih iz črnih drobnih, belih in sivih semen in ploščic.

Okrasni obročki za roke in noge so prav tako izdelek barijskih kovačev. Značilnost teh okrasnih predmetov je najbolj vidna v načinu izdelave. Posebno pomembna je njih debelina, ker je včasih to plemenska poteza; pomembne so tudi okrasne zareze. Mimo železnih obročkov so v zbirki tudi primerki, narejeni iz slonove kosti. Ti so masivni in gladki.

4. Glasbila

V zbirki jih je sedem. Večidel so to signalni rogovi in piščalke. Okras na njih je dokaj preprost, to so le železni obročki, natakneni na vrh roževine ali lesenega dela piščalke. Plesni železni kragulčki so napravljeni iz okroglih ploščic; robovi teh so upognjeni; sredi njih je košček železa, da plesalec rožlja med plesom.

5. Glinaste tobačne pipe

V zbirki je pet primerkov.

Pipe se predvsem ločijo po velikosti in po oblikovani glavi. Značilen izdelek barijskih žena je pipa stožčaste oblike; ob robu odprtine in tulca je okrašena, sicer je gladko grafitirana. Druga pipa je prav tako stožčasto oblikovana, okrašena pa je z nastavki, ki imajo obliko papagajevga kljuna. S podobnimi okraski je okrašena še ena pipa, ki pa ima trstično cev. Dvojna pipa, ki je tudi v zbirki, je črna in ima dolg vrat.

6. Razni predmeti

V to skupino sodijo pleteni izdelki. To so ročno pletene mreže za prenašanje večjih bremen, izviren izdelek barijskih domačinov. Dve vrečici sta pleteni iz trstičja, podolgovate oblike; namenjeni sta bili za precejanje pijače merise. Nekateri pleteni izdelki so bili rabljeni samo kot okras.

Izdelki iz roževine izvirajo iz Kartuma; tu je bila namreč posebna delavnica, kjer so izdelovali posodice iz kosti nosoroga. Izdelovali pa so jih tudi barijski domačini v naseljih. V muzejski zbirki so posodice, žlice, zajemalke in čaše.

Izvirna predmeta v zbirki sta tudi dva lesena stolčka. Eden izmed njiju je pripadal poglavarju. Barijski domačini so jih delali iz enega kosa lesa. Sedež je ovalen, ostali del je rezljan.

V zbirki so se ohranili tudi nabrani predmeti, ki sodijo bolj med zanimivosti. To so vzorci raznega kamenja, železne rude, zrnate rude iz pogorja Kerek, rdeča barva za krašenje in poslikavanje telesa, drevesni sadeži in druga semenska zrna.

Knobleharjevi podatki o predmetih in etnološka literatura

V tem poglavju nameravamo obravnavati izvirne podatke o predmetih, ki smo jih našli v prvih seznamih, zapisih in raznih objavah o Knobleharju. Primerjali jih bomo z objavljenimi deli o vzhodnosudanski kulturi, ki so jo raziskovali drugi popotniki v drugi polovici 19. stoletja. Nekateri med njimi, kot je npr. Taylor, so s Knobleharjem tesno sodelovali; saj je prav Taylor uporabil v svoji knjigi mnogo njegovih podatkov in skic. Končno bomo tudi primerjali Knobleharjeve podatke z etnološko literaturo ob koncu 19. stoletja.

V muzeju se ni ohranil noben rokopisni seznam, ki bi ga bil napisal Knoblehar in priložil k darovanim predmetom. Zato se lahko pri preučevanju Knobleharjeve zbirke opiramo le na podatke v Laibacher Zeitung. To so izvirni zapisi in kljub skupemu popisu predmetov dragoceni prav kot osnovna dokumentacija. Drugi vir, ki dopolnjuje podatke v omenjenem seznamu, je izdano gradivo ladijskega dnevnika; Knoblehar ga je pisal na svojem prvem potovanju po Nilu leta 1849-50.¹⁷ V teh zapisih opisuje etnične skupine ob Nilu. Največ podatkov je o Barijcih, njihovih šegah in deželi.

V zbirki imamo mimo kovaških izdelkov barijskih domačinov tudi kovaške priprave. Pri preučevanju črnske kulture na tem območju moramo biti še prav posebno pozorni na kovaško orodje. Zato opozarjamo na kovaško pripravo, ki jo sam Knoblehar imenuje »kovaške klešče«. O njihovi

¹⁷ Knoblecher (Klun), /1851/.

Prim. Bohinc Valter, 1926/27: Provikar Ignacij Knoblehar v sodbi svojih sodobnikov. — Katoliški misijoni. V Ljubljani. L. IV., št. 6. Str. 89—91.

uporabi pri kovaškem delu nimamo v Knobleharjevih zapisih nobenih podatkov. Ko opisuje orodje barijskih kovačev, pravi, da je bilo zelo preprosto. Klešč niso uporabljali nobenih; za prijemanje razbeljenega železa so imeli vejo, ki so jo razcepili, kakršno so pač potrebovali. Nakovalo je bil ploščat, trd kamen; namesto kladiva so uporabljali najprej tudi trd kamen in z njim obdelovali železo, nato so ga oblikovali še z železno palico. Na koncu pripominja, da je bilo kar težko verjeti, kako so napravili toliko lepih izdelkov ne samo za sudanske prebivalce, temveč tudi za arabske pastirje, vodnike kamel, Turke in druge odjemalce.¹⁸

Navedeni Knobleharjevi podatki prav opozarjajo na pomanjkljivost kovaškega orodja ter prav tako klešč. Zato se vprašujemo, čemu so pravzaprav uporabljali »klešče«, ki jih imamo v muzejski zbirki. Knoblehar jih je zbral na svojem prvem potovanju, zato menimo, da so te priprave nedvomno izvirni izdelki barijskih kovačev.

O omenjenih kovaških kleščah so skopi tudi podatki v starejši etnološki literaturi. Biasutti npr. sploh ne poroča o kovaškem orodju Nilotov. Ratzel¹⁹ nekaj omenja v poglavju, kjer navaja kovaško obrt na afriški celine, opisujoč kako ta kovaška prijemala, kakršna imamo v muzejski zbirki, izdelujejo. O uporabi teh klešč pravi, da z njimi obdelujejo tenke žice za okrasne verižice. Ta podatek je pomemben, ker pojasnjuje še najbolj verjetno uporabo tega lahkega kovaškega orodja, ustrezno tudi orodju samemu.

Kovaškega meha v zbirki sicer nimamo; ga pa Knoblehar zelo natančno opisuje, saj je ena najznačilnejših priprav v tej obrti. Glinasta posoda, ki je sestavni del meha, je izdelek barijske žene in nedvomno zelo značilen predmet. Enak opis kakor pri Knobleharju zasledimo tudi v strokovni literaturi. Biasutti²⁰ zelo nazorno prikazuje, kako barijski kovači meh uporabljajo. Enako ga opisuje tudi Ratzel.²¹

Puščice in loki v muzejski zbirki so orožje, ki je bilo značilno za etnično skupino Bari. Druge skupine, kakor so Dinka, Šir in Šiluki, jih niso uporabljale. Dvema puščicama v zbirki so dodana ptičja peresa za lažje letenje. To ni vsakdanje, vendar so bile tudi take puščice znane pri črnih Bari. Značilnosti muzejskih puščic so: štirirobne in ploščnate osti in nasekani kaveljčki, ki imajo nazaj obrnjene konice. Te puščice so bile znane na sudanskem območju v zgornjem delu reke Nila. Pomembno je poudariti, da so jih izdelovali prav barijski kovači. Barijski loki v zbirki povsem ustrezajo opisom drugih raziskovalcev, ki so obravnavali kulture v vzhodnem Sudanu.

Knoblehar²² omenja v svojih zapisih, da so Čirci pogumni in da znajo dobro uporabljati lok in puščice. Več podatkov o tem orožju v njegovih poročilih ni.

¹⁸ Knoblecher (Klun), /1851/, nem. str. 26, slov. str. 25.

¹⁹ Ratzel Friedrich, 1885: *Völkerkunde*. Leipzig. Bd I. Str. 219.

²⁰ Biasutti Renato, 1941: *Le Razze e i popoli della terra*. Africa-Asia. Torino. Vol. II. Str. 244—245, 248.

²¹ Ratzel, 1885, str. 218—219, 512.

²² Knoblecher (Klun), /1851/, nem. str. 22; slov. str. 21—22.

Hartmann²³ je zapisal, da imajo moški pri plemenu Šir loke, skoraj tako velike kakor človek, in da so oviti s trakovi kuščarjeve ali kačje kože; dalje imajo sulice različnih oblik in težke kije, okovane z železom. Isto ugotavlja za črnce Dinka in Čir. Operjene puščice so lesene in železne, te imajo kaveljčke in so zastrupljene z mlekem evforbije. Puščice nosijo v kosmatih kozjih tulcih. O Barijcih trdi, da odhajajo iz kože vedno oboroženi. Buschan²⁴ opisuje črnce Bari in pravi, da so njih moški odlični bojovníki. Že od mladih nog se učijo streljati z lokom in puščico, zato so v bojih zelo izurjeni s tem orožjem. Biasutti²⁵ poroča o barijskih lokih, da so včasih dolgi tudi več kakor dva metra in napravljeni iz lesa ali bambusa. Lok zavarujejo s trakovi kuščarjeve ali kačje kože; mimo tega imajo barijski in nuerski loki zareze na konceh, da jih lažje upogibljejo.

Zbirka kopij plemena Bari in Čir je zelo popolna in izvirna. Predvsem kažejo vsi primerki kopij značilne oblike konic. Podatki v literaturi dopolnjujejo in potrjujejo pomembnost teh predmetov v muzejskem fundusu. Hartmann²⁶ poroča o Dinka in Čir, da svoja kopja na spodnjem delu držaja okrepijo s čopom dlak ali s perjem. Ta dodatek na kopju precej izboljša letenje kopja. Poleg etničnih skupin, ki so se ukvarjale s kovaško obrtjo na območju Nila in izdelovale kopja in puščice — Šiluk, Djur, Nuer, Bari — je tudi pleme Šuli izdelovalo tako orožje, vendar je bilo to preprostejše. Pri črnih Šuli omenja Ratzel²⁷ tudi leseno kopje, kakor ga imamo v muzejski zbirki. Kopje in ščit kot poglavitno orožje sudanskih ljudstev opisuje tudi Buschan.²⁸ Biasutti²⁹ pravi, da je najbolj razširjeno orožje med



Rezljan poglavarjev stol

²³ Hartmann R., 1884: Die Nilländer. Das Wissen der Gegenwart Bd. 24. Der Weltteil Afrika II. Leipzig. Str. 132—134.

²⁴ Buschan Georg, s. a.: Die Sitten der Völker. Stuttgart. Bd III. Str. 73.

²⁵ Biasutti, 1941, str. 241.

²⁶ Hartmann, 1884, str. 132—134.

²⁷ Ratzel, 1885, str. 499—501.

²⁸ Buschan, s. a., str. 73.

²⁹ Biasutti, 1941, str. 238—239.

nilskimi etničnimi skupinami sulica ali kopje, ki ima lesen ali bambusov držaj in železno konico v obliki lista. Ta kopja so zelo dolga, navadno po dva metra, pogosto daljša. Dolžina konice kopja se razlikuje od plemena do plemena; v vseh primerih pa so dolge in z zelo poudarjenim rebrom po dolžini rezila. Kopja črncev Bari so značilna tudi po tem, da je držaj ovit s trakovi kuščarjeve ali kačje kože, kakor je to vidno na muzejskih primerkih. Dvojna konica kopij je zelo redka. Biasutti meni, da so to obredna kopja in jih imajo poglavarji. Raziskana so pri etničnih skupinah Bari, Lutaka, Lokoja in pri Alur. Biasutti omenja še: leseno, koščeno in iz antilopinega roga narejeno konico kopja. Take konice so razširjene med etničnimi skupinami Šiluk, Dinka in Nuer. Navadno mečejo kopje z roko; Šiluk in Alur pa uporabljajo še neko leseno pripravo.

Posebno pomembni so v muzejski zbirki kiji. Hartmann³⁰ omenja plemo Šir, da imajo težke in z železom okovane kije. Biasuttijev³¹ opis je natančnejši, saj navaja dve glavni vrsti kije za nilsko področje. Prvi imajo obliko veje, drugi se končujejo na enem koncu v obliki glave. Kiji, ki so bili še najbolj podobni bumerangu v prvotni nilski kulturi, so skoraj popolnoma izginili. Po tej razvrstitvi bi kije iz muzejske zbirke uvrstili v drugo skupino, ki ima oblikovan vrhnji del udarne palice. Kiji iz območja Nila so znani predvsem po tem, da so zelo težki, vendar jih mečejo ali z njimi samo udarjajo. Buschan³² omenja Dinka in Šiluke, ki z veliko spretnostjo uporabljajo dolge palice kot kije. Isto je raziskal Ratzel³³ o Dinka in Šilukih; njihovo orožje je kij in palica z grčo na zgornjem koncu.

V Knobleharjevi zbirki je orožje, ki ga v starejši strokovni literaturi ne zasledimo. To je očesno bodalo — priprava za iztikanje oči, ki so jo črn-ci Bari uporabljali pri premaganem sovražniku. Taki so podatki v prvem seznamu. Kaj več o tem orožju barijskih bojevnikov ni bilo mogoče zvedeti; na voljo so le Knobleharjevi podatki.

Majhni okrogli ščiti v muzejski zbirki so bistveni predmeti v kulturi vzhodnosudanskih črncev. Niloti jih delajo iz bivoljih in kozjih kož ali iz polustrojenega usnja. Ščiti so pogosto ovalne oblike; so tudi podolgovati in pravokotni. Med rodovi Alur in Lango v Ugandi in pri črnih Bari so raziskani majhni ščiti, ki so okrogli in napravljeni iz zelo trdega usnja. Barijski bojevniki si z njimi varujejo roko, ko se bojujejo s kiji.³⁴ Buschan³⁵ omenja ovalne ščite pri črnih Dinka, Bernatzik³⁶ pa ovalne usnjene ščite z raznobarvnimi znaki rodu. Ratzel³⁷ uvršča ščite vzhodnoafriških plemen k tipu Zulu. V isto skupino daje okrogle, ovalne in štirioglate, ki

³⁰ Hartmann, 1884, str. 132.

³¹ Biasutti, 1941, str. 239—241.

³² Buschan, s. a., str. 73.

³³ Ratzel, 1885, str. 499.

³⁴ Biasutti, 1941, str. 242.

³⁵ Buschan, s. a., str. 73, 77.

³⁶ Bernatzik Hugo, 1939: Die grosse Völkerkunde. Europa-Afrika. Leipzig.

Bd I., Str. 313.

³⁷ Ratzel, 1885, str. 501.

imajo na notranji strani po sredini pritrjene palice in zanke. Pleme Šuli ima velike pravokotne ščite, okrašene na spodnjem robu. Isti tip predstavlja primerek v muzejski zbirki, le da mu okrasni čop manjka.

Muzejsko zbirko predmetov za krašenje in pokrivanje telesa sestavljajo prav tako izvirni izdelki nilotskih prebivalcev. Mnogo primerkov med njimi bi bilo danes že težko dobiti na območju Nila. Pokrivanje telesa s kosom blaga ni bilo tako pogosto; bolj je bilo v navadi uporabljanje živalskih kož. Kakor poroča Knoblehar³⁸ npr. za Šiluke, so ne glede na starost hodili brez obleke. Omenja le žene in dekleta, da si pokrivajo del telesa z živalsko kožo, vedno pa so odkrite prsi. Noge in roke si krasijo z debelimi železnimi obročki. Nekateri nosijo okrasne železne verižice, ki si jih obešajo okrog vratu in jih križajo na hrbtu ali prsih. Čelni okras je napravljen iz steklenih biserov, trakov ali travnatih vlaken. Pri črncih Bari je Knoblehar npr. videl poglavarjevo ženo, ki je imela okrog pasu rdečo kožo. Druge njegove žene in hčere so imele le ozek usnjen pas, na katerem so visele vrvice z nanizanimi železnimi obročki; nekatere med njimi so imele napravljene goste rese iz železnih verižic ali usnjenih trakov. Tudi zadaj so od pasu navzdol viseli usnjeni trakovi kot konjski rep. Okrog vratu so nosile ogrlice iz steklenih biserov, na rokah pa težke železne obročke. Barijski moški so nosili tenak jermen prek hrbta, včasih so nanj obesili stolček, včasih pa so z njim topli žene ali otroke.³⁹

Podobno kakor Knoblehar opisuje Hartmann⁴⁰ barijske moške in ženske, njih oblačila in okras. Moški niso oblečeni, za pasom nosijo samo usnjene pasove s priveski raznih amuletov. Najpogostejše so to: vrvice steklenih biserov, živalski zobje, školjčne lupine, obročki iz slonovine, železni in bakreni obročki. Na železne obročke radi obešajo živalska ušesa, rep, čekane bradavičastega merjasca, majhne buče in majhen želvin oklep. Telo si barvajo s pepelom ali z rdečo barvo in z maščobo drevesa *Butyrospermum Parkii*. Mlada dekleta nosijo predpasnik, napravljen iz železnih obročkov, žene predpasnik iz kože. Ratzel⁴¹ omenja etnične skupine Bari, Šiluk, Djur in Nuer. Pri krasilnih in oblačilnih predmetih navaja mnogo podatkov o uporabi železa. Predvsem poudarja, da so železni in usnjeni izdelki velikokrat združeni. Pogosti so usnjeni predpasniki z dodatki železnih obročkov, paličic in majhnih železnih koščkov.

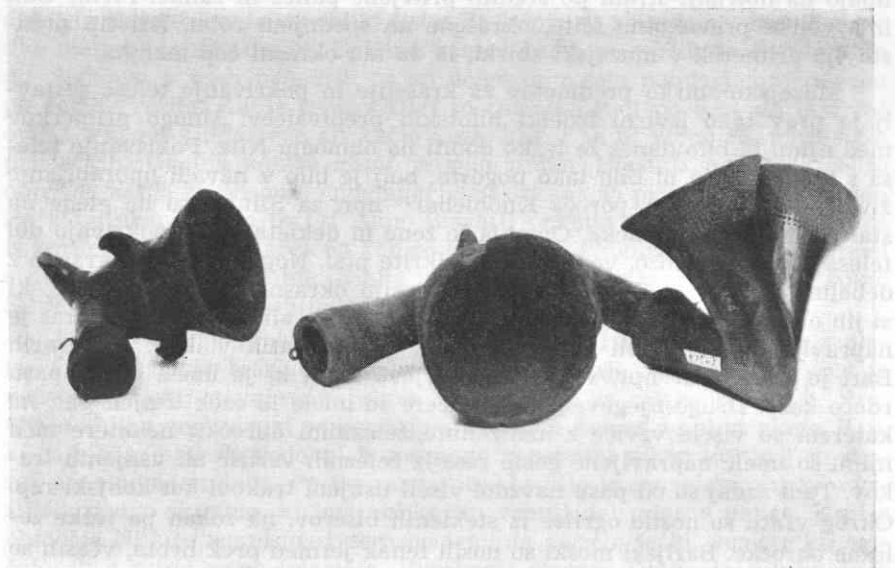
O krašenju telesa je v Knobleharjevih zapisih veliko podatkov. Med Barijci je opazil, kadar so imeli ples, da so se bogato krasili in obesili nase vse, kar so premogli. Moški so si privezovali šop peres okoli glave ali kot rep po hrbtu. Ogrinjali so si živalske kože; še prav posebno so bili pomembni stekleni biseri in železne ropotulje, ki so si jih obešali na noge.

³⁸ Knoblecher (Klun), /1851/, nem. str. 10, 19, 24; slov. str. 10, 19, 23—24.

³⁹ Jaroslav (Štrukelj) Fr.; 1881: Dr Ignacij Knoblehar, apostolski provikar v osrednji Afriki. V Celovcu. Str. 42.

⁴⁰ Hartmann, 1884, str. 130.

⁴¹ Ratzel, 1885, str. 498—499.



Lončene tobačne pipe

Bossert⁴² obravnava okrasne izdelke hamitskih plemen, ki so si zelo podobni z barijskimi. Oboji, Hamiti kot Barijci pri izdelovanju krasilnih predmetov najpogosteje uporabljajo usnje, kožo, roževino in kost. Priljubljen material so tudi raznovrstni biseri: železni, stekleni in v starejši dobi školjke. Školjčne lupine so resnično zelo starodaven okrasni element; kasneje so bili dodani železni in v novejši dobi stekleni biseri. Obdelane preluknjane ploščice iz školjk ali nojevih jajčnih lupin so bile zelo razširjene na vsem hamitskem območju. Te vrste okrasni »biserni« material je znan že iz prazgodovinskih grobov v vzhodni Afriki. Uporaba tega bisernega krasilnega materiala je raziskana na območju od Herero plemena do ljudstev v Somaliji.

Okras barijskih črncev je preprostejši kakor pri Šuli in Madi prebivalcih, poznajo pa lepše tetoviranje telesa.⁴³ Železni obročki so okrašeni le z geometričnimi zarezi. Pri črnih Bari in Šuli moramo omeniti kot starodavni krasilni material okrogle ploščice iz polževih hišic.

Glasbila v muzejski zbirki so razmeroma zelo enostavni izdelki; povečini so to rogovi in lesene piščalke. Raziskovalci opisujejo Barijce in Dinka, da radi plešejo in pijejo pijačo merisa.⁴⁴ Značilno glasbilo je pri njih nubijski rebabe, ki je podoben lutnji. Omenjeni so tudi živalski rogo-

⁴² Bossert H. Th., 1929: Geschichte des Kunstgewerbes aller Zeiten und Völker. Berlin. Bd II., str. 70—72.

⁴³ Ratzel, 1885, str. 495—498.

⁴⁴ Hartmann, 1884, str. 134—135.

vi in velike jajčasto oblikovane pavke. Ratzel⁴⁵ pripominja, da so njihova glasbila preprosta. Najbolj pomembni so signalni rogovi, ki jih uporabljajo v bojih in pri čaranju. Plemeni Latuka in Madi jih delata iz lesa, so ravni in prevlečeni z usnjeno ali kuščarjevo kožo. Železne ropotulje, ki jih nosijo na nogah, so glasbilo plesalcev; pri skakanju z njimi zvončkljajo.⁴⁶

Glinaste pipe v muzejski zbirki so izvirni predmeti. Za lončarsko obrt pri etnični skupini Bari so prav te velike pipe značilni izdelki. Lonce in pipe delajo barijske ženske. Knoblehar opisuje te velike pipe za kajenje tobaka pri Barijcih. Kadijo vsi, moški in ženske, čeprav je tobak tako močan, da jih omamlja. Ratzel⁴⁷ omenja glinaste pipe, ki imajo pri ustju vstavljeno hruškasto oblikovano kalebaso (bučo). Glave pip so oblikovane na razne načine. Povečini so te pipe zelo masivne, s precejšnjo prostornino; vanje natlačijo precej več tobaka, kakor je potrebno npr. za tobačne pipe v Evropi. Obdelane so precej surovo, le glava je natančneje izdelana. Včasih ima ta del pipe celó podobo človeškega obraza, ali pa je okrašena z geometričnimi vzorci in ima razne okrasne nastavke ter včasih tudi dvojno glavo. Surovini, ki sta značilni za lončarske izdelke (posode, pipe) na območju zgornjega Nila, sta rdečkasta glina in grafit.⁴⁸ Počrnitev lončarskih izdelkov z grafitom je bilo posebno razširjeno v Darfurju. Pri etničnih skupinah v južnem Sudanu so uporabljali za lončarske izdelke obe omenjeni surovini.

Rezljani leseni stolčki so etnična značilnost črncev Bari. Tudi Knoblehar opisuje njihovo funkcijo in pomen. Med drugim npr. omenja poglavarja Nigila, da nosi ta stolček vedno s seboj in sede nanj, kadar je potrebno. Prav tako trdi Hartmann,⁴⁹ da Barijec nikoli ne zapusti hiše, ne da bi vzel s seboj rezljan stolček. Ratzel⁵⁰ pripominja, da je za etnične skupine ob Nilu najbolj značilno rezljanje in izdelovanje stolčkov iz enega kosa lesa.

Pomen muzejske zbirke

Predmeti etničnih skupin ob zgornjem Nilu v Knobleharjevi zbirki so načrtno zbrani etnološki predmeti, ki so po svoji izvirnosti pomembni za preučevanje kulture nilotskih prebivalcev.

Zbirka afriških predmetov navedenih etničnih skupin je v muzeju najstarejša. V nekdanjem kranjskem deželnem muzeju pa je bila zbirka ena izmed prvih, katere predmeti so bili tako številni in tako načrtno zbrani ter darovani za začetni muzejski fundus. Knobleharjeva afriška

⁴⁵ Ratzel, 1885, str. 516.

⁴⁶ Jaroslav (Štrukelj), 1881, str. 47.

⁴⁷ Ratzel, 1885, str. 513—514.

⁴⁸ Drost Dietrich, 1967: Töpferei in Afrika. Veröffentlichungen des Museums für Völkerkunde zu Leipzig. Berlin. H. 15 Str. 184.

⁴⁹ Hartmann, 1884, str. 134.

⁵⁰ Ratzel, 1885, str. 514.

zbirka in Baragova zbirka Indijancev Ojibwa iz severne Amerike sta prvi najpomembnejši etnološki material v našem muzeju z neevropskih celin.

Zbirka je po etnološki plati vsekakor zelo dragocena. Glede na čas, ko je bila pridobljena, so predmeti še pristni in izvirni. Kakor je bilo že omenjeno, je Knoblehar potoval v kraje ob Belem Nilu, ko so bili še malo ali nič znani evropskim popotnikom in trgovcem iz egiptovskih provinc ob srednjem Nilu. Na potovanju je spoznal prebivalce, ki so bili povsem neznani tedanjim raziskovalcem. Knoblehar je resnično eden prvih pričel preučevati njih življenje in deželo.

Zbirka ima za nas pomen tudi po zbiratelju, ki je bil Slovenec in prvi med slovenskimi raziskovalci v 19. stoletju. Ne samo da je v geografiji in njej sorodnih vedah dal znanstvene podatke o tem delu Afrike, tudi za etnologijo je zapisal pomembne podatke o življenju črnskih etničnih skupin ob Belem Nilu. To dokazujejo že njegovi delno objavljeni zapisi s prvega potovanja, ki so upoštevani pri obravnavanju muzejske zbirke. Če primerjamo Knobleharjeve podatke s starejšo etnološko literaturo (Ratzel, Buschan) in z drugimi etnološkimi raziskovalci, ugotovimo, da so podobni in enako dragoceni, predvsem kot vir za nadaljnja preučevanja nilotskih kultur in njih sprememb v sedanjem življenju.

Poudariti moramo, da prikazuje Knobleharjeva zbirka materialno kulturo etničnih skupin ob Belem Nilu, za katere vemo, da so še danes na zelo nizki kulturni stopnji. Zato je prav, da na tem mestu, ko govorimo o pomembnosti zbirke, povemo nekaj o značilnostih nilotske kulture. Ohranjeni zbrani predmeti, katerih oblike so bile znane že v daljni preteklosti, predstavljajo važno gospodarsko-kulturno razvojno stopnjo v tem delu Afrike; kajti omenjene etnične skupine so primer značilne živinorejske kulture na afriški celini. V tej starodavni nilotski kulturi, kakor so jo imenovali nekateri starejši raziskovalci,⁵¹ pa se nekatere kulturne dejavnosti niso razvile tako kakor pri drugih črnskih narodih. Tako npr. popolnoma pogrešamo fetišizem in skulpturno umetnost. Zelo so redke maske, ker tu ni bilo organiziranih tajnih družb. Manjkajo tudi stavbe, arhitekturno pomembne, kakršne poznamo v zahodni Afriki.

Vse navedene kulturne omembe samo še dopolnjujejo pomembnost muzejskih predmetov, ki jih pripisujemo tem preprostim nilotskim skupinam; obenem dajejo tudi priložnost za preučevanje kulturne dejavnosti na tem območju. Omenimo naj samo nekaj predmetov, pri katerih zasledimo etnično značilne prvine. To so leseni kiji, majhni okrogli ščiti, kopje z leseno konico in razni nakit. Pomembne poteze nilotske kulture se kažejo tudi na nekaterih predmetih, ki zadevajo pokrivanje in krašenje telesa. Pri tem je potrebno upoštevati material in izdelavo predmeta. Kot etnična in pomembna značilnost je v zbirki tudi očesno bodalo, o katerem bi radi še kaj več vedeli, kakor povedo Knobleharjevi podatki. Manjkajoči podatki dajejo slutiti, da je bilo očesno bodalo uporabljeno le pri neka-

⁵¹ Biasutti, 1941, str. 256—257.



Zgoraj: Obročki iz slonovine
Spodaj: Posodice iz roževine

terih etničnih skupinah ob Belem Nilu. Nekatere spremembe ali nove pridobitve so namreč lahko nastale na manjšem etničnem ozemlju in ostale kot lokalna posebnost v materialni kulturi neke skupine. Končno moramo omeniti številne kovaške izdelke Barijcev in to od orožja do oblačila in drugih krasilnih predmetov.

Razmišljanja o dopolnitvi Knobleharjeve zbirke

Etnološko pomembne zbrane predmete v muzeju iz območja Nila, ki smo jih obravnavali v prejšnjih poglavjih, smo skušali razčleniti in poudariti njih etnični pomen z raznih vidikov. Zato ob tem etnološkem materialu le zaključujemo, da moramo zbirko dopolnjevati. To pa je le del načrtov Slovenskega etnografskega muzeja za izpopolnitev vseh njegovih neevropskih zbirk v muzeju Goričane.

V tem sestavku bi omenili le afriške muzejske zbirke, ki so zelo raznovrstne, saj obsegajo ne samo območja iz Sudana, temveč tudi iz centralne in južne Afrike, Konga in iz raznih dežel na zahodu celine. Vzhodno-sudanski predmeti v muzeju predstavljajo, kakor smo že omenili, kulturo nekaterih nilotskih etničnih skupin razmeroma dobro, kakor je sploh lahko prikaže podoben manjši muzej tujih kultur. Naše muzejske zbirke z afriške celine so sicer skromnejše, kot so v nekaterih velikih svetovnih etnoloških muzejih, omejene so pač le na določena območja, po etnološki plati pa so vendarle dragocene.

Glede na muzejsko zbirko iz območja Nila se zdi, da so za primerjavo najpomembnejši predmeti, ki so v dunajskem etnološkem muzeju; zbrani so bili namreč pri istih etničnih skupinah v vzhodnem Sudanu in približno v istem času kakor ljubljanski. Ta dunajska zbirka je, kakor je razvidno iz dobljenih podatkov, številčno skromna in ne zmanjšuje vrednosti naše muzejske zbirke. Tudi dejstvo, da je ta etnološki material zelo preprost in uporaben predvsem v vsakdanjem življenju, ne preprečuje misli, da ga ne bi bilo vredno zbirati in dopolniti. Menimo, da bi bilo potrebno zbirati material obširneje in sicer tako, da bi vključili še etnične skupine Nuerov, Masai in drugih. Vse te skupine so ohranile pastirsko kulturo in njene tradicije do današnjih dni. Prav najnovejša raziskovanja o etnični skupini Nuer so pokazala tehtne in izredno pomembne izsledke o njihovi kulturi.⁵²

Če pogledamo najprej to, kar imamo zbranega v muzeju, vidimo pomanjkljivosti, ki bi jih bilo le potrebno dopolniti. Pri tem razglabljanju pa seveda mislimo le na predmete materialne kulture na obravnavanem območju. O nekaterih kulturnih značilnostih barijskih črncev je Knoblehar samo poročal, ali jih omenjal. Tako je npr. s posebnim zanimanjem opazoval in preučeval kovaško obrt. S seboj je imel celó sodelavce, ki so bili poklicni kovači. Natančneje, kako so predelovali železno rudo, ne poroča. Ta pomanjkljivost v Knobleharjevem gradivu ne zadeva toliko zbiranja predmetov, kakor obravnavanje kovaštva nasploh pri Nilotih. Podobno kot črnske etnične skupine ob Nilu so se ukvarjale s kovaško obrtjo in predelovanjem železne rude tudi druge etnične skupine na afriški celini.^{52a} Način predelave železne rude si je bil na raznih etničnih območjih precej podoben, če ne celó enak. Zato se ob tem ne bi zadrževali, temveč bi omenili orodje barijskih kovačev. Pri Knobleharju je opis teh priprav tako natančen, da niso o njih poročali bolje niti Ratzel, Buschan in drugi kasnejši raziskovalci. V muzejski zbirki nimamo nekaterih predmetov, kot je npr. kovaški meh. Menimo torej, da se bomo morali prav za ta predmet potruditi, da ga kako dobimo. Prav tako bi bilo treba dobiti še druge kovaške priprave, npr. nakovalo, kladiiva in drugo.

Železnih izdelkov barijskih kovačev je v Knobleharjevi zbirki veliko. Imamo dosti primerkov orožja, okrasja, raznih uporabnih predmetov in drugih izdelkov. Prav zato, ker so predmeti tako številni, bi bilo vredno zbirko dopolniti še z nekaj značilnimi primerki. Omeniti moramo tudi ženski železni predpasnik, izdelek barijskih kovačev. Ta predpasnik je imel obilo variant, zato bi želeli dobiti še nekaj primerkov.

Dopolnitev izdelkov kovaške obrti, ki je bila pri Nilotih tako razširjena in razvita v 19. stoletju, bi bila velikega pomena. Kako bomo mogli ta načrt res izvesti, je ob samih predlogih težko določeneje govoriti, ker je taka akcija v naših razmerah povezana z vprašanji, ki terjajo temeljito pripravo in daljše preučevanje.

⁵² Service Elman R., 1958: A Profile of Primitive Culture. New York, Str. 136—156.

^{52a} Gardi René, 1954: Der schwarze Hephaistos. Bern.

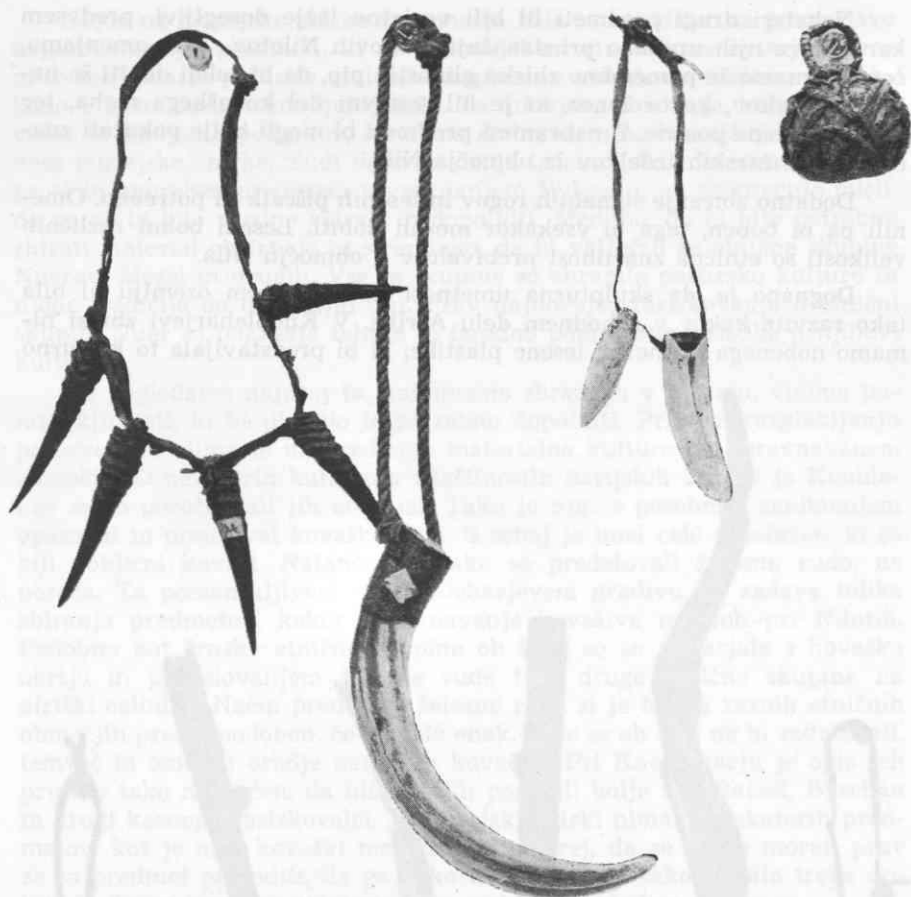
Nekateri drugi predmeti bi bili verjetno lažje dosegljivi, predvsem kar zadeva njih uporabo pri današnjih rodovih Nilotov. Zato omenjamo, čeprav imamo že pomembno zbirko glinastih pip, da bi želeli dobiti še nekaj primerkov, kakor lonec, ki je bil sestavni del kovaškega meha, ter zbirko lončene posode. Z nabranimi predmeti bi mogli bolje pokazati značilnosti lončarskih izdelkov iz območja Nila.

Dodatno zbiranje signalnih rogov in lesenih piščalk ni potrebno. Omenili pa bi boben, tega bi vsekakor morali dobiti. Leseni bobni različnih velikosti so etnična značilnost prebivalcev v območju Nila.

Dognano je, da skulpturna umetnost na vzhodnem ozemlju ni bila tako razvita kakor v zahodnem delu Afrike. V Knobleharjevi zbirki nimamo nobenega primerka lesene plastike, ki bi predstavljala to kulturno



Glasbila



Amulet — Obeska z živalskim zobom — Celni okras z antilopinimi rogovi

dejavnost na tem območju. Prav tako so bile maske kaj malo znane, zato tudi v zbirki nimamo nobene. Vendar je znano, da je raziskovalcem v drugi polovici 19. stoletja le uspelo dobiti masko pri etnični skupini Šiluk. Prav tako vemo, da so Barijci že v preteklosti uporabljali leseno lutko pri čaranju. Izdelek je zelo preprost, vendar toliko oblikovan, da predstavlja pravo človeško figuro.⁵³ Značilno za to plastiko je, da je narejena iz valjastega kosa lesa; glava, telo in udje imajo normalno sorazmerje in zelo rudimentarne oblike. Več takih lesenih lutk je shranjenih v evropskih

⁵³ Ratzel, 1885, str. 518.

muzejih.⁵⁴ Tako bi bilo potrebno tudi za naš muzej, da bi dobili nekaj primerkov teh lesenih plastik. V afriški umetnosti pomeni barijska plastika poseben stil in redek primer takega oblikovanja človeške figure.

Predmeti, ki manjkajo v Knobleharjevi zbirki, so resnično pomembni v kulturi Nilotov. Zato menimo, da so premišljanja, kako bi jih dobili utemeljena. Z novimi zbranimi predmeti tudi iz današnje materialne kulture nilotskih prebivalcev bi mogli popolneje predstaviti njihovo kulturo za daljše časovno razdobje. Spremembe v gospodarstvu in rodovni organizaciji, ki so nastale približno v enem stoletju, zahtevajo drug raziskovalni prijem pri etničnih skupinah na nižji kulturni stopnji. Zato je pomembno, da prav s teh vidikov presojamo raziskovalno delo, ki bi ga morali opraviti za dopolnitev Knobleharjeve zbirke.

SUMMARY

THE AFRICAN COLLECTION OF THE TRIBES BARI AND CHIR FROM EASTERN SUDAN IN SLOVENE ETHNOGRAPHICAL MUSEUM

The ethnological collection of the Negro ethnical groups along the Upper Nile in the eastern Sudan is the oldest African collection in the Slovene Ethnographical Museum. The objects were collected by the Slovene Ignacij Knoblehar, the first European explorer who in the middle of the previous century came farthest to the South in the inner parts of the central Africa, to the island Lumutat lying in the river bed of the White Nile. This island had been for a long time the southernmost known point in this part of Africa.

Ignacij Knoblehar gathered a significant ethnological collection of original objects, he took down many notes and he also studied the language of the Negro ethnical group called Bari. Knoblehar also wrote about many important facts concerning the geography. His explorations have been little dealt with until now. His manuscripts were lost and it is not known even to-day where they are. His notes taken on his first voyage were published in Ljubljana. This is Knoblehar's diary which he wrote on the ship when it sailed along the Nile towards its spring in 1849—1850.

The authoress dealt in the article with Knoblehar's ethnological collection, gathered at the ethnical groups Bari, Chir, Shuli. The data that have been preserved together with the objects are taken into consideration. Further on there are described Knoblehar's journeys from Khartoum to different places in the territory of the ethnical groups living along the Nile, which took place between 1849—1857. In a separate chapter an analysis of objects and their groups is presented.

In the chapters in which the authoress discusses the original data about these objects, she also compares them with the already published ethnological works about the Negroes from eastern Sudan and she analyses their ethnological significance.

⁵⁴ Prim. Katalog: *l'Art Nègre. Sources-Évolution-Expansion*. Dakar-Paris 1966. Str. 114.

Fagg William: *Afrique. Cent tribus — cent chefs-d'oeuvre*. Berlin, 1964. Str. 61, Pl. 85.

The objects in Knoblehar's collection represent a collection of ethnological objects which were purposefully gathered and which are — their originality taken into consideration — significant enough for the studies of the Negro inhabitants living along the Nile. It has to be stressed here that the collection gives a comparatively good insight of the material culture of the ethnical groups living along the White Nile.

In the chapter of the article there are given some suggestions for a completion of the collection. We should like to gather the ethnological material of other ethnical groups living on the present territory of the Negro population along the Nile. With the new objects from the present material culture of the population living along the Nile the collection would be accomplished to such a degree that the culture of this population could be much more fully presented for a longer period of time.

POLEMIKA

SLOVENCİ V NEMŠKIH ETNOLOŠKIH PRIROČNIKIH

Vilko Novak

V mednarodnih etnoloških priročnikih smo Slovenci zelo pomanjkljivo in neobjektivno prikazani. Žal smo posvečali spremljanju tega pojava premalo skrbi — in tudi zato se te slabosti nadaljujejo. Ker se pa končno dogajajo nevzdržne stvari v tem pogledu, je nujno potrebno o vprašanju spregovoriti. Danes, ko prinašajo tudi tuje strokovne revije resne prispevke o nas, res ni potrebno, da bi najnovejši priročniki zdrknili celo pod raven starejših in se avtorji ne morejo izgovarjati, da jim npr. v slovenščini pisana dela niso dostopna.

V prvem delu te vrste, *Illustrierte Völkerkunde* (izdal G. Buschan), Bd. II/2, sta Michael in Arthur **Haberlandt** napisala o evropskih narodih 748 strani. V poglavju *Die Südslawen* je na str. 87 posvečen oznaki Slovencev **en sam stavek**, sicer tiskarsko raztegnjen ob ilustraciji (čičkih hiš) nekaj čez pol strani. Na isti strani našteva avtor M. H. med »etnološko najbolj razločnimi posebnimi skupinami« ob Slovincih še Bele Kranjce; na prejšnji strani pove tudi, da »nastopa to kulturno obkroženje po Nemcih, Madžarih in Italijanih docela jasno pri Slovincih«. — Arthur H. pa omenja Slovence na str. 543 v zvezi s plaščem iz ličja. — Med literaturo je navedena Šumanova knjiga *Die Slowenen* in Murkova razprava o hiši. Vemo pa, da je tudi v *Die österr.-ungar. Monarchie im Wort u. Bild* napisanega v nemščini marsikaj tudi o slovenskem ljudskem življenju, kar bi moglo avtorjema s pridom pomagati.

V naslednjem desetletju je izdal H. Bernatzik *Die Grosse Völkerkunde*, v kateri je dunajski profesor Walter **Hirschberg** napisal poglavje *Südosteuropa* (Band I, Leipzig 1939). Tu je Slovincem odmeril dobre pol strani (171—172), toda avstrijska znanost se je med tem toliko »izpopolnila«, da nas imenuje avtor (rojen v Novi Gradiški na Hrvaškem) »*Slowenen oder Wenden*«; pove, da nas je kakih 1.800.000, sicer pa smo »nasploh izgubili svojo prvotnost, ne nazadnje pod vplivom svojih nemških in romanskih sosedov«. Pri nas ni več zadruga, vendar smo v šegah ohranili še vrsto na indoevropsko ali praslovansko dobo spominjajočih znakov. Navaja nekaj primerov iz svatbenih, pustnih, kresnih šeg, omenja »bogato zakladnico« pravljič in bajk, verske šege, kult svetnikov in Pehtro. Videti je, da je bral vsaj kako oceno Kelemenovih Bajk in pripovedk, kjer se je utegnil s temi snovmi seznaniti. — Za primerjavo povejmo tudi tu, da je napisal o Hrvatih skoro tri strani.

V novi izdaji tega dela Die neue Grosse Völkerkunde, Band I, Frankfurt 1954, str. 214, je Hirschberg svoj odstavek o Slovencih z dodanim imenom »Wenden« vred dobesedno ponovil.

V najnovejšem delu te vrste: JRO-Volkskunde (izd. T. Gebhard in J. Hanika, München 1963), ima vsa Südosteuropa (avtor Alois Schmaus, münchenski slavist) dvajset strani, ne da bi bili posebej navedeni narodi, o katerih avtor govori. Mimogrede so Slovenci dvakrat omenjeni, ne da bi bilo pri tem omenjeno kako dejstvo o njihovi kulturi. Pač pa najdemo na str. 39 iste knjige v spisu Richarda **Wolframa** o Avstriji sledeče stavke: »Na vzhodu Avstrije je bila v 6. in 7. stoletju vrinjena alpskoslovenska plast v naslednjih stoletjih, posebno po karolinški in otonski naselitvi, vsrkana. Poslednji (njen) ostanek je mala »windische Gruppe« na južnem Koroškem, kakih 30.000 do 40.000 ljudi. Njihov na pet narečij razcepljeni domači (hišni) jezik obstoji do tretjine iz nemških izposojenk, priče dolgega sožitja.«

Po vsej verjetnosti je mislil učeni avtor z navedenimi stavki na koroške Slovence, saj drugih »ostankov« alpskih Slovanov tam tudi nemška in avstrijska znanost menda ne pozna. Ne vemo sicer, kako bi označil isti avtor vse Slovence, ko bi bil pisal o njih — mogoče tudi kot »Wenden« ali »Windische«? Ne verjamemo, da je zapisal te besede brez pomisleka, pod vplivom terminologije nekaterih nerazsodnih, neznanstvenih avstrijsko-nemških šovinstov ali kakor jih že imenujemo. Tudi ne moremo verjeti, da dunajski profesor nič ne ve o **Slovcih** na Koroškem, o imenu **Slowenen**, ki jim ga priznavajo uradni akti, politična, upravna in kulturna vsakdanja raba, da ne ve za celovško gimnazijo za Slovence (»für Slowenen«). Bojimo se in moramo biti prepričani, da profesor za avstrijsko in evropsko etnologijo (ki jo on imenuje Volkskunde in mu to radi pustimo) na filozofski fakulteti dunajske univerze poleg vsega tega ve in zna še več, npr. kaj pišeta graška slavista J. Matl in S. Hafner celo v letnem poročilu celovške slovenske gimnazije; da uporablja njegov strokovni kolega v Gradcu, ki deluje tudi v Celovcu, O. Moser, izraz slowenisch in celo »vsekoroški« Graber si ni mogel pomagati, da je zapisal: »Die slowenischen Mundarten, die hier gesprochen werden . . .« (Volksleben in Kärnten, 1934, 131), čeprav mu je nemara prav on vzornik v rabi naziva »windisch«. Recimo, da R. W. nič ne ve ali noče vedeti, kaj so Slovenci kjerkoli in od nekdanj napisali o pripadnosti koroških Slovencev k slovenski narodni skupnosti — gotovo pa pozna npr. M. Wutteja, glavnega zgodovinarja nemško-avstrijskega nacionalističnega meščanstva, v katerega spisih bi bil spoznal problem etničnega značaja in pripadnosti ostankov alpskih Slovanov na Koroškem ter bi se bil morda lotil samostojnega raziskovanja tega vprašanja, pri čemer bi mu mogli pomagati neslovenski avtorji, npr. avstrijski koroški pisatelj J. Perkonig (s spisom Im Morgenlicht), še bolj pa Th. Weiter z vrsto spisov v zadnjih tridesetih letih. Razen tega mu priporočamo (in podobnim znanstvenikom) J. Pleterskega razpravo (v nemščini): Avstrijsko ljudsko štetje 31. marca 1961 na Koroškem (Razprave in gradivo 1966, št. 4—5, 165—215, Institut za narodnostna vprašanja v Ljubljani).

Upamo, da ne bo rekel prof. Wolfram, da uganjamo preveč hrupa za eno sólo njegovo besedo v nekaj vrstah, s katerimi smo počaščeni v mednarodnem priročniku **vsí Slovenci** v taki obliki — po vendarle stvarnejši oznaki pred 40 in 30 leti v prej navedenih delih. Gotovo ve, da nihče v sosednji Sloveniji ne bo zadovoljen z njegovim poimenovanjem koroških Slovencev in če ne ve ali noče vedeti, mu moramo pač odločno povedati, da nas je s tem vse užalil. Kompromitiral je tudi svojo stroko, katere zastopnik bi bil moral biti posebno občutljiv za narodnostna vprašanja po svetu, za težave in pravice malih narodov, za stanje narodnih manjšin. Ali se taki zastopniki naše stroke zavedajo, kako osamljeni so danes v času osvobajanja ljudstev in narodov po vsem svetu, k čemur je mnogo pripomogla prav etnologija, ki je te narode prva raziskovala, jih prikazala in predstavila svetu?

Vemo, da z R. Wolframom in s podobnimi nima pomena polemizirati, kot je zapisano že v uvodu k razpravi Lojzeta Udeta, Teorija o vindišarjih — »Windische« (Celovec 1956, str. 3); ker »... smo prepričani, da pomeni govoričenje o »vindišarstvu« v današnjem času v resnici le še anahronizem in je zaradi tega sleherna polemika z nepopoljšljivimi šovinisti o tem vprašanju pravzaprav nepotrebna ...« Pristašev takega označevanja koroških Slovencev, kakršen je R. W., niti ne vprašamo, kaj bi rekli, ko bi si kdo od nas (recimo, da bomo nazorni) dovolil zapisati v oznaki Avstrijcev (nemško govorečih), da živi v Avstriji okoli 6 milij. Švabov ali nemčurjev. Povemo jim le to, da čutimo in mislimo mi ob njihovi oznaki »Windische« za koroške Slovence isto, kar bi čutili oni v primeru našega napada.

Ker je naša polemika namenjena tudi treznim Avstrijcem, Nemcem in pripadnikom drugih narodov, ki bodo brali povzetek, se naj le ustavimo ob izrazu »Windisch«, zakaj povsod po Evropi ga ne poznajo tako dobro, kot ga poznajo slabo pri sosedih, ki ga uporabljajo neprimerno in mu značaja krivičnosti, psovke ne morejo odvzeti, čeprav ga vtaknejo v znanstveno besedilo in v zgodovinski razvoj. Saj vidimo, da nekaterim tudi pomen izraza »Wende« ni jasen in ga je Hirschberg pritaknil Slovincem, ko to ni v rabi in mora vedeti, da uporabljajo ta naziv — posebno v preteklosti — Nemci za Lužiške Srbe, tako npr. v istem delu A. Haberlandt na str. 154. Taka raba je že zato nesmiselna, ker so uporabljali to ime in ga delno še — Madžari za prekmurske Slovence (tudi v nemškem besedilu).

Kdor pozna kakršnokoli starejšo v nemščini pisano filološko, etnološko, zgodovinsko in publicistično literaturo o Slovanih, posebej pa o Slovencih, srečuje v njej imena Winde, vindisch v različnih pomenih. Tudi starejši slovenski pisatelji so v nemščini uporabljali pač te izraze, ki so jih prevzeli iz starejše literature. Po tej večstoletni zmedi pa so konec 18. in v začetku 19. stol. ne le slovenski, marveč tudi nemški avstrijski avtorji pričeli vedno redneje uveljavljati v nemškem pisanje ime *slowenisch*, *Slowenen*. Z oblikovanjem slovenske narodne zavesti in seve tudi z napredovanjem znanosti je izraz *windisch* docela izginil iz resne literature. Ponovno pa ga je oživila dnevna politična raba zaradi prizadevanja nemškega imperializma in šovinizma v Avstriji, da bi posebno na Koroškem in Šta-

jerskem ponemčili Slovence. Z delitvijo Slovence na politično in narodnostno zavedne »Slowenen« in na nezavedne nemčurje, ki so jih označevali z »Windische«, so si hoteli svoje nasilje olajšati. Šli so pa v svoji zaslepljenosti, posebno v politični in publicistični rabi, tudi tako daleč, da so nekateri vse koroške in štajerske Slovence imenovali s tem izrazom, ki je zaradi tega postal psovka, sramotilna oznaka.

Da bi dali svojemu ponemčevalnemu, protislovenskemu prizadevanju znanstveni videz, so osnovali »teorijo«, da so »Windische« nekaj drugega kot Slovenci, pri čemer so ponižali značaj njihovega jezika na »hišni, domači« jezik (»Hausprache« pri Wolfram), ki nima knjižnega značaja in zato tudi ne literature itd. S poudarjanjem velikega števila nemških tujk v njem so ga hoteli čim bolj približati nemščini in tudi s tem dokazati nesposobnost samostojnega kulturnega in političnega življenja Slovencev zlasti na Koroškem in Štajerskem. Koliko je vredno tako dokazovanje, katerega »znanstvena« podlaga naj bi bila diletantska brošura germanista E. Kranzmayerja, *Die deutschen Lehnwörter in der slovenischen Volkssprache*, natisnjena med nemško zasedbo v Ljubljani, o tem priča prezir slavistov, ki se niso niti lotili ocene neresnega tendenčnega spisa.

Primer, kako se ozirajo tuji strokovnjaki tudi na slovenske dela, je spis graškega slavista Josepha **Matla**: *Die Kultur der Südslawen* (Handbuch der Kulturgeschichte, neu herausgegeben von Dr. E. Thurner, Lief. 101, 105, Heft 1—5, Frankfurt a. M. 1966, 118 str.). Seve to ni nadrobna študija o vseh področjih kulture Južnih Slovanov, ampak le prerez zgodovinskih in zemljepisnih podlag kulturnega razvoja južnoslovanskih narodov in nje splošna označitev. Med drugim posveča Matl posebno poglavje tudi ljudski kulturi in v njem posebno mesto ljudski kulturi Slovencev (str. 43—46), v kateri označuje po naših spisih posamezne plasti v njej. Razveseljivo je, da avtor ob tem v takem delu posebej poudarja, da »je sodobno slovensko etnološko raziskovanje dokazalo, da ne velja starejše mnenje, po katerem naj bi bila slovenska ljudska kultura le mešanica vzhodnoalpskih, romanskih in balkanskih vplivov, torej ne bi kazala nikake svojske posebnosti . . .« (n. d. str. 43). Do takega spoznanja more priti seve le tisti, ki pozna ustrezno literaturo in ki hoče ostati stvaren. To pa je vselej prva dolžnost znanstvenika, posebej pa še etnologa.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE SLOWENEN IN DEUTSCHEN VÖLKERKUNDLICHEN HANDBÜCHERN

In den völkerkundlichen Handbüchern sind die Slowenen bisher sehr mangelhaft und unobjektiv dargestellt worden. In ersten Werk dieser Art, G. Buschans *Illustrierter Völkerkunde*. Bd. II/2, 87, gönnte ihnen Michael **Haberlandt** einen einzigen Satz, während über die Kroaten und Serben 16 Seiten mit Abbildungen folgen. Nicht viel besser steht es um H. Bernatziks *Die große Völkerkunde*, Bd. I, Leipzig 1939, wo W. **Hirschberg** im Kapitel Südosteuropa

auf S. 171—172 über die Slowenen nur etwas mehr als eine **halbe** Seite, über die Kroaten z. B. aber fast drei Seiten bringt. Dasselbe wiederholt sich in der neuen Ausgabe. Im neuesten Werk dieser Art, JRO-Volkskunde (Hg. T. Gebhard und J. Hanika), München 1963, entfallen auf ganz Südosteuropa zwanzig Seiten (Verfasser: Alois **Schmaus**), ohne daß die behandelten Nationen einzeln angeführt würden. Die Slowenen werden zweimal beiläufig erwähnt, es wird jedoch dabei keine einzige Tatsache aus ihrer Kultur angeführt. Wohl aber stößt man auf S. 39 desselben Buches im Aufsatz Richard Wolframs, Österreich, auf folgende Sätze: Im Osten Österreichs wurde eine im 6. und 7. Jahrhundert eingedrungene alpenlawische Schicht in den sich daran schließenden Jahrhunderten ... aufgesogen. Ein letzter Rest ist die kleine **windische Gruppe** in Südkärnten, zwischen 30 000 und 40 000 Menschen. Ihre in fünf Mundarten aufgespaltene Haussprache besteht zu einem Drittel aus deutschen Lehnwörtern, Zeugnis eines langen Zusammenlebens.«

Allem Anschein nach dachte der gelehrte Verfasser dabei an die Kärntner Slowenen, da ja andere »Reste« der Alpenlawen in Kärnten wohl auch der deutschen und österreichischen Wissenschaft unbekannt sind. Wir können zwar nicht wissen, welchen Ausdruck derselbe Verfasser gewählt hätte, um die Slowenen überhaupt zu bezeichnen — vielleicht auch »Wenden« oder »Windische«? Es ist aber auch kaum zu glauben, daß er den Ausdruck »windische Gruppe« unüberlegt, unter dem Einfluß einer Terminologie gewählt hätte, die einigen unbedachten und wissenschaftlich belanglosen österreichisch-deutschen Chauvinisten (oder wie man sie schon bezeichnen will) eigen ist. Ebenso können wir nicht glauben, dem Wiener Professor sei nichts über die **Slowenen** in Kärnten bekannt und auch nichts über den Namen »Slowenen«, der ihnen in amtlichen Akten und in der politischen, administrativen und kulturellen alltäglichen Praxis anerkannt wird, oder etwa nichts über die Existenz des Klagenfurter Gymnasiums »für Slowenen«. Wir müßten eigentlich doch davon überzeugt sein, der Professor für österreichische und europäische Volkskunde an der philosophischen Fakultät der Universität Wien verfüge darüber hinaus auch über mehr Wissen und Können und wisse z. B., was die Grazer Slawisten J. Matl und St. Hafner sogar im Jahresbericht des Klagenfurter Gymnasiums schreiben, oder er wisse etwa, daß sein auch in Klagenfurt wirkender Fachkollege in Graz, O. Moser, den Ausdruck »slowenisch« gebraucht und daß sogar der »integralkärntnerische« Graber nicht umhin konnte, die Worte zu schreiben: »Die slowenischen Mundarten, die hier gesprochen werden...« (Volksleben in Kärnten, 1934, S. 131), obwohl ihm gerade Graber im Gebrauch des Ausdrucks »windisch« als Vorbild gedient haben dürfte. Vorausgesetzt, daß R. W. nichts davon weiß oder wissen will, was slowenischerseits wo immer und seit jeher über die Zugehörigkeit der Kärntner Slowenen zur slowenischen Volksgemeinschaft geschrieben wurde, so kennt er doch gewiß z. B. Martin Wutte, den bekanntesten Historiker des deutsch-österreichischen nationalistischen Bürgerturns in Kärnten, in dessen Schriften er dem Problem des ethnischen Charakters und der Zugehörigkeit der alpenlawischen Reste in Kärnten begegnen konnte. Vielleicht hätte er dann eine selbständige Untersuchung dieser Frage unternommen, wobei ihm nichtslowenische Autoren behilflich gewesen wären, z. B. der österreichisch-kärntnische Autor J. Perkonig (mit der Schrift »Im Morgenlicht«), noch mehr aber Th. Veiter mit einer Reihe von Schriften aus den letzten dreißig Jahren. Empfehlenswert wäre außerdem die in deutscher Sprache erschienene Abhandlung J. Pleteriskis, Die Volkszählung vom 31. März 1961 in Kärnten (Razprave in gradivo 1966, št. 4—5, S. 165—215, Institut za narodnostna vprašanja v Ljubljani).

Wir hoffen, Professor Wolfram wird nicht behaupten, daß wir von einem einzigen seiner Worte zuviel Aufhebens machen, das in den paar Zeilen vorkommt, mit welchen in einem internationalen Handbuch alle Slowenen derart beehrt wurden, während in den früher angeführten Werken vor 40 und 30 Jahren immerhin eine sachlichere Bezeichnung vorkam. Gewiß ist ihm bekannt, daß mit seiner Bezeichnung der Kärntner Slowenen niemand im nachbarlichen

Slowenien zufrieden sein wird, wenn er es jedoch nicht weiß, müssen wir ihm nachdrücklich erklären, daß er uns alle beleidigt hat. Er hat damit aber auch sein Fachgebiet kompromittiert, dessen Vertreter ein besonderes Gehör für nationale Fragen, für die Beschwerden und Rechte der kleinen Nationen, für die Lage der nationalen Minderheiten haben sollten. Sind sich solche Vertreter unseres Faches bewußt, wie vereinsamt sie heute dastehen, in einer Zeit, da Völker und Nationen aller Welt ihre Freiheit erlangen, wozu eben die Ethnologie vieles beigetragen hat, indem sie diese Völker als erste erforscht und sie der übrigen Welt dargestellt und vorgestellt hat?

Wir sind uns bewußt, daß es eigentlich zwecklos ist, gegen R. Wolfram und gleichgesinnte Autoren zu polemisieren, wie es bereits Lojze Ude hervorhebt, welcher in der Einführung zu seiner Abhandlung *Teorija o Vindišarjih — »Windische«* (Klagenfurt 1956, S. 3) der Überzeugung Ausdruck gibt, »daß das Gerede über das »Windischertum« heutzutage tatsächlich nur noch ein Anachronismus und daher jegliche Polemik mit unverbesserlichen Chauvinisten über diese Frage eigentlich zwecklos ist.« Es erübrigt sich, an die Anhänger dieser Bezeichnung für die Kärntner Slowenen, darunter an R. W., die Frage zu stellen, wie sie es aufnehmen würden, wenn man sich — um ein anschauliches Beispiel zu wählen — von slowenischer Seite erlauben würde, über die deutschsprachigen Österreicher zu schreiben, daß in Österreich etwa 6 Millionen »švabi« oder »nemčurji« leben. Es genüge der Hinweis darauf, daß auf slowenischer Seite durch die Bezeichnung »Windische« für die Kärntner Slowenen dieselben Gefühle und Gedanken wachgerufen werden.

Da unsere Polemik auch nüchternen Österreichern, Deutschen und Angehörigen anderer Nationen bestimmt ist, denen diese Zusammenfassung in die Hand kommen wird, ist immerhin etwas über den Ausdruck »Windisch« zu sagen. Er ist ja nicht überall in Europa so gut bekannt wie er unter jenen Nachbarn schlecht bekannt ist, die ihn unzulässig gebrauchen und ihm — obwohl sie ihn in wissenschaftlichen Texten und historischen Darstellungen unterbringen — seine Ungerechtigkeit und seinen Charakter eines Schimpfwortes nicht nehmen können. Übrigens ist zu bemerken, daß auch die Bedeutung des Ausdrucks »Wende« nicht allen Autoren klar ist. Hirschberg drängt ihn ungebräuchlicher Weise den Slowenen auf, wo er doch wissen mußte, daß diese Bezeichnung besonders in der Vergangenheit auf deutscher Seite für die Lausitzer Sorben gebräuchlich war (z. B. A. Haberlandt, o. c., S. 154). Eine derartige Praxis ist schon deshalb unzweckmäßig, da derselbe Name bei den Ungarn — auch in deutschsprachigen Texten — die Slowenen in Prekmurje bezeichnete und teilweise noch heute bezeichnet.

Im älteren philologischen, völkerkundlichen, historischen und publizistischen Schrifttum über die Slawen im allgemeinen und über die Slowenen im besonderen stößt man auf die Ausdrücke »Winde, windisch« in verschiedenen Bedeutungen. Auch die älteren slowenischen Autoren bedienten sich in deutschen Texten dieser, der damaligen Literatur entnommenen Ausdrücke. Nach dieser jahrhundertelangen Verwirrung begannen jedoch gegen Ende des 18. und Anfang des 19. Jahrhunderts nicht nur die slowenischen, sondern auch die deutschsprachigen österreichischen Autoren immer regelmäßiger den Namen »slowenisch, Slowenen« im deutschen Sprachgebrauch zur Geltung zu bringen. Mit der Formierung des slowenischen Nationalbewußtseins und selbstverständlich auch mit dem wissenschaftlichen Fortschritt verschwand der Ausdruck »windisch« aus der seriösen Literatur vollkommen. Wiederbelebt wurde er durch den tagespolitisch bedingten Sprachgebrauch, unter dem Einfluß der Bestrebungen des deutschen Imperialismus und Chauvinismus in Österreich, die das Ziel verfolgten, besonders die Steirer und Kärntner Slowenen zu germanisieren. Die Zerteilung der Slowenen in politisch und national bewußte »Slowenen« einerseits und in germanophile »Windische« andererseits sollte den Zwang unterstützen. Im politischen und publizistischen Sprachgebrauch gingen jedoch einige in ihrer Verblendung so weit, daß sie überhaupt alle Kärntner und Steirer Slo-

wenen mit diesem Ausdruck bezeichneten, der zugleich eine verächtliche Bedeutung bekam und zum Schimpfwort wurde.

Um diesen germanisatorischen, antislowenischen Bestrebungen eine Art wissenschaftlichen Aussehens zu geben, erfanden sie die »Theorie«, wonach die »Windischen« etwas anderes als Slowenen wären und erniedrigten dabei den Charakter ihrer Sprache auf die Ebene einer »Haus-« oder »Heimssprache« (»Haussprache« bei Wolfram), die keine Schriftsprache sei, keine Literatur besitze usw. Mit der Betonung der großen Anzahl von deutschen Lehnwörtern in dieser Sprache wollte man sie möglichst der deutschen annähern und dadurch die Unfähigkeit der Kärntner und Steirer Slowenen zu einem selbständigen kulturellen und politischen Leben dartun. Vom Wert dieser Beweisführung, welcher die dilettantische Broschüre des Germanisten E. Kranzmayer, Die deutschen Lehnwörter in der slowenischen Volkssprache (während der deutschen Okkupation in Ljubljana gedruckt), zu einer »wissenschaftlichen« Grundlage verhelfen sollte, zeugt die Verachtung der Slawisten, die sich nicht einmal die Mühe nahmen, die unernste, tendenziöse Schrift zu rezensieren.

Ein Beispiel dafür, wie fremde Fachleute auch slowenische Werke berücksichtigen, ist das Werk des Grazer Slawisten Joseph Matl, Die Kultur der Südslawen (Handbuch der Kulturgeschichte, neu herausgegeben von Dr. E. Thurner, Lief. 101, 105, Heft 1—5, Frankfurt a. M. 1966, 118 Seiten). Es handelt sich allerdings nicht um eine in Einzelheiten eingehende Studie über alle Gebiete der Kultur der Südslawen, sondern nur um einen Querschnitt durch die historischen und geographischen Grundlagen der kulturellen Entwicklung der südslawischen Nationen und um die allgemeine Kennzeichnung dieser Kultur. Unter anderem widmet Matl ein besonderes Kapitel auch der volkstümlichen Kultur und darin einen besonderen Abschnitt der volkstümlichen Kultur der Slowenen (S. 43-46), wobei er auf Grund der einschlägigen slowenischen Literatur die einzelnen Kulturschichten kennzeichnet. Es ist erfreulich, daß der Verfasser dabei und in einem derartigen Werk besonders hervorhebt, daß »die heutige slowenische ethnologische Forschung (Ivan Grafenauer, Vilko Novak, St. Vurnik) hat gezeigt, dass die ältere Auffassung, nach der die slowenische Volkskultur nur eine Mischung von ostalpinen, romanischen und Balkaneinflüssen sei, also keine eigene slowenische Eigenart aufweise, nicht zutrifft...« (o. c. S. 43).

Zu einem solchen Schluß kann man allerdings nur dann gelangen, wenn man in der einschlägigen Literatur bewandert ist und wenn man objektiv bleiben will. Dies aber ist immer die erste Pflicht eines jeden Wissenschaftlers und besonders eines jeden Ethnologen.

POPRAVEK

V letniku XVIII-XIX SE, str. 157, pred vrsto 12 spodaj dodaj izpadlo vrsto: »navajajo med to literaturo tudi: Novak V., Slovenska ljudska kultura, ki«.

SLOVENSKI ETNOGRAFSKI MUZEJ IMA NA ZALOGI VODNIKE PO RAZSTAVAH:

LJUDSKO SLIKARSTVO

VRAŽEVERJE NA SLOVENSKEM

53 POŠTNIH POSTAJ NA CESTI TOKAIDO

GOZDNI IN LESNI DELAVCI NA JUŽNEM POHORJU

KMEČKI NAKIT

ČRNSKA UMETNOST

LJUDSKA UMETNOST INDONEZIJE

VČERAJ IN DANES V ŠKOCJANSKIH HRIBIH

SLOVENSKA KMEČKA NOŠA

SLIKARSTVO NA PANJSKIH KONČNICAH

SODOBNA JAPONSKA KERAMIKA

POROČILA

KONČNA USODA LITERARNE ZAPUŠČINE MATIJE MURKA, ZLASTI POSNETKOV SRBSKOHRVAŠKIH EPIČNIH PESMI

Vladimir Murko

Matija Murko, ki je umrl v Pragi dne 11. februarja 1952, je zapustil bogato literarno zapuščino. O njej sem pisal pod naslovom: Sudbina literarne ostavštine i fonografskih snimaka srpskohrvatskih epskih pjesama Matije Murka (Narodna umjetnost II, 1963, str. 107—137). Maja Bošković-Stulli pa pod naslovom: Tragom ostavštine Matije Murka v istem časopisu, IV, 1966, str. 285—287.

V svoji oporoki je določil, da pripada korespondenca iz časa do njegovega prihoda v Prago (septembra 1920) Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani, vsa ostala, tedaj novejša, pa Narodnemu muzeju v Pragi. NUK je že leta 1949 dobila vso korespondenco do leta 1920, pozneje tudi vso družinsko korespondenco, praški del pa je v Literárnem archivu Národního muzea v Pragi.

Ljubljanski del obsega 9146 pisemskih pošilk, izvirajočih od 1775 piscev, ki so jih v NUK že pred leti zgledno sortirali in katalogizirali, vendar z izjemo raznih službenih dopisov, poročil, gradiva za kongrese, spričeval in potrdil. Čudno je, da v Ljubljani nisem mogel najti dopisov 58 piscev, ki sem jih vnesel leta 1948 ob urejanju korespondence v svoj (v Ljubljano nedospeli) izkaz, npr. pisem Gabriele Preisove in P. Skoka. V omenjenem članku sem objavil seznam vseh dopisovalcev, katerih pisma so v NUK, obenem s številom ter prvega in zadnjega leta njihovih dopisov.

Praški del je deloma razviden iz knjižnice Jugoslavica v Literárním archivu Národního muzea v Praze (uredil František Batha, Praga 1957), deloma iz knjižnice z istim naslovom in dodatkom Dopňky, uredil isti, Praga 1962. V obeh zvezkih je več podatkov, zanimivih za naše literarne zgodovinarje, npr. fragment Prešernovega rokopisa Zdravljice, 39 strani obsegajoči rokopis Levčeve razprave: Odlični pesniki in pisatelji slovenski. Dr. Franc Preširen, razni rokopisi Jana Lega, zlasti o Levstikovem življenjepisu; sicer pa je v prvem delu naveden seznam jugoslovanskih korespondentov M. Murku in njegovih dopisov češkoslovaškim dopisovalcem, vendar le do črke K. V drugem delu je vsebovana korespondenca za vse začetne črke dopisovalcev.

Pregled vse literarne zapuščine vsebuje spis: Literární archiv Národního muzea v Praze: Literární pozustalost č. 49 o: MATIJA MURKO

(1861—1952), obdelal Jan Wagner, Praha 1963 (str. 41). Seznam obsega 4729 dopisov, izvirajočih od 1076 korespondentov-posameznikov, 390 dopisov, izvirajočih od 36 »korporacij«, ki pa obsega le večje celote (»vetši celky«), torej skupaj 5119 dobljenih dopisov, poleg tega pa še 173 pisem, odposlanih 86 naslovljencem. Med korporacijami so zastopane iz Jugoslavije ministrstvo za prosveto v Beogradu, iz Ljubljane Glasbena matica, Narodna galerija, Slovenska matica, Znanstveno društvo za humanistične vede, iz Maribora Zgodovinsko društvo, iz Ptuja Muzejsko društvo, iz Zagreba Jugoslovanska akademija. Sicer so v tej rubriki vsebovane tudi razne založbe.

Skupno je tu naštetih 5292 dopisov, kar je znatno manj, kakor je znašal seznam očetovega sodelavca dr. Miroslava Laiskeja, izdelan leta 1953 (gl. naš članek v NU 1963, str. 110—111), ki je obsegal natančno 10.000 dopisov, namreč 9538 pisem z določenimi odpošiljatelji, medtem ko jih 492 ni mogel določiti. Nekaj manjkajočih dopisov bi vsekakor bilo od »korporacij« z manjšim številom dopisov. Sicer vsebuje Wagnerjev seznam še rokopise, manjše članke, govore po radiu, predavanja in uvodne govore na prireditvah, razno gradivo.

Vsa korespondenca, tako ljubljanska kot praška, vsebuje vsekakor obilo gradiva za našo in tujo slavistiko v najširšem pomenu besede, kulturno in politično zgodovino, in bi zaradi zvez M. Murka z znanstveniki iz najrazličnejših držav mogla dajati bogato gradivo za študij teh strok in njihovega razvoja v času od leta 1890 do 1952. Nekaj te korespondence je bilo že objavljene in se oglašajo interesi, ki bi želeli izdati korespondenco raznih učenjakov z M. Murkom. Tudi za slovenske in druge jugoslovanske literarne zgodovinarje, etnografe in jezikoslovce bi se našlo marsikaj zanimivega.

Bolj žalostna je zgodovina gradiva o srbskohrvaških epičnih pesmih, ki jih je M. Murko preučeval v edino primernem okolju na terenu, in sicer že na stara leta (1924, 1930—1932), ko so propadla njegova prizadevanja, da bi domači strokovnjaki preučevali te junaške pesmi med samim ljudstvom, kjer so tedaj še živele, a jih je kljub oživitvi teh pesmi med narodnoosvobodilnim bojem vse manj.

Usoda fonografskih posnetkov iz leta 1912 in 1913, posnetih v Bosni in Hercegovini po naročilu dunajske akademije znanosti, ni bila tako žalostna, kot so to napovedovale moje prve informacije: res so propadli med uličnimi boji na Dunaju leta 1945 izvirniki (valji), toda pravočasno so jih prenesli na kovinske negativne plošče, s katerih bi se pesmi verjetno dale prenesti na fonografski trak. Poleg tega so ohranjeni tudi vsi očetovi zapiski s teh potovanj in besedila nekaterih zapetih pesmi v treh ali celo štirih verzijah.

Žalostnejša je usoda praških fonografskih posnetkov (valjev) s potovanj iz leta 1930—1932 po raznih delih Jugoslavije. Od prvotnega števila 349 valjev, od katerih jih je izginilo v Berlinu leta 1945 med boji 53 poslanih tja, da bi se preučila možnost boljše ohranitve besedila na teh zelo občutljivih parafinskih valjih, jih je poklonilo predsedstvo Češkoslovaške

akademije znanosti 14. decembra 1965 jugoslovanski ambasadi v Pragi le 138. Zlasti po zaslugi M. Bošković-Stulli jih je dobila Jugoslovanska akademija v Zagrebu. Nekaj jih je propadlo pri nekem ognju v nekdanjem Slovanskem ústavu, ki je M. Murku omogočil ta potovanja. Po mojih računih bi utegnili praški valji obsegati kakih 12.215 desetercev, in se je zlasti prof. A. B. Lord zavzemal za objavo tekstov, ki so bili sicer večinoma le odlomki, zlasti pa začetki pesmi, čeprav sva leta 1930 z dvema fonografoma lahko posnela tudi dve daljši nepretrgani pesmi (7 oziroma 8 valjev po približno 40 desetercev). Če se namreč zaradi nejasnega besedila ista plošča preigrava večkrat, se občutljiva površinska plast nenehno obrablja, ne glede na druge škodljive zunanje vplive. Zato sem še vedno upal, da bi bilo mogoče prenesti besedila z valjev na magnetofonski trak, ki bi omogočal, da se besedilo po večkratni ponovitvi vendarle natančno ugotovi.

Najnovejše informacije ravnateljice zagrebškega Instituta za narodnu umjetnost dr. M. Bošković-Stulli so žal pokopale zadnje upe, da bi se dalo besedilo vsaj teh 138 valjev restavrirati. Sodelavci Instituta so namreč v prostorih Odbora za narodni život i običaje Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti presneli besedilo še kolikor toliko ohranjenih 129 valjev na magnetofonski trak, kar je opravil na svojem fonografu Ivan Gerersdorfer. Vendar je bila večina valjev prav slabe kakovosti, ker so valji izrabljeni, poškodovani ali počeni. Besedilo skoraj vseh posnetkov je nerazumljivo z izjemo nekaterih besed, mogoče pa je »spremljati večino melodičnih linij«. Zaradi nerazločnosti posnetkov tudi ni bilo mogoče določiti, v katero izmed (7) škatel spadajo posamezni, le deloma pravilno oštevilčeni posnetki. Sicer so sodelavci Instituta, ki zaslužijo za svoje prizadevanje in nehvaležno delo vso pohvalo, zapisovali te-le podatke: o posnetkih; navajali so podatke s škatel, če so bili čitljivi; zapisovali rezultate opazovanj o posnetkih, navedli, kdo poje (eden ali dva glasova, moški ali ženska), kakšna je glasbena spremljava, koliko posnetkov je na valju, opažanja o tehnični kakovosti posnetka.

Posnetki so spravljani v arhivu Jugoslavenske akademije, magnetofonski traki pa v Institutu za narodnu umjetnost. Sicer je Akademija dobila tudi (po članku M. Bošković-Stulli v Nar. umjetnosti 1966, str. 286): 1. fotografije in negative (steklene plošče in filme) s potovanj iz leta 1930-1932 skupaj z zapisniki, ki se nanje nanašajo, 2. Murkove potne zapisnice s teh potovanj; 3. deloma poškodovan fonografski aparat.

V svojem članku (Nar. um. 1963, str. 119) sem opozoril še na to, da obsegajo očetove potne zapisnice 3418 strani, deloma seveda stenografi-ranih in zato težko čitljivih, ki obsegajo poleg besedil snemanih pesmi z različnimi variantami številne podatke o pevcih, s katerimi je oče delal, vštevši pevce, katerih ni posnel ne na fotografski ne na fonografski aparat. Zapisnice obsegajo tudi precej drugega etnografskega gradiva, ki ga je oče vsaj deloma uporabil tudi v knjigi: *Tragom srpsko-hrvatske narodne epike — Putovanja u godinama 1930—1932*, I, II, Zagreb 1951. Za objavo teh zapisnic se je zavzemal svoječasno tudi A. B. Lord, ki je v prejšnjih letih posnel v raznih delih Jugoslavije, zlasti v Sandžaku, številne

tekste epičnih pesmi z modernim električnim magnetofonskim aparatom, in sicer nekatere, tudi daljše pesmi v celoti, in izdal na podlagi svojihkušenj s srbsko-hrvaško epično pesmijo knjigo *The Singer of Tales*, Cambridge 1960, kjer jih uporablja za primerjavo z epičnimi pesmimi drugih narodov, počenši s Homerjem.

Po informacijah M. Bošković-Stulli pač ni več možnosti, da bi se ugotovilo besedilo posnetkov, ki bi omogočilo podrobnejše preučevanje srbsko-hrvaških epičnih, deloma tudi liričnih pesmi, posnetih med dolgoletnimi napornimi in nevarnimi potovanji po »epičnem« območju Jugoslavije po stanju v letu 1930—1932. Potrebna bodo še nadaljnja preučevanja teh pesmi na terenu, dokler te pesmi še živijo med ljudstvom, ki jih ponekod še vedno na novo ustvarja. Saj so pokazale odprave Glasbeno narodopisnega inštituta v Ljubljani, da epična pesem živi ponekod celo v slovenskih obrobni pokrajinah, npr. v Beneški Sloveniji, četudi se je že pisalo, da Slovenci epičnih pesmi ne prepevajo več. Potem bi se lahko tudi izpolnila poslednja očetova želja, naj bi čimprej izdali Veliko zbirko slovenskih narodnih pesmi, pri kateri je toliko let sodeloval.

ZUSAMMENFASSUNG

DAS SCHICKSAL DES LITERARISCHEN NACHLASSES MATIJA MURKOS

In dem eingangs zitiertem Artikel über das Schicksal des literarischen Nachlasses und der Phonogrammaufnahmen serbokroatischer Heldenlieder des am 11. Februar 1952 in Prag verstorbenen Prof. M. Murkos erwähnte ich, dass der laut seinem Testament der National- und Universitätsbibliothek Ljubljana bestimmt Teil des Nachlasses aus der Zeit bis 1920 9146 Schriftstücke enthält, die dort nach Verfassern aufgezählt sind, während die neuere Korrespondenz aus den Jahren 1920—1952 in Prager Literární archiv Národního muzea v Praze laut dem veröffentlichten Katalog nur 5292 Schriftstücke enthält, obwohl sie ursprünglich 10000 Stücke enthalten sollte. Dieses Material sollte die jugoslawische und übrige Slavistik interessieren, da sie sich auf eine Reihe von Slavisten und auch anderen Verfassern aus zahlreichen Staaten verteilt.

Trauriger ist das Schicksal der Phonogrammaufnahmen von serbokroatischen Heldenliedern. Während die in der Wiener Akademie befindlichen Aufnahmen aus den Jahren 1912/13 aus Bosnien und der Herzegowina zwar nicht in den Kriegswirren vernichteten Originalwalzen, sondern wenigstens auf Metallplatten (Negative) erhalten ist (samt den dazu gehörigen Aufzeichnungen), sind von den aus den Jahren 1930—1932 aus verschiedenen jugoslawischen Gegenden stammenden ursprünglich 349 Walzen von dem Nachfolger des Slavischen Instituts Prag im Jahre 1956 der Jugoslawischen Akademie der Wissenschaften und Kunst in Zagreb nur 138 übergeben worden, während der Rest schon früher aus verschiedenen Anlässen verloren ging oder vernichtet wurde. Eine genauere Durchsicht der verbliebenen auf Tonband in Zagreb übertragenen Walzen zeigte leider, dass auch die restlichen Walzen beziehungsweise ihre Texte nicht mehr verständlich sind. Es sollten also die im jugoslawischen »epischen Gebiet« noch lebenden Volkslieder rechtzeitig auf Tonband aufgenommen werden. Prof. A. B. Lord schlägt die Ausgabe der erhaltenen Reisetagebücher M. Murkos vor, die auch (auf 3418 S.) viel ethnographisches Material enthalten, leider aber schwer leserlich sind.

XIV. KONGRES ZVEZE ZDRUŽENJ FOLKLORISTOV JUGOSLAVIJE V PRIZRENU

Slavko Kremenšek

Za tridnevno delo XIV. kongresa Zveze združenj folkloristov Jugoslavije v plenumu in po sekcijah je bilo prijavljenih 105 referatov. Med referenti, ki so napovedovali svojo udeležbo, je bila skoraj tretjina (33) iz tujine. Tako rekoč vsi priglašeni prispevki so sodili k dvema vnaprej izbranimu temama: 1. folkloru Kosova in Metohije, 2. skupno in specifično v folklori jugoslovanskih narodov in Balkana. Kaka dobra četrtna referatov je ostala zaradi odsotnosti referentov neprebrana (med njimi vsi priglašeni slovenski prispevki). Kljub temu je bil program še vedno občutno natrpan. Popoldan tretjega dne je bil namreč namenjen še za letno skupščino zveze in za ogled znamenitosti Prizrena.

Četrty dan kongresa je bila ekskurzija v smeri Prizren—Sredska—Prizren—Đakovica—Dečani—Peć—Rugovska klisura—Peć. Med potjo so si udeleženci kongresa ogledali folklorne nastope vaščanov Sredske in nastop znane folklorne skupine »Rugovo«. Za folklorne nastope pa so organizatorji poskrbeli tudi ob večerih ostalih kongresnih dni, za to jim prav gotovo gre vse priznanje.

Zaradi velikega števila prispevkov k delu kongresa, zaradi njihove mnogostranske podobe in ne nazadnje tudi zavoljo dela po sekcijah si je nemogoče ustvariti enovitejšo podobo o rezultatih tako široko zastavljene-ga dela. Nekaj dejstev pa se vendar zdi neizpodbitnih. Sestanki s tako množično aktivno udeležbo imajo sicer vrsto senčnih strani, prav gotovo pa spodbujevalno delujejo na številne strokovne delavce. Nedvomno so zelo koristne izmenjave izkušenj s tujimi strokovnjaki, ki se v tako številni meri udeležujejo jugoslovanskih folklorističnih kongresov. Neprecenljiv je neposreden stik folkloristov z raznimi jugoslovanskimi območji in njihovo ljudskokulturno podobo, ki bi jim sicer ostala za številne pokrajine iz različnih razlogov le slabo poznana. Zato je vsekakor prav, da so se udeleženci skupščine kljub gmotnim težavam zavzeli za nadaljnje tradicije vsakoletnega kongresa.

XIV. kongres folkloristov (10.—13. IX. 1967) je bil organiziran tako, da so imeli udeleženci dokaj neposredno zvezo z IX. posvetovanjem Etnološkega društva Jugoslavije v Vršču (od 16. do 20. IX.). Takšen sporazum med društvoma članstvo samo pozdravlja; zaželeni bi bili še drugačni in

drugi sporazumi. V Vršču je bilo precej udeležencev kongresa folkloristov. Razni prozaični razlogi (predvsem gmotne narave) so nekatere zadržali, da niso mogli potovati v oba kraja. Kljub temu pa ne gre prezreti dejstva, da ima folkloristika tudi v Jugoslaviji že dokaj izoblikovano interesno območje, da se njenih kongresov udeležujejo številni specialisti, tudi zastopniki drugih strok, ki jih širša etnološka problematika v ničemer ne razburja in posebej ne zanima. Zdi se, da se sicer etnologi in folkloristi v marsičem res neogibno dopolnjujejo, da so številna vprašanja enaka, da se pa lahko zanimanja kljub temu tudi močno razhajajo. To zlasti velja za razne meddisciplinske probleme in s tem povezano sodelovanje z drugimi vedami. Zato bi bilo res najbolj prav, da so predmet sodelovanja in povezovanja predvsem konkretni strokovni problemi, pri tem pa bi se bilo treba zavedati, da vsi njuni problemi niso vedno tudi identični. Takšne ali drugačne organizacijske sheme pri tem ne bi smele imeti večjega pomena.

RÉSUMÉ

QUATORZIÈME CONGRÈS DE L'UNION DES ASSOCIATIONS DES FOLKLORISTES YOUGOSLAVES

Le Congrès eut lieu du 10 au 13 septembre 1967 à Prizren. On y présenta 105 rapports, dont 33 dûs à des auteurs étrangers. Ces rapports traitaient des questions relatives à deux thèmes choisis d'avance: a) le folklore du Kosovo et de la Metohija, b) les éléments communs et spécifiques dans le folklore des peuples yougoslaves et des Balkans.

DEVETO POSVETOVANJE ETNOLOGOV

Boris Kuhar

Od 16. do 20. septembra 1967 je bilo v Vršču posvetovanje jugoslovanskih etnologov. Posvetovanje je bilo ob deseti obletnici ustanovitve Etnološkega društva Jugoslavije. Na njem so obravnavali najprej probleme etnogeneze i etnične diferenciacije. Referati in razprave so pokazali, da je to tema, ki se zanjo zelo zanima tudi etnološka znanost. Omeniti moramo, da so imeli razen jugoslovanskih etnologov referate tudi priznani tuji strokovnjaki. Med njimi naj omenim H. Vakarelskega iz Sofije (Terminologija ljudske kulture, etnogenetski indeks), J. V. Bromleja iz Moskve (O vlogi preseljevanja ljudstva v snovanju etničnih skupnosti), A. Pojnarova iz Warszawe (Problematika in metode proučevanja etnografske diferenciacije v sodobnih poljskih študijah).

Drugo, o čemer je bil govor, so bile ogrožene naselbine. Tudi o tej temi, ki govori o tem, kako se v času hitre industrializacije, predvsem pa ob gradnji velikih hidroelektrarn hitro spreminja podoba celih področij in nastajajo zanimivi etnični procesi, so predavali tuji strokovnjaki. Naj omenim J. Vařeka iz Prage (Metode etnografskih raziskovanj v ogroženih predelih) in R. Vulkanesca (Metode etnoloških raziskovanj potopljenih naselij pri Železnih vratih).

Tretja tema kongresa je bila posvečena raziskavam pripadnikov jugoslovanske narodnosti v Romuniji in Romunov v Jugoslaviji. Pravzaprav je bil to sestanek naših in romunskih etnologov, ki se ukvarjajo s proučevanjem svojih narodnih manjših. Kako pomembna so taka srečanja etnologov, je pokazala prav razprava, ki je bila živahna in je zanjo zmanjkalo časa.

Ker je bilo deveto posvetovanje jugoslovanskih etnologov neposredno po štirinajstem kongresu Zveze združenj folkloristov Jugoslavije, je bilo med udeleženci slišati razprave o umestnosti dveh strokovnih organizacij za ljudi, ki se ukvarjajo z istimi ali podobnimi problemi. Na vsakem posvetovanju, tako na posvetovanju jugoslovanskih etnologov kot tudi na kongresih folkloristov, na katerih sedijo mnogokrat isti ljudje, je čedalje več odločnih mnenj, da je po toliko letih ločenosti, ki je bila bolj plod preprirov med posamezniki kot pa resnična potreba, že čas, da vsi, ki delamo v tej stroki in za to stroko, strnemo spet svoje vrste v enotni organizaciji.

RÉSUMÉ

NEUVIÈME CONFÉRENCE DES ETHNOLOGUES YUGOSLAVES

Du 16 au 20 septembre 1967, une conférence des ethnologues yougoslaves eut lieu à Vršac. On y traita les thèmes suivants: problèmes d'ethnogénèse et de différenciation ethnique, exploration des agglomérations menacées de disparition, étude des groupes ethniques yougoslaves en Roumanie et des Roumains en Yougoslavie.

ETNOGRAFSKI ODDELEK POKRAJINSKEGA MUZEJA ZA POMURJE V MURSKI SOBOTI

Vlasta Koren

Etnografski oddelek Pokrajinskega muzeja za Pomurje v Murski Soboti je nastal v zadnjih desetih letih. Ob ustanovitvi muzeja 1955 leta je imel ta oddelek le 30 etnografskih predmetov. Z intenzivnim in sistematičnim delom v desetih letih, v okviru pičlih finančnih sredstev za odkup, smo do danes zbrali na terenu okrog 1100 etnografskih predmetov. Od tega so najštevilnejše zbirka tekstila (397 predmetov), zbirka notranje opreme (107 predmetov) in ljudske umetnosti (79 predmetov).

Etnografski oddelek, ki obsega nad 700 razstavljenih predmetov, zavzema sedaj največji del muzejskega prostora. Predmeti po posameznih zbirkah časovno pripadajo 19. in prvi polovici 20. stoletja, nekaj je tudi časovno starejših predmetov, predvsem iz ljudske umetnosti. Razstavljeni eksponati predstavljajo naslednja področja ljudske dejavnosti v Pomurju: poljedelstvo, živinorejo, čebelarstvo, vinogradništvo, domačo obrt in hišna opravila, ljudsko umetniško oblikovanje ter ljudsko prehrano in običaje. Ostale zbirke so deponirane zaradi pomanjkanja prostora in so to podlaga za tematske občasne razstave v muzeju.

V narodopisnem oddelku se razstava začne s predmeti, ki ponazarjajo lov in ribolov. Poleg makete tipičnega mlina na reki Muri in mlinarskih insignijev so razstavljene priprave, s katerimi so domačini lovili ribe v Muri in potokih. Za ribolov je služila »vódica« na dva trnka (Bistrica), »bardon« so železne vile za nabiranje rib v vodi (Ižakovci), »puntar« posoda iz desk, ki so jo nastavljali ribam v mirni vodi (Renkovci) in mreža »sak« iz vasi Mele. V stranskem hodniku muzeja je razstavljen 7 metrov dolg, pooglenel »kump« — drevak iz enega debla, ki je iz 18. stoletja. Na dveh takih kumpih je nekdaš plaval rečni mlin na Muri.

Poljedelstvo in živinoreja sta na tem območju glavni gospodarski panogi. Glavno poljedelsko orodje je plug, ki je bil tu skoraj do konca 19. stoletja v celoti lesen. Tak primer vidimo na razstavi, iz Cezanjevec pri Ljutomeru. Za brananje so tu po starem uporabljali drevesa z okleščenimi vejami, nato pa povsem lesene brane, kakršno vidimo tudi na razstavi (Tropovci). Poljedelstvo na razstavi zastopajo še razna druga orodja: kosa z vodèrjem, grablje, srp, cepec, vile, »kvátre« in razne oblike motik. Pri živinoreji bi omenili razstavljene jarme. Za vprego goveje živine so upo-

rabljali v Prekmurju največ dvojne jarme, enojne jarme in »dúgi jarem« za vprego dveh krav pri oranju, da stopa vsaka žival po svoji brazdi. »Dúgi jarem« so uporabljali predvsem na območju madžarske narodnosti v Prekmurju. V vaseh madžarske manjšine so nekdanj phali proso v »možárjih«, lesenih pokončnih stopnahn. Bolj splošno pa je bila v Prekmurju v rabi stopa na nožni pogon. Vse to lahko vidimo na razstavi v muzeju.

Razstavljeni »dožnjeki« ali »krone« so dandanes le okrasni predmet v kmečkih domovih. Nekdanj pa so bili predmet delovnih običajev.

Od gospodarskih panog za Pomurje so pomembne še sadjarstvo, čebelarstvo in vinogradništvo. Razstavljenih je nekaj naprav za obiranje sadja iz okolice Lendave, pleteni »koš« iz Vučje gomile, pa predstavlja najstarejšo obliko čebelnega panja v Prekmurju.

V vinogradništvu, ki je zvečine razvito na radgonsko-kapelskem območju, v lendavskih gorica, se je ohranilo mnogo starih oblik obdelovanja vinogradov in seveda tudi mnogo izvirnih domačih vinogradniških naprav. Muzej hrani poleg vinogradniškega orodja tudi tri značilne tipe pomurskih stiskalnic. Največja tovrstna naprava je »preša na kamen«. Zasebni ljutomerski vinogradniki uporabljajo »péško prešico«, v Prekmurju pa »prešo na vítel«. Poleg »možárja« za razstreljevanje oblakov, ki je iz železnih dveri v Prlekiji, je razstavljena tudi preša za izdelovanje bučnega, makovega in repičnega olja iz Tropovec v Prekmurju.

Pletenje raznih posod, v ljudskem stavbarstvu pa celo pletenje pregradnih sten, predstavlja v Prekmurju posebno področje domače dejavnosti. Na razstavi vidimo iz šibja pletene manjše košare z ročaji, v katerih nosijo drva, smeti, sadje in razne poljedelske pridelke. Razstavljena so tudi »krbúle« (Renkovci) košare z ročaji ali brez njih, v teh prenašajo žito, kašo, semena, pa tudi hrano delavcem na polje. Posebno lepa mora biti košara, v kateri nosijo botri jedila na »gostúvanje« (Turnišče). Za prenašanje hrane uporabljajo tudi razne »korble« in »cekre«, ki jih še danes pletejo iz koruznega ličja. V preteklosti je bilo v Prekmurju tudi razvito pletenje preprog, ki so jih imeli na tleh v stanovanjskih prostorih. Danes so pletene preproge iz koruznega ličja, ki so razstavljene, že redkost v Prekmurju.

Od obrti je v tej pokrajini najbolj razširjeno lončarstvo. Najdlje se je obdržal v rabi črn vrček kobiljanskih in filovskih lončarjev. V »pútrah« so nosili vodo in druge pijače na polje, v gozd ali vinograd. V vrsti neloščenih izdelkov so razstavljeni »krópnjeki«, »répnjeki«, »mastnjáki« itd. V tej vrsti je največji izdelek »pár«, ki so ga v Prekmurju svojčas rabili za beljenje lanenega platna.

Kot dokaj razvito domačo dejavnost v Prekmurju moramo omeniti tkalstvo. V vaseh madžarske narodnosti so tkale žene, v Prlekiji in Prekmurju pa so bili tkalci moški. Na razstavi so prikazane vse tkalne priprave. Razstavljene so tudi statve »króсна« iz Bratonec v Prekmurju, stare nad 150 let. Na razstavi vidimo več vrst doma tkanih brisač in tkaničene brisače z rdečo vtkano široko borduro geometričnih vzorcev, ki so značilne za vasi madžarske manjšine (Dolina, Motvarjevci, Domanjševci, Hodoš). Iz mejnega območja Prekmurja z Medžimurjem pa so tkaničeni

mrtvaški prti, imenovani »vihalni«, ki jih dajo v grob umrlim članom družine.

Muzej hrani v svoji etnografski zbirki številne predmete povezane še z drugimi obrtmi, med temi naj omenimo le orodje sodarjev v Gančanih in usnjeno šolsko torbico, ki je izdelek usnarjev v Ljutomeru. Razstavljena je tudi »püta«, ki so jo uporabljali kupinarji (nabiralci jajc in perutnine).

Dobro so tudi zastopani cehovski predmeti. Razstavljena je cehovska skrinja iz leta 1724 iz beltinske fare. Skrinjica je imela tudi pravni pomen, kot znamenje samostojnega ceha. Dalje vidimo ohranjen vrč krojaškega ceha iz istega leta. Ohranjeno je besedilo prisege, s katerim je moral pomočnik priseči, da je bil sprejet v ceh in so ga priznali za samostojnega obrtnika. Razen prisege se je moral držati tudi cehovskih pravil. Muzej hrani iz let 1878 in 1773 pravila iz beltinske fare.

V Pomurju je v primerjavi z drugimi etničnimi območji v Sloveniji ljudska noša zelo hitro izginila. V razstavnih zbirkah je razstavljena noša iz okolice Črenšovca iz prve svetovne vojne, praznična noša iz vasi Dobrovnika na območju madžarske narodnostne manjšine in posamezni deli noše iz predelov Pomurja. Razstavljena je tudi zapuščinska zbirka petdesetih noš iz domačega platna, ki jih je v začetku 20. stoletja izdelala in izvezla Katalina Matjaš iz Petišovca.

Posebno narodopisno področje je ljudska prehrana. Ker je bilo Pomurje, zlasti še Prekmurje v preteklosti izrazito kmečka pokrajina, je tu znanih mnogo močnatih jedil, pogosto izboljšanih s smetano ali mlekom. Na razstavi vidimo razne vrste in oblike pogač ter druga močnata peciva kot n. pr. »vrtanek«, ki ga pečejo še v Prekmurju ob ženitovanjih in važnejših delih na polju. Madžarska narodnostna manjšina pa pozna »perek«. Mnogo je razstavljenih predmetov, ki so jih uporabljali pri pripravljanju jedi: »stopa« za panjanje prosa, ajde in ječmena iz Gančan v Prekmurju, »žrmlje«, »mlin« (Filovci). Razstavljeni so tudi možnarji in tolkači za drobljenje kavnega, makovega in drugega zrnja, »motüunica« za maslo, nečke imenovane »koritca« za mesenje kruha, pa tudi za zibanje dojenčkov. Za shranjevanje živil so imeli v Prekmurju »lése«, posebne pletene omarice z dvokapnim pokrovom ali ravnim pokrovom za shranjevanje »kisiláčekov« — doma narejenih okroglih sirčkov. Razstavljene so tudi košare in skrinje — »kište«, v katerih so shranjevali zrnje. Danes so v rabi velike trebušaste košare, v katerih lahko hranijo stot zrnja ali celo več. Starejši od košar so »bednji« izdolbena jagnjedova debla, v katerih so hranili žito. Največji »bédnji« so bili nad 3 m visoki in so imeli premer okoli 2 m. Taki so bili v Prekmurju v uporabi v vaseh ob Muri. Bedenj na razstavi je bil v rabi do 1955. leta v Dokležovju, drži pa 1375 kg pšenice. Od skrinj sta razstavljeni dve vrsti: starejše tesane skrinje in poslikane skrinje, delo mizarjev.

Ljudsko umetnost in običaje kažejo razstavljena nabožna plastika, velikonočni pirhi, slike na steklo, ki so prihajale v Prekmurje iz sosednjih, nemško govorečih dežel in iz Medžimurja.

S področja ljudskega stavbarstva hrani muzej v svojem oddelku izvirne »svisli« iz Doline pri Lendavi. Tu je tudi rekonstruirana značilna prekmurska črna kuhinja z nekaterimi izvirnimi predmeti notranje opreme in kuhinjskih pripomočkov. Razstavljena sta tudi dva tipa čelensika, premičen iz Prlekije in nepremičen iz Prekmurja. Razstavljeni so še razni tipi svečnikov, doma izdelane sveče lojenke in končno predhodnik petrolejske svetilke na kovinskem stojalu z leščerbo in senčnikom.

Zanimivost razstavljenih zbirk so tudi pravne starine »klada« za vklepanje nog za sramotilno kazen iz Bogojine z letnico 1801 in stare votle mere : »korčič«, »kebel«, »vagan«, »pint«.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE VOLKSKUNDLICHE ABTEILUNG IM MUSEUM DES MURGEbietES IN MURSKA SOBOTA

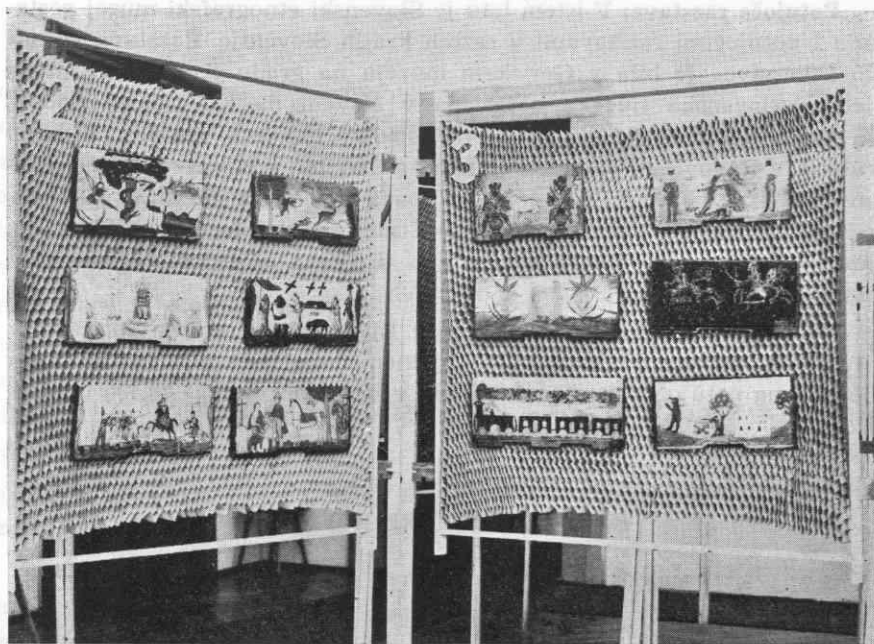
Die volkskundliche Abteilung im Museum des Murgebietes in Murska Sobota wurde in den letzten zehn Jahren aufgebaut. Im Jahre 1955, als das Museum gegründet wurde, besass die Abteilung lediglich 30 volkskundliche Gegenstände. Dank der intensiven und systematischen Arbeit in den folgenden Jahren wurden im Rahmen der Feldforschungen trotz der spärlichen Geldmittel nahezu 1100 Gegenstände gesammelt. Davon sind am zahlreichsten die Textiliensammlung (397 Gegenstände), die Sammlung der Hausausstattung (107 Gegenstände) und die Sammlung der Volkskunst (79 Gegenstände).

Über 700 Gegenstände sind ausgestellt und nehmen innerhalb des gesamten Ausstellungsraumes des Museums den grössten Platz ein. Die Gegenstände gehören dem 19. und der ersten Hälfte des 20. Jahrhundert an, während einige Werke der Volkskunst älter sind.

RAZSTAVE SLOVENSKEGA ETNOGRAFSKEGA MUZEJA V L. 1967

Slikarstvo na panjskih končnicah

To je bila osrednja razstava Slovenskega etnografskega muzeja v letu 1967. Odprta je bila od 19. julija do konca leta. Nad 300 poslikanih panjskih končnic je prikazalo to enkratno zvrst ljudskega slikarstva od srede 18. stoletja, ko nastanejo pri nas prve poslikane končnice, do začetka 20. stoletja, ko to poslikavanje zamre. Avtor razstave, konservator dr. Gorazd Makarovič, je z razstavljenimi končnicami, grafikami, fotografijami in predlogami pojasnil nastanek, časovno in zemljepisno omejenost te specifične slovenske ljudske umetnosti. Prikazana je bila tudi izredno bogata



Z razstave Slikarstvo na panjskih končnicah

ljudska ikonografija, saj motivika na panjskih končnicah, ki je izrazito figuralna, šteje nad 600 različnih posvetnih in religioznih motivov ter pomeni največjo zakladnico evropske ljudske ikonografije. Tudi likovni izraz podob na panjskih končnicah je edinstven. Tako je ta razstava prvič ovrednotila tudi svojstveno visoko umetnostno vrednost tega slikarstva, ki sodi v svet baročne umetnosti. Posebej so bile prikazane tudi predloge, ki so jih uporabljali slikarji panjskih končnic.

Razstava je zbudila v javnosti izredno zanimanje. O tem pričajo številni obiskovalci in mnogi članki v domačih in tujih časopisih. Kritiki so med drugim zapisali, da razstava prikazuje svojstveno umetnost, ki ni samo dokument časa, temveč je s svojimi vrednotami čas tudi prerasla in sodi kot skromen delček v likovno zakladnico človeštva. Razstava bo iz Ljubljane odpotovala v evropske in ameriške muzeje.

Ostale razstave v Slovenskem etnografskem muzeju:

Razen razstave o slikarstvu na panjskih končnicah je bila odprta v letu 1967 še razstava **»Pokrivala in okrasje glave v ljudski noši Srbije«**, ki jo je posredoval Etnografski muzej iz Beograda. Razstavo **»Moj domači kraj«** sta skupaj priredila Zveza prijateljev mladine Slovenije in Slovenski etnografski muzej. Decembra je bila odprta razstava **»Lužiški Srbi«**, ki jo je posredovala Zveza lužičkih Srbov Domowina iz Budyšina.

Potujoče razstave: V istem letu je Slovenski etnografski muzej gostoval s 7 potujočimi razstavami v raznih krajih Slovenije. Razstava »Ljudsko slikarstvo« je bila v Goriškem muzeju na gradu Kromberku in na Bledu, »Slovenska ljudska noša« pa v Novem mestu, Murski Soboti, Slovenski Bistrici, v Laškem in na Bledu. Razstava »Modeli za mali kruhek« v Radovljici, razstava »Kamnita plastika s Krasa« v Trstu, razstava »Afrika« v Goriškem muzeju na gradu Kromberk. Razstava »Slovenske ljudske maske« pa na Bledu in v Etnografskem muzeju v Beogradu. Razen tega moramo omeniti še razstavo »Ljudska umetnost Jugoslavije«, s katero je gostoval naš muzej v Beljaku.

Na razstavah v prostorih muzeja v Ljubljani, na gradu Goričane, v Jurčičevem muzeju na Muljavi, v rojstnem domu pisatelja Louisa Adamiča ter na potujočih razstavah je bilo v letu 1967 skupaj 80.450 obiskovalcev.

RAZSTAVE IN PRIREDITVE

V MUZEJU NEEVROPSKIH KULTUR NA GRADU GORIČANE

V letu 1967 sta bili v muzeju neevropskih kultur na gradu Goričane dve občasni razstavi in številne druge muzejske prireditve.



Direktor Etnografskega muzeja v Beogradu, dr. Zečević, govori na otvoritvi razstave

Sodobna japonska keramika. Razstava sodi v cikel razstav »Svetovni popotniki in zbiralci«. Keramične izdelke japonskih umetnikov sta zbrala pok. ambasador dr. Franček Kos in njegova žena Klara, ki sta štiri leta prebivala na Japonskem. Franček Kos se je kot umetnostni zgodovinar še posebej zanimal za razvoj umetnosti na Daljnem vzhodu. Preučeval in zbiral je japonske keramične izdelke in prav v ta namen je obiskal mnogo še živčih keramičarjev-umetnikov in keramičnih delavnic. Pri vseh je zbral množico kakovostnih izvirnih izdelkov. Tako imajo vsi predmeti navedene delavnice in mojstre. Od posameznih pokrajin so bile na razstavi najpopolneje zastopane delavnice z južnega dela otoka Kyushu, kjer so bile najstarejše in številne keramične delavnice. Bistvo lepote japonskih keramičnih izdelkov je pravzaprav v njihovi izredni preprostosti in skromnosti, kar so razstavljeni predmeti lepo pokazali. Na razstavi so bili prikazani tudi primerki porcelana, izdelki starejših in sedanjih delavnic.

Razstava je zbudila pri obiskovalcih veliko zanimanje, saj so si lahko prvokrat ogledali tako pestro zbirko japonske keramike. Ob razstavi je izšel tudi vodnik; besedilo zanj sta napisala dr. Franček in Klara Kos. Razstavo je postavila s sodelovanjem Klare Kos dr. Pavla Štrukelj.

10 let potovanja okrog sveta pisateljice in zbirateljice Alme Karlin.

Tudi ta razstava je bila postavljena v okviru cikla »Naši popotniki na tujem«. Na razstavi smo predstavili slovenski javnosti dokaj malo znano pisateljico in zbirateljico Almo Karlinovo, ki je deset let potovala po svetu (Afrika, Azija, Oceanija, Amerika). Pokrajinski muzej v Celju, ki hrani njene predmete, je le-te odstopil za občasno razstavo na gradu Goričane. Alma Karlinova je zbirala na potovanju predvsem podatke, ki so ji rabili pri pisanju knjig. Tako so bile razstavljene tudi vse njene knjige, ki jih je



Na sliki: predsednik Tito s svojim spremstvom v pogovoru z ravnateljem muzeja dr. Borisom Kuharjem pred gradom Goričane

24; več kakor 40 del pa je ostalo v rokopisu. Mimo tega je Karlinova zbirala tudi etnološke predmete, ki so izvirni in pomembni, da jih je vredno strokovno obravnavati.

Ob razstavi je muzej izdal katalog. Besedilo sta napisali dr. Pavla Štrukelj, znanstvena sodelavka Slovenskega etnografskega muzeja in Milena Moškon, kustodinja Pokrajinskega muzeja v Celju.

Izpopolnili smo tudi stalne zbirke na gradu Goričane. Pri tem moramo posebej omeniti razstavo kitajskih novcev, ki predstavlja doslej edino tovrstno zbirko v Jugoslaviji. Dokumentirana je z vsemi potrebnimi podatki.

V muzeju je bilo ob nedeljah več predavanj in vodenj po stalnih zbirkah in občasnih razstavah. V okviru muzejskih večerov smo priredili tudi več koncertov. Imeli smo tudi več praktičnih predavanj o japonskem urejevanju cvetja — ikebani. Ob nedeljah smo skozi vse leto predvajali etnološke filme o kulturi tujih ljudstev. Zaradi vseh teh prireditev se je število obiskovalcev znatno zvišalo. V letu 1967 smo v muzeju na gradu Goričane našli 12.000 obiskovalcev. Med visokimi gosti moramo vsekakor v prvi vrsti omeniti obisk predsednika republike Tita, ki si je marca skupaj z ženo Jovanko ogledal muzej.

RÉSUMÉ

LES EXPOSITIONS DU MUSÉE ETHNOGRAPHIQUE SLOVÈNE

L'exposition centrale du Musée ethnographique slovène en 1967 avait pour sujet **La peinture sur les devants des ruches**. Elle présenta ce genre unique de peinture populaire qui avait fleuri en Slovénie depuis le milieu du XVIII^e jusqu'au début du XX^e siècle. Tout en définissant les origines de cette peinture et son développement dans le temps et l'espace, l'exposition donnait une bonne idée de la richesse surprenante de notre imagerie populaire. La peinture sur les devants des ruches, qui est entièrement figurative, connaît quelque 600 motifs divers d'inspiration laïque ou religieuse, et représente le trésor le plus riche de l'imagerie populaire européenne. Cette exposition éveilla dans le public un intérêt extraordinaire. Après Ljubljana, elle sera présentée dans divers musées d'Europe et d'Amérique.

Dans les locaux du musée à Ljubljana, il y eut en 1967 encore trois autres expositions: Les coiffures dans le costume populaire serbe, Ma région native, Les Serbes de Lusace.

En outre, le Musée ethnographique slovène organisa au cours de l'année passée sept expositions itinérantes qui furent présentées dans dix villes slovènes, à Trieste, Villach et Belgrade.

Dans le Musée des cultures d'outre-mer au château de Goričane, le Musée ethnographique slovène organisa en 1967 deux expositions plus importantes, dont la première fut consacrée à la Céramique japonaise contemporaine. Elle appartient au cycle des expositions «Nos voyageurs et collectionneurs». La collection exposée fut réunie par l'ambassadeur Franček Kos et sa femme Klara.

On pouvait y admirer un très beau choix de poteries sorties des ateliers japonais les plus renommés. A cette occasion, le Musée publia aussi un catalogue avec un résumé en langue anglaise.

La deuxième exposition fut présentée sous le titre Dix ans de voyage autour de la terre de l'écrivain et collectionneuse Alma Karlin. Cette femme intéressante fit au début de ce siècle un très long voyage (Afrique, Asie, Océanie, Amérique) au cours duquel elle recueillait des matériaux pour ses livres (elle en a publié 24, pour la plupart des récits de voyage, et 40 autres sont restés en manuscrit); elle collectionnait aussi des objets ethnologiques, des pièces vraiment originales, qui complètent cette exposition.

Le nombre total des personnes qui ont visité en 1967 les expositions du Musée ethnographique slovène est 80.450.

RAJNIKI

FRANJO BAŠ

Po daljši bolezni je 30. aprila 1967 umrl v Ljubljani upokojeni ravnatelj Tehniškega muzeja Slovenije, profesor Franjo Baš. Bil je vsestransko razgledan strokovnjak in tudi priznan etnografski raziskovalec ter marljiv sodelavec Slovenskega etnografa. Lik profesorja Baša kot geografa in zgodovinarja, predvsem pa še kot etnografa je vsestranski, njegov življenjski opus znanstvenih razprav in njegovega dela tudi na področju etnografije pa izredno obširen, tako da terja temeljit in obsežen prispevek. Objavili ga bomo lahko v naslednji številki Slovenskega etnografa.

KNJIŽNA POROČILA IN OCENE

Günter Wiegmann, Alltags- und Festspeisen, Wandel und Gegenwärtige Stellung. Atlas der Deutschen Volkskunde-Neue Folge, Beiheft 1. N. G. Elwert Verlag Marburg 1967. S. 270,26 kart, 4^o.

Dolgoletni raziskovalec ljudske prehrane v Nemčiji, aktivni sodelavec nemškega etnološkega atlasa in profesor etnologije na bonški univerzi dr. Günter Wiegmann je objavil kot prvi spremni zvezek nove izdaje nemškega etnološkega atlasa svoje habilitacijsko delo »Vsakdanja in praznična jedila, spremembe in sedanje stanje«. Študija pomeni mnogo več, kot pove samo naslov. Že v uvodu so zelo argumentirano podani specialni problemi sodobnih teoretičnih etnoloških postavk. Avtor ni opravil samo analizo tega, kar je bilo doslej napisano o prehrani v Nemčiji in v sosednjih deželah, temveč je analiziral tudi vse dosedanje važnejše metodološke koncepte in raziskovalne smeri v etnologiji. To ni le analiza zbranih odgovorov na vprašalnike nemškega etnološkega atlasa, temveč poglobljena monografska študija pglavitnih področij nemške ljudske prehrane v njeni časovni, prostorski in tudi socialni dimenziji. V obširnem analitičnem uvodu je avtor načel vprašanja in izsledke dosedanjih raziskav na tem področju, in to predvsem tistih, ki sodijo na področje etnološke vede. S človekovo prehrano se namreč ukvarjajo različne znanosti in vsaka ima svoj zorni kot. Medicino, npr., zanima hranilna vrednost, ekonomista in gospodarskega zgodovinarja zanimajo količine prehrane in cena, trgovina. Specialna etnološka vprašanja (naš terminus etnologija uporabljamo za v nemškem svetu uveljavljeno Volkskunde) pa so seveda docela drugačna. Zato avtor v uvodu tudi razčlenjuje, kaj mora proučevati na tem kompleksnem področju etnolog. Ta raziskuje, kako se jedila in obroki vključujejo v potek človekovega življenja, kakšno veljavo imajo posamezna jedila in obroki hrane v verovanju in kako jih vrednotijo različne ljudske skupnosti. Skratka, etnologija raziskuje s preprosto avtorjevo formulo »strukturo življenjske in skupnostne vrednote jedi in obrokov«. Posebej pa avtor opozarja tudi na zgodovinske, regionalne in socialne dimenzije. Te je pri delu sam dosledno upošteval, kar daje tej obširni študiji še posebno vrednost.

Lahko zapišemo, da je raziskovanje ljudske prehrane še vedno na stopnji zbiranja in urejanja gradiva in da močno zaostaja za drugimi področji. Pri nas se lahko pohvalimo s svetlo izjemo (Vilko Novak, Ljudska prehrana v Prekmurju). V posameznih monografskih etnoloških študijah je ljudska prehrana sicer večkrat zastopana, toda navadno brez zgodovinskih in socialnih dimenzij. Zato tudi težko določimo, kaj je kje resnično tradicionalna jed. Pojem nacionalnih narodnih jedi je tudi pri nas v raznih kuharskih knjigah močno udomačen, in to v slabem smislu besede. O marsikateri jedi, ki jo ocenjujemo za zelo staro, lahko po temeljiti etnološki analizi ugotovimo, da je razmeroma malo časa znana, in narobe. Vemo le, da so npr. jedi, ki so povezane z verovanjem, zelo stare.

Vsak etnolog bo še s posebnim zanimanjem prebral poglavje o specialnih problemih in nalogah pri svojem delu. Tu razglablja avtor o metodoloških konceptih, ki so veljavni tudi za druga področja etnologije. Zanimiva so razglabljanja in ugotovitve »časovnih lukenj« v kontinuiteti. Zato je upravičena njegova zahteva po sodelovanju med prostorsko in zgodovinsko etnologijo, med etnologijo in zgodovino. Posebne hvale je vreden avtorjev metodološko jasno opredeljeni cilj za zbiranje gradiva in ves potek raziskave. To ni samo analiza gradiva,

zbranega za ADV (Atlas der deutschen Volkskunde) v letih 1930—35, kot bi pričakovali po zbirki, v kateri je delo izšlo. Največ gradiva so dali vprašalniki, ki jih je bilo izpolnilo 15 do 20 tisoč sodelavcev ADV na nemškem jezikovnem ozemlju v srednji Evropi. Toda avtor se ni zadovoljil samo s tem. Upošteval je tudi gradivo z vprašalnikov o ljudski prehrani iz leta 1909—10 na Bavarskem in drugo arhivsko gradivo, stare recepte, kuharske knjige in vso razpoložljivo literaturo. V seznamu literature, ki jo je avtor uporabljal, je naštet 800 del. Ta obširna literatura je lahko koristen kažipot slehernemu etnologu, ki se ukvarja z ljudsko prehrano. Med literaturo pogrešamo le dela sosednjih slovanskih narodov in Madžarov.

Wiegelmannova študija zajema čas od leta 1500 pa vse do današnjih dni. Za vsako časovno obdobje avtor ugotavlja in utemeljuje spremembe. Ta del študije je razdeljen na naslednja obdobja: 1. Minevanje srednjeveških prehrabemnih navad 1500—1680; 2. Nastanek novih prehrabemnih proizvodov in poživil 1680—1770; 3. Podeželsko prebivalstvo na splošno prevzema novosti 1770—1850; 4. Jedila v razvoju svetovne trgovine in tehnične proizvodnje od 1850 do sedanjega časa.

Študija prostorsko zajema sklenjeno ozemlje nemško govorečih prebivalcev, to je Nemčijo v mejah iz leta 1937, Avstrijo, Luksemburg in območja na Češko-slovaškem, naseljena s sudetskimi Nemci. Ker je zajeto tudi avstrijsko ozemlje in potemtakem tudi slovenski kraji na Koroškem in Štajerskem — kar je lepo razvidno iz priloženih kart — je ta študija še posebej zanimiva tudi za nas.

Posebnost študije je tudi ta, da avtor analizira prehrano in tudi vse spremembe, ki jo je ta doživljala po posameznih socialnih strukturah, in to v precejšnjih časovnih dimenzijah od 16. stoletja do današnjih dni. Obravnava tudi vse spremembe, ki so bile nastale v posameznih časovnih obdobjih pri posameznih slojih prebivalstva.

V posebnem poglavju avtor obravnava hranilne rastline in njihov delež v posameznih obrokih hrane. Vendar to ni golo naštevande, ker avtor ugotavlja tudi čas in način pojavljanja posameznih rastlin v ljudski prehrani. Tako v posebnem poglavju govori o uveljavitvi krompirja in krompirjevih jedi, in to posebej v vsakdanji in posebej v praznični prehrani. V naslednjem poglavju obravnava nazadovanje v pridelovanju prosa in pripravljanju prosenih jedi in ugotovitve podkrepi tudi s statističnimi podatki in arhivskim gradivom. Avtor skrbno analizira, kdaj in zakaj ter tudi kako je npr. na ženitovanjskih pojedinah riž izpodrinil proso oziroma proseno kašo in postal obredna ženitovanjska jed ter kako dolgo se je proso ohranilo kot božična in novoletna obredna jed.

Avtor razčlenjuje dalje vključitev kave v vsakdanjo in praznično prehrano. Kakor pri vseh ostalih jedeh in pijačah daje zgodovinski, prostorski in socialni prerez uveljavitve kave, ki je prišla v Nemčijo razmeroma pozno, s posredovanjem vodečih trgovinskih velesil. Zlasti obširno obravnava kolikšni so bili v začetku 20. stoletja kavni obroki, koliko je bilo razširjeno pitje kave ob nedeljah in praznikih. V posebnem poglavju govori avtor o pomenu posameznih vrst štrukljev pri prazničnih obedih. Drugo poglavje daje izčrpna dognanja o pripravi mesa v 18. in 19. stoletju in o njegovem vrstnem redu med jedili. To so zanimive, doslej malo znane ugotovitve o novostih, ki so prišle z Dunaja, o rezku in golažu, o francoskem vplivu in dunajski prehrani — o kotletu, predvsem pa še o tem, kako so se vse te novosti razvrstile med jedmi in v posameznih dnevni obrokih.

Na koncu strne avtor svoje ugotovitve v obširnem zaključku, kjer analizira novosti in spremembe v prehrani, predvsem v zadnjih stoletjih. Tu razpravlja tudi o povezavi med jedmi in obroki, o prehrabemnih navadah, o povezavi jedi z običaji, s prazniki in z vsakdanjim življenjem ljudstva, saj ne mine niti pol dneva, noben praznik, nobeno slavlje in skorajda noben običaj brez posebnega obroka hrane. Zato ima prehrana tako veliko vlogo v človekovem življenju. Zato ji prav gotovo pripada tudi v etnologiji mnogo bolj pomembno mesto, kakor ga je imela doslej in ga ima, žal, v mnogih deželah še danes. Wiegelman-

nova študija je v tem velika izjema. V etnološkem raziskovanju prehrane je utrla nove poti. Avtor je na konkretnih primerih utemeljil tudi pereča metodološka vprašanja etnološke znanosti. Pokazal je na nove probleme v naši stroki. Zato je lahko njegova knjiga spodbuda ino benem koristno metodološko napotilo tudi za delo pri nas.

Boris Kuhar

S. A. Tokarev, Istorija ruskoj etnografii. Dooktjabr'skij period. Akademija nauk SSSR. Institut etnografii im. N. N. Mikluho-Maklaja. Izdatel'stvo »Nauka«. Moskva 1966. Str. 455, 8°.

Zgodovina ruske etnologije je v zadnjem pičlem desetletju vsaj že tretja obsežna knjiga izpod peresa Sergeja A. Tokareva. Mimo obsežnega in vsestranskega uredniškega dela, neposrednega sodelovanja pri pisanju znane izdaje Narodi sveta in ob vrsti krajših tekstov je leta 1958 izšlo eno temeljnih del sodobne sovjetske etnologije — Etnologija narodov ZSSR. Leta 1964 je prof. Tokarev izdal knjigo Religija v zgodovini ljudstev sveta. Po komaj dveletnem presledku je pred nami zgodovinski pregled ruskih etnoloških obravnav in znanj, ki so postala sestavni del ruske kulture od 11. stoletja do leta 1917.

Obsežno gradivo, ki se še zdaleč ne nanaša samo na etnološko obravnavo Rusov, temveč na vsakršno rusko, ukrajinsko in belorusko delo z etnološkim pomenom, je avtor razdelil na osem poglavij. Dobro polovico knjige zaobjema obravnavo dobe od štiridesetih let preteklega stoletja naprej, ko si je ruska etnologija kot že bolj ali manj izoblikovana znanstvena disciplina pridobila svoje mesto sredi drugih ved. Razvoj etnologije je po avtorjevem mnenju v tesni zvezi s celotnim družbenozgodovinskim razvojnim tokom, čeprav ne gre tajiti relativne samostojnosti posameznih znanosti. Ta teza ima v knjigi prepričljivo potrdilo; delež zanimanja v etnološko dejavnost usmerjenih Rusov za neruska ljudstva in narode v resnici ni majhen. Teritorialno širjenje predoktobrske Rusije ni moglo ostati brez glasnega odmeva v ruski etnologiji. V državni službi, na svojo roko ali ob prisilnem bivanju med tujimi etničnimi skupinami so ruski raziskovalci preučevali način življenja in ljudsko kulturo v najrazličnejših delih obsežnega ruskega cesarstva. V svetovno zakladnico etnoloških znanj so mnogo prinesla tudi številna bivanja in potovanja Rusov zunaj države (o Slovencih so pisali V. Bronevskij, I. Sreznevskij, A. Haruzin).

V prvo poglavje, na začetek zgodovinskega pregleda ruske etnologije je avtor predvsem uvrstil znane letopise in epe, spomenike staroruskega srednjeveškega pismenstva. V okviru naslednjega razdelka obravnava različno etnološko gradivo konca 16. in 17. stoletja, med katerim so na prvem mestu poročila o Sibiriji in Sibiricah. Tretje poglavje je posvečeno ruskemu gradivu in raziskavam etnološke narave v 18. stoletju. To je bil čas reform Petra I.; čim popolnejše poznanje domovine je bilo geslo tedanje dobe. Živahna raziskovalna dejavnost je omogočila prvo obširno sintetično delo z naslovom »Opis vseh v ruski državi živečih ljudstev«. Med leti 1770 in 1800, v dobo, ki jo obravnava četrto poglavje knjige, sodi začetek preučevanja Rusov in Ukrajincev s prvimi publikacijami s področja ruske folklore. Ta zapoznelost v primeri s precej starejšim zanimanjem za neruska ljudstva v okviru ruskega cesarstva je posebna značilnost ruske etnologije. Precejšen del naslednjega poglavja, ki zaobjema leta 1800—1830, je poseben raziskovalni dejavnosti Rusov v tujini in sedaj tudi že v Srednji Aziji in na Kavkazu. S šestim razdelkom načena prof. Tokarev obravnavo nove etape v razvoju ruske etnologije, katere prvo fazo uokvirja med leti 1840 in 1860. Zunanji izraz nove dobe je (leta 1845) ustanovitev Ruskega geografskega društva, ki je imelo velik pomen za nadaljnji razvoj ruske etnologije kot posebne znanstvene panoge. V tem času so bile zapisane misli ruskih revolucionarnih demokratov, ki so izredno zanimive tudi še za današnjo usmerjanje etnološkega raziskovalnega dela. To je tudi čas ruskih etnografov-leposlovcev. Predzadnje poglavje, ki obsega sedemdeseta in osemdeseta leta preteklega stoletja, je posvečeno med

drugim vseruski etnološki razstavi v Moskvi 1867. leta (kjer so bili predstavljeni tudi Slovenci), posebnemu zanimanju za vaško srenjo, nadaljnjim etnološkim preučevanjem na področju Srednje Azije in Kavkaza, med zamejskimi Slovani, dejavnosti Mikluho-Maklaja, Anučina, Pipinovi zgodovini ruske etnologije itd. Zadnja predrevolucijska doba od leta 1890 naprej je po temeljni problematiki v marsičem podobna prejšnji dobi. Tu gre za dejavnost etnologov — temeljnih poznavalcev posameznih krajev, za etnološko dejavnost političnih izgnancev, za administrativno omogočena etnološka prizadevanja v Sibiriji, za nadaljevanje raziskovanj v Srednji Aziji in na Kavkazu, za časopise in revije z etnološkim značajem, za etnološke muzeje, za ruski etnološki evolucionizem in njegovo kritiko, za vpliv marksizma na rusko etnologijo.

Knjiga daje tako izčrpen pregled ruske etnološke dejavnosti pred revolucijo. Zgodovina sovjetske etnologije je po mnenju prof. Tokareva posebna, velika, zapletena in kajpak zelo pomembna naloga. Zanj so potrebne še velike študijske priprave. Mimo izčrpnosti in preglednosti pričujočega dela glede na obravnavano gradivo nas še zlasti priteguje njegova metodološka stran. Kot je razvidno iz uvoda, je bila pomembna spodbuda za nastanek dela želja po rešitvi nekaterih načelnih vprašanj. Mednje je še zlasti šteti določanje etnoloških predmetnih meja in naravnavanje razmerja do sosednjih ved. Zgodovinski pregled razvoja etnologije je za reševanje nakazanih problemov, tako pravi avtor, najboljša pot.

Zgodovino vsake znanosti je treba razdeliti na dva dela, meni prof. Tokarev. Na eni strani gre za zgodovino nabiranja gradiva z določenega območja, na drugi za zgodovino vidikov, za zgodovino smiselne obdelave tega, kar je bilo zbrano. Te dve sestavini sta seveda nerazdružna enota, vendar se ju je treba zavediti. Tako sta »etnologija« in »etnološka veda« v nekem pogledu vendarle dve stvari. »Etnologija«, ki uokvirja celotno kopičenje etnološkega gradiva, je širša, »etnološka veda« je mlajša; v Rusiji so bile s splošno ravniijo intelektualne kulture doma in za mejami dane možnosti za njen nastanek šele okoli srede 19. stoletja. Pa vendar je ob tem zgodovina zbiranja gradiva in določenega znanja o posameznih ljudstvih že znatno starejša.

Ob obeh navedenih komponentah je pri pregledu zgodovine etnologije treba upoštevati še razna dela, ki niso strogo etnološka. Avtorja zgodovine ruske etnologije so poleg tega zanimala še vprašanja, čeprav le bolj obrobno, kakšne so bile ali so vsaj mogle biti predstave ruskih ljudi o ljudstvih tujih, neruskih dežel. Sprašuje se po ravni etnoloških predstav, po etnološkem obzorju ljudi določenih dob iz posameznih razredov in slojev. Prav iz tega razloga so v pregledu zgodovine ruske etnologije upoštevani tudi ruski prevodi tujih avtorjev o načinu življenja in o kulturi ljudi tujih dežel.

Zelo poučna so v obravnavani knjigi tista mesta, kjer je posameznim teoretičnim vidikom in interpretacijam etnološkega gradiva nastavljeno ogledalo glede na njihovo razredno podlago. Pri tem gre za oceno idealiziranja preteklih kulturnih stanj in pojmovanja ljudskosti kot statične, nespremenljive kategorije. Gre za razloge prikrivanja negativnih potez patriarhalne preteklosti, kar je iz določenih razlogov počela vrsta etnoloških strokovnih delavcev, itd. Za novejši čas, po konstituiranju ruske etnologije kot posebne vede, ločuje prof. Tokarev v bistvu dve usmeritvi: liberalno-meščansko in revolucionarno-demokratsko. Ob tem opozarja na nejasnost meja v številnih primerih, na možnost in nujnost različnega uvrščanja nekaterih raziskovalcev glede na različno podobo njihovega dela. Kljub temu se zdijo taka kategoriziranja dovolj utemeljena in z zgodovinskega vidika pravilna. Jasnost stališč je tudi v etnologiji neogibna, če se seveda kdo temu hote ne izmika in se s tem nevede postavi na prav določeno stališče. Knjiga prof. Tokareva je tako mimo bogatega pregleda razvoja ruskih etnoloških znanj še pravi metodološki priročnik za razjasnjevanje stališč v okvirih etnologije z vidika historizma.

S. Kremenšek

Adalbert RIEDEL, Die Hirtenzunft im Burgenland, Ein Beitrag zur Geschichte des Hirtenwesens im burgenländischen Raum, Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, herausgegeben vom burgenländischen Landesmuseum in Eisenstadt, Heft 28, Eisenstadt 1962 (88 strani, s predgovorom Leopolda Schmidta).

Delce zadeva pastirske cehe na Gradiščanskem in pri tem mimogrede tudi hrvaške kraje. V njem sta izmenoma, toda po konceptu zelo neurejeno obravnavana pravzaprav dva predmeta: pastirski cehi in drobci iz pastirske etnografije, ki niso nujno povezani s cehovstvom. Pri tem je — že zdavnaj odmrlo — pastirsko cehovstvo obdelano predvsem za 17. in 18. stol., etnografski drobci pa se zbrani za relativno novejši čas.

Zakaj so — po avtorjevem mnenju vsaj v 16. stol. — nastali v teh krajih pastirski cehi, je deloma razloženo s kvantitativnim pomenom živinoreje; za razmeroma novejši čas je tudi razvidno, da so bili posebno ovčarji na značilnih ogrskih veleposestvih zaposleni v velikem številu pri enem delodajalcu. Sestavljali so nekako posebno družbeno plast, ki je veljala za nižjo od kmetov, ki pa je bila tudi sama razslojena. Zakaj pa so bili tudi vaški pastirji kot dosti manj povezane skupine zajeti v cehe, ostaja nejasno, če se ne zadovoljimo z razlago, da so cehi pač pomagali vzdrževati red in disciplino. Imam vtis, da nam je avtor pri razlagi pastirskega cehovstva — kolikor se ga je sploh loteval — ostal dolžan nekaj pojasnil. — Uvodni ekskurz v zgodovino živinoreje in o napredku ovčereje od uvoza ovc merino 1773 do avstralske in južnoameriške konkurence po sredi 19. stoletja je sicer zanimiv, vendar zelo malo pripomore k razlagi pastirskega cehovstva. Prav tako je poljudni vrinek o cehovstvu nasploh prepovršen, da bi dal predstavo o bistvu cehovstva, posebej pastirskega.

Redi za pastirske cehe so naštetí (zlasti Ödenburg-Sopron 1627; Mattersburg-Forchtenstein 1665, Eisenstadt 1701) in deloma so navedena njihova besedila. V celoti je objavljen in prestavljen v moderno nemščino Hornsteinski red iz leta 1711, žal zelo pomanjkljivo. Že če primerjamo faksimile ene strani z avtorjevim prepisom, se pokaže, da so posamezne črke izpuščene, dodane ali napak brane in da je a brez potrebe večkrat bran kot o; predvsem pa avtor očitno ne pozna kratic na koncu besed in bere npr. Aigenthumb nam. Aigenthumblichen, benandte nam. benandten, Brued nam. Brueder, Bruedschafft nam. Bruederschafft; zato tudi na drugih mestih od nam. oder! (Ne spuščam se v vprašanje velikih začetnic.) Temu primerna je prestava v moderno nemščino, ki je na nekaterih mestih nesmiselna ali sploh napačna. Zgled: »da es [namreč das Gesinde] noch nicht dienstlos wehre« je prestavljeno: »wenn der Posten noch nicht frei ist« (str. 58), namesto prav: »solange es noch nicht stellungslos ist«. Ali: »Item da einer oder mehr obrihrte Articuln, undt Zöch ordnung mit [beri: nit] Noch kamen« je prestavljeno »Ferner da einer oder mehrere der oben angeführten Artikeln und Zechordnung und nachher kommanden« (str. 59) namesto prav: »Ferner, wenn Einer oder Mehrere den oben angeführten Artikeln und [d. h. der] Zunftordnung nicht nachkämen [Folge leisteten]«. Še en kričec primer: »als wan die selben in Specie hirrinen gemeldet undt benehmet [beri: benenet] wehren« je prestavljeno v »in besonderen verlaublich und vernommen werden« (str. 62), medtem ko bi bilo prav: »als ob sie [der Markt und die Flecken] hier einzeln angeführt und genannt wären«. — Opozorilo na pastirske cehe je zanimivo; da so ti cehi starejši, kot se je doslej domnevalo, je avtor kljub pomanjkljivostim delca gotovo pokazal.

Etnografski drobci (str. 34—44, 67—78) so navedeni deskriptivno in zanimivo. Gre za podrobnosti o noši, načinih plačila, orodja, običaje ipd. Upamo, da so ti podatki bolj zanesljivi, kot so obdelane cehovske listine. Fotografije so dobre in zanimive.

Zusammenfassung: Um die Entstehung der burgenländischen Hirtenzünfte spätestens um 1600 zu erweisen, sind die vom Verf. dargebrachten Quellen klar genug. Leider ist die Hauptquelle, die Hornsteiner Ordnung von 1711 sehr mangelhaft wiedergegeben und der »erklärende Text« entspricht stellenweise nicht dem Sinne des Originalwortlautes. Einige Beispiele sind oben angeführt. Die Exkurse über das Zunftwesen überhaupt und über die Viehzucht im Burgenland tragen zur Erklärung des burgenländischen Hirtenzunftwesens kaum etwas bei. Das nur lose mit dem Zunftwesen verbundene ethnographische Material ist interessant.

Sergij Vilfan

Populus revisus, Beiträge zur Erforschung der Gegenwart, Tübingen, Tübinger Vereinigung für Volkskunde E. V. 1966, 187 str. (Volksleben, 14)

Štirinajsta številka revije *Volksleben* prinaša gradivo, ki bo zanimalo slehernega entologa — predavanja in poročila profesorjev, docentov in asistentov etnologije (Volkskunde) na zahodnonemških univerzah, ki so jih le-ti prebrali aprila 1966 na zborovanju v Tübingenu. Poglavitna tema predavanj in pogovorov je bilo ljudsko življenje našega časa. Vse, o čemer so tu razpravljali etnologi v razmeroma ozkem krogu, je s to publikacijo zdaj dostopno vsem, ki se zanimajo za vlogo etnologije v današnjem času in v njegovih sodobnih procesih. Sklicatelji posvetovanja — duhovni vodja je bil Herman Bausinger — so skušali poudariti programski cilj tega posvetovanja že z naslovom publikacije, ki naj bi pomenil »Revizija etnoloških raziskovalnih ciljev!« Zavestno so to zapisali kot demonstracijo proti drugim, sorodnim vedam, ki rade na veliko, toda zelo diletantsko operirajo s pojmom »ljudstvo«. Že z naslovom samim so organizatorji želeli opozoriti, da bi tem vedam ne moglo škodovati, če bi močneje upoštevale tudi etnološke raziskave. Narobe, tudi ta posvet je pokazal, da etnologija zaradi raznolikosti svojih predmetov in metodološke pestrosti lahko prinaša pomembna dognanja v kulturi in družbenih oblikah sedanjosti in preteklosti. Sedanjosti so pri tem namerno prisodili prvo mesto.

Temeljni referat — »Historične metode in današnja raziskovanja v etnologiji« — je prebral Karl-S. Kramer. V njem je govornik jasno povedal, da ni kvalitativnih razločkov med zgodovinsko in v sedanjost usmerjeno etnologijo. Kvečjemu so kvantitativni razločki, pri teh pa ima etnologija sedanjosti večje možnosti. Naglasil je tudi metodološko pomembnost neposrednega opazovanja in spraševanja pri raziskavah problemov sedanjosti; ti dve metodi primerja namreč z delom, ki se ga da opraviti z zgodovinskimi viri in jima daje prednost, čeprav ju bo treba še podrobneje obdelati. K. Kramer meni, da problematika etnoloških raziskav sedanjosti ni predvsem v metodi, temveč v raziskovalnem predmetu.

Omeniti moramo tudi pomanjkljivost posvetovanja in tako neposredno tudi publikacije: skoraj popolnoma je izpuščeno področje materialne kulture. H. Bausinger je to pojasnil v predgovoru z izgovorom, češ, da je materialna kultura bolj doma v muzejih kot na univerzah! Po področjih pa lahko referate razdelimo v tri večje skupine.

V prvo sodijo pojavi, ki so kot tipični veljali v ljudski kulturi preteklih obdobj in se nadaljujejo še v sedanji čas. Sem sodi razprava J. Künziga — »Ljudsko-umetniški delež v letnih običajih«. Zanimivi so predvsem avtorjevi metodološki napotki za preučevanje teh običajev. Govori o skupnih krasitvah v okviru raznih novodobnih običajev ob cerkvenih praznikih v alemanskem prostoru, ki pa še niso pravi običaji, temveč le bolj paša za oči.

V drugi skupini so tradicionalni pojavi in oblike ljudske kulture in ljudskega življenja, ki so se v sedanjem času bistveno spremenili. Referatov o tej temi je bilo največ. I. Weber-Kellermann daje v svojem delu »Moda in tradicija« široko izbiro prevladujočih zgodovinskih primerov kot demonstracijo moči, ki jo imata moda in tradicija v ljudskem življenju. Zal pa se le obrobno dotakne tega problema tudi v sedanjosti, ko govori o ostankih noše v današnjem

načinu oblačenja. Rudolf Schenda obravnava v svoji pilot študiji »Množično bralno gradivo v cerkvenih pisanih virih«, kolekcijo 200 malih tiskov. Zanj so to tipičen literarno-sociološki fenomen, ki ni specifičen za sedanjí čas. Žal je tudi z etnološke plati v referatu o njem premalo povedanega, čeprav je to množično propagandno gradivo, ki se že stoletja poslužuje posvetnih metod za snubljenje, zanimivo tudi za etnologa. Tipična sodobna etnološka tema je razprava »Industrializacija in šege« Herberta Schwedta. To je plod, etnološka analiza, njegovih raziskav v 130 občinah okrožja. Tübingen in Ulen, v občinah z različnimi socialnimi strukturami. V raziskavo ni vključil mest. Rezultati njegovih raziskovanj so zanimivi, poučni in za naše razmere presenetljivi. Kmečke občine so ohranile manj tradicionalnih šeg kot industrializirane občine. V tistih krajih, ki so sprejeli novo prebivalstvo ali so se močneje usmerili k turizmu, pa so v šegah največje deformacije. S to temo se povezuje tudi razprava H. Bausingerja »H kritiki folkloristične kritike«. Ta razprava se že močno razločuje od tistega, kar je zapisal o folklorizmu Hans Moser,¹ problem pa tudi po objavi tega dela še ni docela pojasnjen. Zanimiva pa je Bausingerjeva teza, češ, da se vsi pojavi folklorizma tudi ne končajo s pojmom komercializacije ali turizma, temveč lahko tudi ti opravljajo kulturno funkcijo v ljudskem življenju. Pozitivno v razpravi je svarilo, da lahko le temeljite analize dokažejo koristnost znanstvenih raziskav tega fenomena.

V tretjo zvrst moramo šteti referate, ki obravnavajo pojave dandanašnjega ljudskega življenja, in to predvsem tiste, ki jih ne prištevamo k tradicionalnim zvrstem etnologije. To so referati o družtvih in njihovih problemih, o novih pojavih, ki so se bili rodili v velikomestnem in gosposkem okolju in o njihovi vsesplošni razširitvi v sedanjem času. Izmed teh moramo omeniti temeljito raziskavo Wolfganga Brücknerja o družtvih in sorodnih grupacijah, ki je bila podlaga referatu »Društva in folklorizem na Južnem Hessenskem«. Razprava je zanimiva tudi za naše razmere, saj naletimo na podobne pojave tudi pri nas. Gre za vidne fenomene folklorizma, ki jih izvajajo posamezna društva in skupine ter s tem ustvarjajo in ohranjajo splošno toda izmaličeno podobo ljudske kulture. Predmet njegovih raziskav so bolj sociološki in ideološki dejavniki.

Walter Häverníck je v svojem uvodnem prispevku »Etnologija velikega mesta v praksi« razčlenil tudi sam pojem tega predmeta. Zanj je »Grosstadt Volkskunde« samo tehničen, pomožen pojem, ne pa posebna veja etnologije. Herbert Freudenthal pa je obravnaval že konkretno temo iz velemestne etnologije — »Društva v Hamburgu«. Poročal je o svoji večji raziskavi na to temo in poudaril, da se pri društvenem življenju etnološka vprašanja v ožjem smislu močno uveljavljajo, čeprav je pri delu zašel tudi na druga raziskovalna področja in se posluževal tudi nekaterih sorodnih ved: zgodovine društev, sociologije, prava itd. Zanimiva je tudi razprava po referatih o velemestni etnologiji; zlasti še opozorilo, da moramo biti pri preučevanju mesta prav tako pozorni na njegovo »pokmetovanje« kot na »pomeščanjenje« dežele.

Na koncu naj omenim še zanimiv poskus Ine — Marie Greverus — »Prilagoditveni problemi tujih delavcev«. Tudi po tem referatu je bila zanimiva razprava, ki je prav tako objavljena v publikaciji. Najbolj živahno so razpravljali o odnosu med etnologijo in sociologijo, čeprav študija Greverusove sloni bolj na kulturno antropoloških kot na socioloških temeljih. Razprava je pokazala, da sodi tudi ta tematika na etnološko raziskovalno področje, saj se etnolog tu ukvarja z ljudskim življenjem, ljudsko kulturo, z odnosi med posamezniki in skupino, s pojavi in vzroki prostega časa itd. Tudi v tej razpravi je prevladalo mnenje, da je prav etnologija tista, ki lako razkrije človeka in njegovo kulturo v celoti, seveda pa sta ji lahko pri tem sociologija in psihologija v veliko oporo.

Boris Kuhar

¹ Vom Folklorismus in unserem Zeit Z. f. Vkke. 58, 1962, 177—209. in razprava: Der Folklorismus als Forschungsproblem der Volkskunde. Hess. Bl. f. Vkke. 55, 1964, 9—57.

Gaetano Perusini, II costume popolare Udinese dal secolo XIV al secolo XIX. Udine 1966, str. 59—126. (Estrato da »Memorie Storiche Forogiuliesi«, vol. XLVI.).

Kot omenja avtor, skuša z gornjo razpravo izpolniti vrzel v pisanju o noši in njenih spremembah, ki so dokaj očitne pri tržanih in tržankah Vidma v času od 14. do 16. stoletja. Obravnavane noše pripadajo večidel najrazličnejšim rokodelcem, to je čevljarjem, krojačem, brivcem, tkalcem in klobučarjem. V omenjenem razdobju se ženska noša bistveno spreminja po obliki, gradivo za moško nošo pa je, kot ugotavlja avtor, pičlo, da bi lahko sledili nadrobnejši razvoj.

Tako so oblačila omenjenih stanov v 14. in v prvih dveh desetletjih 15. stoletja zelo bogata in okrašena z dragocenimi obšivki, z zlatimi in srebrnimi ploščicami ter z gumbi. Do konca druge polovice 19. stoletja si ženske sicer še privoščijo na svojih oblačilih različne dragocenosti, vendar daje v tem času poudarek oblačilnemu razkošju predvsem dragocenejše blago brez zlatih in srebrnih okraskov. V naslednjih stoletjih pa se je oblačilno razkošje zmanjšalo po številu oblačil in po njihovi vrednosti.

Glede ženskega perila velja, kot nadalje ugotavlja avtor, da je v tem času zelo pomanjkljivo. Spodaj so nosile samo srajco, hlače so bile povsem neznane. Do 16. stoletja so bile noge skoraj povsem gole, nogavice se prvič omenjajo šele v inventarju iz leta 1618.

Marija Makarovič

Trifunoski, Jovan: Proučavanje vo kičevskata kotlina, Glasnik na Etnološkiot muzej vo Skopje, 1965, str. 203—219.

Kičevska kotlina je osrednje območje v višinskem delu zahodne Makedonije. Na njenem obrobju se dvigujejo planinski venci: Bistra na zahodu, Bukovica na severu, Pesjaka na vzhodu in Cerska-belička planina na jugu.

Najprej je pisec spregovoril o prebivalcih, ki so večidel Makedonci; manj je albanskih (šiptarskih) in torbeških ali »turških« prebivalcev. Najstarejše prebivalstvo tvorijo Makedonci, medtem ko so Albanci prišli iz severne Albanije, zvečine z območja Mat, in to v glavnem posamično. Sprejeli so mestni način življenja in se radi mešajo s Torbeši. Ti so številčno najmanjša narodnostna skupina, ki pa je izrazito mešana; danes je maloštevilna, saj so se njeni pripadniki zvečine izselili v Turčijo. Neznatne narodnostne skupine pomenijo še muslimanski Cigani in pravoslavni Vlasi.

Najbolje razvita gospodarska panoga je poljedelstvo, s katero se ukvarja, z izjemo mesta Kičevo, 90 odstotkov prebivalstva. Planinsko živinorejo, ki je bila nekoč močno razvita, danes čedalje bolj opuščajo in je vezana na pašnike v neposredni bližini vasi. Do konca 19. in začetka 20. stoletja so živeli tukajšnji prebivalci v srednje velikih zadrugah, ki so štele 10 do 15 članov, ki pa jih v najnovejši dobi ni skoraj nikjer več. Zato je zelo razvita razdelitev prebivalstva na rodove. Od izročil se je do danes zelo vztrajno ohranila krstna slava, podobno kakor ženitovanske in pogrebne šege, inštitucija kumstva. Na koncu navaja Trifunoski za nekatere vasi izvir njihovih toponimov kakor tudi nekatera starejša izročila, ki so se ohranila do današnjih dni.

Te kratke in zgoščene etnografske ugotovitve so lahko pobuda za izčrpnije in nadrobnejše raziskave; tako z zanimanjem pričakujemo nadaljnja preučevanja, ki jih je pisec napovedal v uvodu tega dela.

Branko Pleše

Deutsches Jahrbuch für Volkskunde XII (2 zvezka), Berlin 1966, str. 430; izdaja inštitut za nemško etnologijo pri Nemški akademiji znanosti v Berlinu, urednika W. Steinitz in H. Strobach ob sodelovanju uredniškega odbora.

Zajetni zadnji letnik te vzhodnonemške revije se ponaša z vrsto zares poučnih razprav, ne glede na to, ali se z njihovimi poglobitvami dognanji v celoti strinjamo ali ne. Razprava W. Steinitza »Delavska pesem in ljudska pesem« predvsem povzema zadevna (sicer komaj dostopna) izvajanja P. Bogatyreva in R. Jakobsona, objavljena še 1929, ali, z drugimi besedami, šteje za ljudsko pesem tisto, »ki jo je neka skupnost sprejela; od nje (ljudske pesmi) obstoji samo to, kar ta skupnost priznava in posreduje naprej. Če se potrebe skupnosti spremenijo, se spremeni tudi ljudska pesem... Če pa neke individualne pesmi skupnost z ustim izročilom ne sprejme, je ta pesem tako obsojena na propad...« Spričo tega razločuje Steinitz dve zvrsti delavske pesmi: ljudsko ali neljudsko oz. nefolkloristično. Slednjo prišteva k tako imenovanim literarnim stvaritvam, ki obstajajo »... neodvisno od ... bralčevega okusa, in vsak naslednji bralec ima neposredno opraviti z isto, tekstovno določeno stvaritvijo...« Potemtakem se v nefolkloristični delavski pesmi (npr. Internacionali) ne stapljata »dve različni načeli ustvarjanja (individualno in kolektivno) ali dve različni načeli izročila (folkloristično in 'literarno'), temveč prevladuje eno, 'literarno', nefolkloristično načelo...« — Samostojnejše so Steinitzove misli o razvoju kulture v socializmu: »S tem, da izginjajo v socializmu antagonistični razredi, izginja nasprotje med dvema plastema v okviru neke nacionalne kulture. S tem izginjajo tudi pogoji za obstoj razločka med ... folkloristično in 'literarno' obliko. Literarno načelo, ki je bilo doslej značilno za kulturo v območju vladajočega razreda, postaja zdaj vladajoče načelo besedne umetnosti... Današnja laična umetnost se v ... socialističnih deželah ne razvija po folklorističnih, temveč po nefolklorističnih, 'literarnih' zakonitostih. Literarna dejavnost delavcev in kmetov se, če imajo možnost in navodilo za učenje, za nadaljnje izobraževanje, v načelu ne razločuje več od dejavnosti mladega pisatelja začetnika in ne vsebuje nobenih prvin folklorističnega tradiranja...«

Na Steinitzovo razpravo navezuje razprava H. Bausingerja, Folklor in znižane kulturne setavine (gesunkenes Kulturgut), ki najprej opisuje razvoj pojma in izraza folklor pri Nemcih in sklepa: »V splošnem pa se omejuje pojem folklor na duhovno ali jezikovno izročilo...« Nato se ustavlja ob teoriji H. Naumanna o zgornji in spodnji plasti in njunem medsebojnem razmerju, največji del razprave pa obravnava navedene sodbe Bogatyreva in Jakobsona (in pa Steinitza). Bausinger svari k previdnosti »nasproti pavšalni trditvi o koncu folklor v starem pomenu«, zakaj v naših dneh se ni »premaknila samo oblika izročila, temveč predvsem tudi socialna funkcija; prav tako nasprotuje »absolutnemu razločevanju« med današnjimi in nekdanjimi razširitvenimi oblikami, saj »prav ... večirnost izročila paradoksnu prispeva ne samo k variabilnosti, temveč tudi k omejitvam variacij«. In naposled: »Zakonitosti folklor se (danes) z intenzivnim stikom posredujejo literaturi ... Literariziranje folklor se dopolnjuje v nasprotni smeri, ... ne v tem pomenu, da bi prehajala literatura v ustno izročilo, pač pa toliko, kolikor določena folkloristična načela tradiranja vse bolj opredeljujejo območje literature... Diktat realnega raziskovalnega predmeta zabrisuje sistematične meje znanstvene optike: folklor in literatura se zblížujeta.«

Razprava češkega pisca V. Karbusickega »Ljudska pesem v sedanosti« je tehtna tako po zasnovi (kakor po izsledkih). Folkloristika naj se po teh sodbah ne zadovoljuje s 'tradicionalnim' gradivom in njegovim študijem. »Ne gre samo za to, da brez študija 'netradicionalnega' in t. im. umetniške pesmi pogosto ne moremo ugotoviti, kaj je 'tradicionalno' ... temveč tudi za to, da pazljivo spremljanje družbene funkcije pri različnih tradicionalnih in netradicionalnih žanrih ljudske pesmi ... usmerja naš pogled na tiste vidike v življenju tradicionalnega ljudskega pesništva, ki jih je klasična zbiralna dejavnost zanemarila.« Tako je pisec preučil razmerje posameznih skupin do 'pristne' in 'nepristne' folklor in pa do pesemskih in glasbenih oblik v našem času, reakcije

na različne glasbene stile in žanre v nekem 'primarnem' folklorističnem okolju, razmerje do različnih glasbenih žanrov pri kmetih v današnji industrijski družbi in pa razmerje do različnih glasbenih žanrov pri delavcih in razumnstvu.

Razprava K.-E. Fritzscha »Obleka erzgebirškega rudarja v sodbah 19. stoletja« vsebuje vsestransko razlago noše v neki družbeni skupini, medtem ko so druge razprave bolj ali manj vključene v posamezne tradicionalne smeri etnološkega dela: R. Peesch, Orodje v delovnem svetu ribiča (ena od povzemajočih ugotovitev npr.: »Orodje, kolikor lahko pomeni predmet etnološkega raziskovanja, je objektivacija tradirane družbene delovne izkušnje in individualne spretnosti«), R. Weinhold, Vinjek in stiskalnica, S. Neumann, Delavski spomini kot pripovedna vsebina, D. Stockmann, Vprašanje transkripcije v etnomuzikološkem raziskovanju, A. Fiedler, L. Bechstein kot zbiralec in publicist pripovedk, W. Radig, Hodniki na hlevnih stavbah v Brandenburg, R. Winter, H kmečkemu izdelovanju presnega masla na nekdanjem Pomorjanskem.

V razdelku poročil je m. dr. zapis H. Strobacha o II. mednarodnem simpoziju o raziskovanju delavske pesmi v Velenju 1965, prispevek M. Bošković-Stulli, Grimmov zapis Pepelke po Vuku Karadžiću in poročilo H. Peukerta o delu jugoslovanskih folkloristov. V bibliografskem razdelku je natisnjen pregled objav v nemščini o ljudskih glasbilih in instrumentalni ljudski glasbi v letih 1956 do 1965. Knjižne ocene so zelo številne in veljajo pomembnejšim etnološkim objavam z nemškega jezikovnega ozemlja, pa tudi nekaterim delom od drugod. Jugoslovanskih etnoloških del v tem razdelku ni najti; krivdo za to bo treba, čeprav v različni meri, iskati pač na obeh straneh. In ob ocenah tolikoga števila knjig ni mogoče mimo vprašanja, ali se smemo pri nas še vnaprej zadovoljiti s tolikanj manjšim številom knjižnih ocen, kakor je to doslej v navadi.

Angelos Baš

Ethnologia Europaea. Revue internationale d'ethnologie européenne. A world review of European ethnology. Vol. I, 1967, No 1. Editeur responsable — Managing Editor G. de Rohan-Csermak. Paris. Str. 80, 4^o.

Pričujoča mednarodna revija za evropsko etnologijo naj bi povezovala preučevalce evropske ljudske (etnične) kulture, ustvarjala pa naj bi tudi zvezo le-teh z orientalisti, afrikanisti, amerikanisti, oceanisti in z zastopniki drugih socioloških, antropoloških in zgodovinskih ved. Pomagala naj bi odstranjevati ovire, ki ločujejo evropeiste od obče etnologije. Izglajevala naj bi razlike med posameznimi nacionalnimi usmeritvami. Revija naj bi dajala razgled po vseh temeljnih dosežkih regionalnih preučevanj in naj bi bila torišče plodnih, k sklepom usmerjenih diskusij med raznimi strokovnimi naziranj. Tako naj bi se izoblikovale takšne teoretične in metodološke podlage empiričnih raziskav, ki bi omogočale njihovo koordinacijo in večjo poglobljenost. Napredek, ki bi bil tako dosežen, bi ne bil pomemben le za evropske regionalne raziskave, temveč za občo etnologijo sploh.

Navedena hotenja in želje 33-članskega redakcijskega odbora, v katerem deluje kot član izvršnega odbora tudi prof. Branimir Bratanić iz Zagreba, odsevajo v določenih pogledih tudi iz celotne vsebine prvega zvezka nove revije. V njem razpravlja Sigurd Erixon o položaju evropske etnologije v našem času (str. 3—11), Alberto M. Cirese o kulturnem spreminjanju v visoko razvitih družbah (str. 12—29) in S. A. Tokarev o mejah etnološkega preučevanja med narodi industrijsko razvitih dežel (str. 30—37). Ake Hultkrantz daje »nekaj pripomb« k sedanji evropski etnološki misli (str. 38—44). G. de Rohan-Csermak piše o pojmovanju »evropskega etničnega kompleksa« z navedbo literature o tej temi (str. 45—58). Izpod njegovega peresa je tudi izčrпно poročilo o mednarodni konferenci za evropsko etnologijo, ki je bila leta 1965 na gradu Häselsby pri Stockholmu, kjer je bil prebran tudi večji del v reviji objavljenih prispevkov (str. 59—74). Tukaj se lahko poučimo o diskusiji k referatom, objavljenim v reviji, o načrtih za priročnik ali priročnike iz evropske etnologije, o prizadevanjih za izdajo pričujoče revije, o snovanju zveze preučevalcev etnološke podobe Evrope,

o načrtih za nadaljnje sestanke in o sprejetih poročilih in resolucijah. Branimir Bratanić poroča še o mednarodni delovni konferenci o etnološki kartografiji, ki je bila februarja 1966 v Zagrebu (str. 75–77). Revijo končujejo recenzije nekaterih knjig.

Povsem umevno je, da je širok mednarodni krog strokovnjakov s področja evropske etnologije ob koordinaciji svojega dela načel najprej vrsto temeljnih teoretičnih problemov. Očitno ni mogel in ne more mimo njih. Tudi to dejstvo lahko dajemo v premislek tistim, ki se jim zdi teoretiziranje jalovo prizadevanje nekaterih ljudi, ki ne znajo ali nočejo opravljati koristnejših del. Očitno pa sintetiziranja in vsklajevanja posameznih prizadevanj ni mogoče izvesti brez kolikor toliko enotnih izhodišč. Sigurd Erixon n. pr. omenja v svojem prispevku misel, da ima vsaka neodvisna dežela svojo zgodovino in zato do neke meje tudi svojo etnologijo, etnologijo s svojevrstno podobo. Ne moremo pa pričakovati, da bo ta podoba tudi v sebi enotna. Prisiljeni smo upoštevati to dejstvo in ob tem izraziti svojo radovednost, do kolikšne mere bodo predstavniki različnih smeri v okviru evropskih etnoloških raziskovalnih prizadevanj našli tudi skupen jezik. Švedi so, kakor pravi Erixon, kaj kmalu opustili omejevanje svojih etnoloških preučevanj le na kmečko življenje in so vključili v svoje obravnave tudi delavski razred tako na deželi kot v mestu. Za vsakršno sintezo o ljudskem življenju Evrope je vprašanje, kako daleč so s takimi raziskavami v drugih evropskih deželah, nedvomno odločilnega pomena. In tako dalje.

Navajajo, da je eno pglavlnih sodobnih neskladij na etnološkem področju razpeto med ameriškim antropološkim in evropskim etnološkim raziskovalnim delom. Glede na nekatere noveše premike pa so taka naziranja že manj upravičena. Ake Hultkrantz, ki v svojem prispevku obravnava to vprašanje, omenja razkrajanje monopolizma zgodovinskih metod vsaj pri Skandinavcih. Na drugi strani naj bi ameriški antropologi kazali vse več zanimanja tudi za zgodovinske študije, še posebej za etnično zgodovino. V nekaterih evropskih deželah naj bi bili stiki med občo etnologijo in evropskimi regionalnimi raziskavami dokaj skromni. Pri tem pa bi bili, tako meni Hultkrantz, odlični teoretični koncepti obče etnologije, do katerih se je le-ta dokopala, nadvse koristni tudi evropskim regionalnim raziskavam, ki so zavoljo svoje ekskluzivne zgodovinske raziskovalne usmeritve pokazale v teoretičnih sklepanjih znatno manj moči. Zato bi jim bil, po Hultkrantzu, dodatek funkcionalistične interpretacije samo v korist. Etnološke raziskave v okvirih tako imenovane etnologije sedanosti in velemestne etnologije naj bi bile zapolnile že tudi to vrzel. Z njimi naj bi bila evropska etnologija že postavljena v isto vrsto z moderno kulturno antropologijo in s sociologijo; pri tem naj bi imeli koncepti evropske regionalne etnologije svoj pomen tudi za ameriške kulturne antropologe. Za nas je večja ali manjša skladnost navedenih dveh metodoloških načel problematična zavoljo neustrezne razlage zgodovine in zgodovinskosti, ki je za Evropejce in Američane tako običajna. Zato z zanimanjem čakamo naslednjo številko pričujoče revije, kjer naj bi imela obravnava zgodovinskih metod v etnologiji svoje posebno mesto.

Prav iz metodoloških razlogov je razveseljivo, da je izdajatelj revije uspelo pritegniti v svoj krog tudi etnologue z evropskega vzhoda, še posebej iz Sovjetske zveze. Dejavno udeležbo S. A. Tokareva je čutili že v prvi številki. Njegovo razpravljanje o mejah etnološkega preučevanja med industrijsko razvitimi etničnimi skupnostmi se nedvomno v številnih točkah ujema s prizadevanji in pogledi, značilnimi za celotno vsebino revije. Razlika bi utegnila nastati ob kategoričnem ponavljanju teze, da je etnologija zgodovinska veda, pri tem pa ta zgodovinskost sovjetskim etnologom ne pomeni tudi omejevanja na preučevanje arhaičnih sestavin ali prežitkov v ljudski kulturi. Vse kaže, da je metodologija sovjetskih etnologov zanesljivejša v krmarjenju med preteklostjo in sedanostjo, med primitivnimi in razvitimi kulturnimi pojavi, tudi med funkcionalizmom in historizmi, kot pa to izpričujejo druge, pogosto sinkretistične smeri. S tem seveda še ni rečeno, da je sovjetskim etnologom že povsem uspelo dobra metodološka načela enako uspešno realizirati v praksi. Opredeljevanje etničnih značilnosti v vseh kulturnih pojavih visoko razvitih kultur utegne biti

sicer zelo vabljiva naloga etnologov, ob dosedanjih sovjetskih realizacijah v tej smeri pa se kaže v nekoliko manj spodbudni luči.

Zgodovinski metodološki prijem je pripisati razpravi o pojmovanju »evropskega etničnega kompleksa«, ki jo je napisal Géza de Rohan-Csermak. Njegova analiza evropske skupnosti z vidika kulturne, jezikovne, rasne, geografske in psihične enotnosti in iskanje meril za opredeljevanje »evropskega etničnega kompleksa« dajeta zanimivo in nazorno osnovo za etnološko raziskovanje v evropskih ovirah. Meje evropskega etničnega kompleksa pa so zavoljo najrazličnejših razlogov relativne. V tej zvezi opozarja avtor zlasti še na migracije iz Evrope. Evropska etnična skupnost je tako neprimerno širša od geografske Evrope. »Evropski etnični kompleks« dobiva s tem po avtorjevem mnenju interkontinentalno razsežnost.

Ali pa bodo te interkontinentalne razsežnosti vplivale tudi na nadaljnjo podobo revije? Zdi se, da prizadevanjem v tej smeri v reviji ne bodo zapirali vrat. Odprtost in iskrena pripravljenost na dvogovor pa sta odliki, zaradi katerih se bojimo, da ne bi mednarodna prizadevanja v okviru te revije, ob njej in z njo prehitro usahnila.

S. Kremenšek

Národopisné aktuality. Vydává Krajské středisko lidového umění ve Strážnici. Ročník II (1965), číslo 1—2, 3—4; ročník III (1966), číslo 1, 2, 3—4.

Vsebinski koncept periodične publikacije Národopisné aktuality, ki jo izdaja inštitut za ljudsko umetnost v Strážnicah, je bil jasno razložen že ob izidu prve številke v letu 1964. Uvodni članek vsake številke naj bi bil posvečen kateremu od teoretičnih vprašanj narodopisja. Sledil naj bi prispevek bolj »materialne« narave. Na tretjem mestu naj bi bila vsakokrat zarisana podoba enega od ljudskih umetnikov, saj taka dokumentacija postaja po mnenju redakcije prav nujna in tudi javnosti potrebna. Četrti razdelek je bil po tej konceptiji prihranjen za diskusijske prispevke o aktualnih vprašanjih v zvezi s študijem narodopisnega gradiva ali amaterskega ukvarjanja z ljudskokulturnimi izrazi. Vsako številko naj bi sklenila poročila o publikacijah, razstavah, nastopih raznih skupin, priredbah ljudskih pesmi in glasbe za radio, televizijo in podobno. Omeniti velja še vsakokratno notno prilogo.

V pričajučem opozorilu na časopis je treba predvsem ugotoviti pohvalno dejstvo, da se redakcija navedene koncepcije pri svojem delu, kolikor je to le mogoče, tudi drži. Spričo načrtnega dela je bilo v sorazmerno majhnih in tankih zvezkih revije v zadnjih dveh letnikih načetih dovolj pomembnih in mestoma ključnih problemov. Tako so bili med vprašanji iz prvega razdelka obravnavani odnosi med jezikoslovjem in etnografijo (Jan Chloupek), etnografijo in sociologijo (Karel Fojtik) in etnografijo in arheologijo (Vladimír Podborský). Na uvodnih mestih je najti še Prispevek k pojmovanju in k metodi strukturalne analize ljudskega plesa (Hannah Laudová) in spis Moravske poslikane božične jaslice kot etnoorganološki vir (Richard Jeřábek). Med prispevki o tvarnejših vprašanjih ljudske kulture so Opombe k razvoju tradicionalnega ljudskega oblačila na območju Kunovskega (Josef Jančár), sestavek o Figuralnih vezeninah na moravskem Horáckem (Vlasta Svobodová), prispevek z naslovom Tehnični pogoji za adekvatno transkripcijo večglasne ljudske glasbe (Ladislav Leng), oznaka etnografskega gradiva z območja Visokih Tater (Ján Olejník) in spis Češke narodnostne manjšine in narodopisje (Iva Heroldová), ki ga je šteti bolj k uvodnim razpravam. Zanimivi in za naše razmere še zlasti spodbujajoči so sestavki s portreti ciganskega kapelnika Jožka Kubika (Dušan Holý), pripovedovalke Anne Chybidziurove (Antonín Satke), pevke Marije Procházkove (Vítězslav Volavý), slikarice pirhov Marije Gavalove (Jaroslav Orel) ali ljudskega pesnika Josefa Bore (Josef Kopunec, Bohuslav Beneš). Avtorje zanimajo njihova življenjska usoda, vplivi okolja ali ljudskokulturnega repertoarja na njihovo tvornost, njihova vloga v okolju, oblike izražanja njihove umetnosti itd. Mimo čisto folklorističnih vprašanj so tukaj

zastopani tudi širši vidiki etnološke vede. Med diskusijskimi prispevki v četrtem razdelku je najti razpravo o koncepciji festivala ljudskih pesmi in plesov v Strážnicah s sklepno besedo o tej témi (Josef Tomeš). Pod naslovom Nekaj besed k sodobni folklori se Bohuslav Beneš opredeljuje za študij celotnega ljudsko-kulturnega repertoarja, ki ga je danes najti med širokimi plastmi mest in podeželja. Sodobni človek in ljudska kultura je naslov prispevka izpod peresa Josefa Beneša k diskusiji o položaju ljudske kulture v sedanji češkoslovaški družbi. K etnomuzikološkim vidikom pri študiju zgodovine češke glasbe naslavlja svojo razpravo Jiří Vysloužil.

Precejšen del revije zajemajo ocene in poročila. To daje reviji ob vsaj dvakratnem izidu na leto aktualističen pečat, ki je strokovnemu in ljubiteljskemu življenju na področju moravskega narodopisja seveda samo v prid.

S. Kremenšek

Zeszyty panstwowego muzeum etnograficznego w Warszawie, tom IV—V. 1963/1964. Warszawa 1966, str. 5—186.

IV—V letnik gornje revije, kjer je objavljen niz člankov z najrazličnejšo problematiko, ponovno priča o veliki dejavnosti poljskih etnografov. Tako poroča Renata Jezierska o Jubilejnem znanstvenem zasедanju Muzeja kulture in ljudske umetnosti v Warszawi (9. in 10. 12. 1963) in o konferenci o muzejih na prostem (11. 12. 1963). Med referenti srečujemo znana imena poljskih etnografov z naslednjimi referati: M. St. Brzostowski, O etnografskih muzejih na Poljskem — M. M. Ptasnik, Perspektyve etnografskih muzejev na Poljskem — Prof. dr. M. Znamierowska-Prufferova, O družbeni vlogi etnografskih muzejev na Poljskem — Prof. dr. T. Seweryn, O nujnih potrebah etnografskih muzejev — Dr. L. Malicki in prof. dr. K. Piwocki pa sta govorila o problematiki etnoparkov. (Referata St. Brzostowskega in Ks. Piwockega sta v reviji objavljena v celoti).

V obširnejšem članku obravnava J. Damrosch Etnografsko muzeologijo z vidika regionalizacije poljske ljudske kulture. K. Pietkiewicz pa je prispeval članek Vloga ljudske umetnosti v poljski umetnostni kulturi; prva je drugo po njegovem mnenju ne samo obogatila, daje ji v nekaterih dobah celo specifični značaj. R. Jezierska poroča o zgodovini etnografskih zbirk v Varšavi, kjer je prvotna zbirka predmetov, ki se je osnovala 1888, leta, narasla do druge svetovne na 30.000, po drugi svetovni vojni pa na 40.000 predmetov.

Z. Chrzanowska se predstavlja s člankom Posode za shranjevanje žita v državnem etnografskem muzeju v Varšavi, v katerem obravnava predmete, ki so bili zbrani na terenu centralne in vzhodne Poljske v letih 1954—1965. — W. J. Jarecki ugotavlja v članku Les v kulturi prebivalcev bazena R. Tanvi, da je prevladovala uporaba lesa pri omenjenih prebivalcih še v 19. stoletju. — P. Sacki pa govori o spremembah v vaški kovaški obrti v območju Janova v času od konca 19. stol. do današnjega časa; postale so najbolj očitne po drugi svetovni vojni, ko so začeli na to področje vedno močneje vdirati tovarniški izdelki.

S področja ljudske umetnosti je prispeval dva članka St. Szymanski. V prvem obravnava pet plastik velikopoljskih rezbarjev, v drugem pa navaja krajše rodovnike in način njihovega preživljanja. — A. Damrosch opisuje Kolekcijo žetonov za gabunsko igro »abia« iz zbirk državnega etnografskega muzeja v Varšavi in poroča o etnografski razstavi z naslovom Glasba in ples Afrike, ki je bila organizirana v maju 1964. leta. Na razstavi je bilo prikazano poleg glasbil, plesnih kostumov in mask tudi orožje vzhodne Afrike. — Obredno petje in ljudske pesmi pri plemenu Apindji, ki živi vzdolž desnega brega reke N'Gounie v centralnem Gabunu je obdelal St. Swiderski. — Vrsto prispevkov in omenjenem zborniku končuje poročilo o delu muzeja za leta 1953/64 K(azimirza P(ietkiewicza)).

Marija Makarovič

Zbornik radova prvog jugoslavenskog simpozija o agrarnoj geografiji u Mariboru od 3. do 5. decembra 1964, Ljubljana 1967, str. 182.

Zbornik, ki vsebuje referate, koreferate in poglavitne diskusijske prispevke z navedenega simpozija, je posvečen šestdesetletnici prof. Svetozarja Ilesiča. Ta je bil zlasti s svojo knjigo o sistemih zemljiške razdelitve na Slovenskem pobudnik naših prvih agrarnogeografskih raziskav po drugi svetovni vojni, na podlagi svojih vezi s tujimi ustanovami pa je ustvaril stike, ki so obogatili zadevne raziskave, katere je s svojim delom in številnimi nasveti tudi sam obsežno podpiral.

Pomen dela prof. Ilesiča na torišču agrarne geografije se je zelo jasno pokazal tudi na navedenem simpoziju. Njegov referat o dosedanjih smereh in rezultatih dela na torišču mednarodne agrarne geografije je za etnologa najpoučnejši. Mimo opredelitve predmeta agrarne geografije (»agrarna površina kot prostorski pojav in agrarna pokrajina kot njen zunanji izraz«) nakazuje tudi sodobni razvoj agrarnega življenja. Opozarja, da je »agrarno življenje v času vse močnejše deagrarizacije in urbanizacije agrarnega prostora vse manj izolirano in vse trdneje prepleteno z drugimi družbenimi in gospodarskimi procesi... Zato vse bolj izgublja svoj pomen ne le pojem prave 'agrarne pokrajine', temveč tudi pojem agrarne geografije sploh. Vse manj je ostrih mej med agrarnimi in ne-agrarnimi prvinami v kulturni pokrajini ali v gospodarskem prostoru. Če mimo tega upoštevamo v naših preučevanjih tudi še ekološke osnove in oceno njihovega pomena na raznih stopnjah družbeno-gospodarskega razvoja, ... se nam sama od sebe oblikuje namesto 'agrarne geografije' kompleksna geografska podoba nemestnega ... prostora. Če ob tem podoba še kar najbolj kompleksno kartiramo v njenih značilnih razvojnih stopnjah, tedaj se, po moji sodbi, ponovno in uspešno približujemo splošnemu cilju geografske vede — kot kompleksne, sintetične vede o prostorsko-pokrajinski stvarnosti z vsemi njenimi agrarnimi prvinami«.

Po nadrobnejšem opisu in bibliografskih podatkih je za etnologa zelo poučen tudi prispevek I. Crkvenčiča in V. Klemenčiča o razvoju in rezultatih agrarne geografije v Jugoslaviji. Omenjena izvajanja prof. Ilesiča dopolnjuje referat I. Crkvenčiča o znanstveno-raziskovalnem delu agrarne geografije v luči sodobne socialne geografije, medtem ko je referat V. Djurića Razvoj in funkcija agrarno-industrijskega kombinata »Beograd« eden od primerov agrarnogeografskih raziskav v Srbiji. Rezultate agrarnogeografskih preučevanj inštituta za geografijo pri univerzi v Ljubljani v letih 1962 do 1964 predstavlja V. Klemenčič; ta preučevanja, ki pomenijo hkrati tudi razmeroma najštevilnejša agrarnogeografska preučevanja v Jugoslaviji v navedenih letih, so zasnovana precej na široko, saj veljajo »vsem tistim sestavinam v družbeno-gospodarskem razvoju, ki so posredno ali neposredno povezana z agrarnim gospodarstvom«.

Med koreferati dajejo vpogled v obsežno in plodno dejavnost inštituta za geografijo pri univerzi v Ljubljani B. Ingolič, M. Jeršič, M. Vojvoda, J. Lojč, J. Medved, V. Bračič, B. Belec in M. Pak (z izvlečki ali odlomki raziskav, opravljenih v omenjenem okviru). V razdelku koreferatov je objavljena nadalje še vrsta empiričnih agrarnogeografskih raziskav, od katerih navajamo tiste, ki se nam zdijo za slovenskega etnologa najtehtnejše. Tako piše C. Malovrh o pomenu gospodarsko-prostorske strukture individualnih poljedelskih gospodarstev, I. Gams o vplivu agrarne izrabe zemlje na krasove lastnosti in procese, T. Kanaet o rezultatih znanstveno-raziskovalnega dela na torišču agrarne geografije v Bosni in Hercegovini, M. Popović o začetkih, razvoju in stanju agrarne geografije v Srbiji, M. Friganović o socialnogeografskih posledicah depopulacije na agrarnih območjih, V. Kokole o nekaterih pogledih na študij agrarnih območij za uporabo za regionalno načrtovanje in A. Lah o nekaterih pogledih programske in metodološke smeri agrarne geografije v Jugoslaviji.

Diskusija, kolikor je objavljena v Zborniku, je bila dokaj obširna in razgibana, sukala pa se je okrog teoretičnih in empiričnih vprašanj. Glede predmeta agrarne geografije je po izvajanjih prof. Ilesiča v njegovem referatu in nato v diskusijskem prispevku »pogovor o teh vprašanjih odveč« (M. Friganović).

Angelos Baš

Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu, 28—29, Beograd 1965/66; odgovorni urednik Persida Tomić, uredniški odbor Đorđe Tešić, Jelena Arandelović-Lazić, Nikola Pantelić, Persida Tomić; 315 strani.

Raziskave Etnografskega muzeja v Beogradu na območju gornje Resave (1960 in 1961) so se nadaljevale na območju spodnje Resave (1964 in 1965). Prvi izsledki teh raziskav so bili objavljeni v Glasniku 25 (Beograd 1962), nadaljnji pa v zadnjem letniku Glasnika in zavzemajo večji del vsebine tega letnika. Sodelavci Etnografskega muzeja v Beogradu so si v omenjenih raziskavah prizadevali obdelati vse prvine tamkajšnje ljudske kulture, kakor se je ohranila do današnjih dni. — V pričujočem letniku Glasnika sta napisala poglavje o prebivalstvu v Resavi M. Draškić in N. Pantelić, poglavje o živinoreji in o lovu in čebelarstvu je prispevala P. Tomić, poglavje o poljedelstvu v spodnji Resavi je napisal D. Maslovarić, poglavje o resavski obrti, prometu in trgovini, rudarstvu in industriji Đ. Tešić, poglavje o arhitekturi vaške hiše in gospodarskih stavbah v Resavi R. Hasanbegović, poglavje o ljudski noši v Resavi J. Arandelović-Lazić, poglavje o vasi, sorodstvu in družini N. Pantelić, poglavje o rojstnih šegah Milica Bošković-Matić, poglavji o novoletnih šegah v Resavi in o krstnem imenu-slavi pa P. Kostić.

Navedene spise, ki so objavljeni v skupnem razdelku, je slovenskemu poročevalcu, ki ne pozna obravnavanega ozemlja, težko neposredno vrednotiti; omeji se lahko samo na nekaj najsplošnejših pripomb. Vsi omenjeni prispevki slonijo na natančnejšem terenskem delu in temu ustrezno določajo podobo vsakokratnega poglavja. Ob tem pa se zastavlja vprašanje, koliko so tukaj obdelane posamezne prvine ljudske kulture (ne glede na to, kako opredeljujejo pisci ta pojem ali načelni okvir svojih raziskav) v zadostni medsebojni povezavi in koliko niso zajete preveč ločeno druga od druge. S tem v zvezi: v kolikšni meri pomenijo dosedanje obravnave Resave bolj ali manj zaokroženo podobo ljudske kulture in v kolikšni meri gre za nadrobnejše podobe posameznih kulturnih prvin, ki skupaj le stežka sestavljajo podobo te vrste. In naposled: koliko so raziskave posameznih kulturnih prvin povezane z ljudmi ali z določenimi družbenimi skupinami, ki so ustvarjale ali uporabljale te kulturne prvine. Odgovor se vsakokrat vsiljuje pogostejše v slednji ko v prvi smeri, čeprav so izvajanja P. Tomić in D. Maslovarića marsikdaj blizu usmeritvi, ki si je želimo; ne glede na to, koliko je v tem pogledu drugod pri nas drugače. Tako sodimo, da pomenijo navedeni spisi o Resavi precej značilen primer obravnav, kakršne dandanes prevladujejo v srbski etnologiji. (Bolj ali manj enaka vprašanja se zastavljajo tudi pri podobnih raziskavah v slovenski etnologiji).

Drugi prispevki v tem Glasniku izvirajo iz individualnih raziskav. V. Živančević piše o izviru imena medved, J. Bjeladinović o ljudski noši v Redavici, M. Barjaktarović o vprašanju tobelij na Balkanskem polotoku, S. Zečević o talasonih, P. Tomić pa o vezenih stihih. In B. Pleše je napisal ob sedemdesetletnici M. Gavazija nadrobnejši članek o njegovem delu, J. Nikolajević in P. Z. Petrović pa sta objavila dodatek k bibliografiji J. Erdeljanovića.

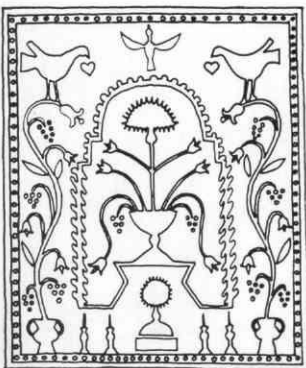
Neumljivo je, da v takšni reviji, kakor je Glasnik etnografskega muzeja v Beogradu, manjkajo knjižne ocene. Število tiskovnih pomot je neopustljivo visoko.

Angelos Baš

SLOVENSKI ETNOGRAF

XX/1967

Izdal in založil Slovenski etnografski muzej
Za izdajatelja in založbo dr. Boris Kuhar
Natisnila Tiskarna PTT v Ljubljani
Naklada 1000 izvodov



Slovenski etnografski muzej ima še na zalogi publikacije:

Etnolog	III, leto 1929
Etnolog	VII, leto 1934
Etnolog	XII, leto 1939
Etnolog	XIII, leto 1940
Etnolog	XIV, leto 1942
Etnolog	XV, leto 1942
Etnolog	XVI, leto 1943
Etnolog	XVII, leto 1944

Slovenski etnograf	II, leto 1949
Slovenski etnograf	III-IV, leto 1950/51
Slovenski etnograf	V, leto 1952
Slovenski etnograf	VI-VII, leto 1953/54
Slovenski etnograf	VIII, leto 1955
Slovenski etnograf	IX, leto 1956
Slovenski etnograf	X, leto 1957
Slovenski etnograf	XI, leto 1958
Slovenski etnograf	XII, leto 1959
Slovenski etnograf	XIII, leto 1960
Slovenski etnograf	XIV, leto 1961
Slovenski etnograf	XV, leto 1962
Slovenski etnograf	XVI-XVII, leto 1963/64
Slovenski etnograf	XVIII-XIX, leto 1965/66